

199259

180

180
180

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Á
MAGY-EMBER
KÖNYVTÁRA.

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

4.

21.480

IV
out. Reich

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Oct. 14. 1874

MAGYAR EMBER KÖNYVTÁRA.

4

Kiadja

Heckenast Gusztáv.

Pesten

Aohn 1874.

Aufsch. f. m. int.

15700

IV.

Ber. Spich.

OSZK

Jó és olcsó magyar könyveket

terjesztő vállalat.

A MAGYAR EMBER
KÖNYVTÁRA.

PÁKH ALBERT,

A „VASÁRNAPI UJSÁG“ SZERKESZTŐJE,

FELÜGYELETE ALATT.

NEGYEDIK KÖTET.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1863.

Is es olso magyar könyveket

terjesztó vállalat

A MAGYAR ÉMBER

KÖNYVTÁRA.

PAKH ALBERT

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

199.259

PRST

ALMA HECKENAST GYŐR

Pest, 1863. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

Böles mondatok.

Gróf SZÉCHENYI ISTVÁN műveiből.

IV.

— (*Eszély.*) Minden ember, minden nemzet, saját kárán okul. Tapasztalást egyik sem vesz ingyen át. A különbség csak az, hogy míg a botor, tapasztalásért egész üdvét veri sánczba, s ekkép nem ment meg semmit: addig az eszélyes, lehető legolcsóbb áron vásárolja meg azt, és felkincsel sokat.

— (*Erény.*) Elszánást józanul senkitől nem követelhetni, nem azért mintha nem volna köztünk effélére egynél több, vagy mintha nálunk a nagyobb szám a hazafiság szent nevét függczimerkint egyedül külsőleg hordaná homlokán, hanem, mert ha csalni nem akarjuk magunkat, felette kevés van a sorstól igazi függetlenséggel megáldva, de az egyik családi viszonyaitól, a másik szegénységétől stb. függ, honét aztán rég elismert státusbölcséségi axioma is, hogy az emberektől magas erények gyakorlatát átalán véve nem követelhetni, és hogy az, a ki efféle alapra állítja számításait, mindig bukik, miután egyesek erényei kivált mai időben, mikor a „singularis“ becse szüntelen apad, a „pluralis“ pedig nőttön nő, némileg megmenthetik ugyan valamely had vagy nemzet becsületét, de sem csatát nem döntenek győzelmileg, sem kivált nem képesek hanyatló nép regenerációját bevégezni soha is.

— (*Nem lesz mindig így!*) Ki Magyarország roppant kifejthetését, és a magyar fajnak elolvadni nem tudó, a legszébb fényre csinosítható zománczát úgy ismeri mint én, más részről pedig minden honi tulszerelmesség nélkül, higgadt

vérrel látja mindenben hátramaradásunk aggasztó voltát, s ekkép tisztán áll előtte, mik vagyunk és mik lehetnénk : az, ha csak egy csepp igazi magyar vér foly is ereiben, ha csak egyetlen egy szikra honi hűség rejlik is lelkében, lehetetlen hogy azon lázas, majd túlbizakodó, majd kétségbeejtő állapotba ne sülyedjen, mely újabb időkben nem egy hazánkfíának nyoszolyája. — Én soha nem sinylöttem e lázban. Mert én soha sem tudtam kételkedni fajtánk egykori felvirágzásán. És ekkép bármily becstelen, elszomorító, sőt leverő színben mutatkozott is előttem honunk állapota, mindig fellelem magamban azon vigasztaló hangot, hogy „ez nem lesz mindig így!”

— (*Van jövőnk!*) Nem lehet bámolni mindennemű hátramaradásainkon. Mert tengő s annyiakban sinylő állapotunk nem egyéb, mint természetes eredménye azon örökös aggodalom- és küzdelemnek, mely közt nemzetiség és alkotmány felett virrasztva, annyi drága és helyrehozhatlan idő pergett le nemzeti életünkben a nélkül, hogy bármiben is a tizenkilencedik század követeléseire képest kellőleg s egy kissé nagyobb szokásokban haladhattunk volna. Sőt ha átgondoljuk, mennyi zsidbasztó körülmény közt éltük napjainkat, s más részről nem tagadhatjuk, miszerint mindennek daczára, kivált újabb időkben mégis tettünk némi nem megvetendő előmenetelt : inkább azon kell csodálkoznunk, hogy csak annyira jutottunk mint a mennyire vagyunk, mi ropant kifejlődhetési képességünk legnagyobb kezessége.

— (*Ismerjük magunkat.*) Nincs nagyobb bűn, — bár mondaná ezt el minden magyar magának legalább kétszer naponként — mint másokát vezetni akarni, ahoz való tulajdonok nélkül.

— (*Nemtőnk.*) Azt hogy megvagyunk, és mint magyarok vagyunk meg, egyenesen a magyarnak ellenzéki, vagy más szavakkal kitéve, a magyarnak magát egybeolvasztani és jogaiból kivetköztetni nem engedő szellemének köszönhetjük.

— (*Alkalmazkodás.*) Minden időnek meg van a maga kelléke. És szerencsés, ki annak változékonyságait nemes céljaira ildommal felhasználni tudja; míg a rövidlátó, a

makacs, az éretlen, víz, szél és körülmény elleni küzdelmi-
ben kimeríti erejét, és szerencsét hiába hajhász. — Az ügyes
hajós, ki czélt érni akar, változva használja az ár folyamát,
a szelek negédeit. Majd kóvályog, majd vesztegel, vitorláin-
ak egész sorát akkor húzza fel, mikor minden körülmény
kedvez, horgonyt visszás időben vet. A bölcs tábornok szint-
úgy rendezi ügyeit. Majd visszavonúl és sánczok mögé állítja
hadait, majd előre tör és minden erejét egy pontra összesíti,
a mint t. i. negatiót vagy positivitást parancsolnak a körülmények. — Nemkülönben a higgadt politikus. Egy időben,
mikor t. i. igazi vész fenyegeti a nemzet lételét, azon lesz,
hogy minden, ki csak ér és nyom valamit, védelmileg álljon a
gátra ki, mig oly időkben, mikor ily veszélyek nem léteznek,
azon fog iparkodni, hogy mig bizonyos számú hű tartalék-
sereg örködik „ne quid detrimenti respublica capiat“ addig
a nemzet pezsgőbb része kiálljon a teremtés mezejére, és ott
víjjon ki minél nagyobb szerű és több diadalt.

— (*Igaz szó.*) Az igaz szó, a nemzetek regeneratiójára
épen oly üdvös hatással van, ha az effélét elbirja a többség,
mint a hogy a hizelgés minden előmenetelnek legáttörhetle-
nebb gátja.

Az igaz szó nem türése, kimondhatlan nagy szerencsét-
lenség. Mert valamint csak azon egyén üdül, ki erejét ismerve,
azon sem túl, sem innen nem cselekszik, szintúgy csak
azon nemzet éri el kifejlődhetésének lehető legmagasabb fokát,
mely tehetségével bölcsen sáfárkodva, sem elbizottságra
soha nem vetemül, sem kétségbe soha nem esik.

A magyar vérben még oly életerő van, mely a legfér-
fiasb kifejlésre szolgál kezességül, ha t. i. saját maga a nem-
zet nem gyilkolja meg magát. És ugyan mi szolgál ily ke-
zességül? legfőképen az, hogy elbirja és meg tudja emészteni
a többség a hozzá irányzott, noha keserű, de igaz szót.

— (*Legyünk méltányosak*). s ne büntessük minmagun-
kat barbár, vagy lázban levő népekkint megnemszünőleg az-
zal, hogy érdemes honfiaink fejére rendszerint csak akkor
vágunk füzni hálakoszorút, mikor nem hevül többé az is-
teni szikrától, s csak akkor, miután életükön át sokszor leg-
jobb tehetségünk szerint gyötörtük, kínoztuk és elvégre

meggyilkoltuk őket, vagy legalább napjaikat tetemesen megrövidítők. Ne cselekedjünk így, bizony ne csorbítsuk úgy is vajmi szűk mezőre szorított szellemi örömünket még azáltal is, hogy az érdem megismerését megtagadjuk, mert hiszen kivált honunkban, vajmi széles azon út, melyen egymás mellett, a nélkül hogy egyiknek a másik fölé kellene emelkednie, kimondhatlan sok helyest, sok hasznost, sok dicsőt vihetni végbe, mikép a nagy közönségnek méltánylata, dicsérete, hálaérzete mindenkire, bár a legnagyobb, bár a legkisebbre egyaránt áradozhat, úgy hogy tulajdonkép csak az irigy versenygésnek nincs sehol is valódi helye.

— (*Ismerjük el az érdemet.*) Legyen csak egyszer a magasztosabb gondolat, bár költészetbe öntve, bár cselekedés által életre hozva, a nagy közönségtől akármily módon elismerve, méltányolva és megtapsolva: és nincs, — ha az embernek jobb érzelme nem örültség, és az emberi tökéleyesülhetés eszméje nem a leghazugabb önáltatás — nincs hatalom e földön, mely népet, ha feleszmél, és önmaga nem gyilkolja meg magát, legszebb gyümölcsökkel felviruló kifejlésében gátolhatja.

— (*Nemzeti nagyságunk feltétele.*) Mi most élő magyarok, egy újabb iskolának tanítványi, csak félig-meddigi magasságra szomjazzuk emelni honunkat? mi egy kimulandó fénynyel, melyet ránk mint planétára más nap lövell, már beérjük? s mindazon nemes hév, melytől keblünk dagadoz, s mely megvívásra szinte a lehetetlennel elég erőt látszik lövellni ereinkbe, kérdem, ezen szent hév, mint nyári hőség okozta szomjuság, a mindennapi szűk körü éledek pohara által már egészen el legyen oltva, s egykori nagyságunk képe, mely lelkünkben oly gyönyörtelt biztosságban élt, és azon újjászületési szent hit, melynek szárnyain a legmagasbat véltük elérhetni, csak magunk alkotta phantasmagóriának, egyedül gyermekkorunk szappanbuborékú bohózatának mutatkozzék? Nem hiszem, bár éltem forogna kérdésen, mégsem hiszem. Mert él bennünk isteni szikra, s láthatólag bővül és terjed mindinkább. Nem, nem; a közepszerűség ideje, hála az ég, már leperreg, mert legyen megpendítve a szépnek, a dicsőnek bájteli hangja csak egyszer, s találjon

fogékony kebelre bár hol: az anyagi élvezetek akár egy tengerében úszunk is, mind nagyobb vágytól hevülend lelkünk, igazi hazánk, a lelkiörömek hazája felé. A polgári erények egyikét se hagyjuk ennélfogva parlagon, és ekkép vérünk és híveinkről végrendeletileg is gondoskodjunk, mert csak akkor emelkedhetik vérünk nemzetté, nagy, dicső, virágzó nemzetté, ha mindenki, vagy legalább a nagyobb rész polgárerényileg él.

Oly honban, hol a lakosok nagyobb, vagy kitünőbb részében nincs tökéletes tisztában és mindig éberségben azon kötelességek summája, melyek teljesítése nélkül bizony here vagy bitor fényü az ember: ott nemzeti becsület és dicsőség ugyan soha nagyságra emelkedni nem fog.

— (*Legfőbb bölcseség.*) Emberi sorsával lehetőleg kibékülni, s elszánással élni emberileg, marad a földi legfőbb bölcseségnek özvege; s ha van valami, mi képes angyali vágyaink és állati gyengéink szünetlen harczi közt némi írt bájolni létünk komolyabb pillanatira, mikor magunkba szállunk, melyek azonban noha keserűek, bizonyosan mégis a legmagasztosbak, mert a leglelkiebbek: az valóban semmi egyéb, mint azon szomj, azon őszinte vágy, jóllehet a nagy egyetemben ephemer férgek vagyunk, habár csak láthatlan parányt is, tiszta lélekkel hordani a határtalan mindenség feldicsőítéséhez. — S az emberiség milliárdnyi császövevényei közt, ugyan mily úton mivelhetni ezt legbiztosabban? Valóban sem a hírszomj, földi nagyság, kincs és hatalom álfényü köreiben, sem az oly könnyen elkábuló sokaság apotheosisa közt, hanem egyedül azon egyszerű viszonyokban, melyek közé minden halandó állittaték, s hol Scytha Anacharsis lelé üdvét, mikor pásztor népéhez visszatérve, jutalmul a hűség azon díját nyeré, mely a lelkesnek legédenibb közmegettisztetése, és sírhantjára a honfi-hálakoszorút.

— (*Tett és példa*) által jóltevőleg hatni az egészre, dicső tiszt, s ilyest könnyebben eszközölhetni mint mások, nagy szerencse.

— (*Elhibázott kezdet.*) Minden egyszer vagy többször elhibázott lépés, oly irányban nehezíti az új kezdet utáni sikert, mint a milyenben a végbevíteli kísérletek több vagy

kevesebb áldozattal valának összekapcsolva. Minél nagyobb volt a munka előtt a kiállítási szomj és kívánat, s azokból eredő fáradozás és szorgalom, annál nagyobb tespedtség és elhidegülés követi az elborult munkát. És így sokszor éppen azon hév s teremtő erő, mely valódi csudákat művelhetne, nemcsak minden haszon nélkül enyészik el, sőt félszázadokra is visszalöki a siker napját, s ekkép ha közdolgokat illet, nem ritkán áldásból átokra fordul.

— (*Jutalom.*) Az embereket természeti hajlandóságikból kivetköztetni, hasztalan vagy igenis hosszadalmas munka s valóban csak úgy fogunk velök boldogulni, ha őket nem képzeletinknél fogva, hanem valóság szerint itéljük, s velök a szerint bánunk is, t. i. ha senkitől vagy legalább a nagyobb résztől nem kívánunk olyas áldozatokat, melyeknek nemcsak tüsténti jutalmuk nem volna, hanem még végcéljok is homályos kétségben ingadozna, legyen az morális vagy materialis nyereség. S ekkép mindenben csak úgy fogunk némi sikerrel haladni, ha nem azt kívánjuk, hogy egyik adózzék a másik hasznáért, hanem hogy saját áldozata után mindenki részesüljön a haszonban is.

— (*Az ellenhatás*) törvényeinek ismerete nélkül ország-ember mai nap vajmi kis ember. Ha a víz színére csapjuk tenyerünket, fáj. Még a lágy víz is, mely egy kis jó módjával oly könnyen enged az erőszaknak, — ellentáll. Így politikai pályán is sokkal könnyebben és így szaporábban haladhatni egy kis, vagy inkább bizonyos jó móddal, mint erőszakkal, és oknak-módnak még a legkeményebb fejű is enged; nyomástól, erőltetéstől viszont a legvizenyősebb velejű is felfortyan.

— (*Az értelem*) az, melynek kormányozni kell, és ha a szív javasló szerepén túlkalandozik, kész a természetelleniességre, és ekkép a zavar.

— (*Érzelem.*) Az érzelemnek nincs határa, s ebben fekszik gyökéroka, miért nem alkalmas kormányzásra. A képzelet nem ismeri a netovábbat, a tévedező szív féket ragad, míg elvégre a következmény szerint, melyet szül, a legkérlelhetlenebb zsarnokká válik, mely előtt nincs könyörület, mert a szív, ha fanatismusra bőszi, még könyörületet sem

ismer, s az autodafének úgy leszen, mint a guillotinnak szerzője és feltalálója.

— (*A többség*) felette sokszor csalatkozik, s nem ritkán, kivált felingerült állapotban, csak akkor veszi észre tévedését, mikor már késő.

— (*Egymásután.*) Mindent egyszerre nem kezdhetni ugyan, de azért nagy különbség van a közt, valamibe minden rend nélkül ide-oda kapkodva fogni, vagy egyet-mást okszerűleg felállított s egyetemes rendszer szerint egymásután indítani meg. Minthogy első esetben teljességgel lehetlen, hogy a legnagyobb áldozatok daczára is kifejlődjék valami organikus egész, midőn előre kidolgozott logikai rendszer után kisebb áldozatokkal is szinte csudákat mívelhetni.

— (*Nyomor és inség*) az emberi nemet mindig fogja nyomni, s a tökélyesedés bármily progressiv lépesőjén fejlődjék is ki léte, addig míg él, míg e földet lakja, egyesnek mint népnek boldogsági köre határozott leend. A feloldandó országtudományi csomó tehát mindig csak az marad, hogy a lehető legnagyobb szám legyen boldog, és a közszerencsének fősummája legyen a lehető legnagyobb.

— (*A közvélemény*) csak ott lehet bíró, a hol annak értelmi súlya van.

— (*Munka*) a közgazdagság talpköve, nem irgalom. Utópia emberek közt nincs.

— (*Világosság.*) Az a szem, mely sokáig volt igen nagy sötétben, habár ezerszer keselyű, vagy százezerszer sas-szem volna is, megvakul, ha rögtön nagy világosságba állítják, mely tagadhatlanul a lehető legnagyobb jó, de csak lépcsőnkint szokhatik hozzá s emelkedhetik oda a gyarló ember.

— (*Egyesek és egész.*) Hogy egyesek, még a lehető legüdvösebb s legcsendesebb átmenetekben is, hol a közönség a legnagyobb zavar és sötétségből, a legnagyobb rendre és világosságra tér át, legalább ideig-óraig épen ne károsítassanak, az künn fékszik a gyarló ember, sőt tán még az isten tehetségén is, ki mint látjuk, sokszor megrövidíti az egésznek java végett az egyeseket, például a járókelőket, az utakat elrontó, de a nagyobb számnak üdvös esők által stb. Így

országstudományilag csak az egészeztől lehet mindig szó, egyes érdekeknek pedig tekintet alá jöniök nem lehet.

— (*Nemesis.*) Minden embertelen tettnek elérkezik bosszuló órája.

— (*A legnagyobb igazság*) a leghasznosabb tett is, és becsületességnél jobb számítás e földön nincs.

— (*Ki a népet munkássá teszi,*) rajta sokkal több jót követ el, mint a ki kész sültet rak asztalára, miután munka az emberi megelégedésnek egyik fő alapja; csak hogy valamint nem támad tyúk minden szegény ember fazekában rögtön, mint IV. Henrik jószívuileg ohajtá, úgy pusztá parancs után sem igen lesz, legalább jókedvuileg, tartósan s úgyszólván saját ösztöne után — pedig ez volna a szegnek feje — igen munkás a nép, ha még valami egyéb nem ragasztatik a parancshoz, mi a népben azon szellemi szinte szentpáli hasznos fordulatot megtegye, hogy egy rest tunya állati testből, kiképezett lelkes ember legyen; mely fordulat azonban, ha az eddigi tapasztalás nem hazudik, ép oly kevéssé megyen bizonyos előkészületek nélkül, milyenek például: szabad biztos birtok, ezt megelőző jó törvény, ezt megelőző elmesurlódás, ezt megelőző egybepontosítás, ezt megelőző kedvesség tétele a hazának és bizonyos helyeknek stb., mint búza sem terem bár a legjobb földben is, ha az előlegesen fel nem szántatik, meg nem boronáltatik, ki nem tisztítottatik stb. mikép még József császár energiája sem szül előkészítmények nélkül sükert, és annál kevésbé aránylag oly piczinyek perdeskedései mint mi vagyunk, ha egy kissé el nem készítgetjük előlegesen azon tért, melyet a közjóért haszonhajtással munkálkodni kívánunk.

— (*A sajtószabadság*) oly világ, melynél bár a leggyűlöthetőbb anyagok közt is lehető legnagyobb bátorságban problémákat fejt a bölcs, és melynél eddigelé még csak nem is sejdített fokozatban közelítend az emberiség a tökélyesedés céljához, melyben azonban felette könnyen megperzseli magát a világosságához nem szokott, de ezt hasonlólag lehető legnagyobb jónak tartó, és azért abba oly buzgón s oly lelkesedéssel siető — légy.

(*Országlás.*) Mindennek megvan saját szerepe, s mely-

ből a kivettetés vagy más szerepbe lépés szintűgy veszélyeztet mindent, mint a világ is kibontakoznék sarkaiból hova hamarabb, ha isteni ész helyett seraphi szív kormányozná azt; a Seraph pedig, ha kikalandoznék köréből, a következményre nézve tengerszeretete mellett szoros tudományilag egyenlővé válnék az ármánynyal.

Országlással nincs máskép; és innen ered — mert ez elismerve, rendszerezve nincs — balfogása sok kormánynak, mely pillanati könnyület vagy egyesek iránti gyűlölségtől elragadva, azaz „szívével működve,“ kilép az értelemnek, a hideg számolásnak köréből, és egyes esetek miatt szemből szalasztja a sokak érdekét, és így kivételek miatt maga töri meg a közrendet.

— (*Despotia, monarchia, respublica.*) Montesquieu, midőn a becsületet a monarchia, a félelmet a zsarnoki önkény, az erényt a respublica vezérelvének állítja, alig mondott többet egy csattanós frázisnál, minthogy ezen külön kormányi módok, épen nem becsület, félelem és erény által irányoztatnak, mert mindezek nem okok, hanem okozatok; de ceteris paribus egyenesen a több és kevesebb értelmi súlynak következményei; úgy hogy oda, hol egyben központosítatik a legtöbb erő és a legtöbb értelem, azaz, hol egynek több ereje és több értelme van mint mindnyájának, — oda zsarnoki önkény, hol pedig többekben, de mégsem mindnyájában rejtezik az értelmi legnagyobb súly, — oda megint a képviseleti rendszer, hol végre a közvélemény mindig és minden körülmények közt a legjózanabb vélemény, — oda megint a respublica illik legjobban, fájdalom, a zsarnoki önkény még ekkoráig is sokhová illet, midőn a respublica eddigelé, s pedig egyedül a népek nem eléggé kifejtett értelmi súlya miatt, még valódilig sehová sem illet; de egykor, mint a lehető legszebb eszme, illeni fog bizonyosan, és pedig leginkább azon nemzetre, mely legkizáróbbilag fogja magát a mindenén uralkodó értelem köréből kormányozni.

— (*Tartsunk össze.*) Ideje már, hogy vége szakadjon az irigy sovárgásnak, s a más tulajdona utáni vágyak helyébe polgári erény és közlélek álljon, melytől ihletve nagy és ki-

csi, egymást becsülve vagy legalább kimélve, egymásét szentnek tartva, ereje szerint törekedjék lehető legmagasbra fejteni ki a haza minden kincseit, mikép a királytól a legutolsó ügyefogyottig mindenkinek a lehető legnagyobb mértékben megnyittassék a megelégedés és szerencse bájlaka, és ekkép a magyar boldogság, dicsőség summája növekedjék naponkint, és egyedül a szántszándékos rendbontók, roszracsabítók, érezzék a nagy szám felett örködő törvények büntetését. E problémának feloldása csak tőlünk függ.

— (*Minden népnek valamint megvan geniusa, úgy megvan saját eleme is,*) melyből ha kiesik, vagy melyből ha kivesszed, kettétörök azon költői zománcz, mely nélkül „rideg pálya a hosszú élet“ a mely varázsnak megsemmisítésével szárnya szegetik a bátor felemelkedésnek, és az emberi keblben rejtező isteni szikra álmokórságba sülyed.

Minekünk magyaroknak elemünk — s itt van ideje, hogy végre bajaink legmélyebb gyökérokaiba ereszkedjünk — nem kereskedési elsőbbség, vagy dics- és hirtvágy, sem vallásosságból eredő elmélkedési szenv, vagy a szép művészetek köre, vagy a magasb és fellengző tudományokbani buvárkodás, s effélék, jóllehet végirányunkban ez is mind ki van tűzve, de azért nem elemünk, melynek említésénél vérünket forni, szívünket dobogni, idegeinket mintegy vilany által érintve lenni éreznök; mert ilyes valami szavakkal le sem is írható, csak akkor megyen bennünk végbe; s csak akkor emelkedünk földi erőnkön túl és érezzük keblünket isteni tüztől hevülni, mikor *alkotmányos szabadságunkról, nemzetiségünk fertőztetlenségéről van szó*, mikor ezeket fenyegeti veszély, midőn ezeknek megmentése körül eped keblünk.

Alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség a mi elemünk, ez azon kútfő, melyből mindennek folyni kell. — Ismerjük meg végkép palladiumunkat, s szünjünk meg örökleg csak keringeni életünk ezen egyedüli kútforrása körül, melyet vagy mindig másutt kerestünk, vagy eléggé becsülni és vele józanul élni nem tudánk. S hogy ezt eddigelé — kivéve a nemzet lelkesbjeit, kik szinte csak sejdíték — a nagyobb rész egy lélekkel egy akarattal el nem ismeré,

s mindig tétovázván, részint korlátlan függetlenségbe keresé szabadságát, részint nemzeti életének mind nagyobb és nemesb kifejtése helyett idegen elemekben kalandozott s idegen vért szíva ereibe, mint például a latinságot és germanismust, maga magát tapodta örökleg — okozá, mikép már bizony a lélekkharang pillanatára jutott a magyar, s ránézve a koporsón kívül nem volt egyéb hátra, mint egy szégyenteli elbukásnak emléke.

— (*Nemzeti sajtáságunk.*) Mig más nemzetek a jelenben látszanak élni s jellemzetük megelégedés és jó kedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birtokában volnának; a magyar — kinek egész létét oly sötét titok fedi — vagy nem remél többé semmit, s a multban hiszi örökre eltemetve hír- s nevét, vagy a nagy idők folyamától vár lelki sebeire írt, s néha, de csak átfutó csillámkint, a messze jövődöben sejti nemzeti fényét s látja megnyilni egét. — Figyelmezz a németnek társasági szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére, a zenének, melyből oly valódilag tükrödzik ki a külön nemzetek legbelsőbb érzelme; s fogod-e tagadni, hogy a német a jelenben él, a jelennek szedi virágít, soha sem epedvén a jövődönek kockajátéka körül. Halljad zenéjét s akaratom ellen vigalomra gerjedsz, az utolsó húr elhangzása után azonban vége a varázsnak, lelkedben nem marad semmi nyom. A magyarok lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsulás szégyene. Zenedítsd meg a nemzeti dal gyász-húrjait, s a mult kor mélyeibe sülyedve édes kinok közt Berzsenyivel elsírom bús elegiámat, s ki nem vesz semmi azon hiedelemből, hogy a magyar nemzet „volt.“ Fel-felhasad ismét előttem az ég, s édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szózat: „epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövődö lehet korod.“

S tagadhatjuk-e — ha belsönkbe szállunk s magunkban tisztába hozzuk, hogy fény és mesterkelt öröm még koránsem „megelégedés“ — miszerint kínaink hosszúk és kéjeink felette rövidek valának; mert ugyszólván az egész nemzet álrányokban tévedezve s hiú fénytől elcsábítva már-már keringett azon örvényben, mely minden sajtáságot

minden nemzeti jellemet örökre magába sodor, s „melyből az oda egyszer elsúlyedt nemzetiség, szabadság, becsület soha, soha többé fel nem merül.“

Ez azonban, hála az égnek, mind „volt.“ Egyesek keresves panaszai, mint éles lélekharang, e köz haláli álmon keresztül végre sok hű kebelben találtak viszhangra, s mind inkább sejtjük, mindinkább hisszük, hogy nemzetünk még „lesz.“ — Jóllehet még most is sokszor zárva előttünk az ég és elhagy bennünket a remény, mégis napról napra gyérebbek lesznek a hihetőségnek azon kínos számai, hogy „voltunk,“ s kifejlődésünknek minden symptomái s kivált azon erő, melyet nemzeti testünk minden rossz nedvet s idegen anyagot magából kivetni törekvő küzdésében fejt ki, nyilván s egyenesen arra mutatnak, miszerint ha nemzetünk, fájdalom, tán nem ‚lesz‘ is, de mindenesetre és szoros számolásilag ‚lehet.‘

Mivel azonban gyalázatosan a nemzetek sorából ki nem törültetünk többé — még koránsem következik az, hogy jövendünk teljesen biztos lenne. De ha biztos volna is az, s hosszú időkre terjedne, épen nem foly, miszerint nemzeti kiképzésünknek azért okvetlen nemesnek, nemzeti terebélyedésünknek az emberiségre nézve okvetlen nyereségnek, s általános létünknek a nagy egyetem feldicsőítésére biztos lépésönek is kellene okvetlen lenni. Nem, nem, mindez legkevesebb sem következik.

A pont, melyen most állunk, az, vagy jobban mondva : nemzeti létünk körül tudomásunk ma csak az, hogy nemzetünk él, s hihetőleg élni fog; tovább semmi. Miképen fejlődik azonban, becsülettel, haszonnal, díszszel fogja-e futni keresztül pályáját, vagy az emberiségnek azon számos vén népeihez lesz-e sorozva, melyek előtt a szabadság, noha elemük, mindig fejletlen problema maradt, s melyek ekkép csak a farkasnak függetlenségi köréig valának képesek felemelkedni; vagy viszont azon nemzetek osztályába jut-e a magyar, melyeknek fő tengelye az anyag, s csak mindig az anyag, irgalmas Isten! ez még mind homályban rejtezik.

— (*Jövönk alapja.*) Jövendünknek alapja nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása, nemesb kifejtése. Valamint

csuda volt, nemzetünket oly közel a sírhoz, ismét az élők közé visszalépni látni — az emberiség évrাজaiban hallatlan eset, s közvetlen isteni befolyás : — ugy nem távol esik a csudától, nemzetünket oly felette szövevényes körülményei között, gordiusi csomóként egybebonyolított mivoltában alkotmányos férfúságra emelni. S ha istenek nem könyörülnek, halandó ilyest soha nem visz végbe. Az istenek azonban — ne felejsük — megunják, érdemtelen buta csoportokat boldogságra úgyszólván szüntelen kényszeríteni, s végkép egyedül azokat veszik pártolásuk alá, kik legszebb ajándékukat — az elmebeli tehetséget — becsülni, kifejtteni tudják, a nem vakon vagy szenvedelmeiktől ostorozva, de gondos előrelátással élük éltüket.

— (*Hivatásunk.*) A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogen sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsokfajnak, mely jöllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyóink legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésiben mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakhogy mint azoknál, ugy ennél is, külön sajátsági árnyéklatokban : a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, felemelkedni.

Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen minémiségében kifejtteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség fel-dicsőítéséhez vezetni, lehet-e ennél minden kesertől tisztább érzés; s ha csak mint hangya ily megdicsőítéshez egy páránnyal is járulhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelkiörömök el nem zárják, édesb osztályrész?

Kiképzett nemzet, érettségi fényében, a természettől, az istenektől nyert diadaliban oly nagy, annyira bámulandó, oly dicső, hogy ily kikézésnek köréből, bár minden vérrö-

konság nélkül is kitagadva nem lenni, már nagy boldogság; hát ha még saját vérünk feldicsőítéséhez járulhatunk, ha mincsaláduuk ujjaszületési szent küzdésében vehetünk munkás részt, s ily édeni kéjtől nemcsak el nem tilt minket a már lefolyt, kérlelhetetlen idő, sőt biztosan — bár messze távolságban — tünteti előnkbe a sikert!

Fejtsük ki tehát az anyagnak is minden kéjeit tartózkodás nélkül, sőt részesüljünk s részeltessünk másokat is azokban lehető legnagyobb változatban, hiszen ez által egyedül a nagy természet törvényeit teljesítjük; csakhogy — s itt az elválasztó határ — a maradandónak, a léleknek kifejtett gazdagságai szolgáljanak boldogságuk alapjául, s ne az anyagnak oly hamar elhervadó kincsei.

S ha igaz, hogy Isten adományit kifejteni és azokkal józanul élni nem egyéb s épen annyit teszen, mint emberi helyzetünknek megfelelni, mint Istent imádni; s ha igaz, hogy azon boldogságot, melyre milétünknel fogva emelkedni képesek vagyunk, egyedül szellemi alapokra állítva érhetjük el; úgy üljünk ünnepet, s áldjuk sorsunkat, mert a szellemi legnagyobb boldogság, minden emberi szerencsének talpköve, tárva előttünk. Tárva, mert fiatal még a nép, s mindinkábbi erőre virúl, melynek tagjai vagyunk, s így a legnemesb, a legdicsőbb dologban, egy nemzet felemelésében vehetünk munkás részt. Ha azonban azt gondoljuk, hogy ily felette szövevényes munkát nem ronthatunk el, mintha az el nem volna rontható; vagy ahhoz többé legkisebbé sem kellene járulnunk, mintha az már mint valami növény maga-magától nőne; vagy azon szánakozó hóbortosságban élünk, mikép minden összefüggés nélküli rögtönzések vagy sehol nem sikerült s csak könyvekben létező kísérletek által fognók a magyar nemzet dicsőségét követeltetni: akkor vagy éppen nincs, vagy ittas lázban van velünk.

— (*Van jövőnk.*) Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben, Magyarország kifejtése, a magyar nemzet feldicsőítése él minden csepp véremben. Azon remény azonban, mikép nemcsak költői képzelgés, de száraz felfogás szerint, lehetőségét, sőt hihetőségét is látám feltámadás- és nemzeti ujjaszületésünknek, csak később, jóllehet már hosszú évek

előtt derült bennem fel. Hideg, csálhatlan számok — mert nemzeti élet symptomáinak is vannak csálhatlan számai — azt mutatják, hogy midőn Európának, vagy jobban mondva, a civilisált világnak szinte minden népei elérték már tetőpöntukat, s vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derül hajnala, s oly nyara, oly fénye fog bekövetkezni, a milyent a 24 órai ész, t. i. az ész többsége csak távulról sem sejt, a rozsdáiban elsülyedett magyar nem is képzelhet, a magyar sphaerából kiesett német-magyar pedig gúnykacszajjal illet, és a milyent csak néhány lelki-rokon, és fájdalom, vérünk egyedül azon töredéke foghat fel, mely minden gyakorlati tapintat nélkül, örökké theoriákban és szebb jövődöben kalandozik, a nélkül hogy hideg vérrel kiszámítani birná : ezen szebb létre mikép lehetne jutni is, és ekkép nemzetünknek nem hasznosb, söt ártalmasb, jóllehet méltóbb osztálya, mint az, mely az anyag alacsonyságiból soha ki nem bontakozhatik. Minden jelenetek jövődö fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövődölésére egyedül fontolgatás, más nemzetek kifejlödésének ismerete és nemzetünkeli egybehasonlítása, és semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy

„A kiseded makkbul, ha nem romlott, idővel termö

Tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.“

— (*Amagyarok istenére*) hivatkozunk minden bajainkban, és ö fogja mindig, ha most már enyelegve említjük is ezt, elrendelni dolgainkat, ha mi azokkal nem birunk többé. S kérдем — üssük csak fel évrajzaink lapjait — azt hiszszük, minden babonáskodást és efféle ábrándokat félretéve : nemzetiségünket, szabadságunkat, alkotmányos állásunkat ennyi századokig annyira mennyire fentartjuk-e mi egy maroknyi nép, nem tán elszigetelve valami magas hegyekben, ki a síkra állitva nagy és egészen más elemben létező nemzetek közé, ha nem könyörül annyiszor a hányszor nemzeti nemtönk, a „magyarok“ istene, szegény fejünkön? S azt hiszszük : nem sülyedünk-e már régóta el, mi oly felette ügyetlen hajósok, ha földinél erősb kéz néha nem ragadja meg gyenge bárkánk kormányrudját, s tengerzivatarjaink,

annyi szirtek és sziklák, s örök meghasonlásaink közt valami magasb láthatatlan hatalom nem ment meg hajótöréstől minduntalan? Már régóta el volna temetve a legutolsó magyar, sőt egykori létünk emlékezete is örökre elsülyesztve már, ha éltünk gyermekszakában, felsőbb hatalom segédkezet annyiszor nem nyujt.

— (*Magunk lábán járjunk.*) Adott Nemtöt és Értelmet az egék ura embernek s nemzetnek ugyan; de nemtője mind egyikét mind másikat csak addig kíséri s nem tovább, míg a gyermeki életszakot felváltja a férfikor. Már ha a férfikor soha be nem következik, s gyermekből közvetlen aggastyán lesz, mint azt hazánknek — keserű fájdalom — nem egészen kis számu — hazug — reményiben látjuk, azon fiatal főkben aggastyán vállakon, vagy inkább azon ifjakban a vén képekkel, melyek már bizodalmatlanok, mielőtt még megcsalvák, már elítélnék, mielőtt még felfogtak volna : már ha a férfikor soha be nem következik, s gyermekből közvetlen aggastyán lesz, vagy a férfikorba lépett még mindig nemtőjében bízik, ki azonban már elhagyá, és az értelemnek sugallását nem követi : akkor minden kalauz nélkül hányatik ember és nemzet mint kormány nélküli hajó, mig elsülyed, vagy idegen partra vetve bizonyos zsákmánynyá válik.

A magyar nép, minden alkotmányos népek legalacsonyabb lépcsőjén álló, eddigelé legtöbbet, ha nem akarjuk mondani : „mindeh“ nemtőjének köszönhet. Támaszkodhatik-e azonban még rá ezentul is, vagy a férfikornak indulván napról napra mindinkább, nincs-e már itt a pillanat, mikor egyedül a hideg, szenvedelem nélküli értelmet kellene venni kalauzul, nehogy minden útmutató nélkül ingadozzon : ez a nagy kérdés, és szintén egy nép-közmondásra emlékeztet, mely szerint az istenek is megunják végkép, lábaikon állani soha nem tudó, soha nem akaró népek pártolását.

A Járdy-család.

Elbeszélés, ZSCHOCKE után O. B.

Minden jó mesterség aranyat ér.

I.

Ki ne ismerné Vágújhelyen Járdy István uramat, kinek annyi jövedelme van, mint valami kis káptalannak? Története valóban méltó a följegyzésre.

István szegény szülők gyermeke volt. Atyja, Járdy Tamás, bádogos volt s ügygyel-bajjal tudott mestersége után megélni. Szorgalomnak és igyekvésnek nem volt hija, de annál inkább a munkának és vevőnek. Mesterségét meglehetősen értette; de mások még jobban értettek hozzá. Ez rá nézve már magában véve is baj volt, de még nagyobb baj volt az, hogy egy oly lányt vett feleségül, ki igen nagy boldogja volt a piperének. Szerette a jó terített asztalt, nem úgy mint a munkát. Kedvelte a szomszédasszonyok csipős nyelvű társaságát, de pinczével, konyhával nem sokat törődött. Mi természetesebb tehát, mint az, hogy a mi bádogosunk csakhamar tönkre jutott. Nem sokára ezután neje jobblétre szenderült. Most a mi Tamásunk néhány éven át más mestereknél legényeskedett, de ily módon is alig birta megkeresni a mindennapi kenyerét. Látván, hogy sehogy sem bír magán segíteni, egy vakmerő gondolatra adta a fejét. Mindjárt meglátjuk, hogy hát mi is volt az.

Volt Járdy uramnak egy Fánccsaj nevű szomszédja, ki mesterségre nézve szijgyártó, s máskülönben derék, közlékeny ember volt. Egyetlen egy, de nem csekély hibája abban állott, hogy nappal a pálinkás üveget, estve a korcsmát szerette nagyon látogatni. Ennek befolyása nála is, mint a

szesz ital egyéb barátainál, abban nyilvánult, hogy feje gyakran nehéz, tárczája pedig nagyon könnyű lett. Tamás csakhamar észrevette, hogy Fánccsay dolgai is kezdenek haladni, mint a rák, hátrafelé. Ehhez a szomszédjához kopogtatott be Tamás s ekkép szólítá meg :

— Ugy látom, szomszéd, hogy kész áruban nem szenved hiányt, de annálinkább a vevőkben. Isten tudja, de nekem úgy látszik, hogy a mesterségnek lejárt az ideje. A külföldi gyárak tönkre tesznek bennünket; zsidók és kereskedő ügynökök az ország minden részét bebarangolják. Én tehát annak vagyok mondója, szomszéd : szeget szeggel! szerzek magamnak házalási-engedélyt, eljárók faluról falura, kanállal, tollal, kannával, és ha szomszéddal meg tudok egyezni, készleteiből is viszek magammal. Ugyhiszem, hogy a szijaknak, csattoknak s gomboknak is lesz majd kelete. Így aztán mindkettőnk baján segítve lesz. Mert lássa, szomszéd uram, az emberek hamarabb megvesznek akármit, ha a házukba viszik az árucikket, mert így megkimélik az utat.

Fánccsay uramnak tetszett az ötlet. Megegyeztek. Nehány nap múlva Járdy Tamás egy jól megrakott targonczát tolt a város utczáin végig. Aztán elhagyván a várost, faluról falura folytatta útját, s a kis Pista ott ugrált mellette hol elöl hol hátul, mezítláb és széles jó kedvűen. Járdy Tamásnak jócskán akadtak vevői, s nem kis előnyére szolgált új pályáján ügyes, rábeszélő tehetsége is. A paraszt asszonyok üstöket s mindenféle konyhaedényeket foltoztattak vele. Targonczája hol megürült hol megtelt, mint a Danai-dák hordaja. Később a vásárookra is eljárogatott. Ekkor a targoncza helyett már egy kis kocsit is szerzett s egy kis csacsit fogott beléje. Most már nem üstfoltozónak, hanem kereskedőnek hitták. Mindenütt szerették és szívesen látták.

De Járdy uram a jó kereset mellett is csak oly egyszerűen és szegényesen élt, mint üstfoltozó korában. Gyakran kenyérből és vízből állott egész tápláléka, s egy kéve szalmából a fekhelye. Senki sem tudta, hová tette el a pénzét. A csavargó élet egészségökre szolgált. A kis Istók, ki idejekorán megedzette testét, piros volt mint a szakasztott rózsa. Rosz öltözetében, mely azonban mindig tiszta volt, úgy né-

zett ugyan ki, mint valami koldusfiú, de alamizsnát kérni vagy elfogadni már csak nem engedte az öreg.

— De hisz, édesapám, kicsiny vagyok még én, — jegyzé meg egykor a kis fiú — mit dolgozzam én? És te, a ki mindig dolgozol, mégis szegény maradsz. A jó Isten csak a nagy urakat teszi gazdaggá, a kik semmit sem tesznek. Ugyan hát helyén van ez így?

Tamás csudálkozott fia szabad gondolkozásmódja felett s majd zavarba jött a válasz miatt. Szerencsére mégis jutott valami eszébe.

— Nem érted te azt. A jó Isten azért teremtett szegényt és gazdagot, hogy egyik szolgálja a másikat, az egyik pénze, a másik munkája által. Ha minden ember gazdag volna, akkor mind egyforma szegény lenne. Minden ember maga készítné el czipőjét s foltozná nadrágját. Érted-e most?

Istók így válaszolt mosolygva: — Az csakugyan furcsa volna! De mégis azt hiszem, hogy a jó Isten nem jól teszi, hogy az egyiknek igen sokat, a másiknak meg semmit sem ad.

— Nem fér az a te fejedbe — viszonzá atyja. — A mink itt van, azt mindnyájan csak kölcsönképen kapjuk az Istentől; ha meghalunk, más veszi hasznát. De meg számadást is kell adnunk az Istennek, hogy mi módon gazdálkodtunk azal, a mit reánk bízott. Jaj annak, ki erejét, eszét, pénzét csak magának használta, s másokért, felebarátai boldogítására semmit sem tett.

A gyermek most már jobban sejtett a dologhoz.

— Be kár, hogy oly kicsiny vagyok — sohajta — én még senkinek sem lehetek hasznára.

— Miért nem? — mond Járdy uram — látod azt a kis vörös legyet, mely éppen szalmaszálat tartva picziny csőrében, odább röpül? Úgy-e bár sokkal kisebb nálad? Mégis dolgozik, fészket rak, eledelt keres magának. Látod a fecskét ott az utcán egyik helyről a másikra szálldosni, gabnaszemecskéket, kenyérmorzsákat, rovarkákat keresgélve? Látod ott a mákszemnyi hangyácskát, testét kétszer, háromszor meghaladó teherrel serényen haladni, nagy mesterséggel készült háza felé? — Eredj, keress és dolgozz, mint ezek.

Istók nagy zavarodásában füleit kezdte vakarni, s így kezdé félig-meddig siránkozó hangon :

— Hiszen, édesapám, én szeretnék keresni; de hol, és mit?

— Megállj, mindjárt megmondom, mitevő légy. Most még tavasz van; tehát keress bodzavirágot, rózsá- és zsályalevelet, majoránnát, taplót, mindenütt a hol lehet és szabad. Nyárban meg keress málnát, szedret, földiepret, efféléket minden háznál vesznek. Ez is hajt valami hasznot a konyhára. A jó Isten asztaláról ezer meg ezer morzsa hull le, csak föl kell szedni.

Az öreg szavai nem hangzottak el a pusztában. Istók ügyes, szemes fiú volt.

Atyja targonczát vett neki, s ezzel kezdte meg az üzletet. Reggeltől estig talpon volt, s akárhol állapodott meg könnyü kis targonczájával, mindenütt szívesen látták a barátságos, becsülettudó fiút s a kinek nem volt is szüksége árúira, az is vásárolt tőle egyet-mást, mert a nyájas fiú mindkinek tudott a kedvében járni. Új pályájának megvoltak ugyan kellemetlen oldalai is. De ezek kikerülhetetlenek.

Leginkább azt röstelte, hogy gyakran naphosszat is távol kellett lenni atyjától. De ez is hasznára vált. Ezáltal hozzászokott, önállóan élni és működni. Aztán meg mindig örömnép volt reá nézve azon nap, melyet atyja társaságában tölthetett el. Mikor apró kalandjait elbeszélte, s a bevett csekély összeget atyjának adta át, ez elégedetten mosolyogva simogatta meg arczát, ilyenkor aztán nem cserélt volna akármelyik potentáta trónörökösével.

II.

Fölbátorítva az első föllépés sikere által, elhatározta Járdy Tamás uram, üzletét nagyobbban vinni. A falvakban s városkákban ide s tova jártában, számos inségre jutott szükkölködő napszámos-családdal találkozott, melyek alig birták nyomorúlt életüket tengetni.

Ezeknek foglalatosságot szerzett. Némelylyel tollat, disznószórt, rongyot, csontokat szedetett össze, másokat hasznos, gyógyerejü füvek- és növényekkel ismertetett meg, s ezeket gyűjtette velök össze. Mihelyt egy kis készletök volt,

Járdy uram azonnal készpénzen vette meg tőlök, ő pedig, ha nagy mennyiségben volt, eladta nagyobb kereskedőknek, gyógyszerészeknek, gyárosoknak.

Igy tartott ez néhány évig. Járdy uram üzlete, melyet ő magának, úgyszólván, semmiből teremtett, mind nagyobb nagyobb virágzásnak indult.

Életmódjában s viseletében azonban semmi különös változás nem volt észrevehető. Most is tisztán öltözködött fiával együtt, de rendkívül egyszerűen. Ételre italtra még kevesebbet költöttek mint annakelőtte. Szeszest itallal nem éltek, csak hébe-korban, ha jókedvet akartak maguknak csinálni, megittak együtt egy meszely borocskát. Pálinka nem kellett, ha ingyen adták volna sem.

— Ki látott ilyen zsugorit? — mondák gyakran rongyos védencei — a mit keres, nemhogy elkölte, hanem összecsuporgatja s nyilván elássa valahol. Csak tudná az ember, hová rejti azt a tengerkincset. — Mások meg ilyenképpen okoskodtak :

— Nézze meg az ember ezt a vén ingyenélőt, úgy él mint egy cigány, s szegény gyermekét is erre a csavargó életre szoktatja. Utoljára is mi lesz belőle? Ha haszontalan ember nem volna, akkor mesterségét folytatná, mint más becsületes ember fia.

Tamás uram azonban nem ügyelt e beszédekre, s nem sokat törődött gáncsolódásukkal, hanem ernyedetlenül haladt a megkezdett úton. Hiszen eléggé ismerte a köznépet. A ki magáról nem sok jót tesz fel, az mást még sokkal gonoszabbnak tart. Jól tudta Tamás, mit akar ő s mit cselekszik. Valahányszor a városba ment, mindannyiszor szép összeget tett be a takarékpénztárba. A könyvecskéket pedig fia nevére iratta s eltette biztos helyre.

Járdy Tamás munkássága és szorgalma által, valamennyire Fánccsai mesteren is segítve lön. Munkában most soha sem szenvedett hiányt. Ezalatt a kis mezítlábos Istók, csinos tizenöt éves ifjává növekedett. Tamás nem akarván, hogy fia mindig e kóbor életet folytassa, elhatározá, hogy mesterségre adja. A mi szükség esetében jó és hasznos, az rendes állapotban kártékony lehet. Betegnek orvosság

kell, de az egészséges embernek mi szüksége van reá? — Fánccsaj uram késznek nyilatkozott, a fiút mesterségébe beavatni, sőt hálából díjt sem akart elfogadni tőle. De abba az özvegy Tamás nem egyezett bele. Megalkudtak, kifizette, s a rend kedvéért írást is csináltak. Mert az öreg úr jobban szerette a bizonyosat s kétségkivülit, mint a valószínűt s lehetségest. E fontos ügyet elvégezvén, Járdy uram mielőtt elválnék a fiútól, még egy utolsó kirándulásra akart vele együtt elmenni. S ez csakugyan utolsó kirándulása volt. Utközben veszélyesen megbetegedvén, kénytelen volt egy kis város kórházában keresni segílyt és ápolást. Nem sokára észrevette, hogy a halál angyala lassú és biztos léptekkel közeledik ágya felé.

Ekkor oda hitta magához Istvánt s egy kis lakattal s pecséttel ellátott réz-szekrénykét ilyenén szóval adott neki át:

— Édes fiam, a mi ebben van, az az izzadság- és téli-fagyban keservesen, de becsületesen szerzett vagy. Ez a te örökséged. Tedd el; se ne szólj felőle, se ne mutasd meg senkinek. E pecsétet csak akkor szabad feltörnöd, ha tanuló éveidet bevégezted, elébb nem; s akkor is csak azon esetben, hogyha másképp nem bírsz magadon segítni.

István átvette a könnyű réz-szekrénykét; keserves könnyeket hullatott atyjának hideg kezére, s megfogadta, hogy hűségesen szót fogad.

— Elégedetten éltem — folytatá a haldokló — s elégedetten halok meg. Oda törekedjél, kedves gyermekem, hogy te is így élj és így halj meg. Azt pedig úgy éred el, ha mindig e példabeszédet forgatod az eszedben: dolgozz és imádkozz!

— De ne feledd azt, hogy a dolog magában nem elég! A dolognak két része van; a másik része nehezebb és lényegesebb s annak neve: megtakarítani. Nem oktalanúl cseleksznek-e azok, a kik reggeltől estig egy feneketlen hordó megtöltésén fáradoznak, mely soha sem lesz tele. Ládd fiam, ilyen feneketlen hordó a munka, takarékoság nélkül.

Először is néhány fillért igyekezzél megtakarítani; mert a szükség oly tolakodó vendég, hogy előbb-utóbb beköszönt minden ember házána. Tehát állhatatosan nélkülözz min-

den nélkülözhetőt. Ha néhány fillért megtakarítottál s jól félretetted, azután még szorgalmasabban munkáldkjál, míg egy pár segélyfillért nem bírsz félretenni mások számára. Isten nem egyedül magadért teremtett, hanem másokért is. Hacsak magad végett teremtett volna, akkor te volnál a föld egyetlen lakója.

Tehát dolgozz és imádkozz, édes gyermekem! Imádkozni annyit jelent, mint a jó Istennel őszinte benső eszmecserébe lépni. De Istennel csak úgy élhetsz ily benső viszonyban, ha gyermekeit nem gyűlölöd, nem irigykedel rájuk, nem szidalmazod, nem csalod, nem csábítod roszra s bectelenségre. Gyermekei pedig az emberek. Légy igaz ember mindenkor s tehetségedhez képest jóltevő. Istent nem lehet sima szavakkal, krokodilkönyekkel s hiú ígéretekkel ámítani. A mi jót s nemest követsz el a földön, hasznodra válik majd fent a mennyben.

Itt más ember is lépett be a haldokló szobájába. Ez nem más volt, mint meghitt szomszédja, Fánccsaj, ki értesülvén barátja aggasztó egészségi állapotáról, őt meglátogatni sietett.

Járdy Tamás a részeges szijgyártótól is érzékeny búcsút vön, s fiát szívére kötötte.

— Tudom — mond — hogy ön mindenki iránt jólelkű s becsületes, csak fájdalom, önmaga iránt nem. Ez az egyetlen ok, a miért Istók jövője fölött aggódom. Ön, kedves szomszéd, valami rosz szellemmel szövetkezett.

Fánccsaj uram meglepetve mereszté szemeit szenvedő barátjára. Azon hiszemben volt, hogy a beteg lázban beszél.

— Rosz szellemmel? — Én? — Mit tesz ön fel felőlem? — kiáltá ijedten.

— Igen; a borszeszszel! — lön a felelet. — Ez a leggonoszabb szellem. A hova egyszer ez belép, onnan az ész eltávozik. A bor mámoros örömet és józan keserűséget okoz. Elüzi a kis bánatot s hajlékunkba hozza a nyomorúságot. Nehézzé teszi a fejet s könnyüvé az erszényt. Az teszi tönkre mesterembereinket, hogy jobban szeretnek a korcsmárosnak, mint a családjuknak kedvében járni. A borban annyi tűz van, hogy gyomrot, színt és elmét egyúttal főlemészt. A pálinka

pedig valódi választóviz, mely feldúlja a beleket, fölemésztí az idegeket, s utoljára elválaszt a becsület-, béke-, egészség- és jólléttól. Eleinte azt mondjátok : egy pohárka meg nem árt. Később már így módosítjátok e gyáva mesterséget : egy teli üveg jó hatással lesz gyomromra. Örizedjék, Fánccsay szomszéd, hogy a gonosz egészen hatalmába ne kerítse. Egy szál haját már fogja, ezen is könnyen egészen a torkába rántja.

Fánccsay uram találva érezte magát. Tamás nem akarván azzal sérteni s ezért a kezét nyujtá neki s így szólt :

— Ne vegye rossz néven, kedves barátom, ezen utolsó intésemet. Tudja ön azt jól, hogy én csak javát akarom. Haldoklók soha sem hazudnak.

Járdy Tamás harmadnapra jobblétre költözött.

III.

Istók sokáig siratta atyját. Most tehát árván maradt. Nem volt egy rokona sem, a kitől tanácsot kérhetett volna. Fánccsay uram volt a gondnoka, mestere, mindene. Eleinte Istók nem a legjobban érezte magát a házában. Itt egy vén gonosz szolgáló volt a főfő, ki mindenkivel czivódott és veszekedett s ha a legjobb kedve volt is, még akkor is mordúlt egyet néha-néha. Istóknak az volt a kötelessége, a vén Xantippét vízzel, fával, hússal, főzelékkal s még több effélével ellátni. A mester két legénye is gyakran előfogta, ezenkívül szüntelen ingerkedtek vele, gúnyolták, ütötték, csapták. Istók egyszer panaszt emelt e miatt mesterénél. De ez imígy vígasztalta :

— Ez a mesteremberek szokása! Inasnak mindent el kell szívelnie. Ha egyszer legény leszesz, te is így fogsz inasoddal bánni.

Az egész háznál Fánccsay bánt vele legjobban ; de ő csak olyan nevetlen ember levén, rendkívül könnyelmű volt.

A haldokló Tamás végső intései nagy benyomást tettek rá. Az első napokban nem is ízlelt szeszes italt ; de nem sokára megint felhörpentett egy pohárkával, aztán üvegecskével.

Istók megnyugodott sorsában. Mit is tehetett egyebet? Minden öröme és gyönyörúsége Fánccsay öt éves leánykájá-

ban, a kis Marcsában telt. Ha vele játszott, minden búbánat feledve volt. Idővel azonban szerzett magának két jó barátot is. Az egyik Gombos János, egy gazdag aranyműves egyetlen fia volt, kinek barátságát egy verekedés alkalmával nyerte meg, az által, hogy győzője kezei közül egész elszántsággal kiszabadította.

A másik Vékes Imre nevű boltos volt, kinél Istók rendszeren sajtot vásárolgatott a szolgáló számára. Ez derék barátságos ember volt, ki Istók atyját jól ismerte, s a nyiltszívű árva fiút úgy megkedvelte, hogy szabad óráiban, írásban s olvasásban oktatta. Boltja a „fekete kutyához“ volt czimezve.

Igy lassanként eltelt az öt év. Istók most felszabadult, s ünnepélyesen avattatott szijgyártó legénynek. Itt volt tehát a vándorlás ideje. Ez volt régi vágya s óhaja. Gombos János barátja már két évvel ezelőtt szabadult föl, s ekkor már nagy messze országokat járt össze, ismereteit gyarapítandó.

Ő is megfújta tehát az indulót. Réz-szelenczjét azonban, haldokló atyja hagyományát, nem vitte magával; nem akartván e kincset az utazás veszélyeinek kitenni. Ezt védnöke Vékes Imre őrizetére bízta. Fánccayra, mesterére nem bízhatta, mert ezt iszákossága már annyira megrontotta, hogy legényt sem volt képes többé tartani. Legnehezebben esett szívének a kis Marcsától való elbúcsuzás. Ez szívreható zokogással borúlt a könyező Istók nyakába, és semmi áron sem akart megválni tőle. A szegény leány érezte, hogy benne egyetlen barátját veszíté el.

— Isten veled! Isten veled! — kiálta Istók a távolból vissza. — Sose búsulj, kis angyalom; nem sokára visszajövök én. Istók bácsi téged mindig szeret.

IV.

Öt év telt bele, míg István szülővárosába visszatért, s midőn végre valahára a szívének oly kedves hársorok közt ismét végighaladhatott, mennyire idegennek és átváltozott-nak talált itt mident, az utczák szűkebbeknek, a térek kisebbeknek látszottak. A fiatal megvénült, az öreg a sírba

szállt. Ő nem ismert rá senkire sem s az idevalók még kevésbé reá. Erős, szálas termetű ifjú lett belőle; távolléte óta sokat látott és tapasztalt; napbarnított arcán komolyság ömlött el, de ezzel kedélyesség és szerénység párosult.

Legelőször is mesterét, Fánccsajt kereste föl, meg akarta lepni az öregét. Szándéka volt azon műhelyben remekelni, a hol keserves inaséveit tölté. Végre megállt az ismeretes ház előtt. Kopogtatott s egy csinosan bútorzott szobába lépett, s ebből azt kezdé gyanítani, hogy nem jó helyen jár.

Alig nyitá ki az ajtót, már is mérgesen förmed reá egy úri ember: micsoda szemtelenség az, egyszerre csak a szobába toppanni? mesterlegénynek künn az ajtó előtt kell várakoznia, míg az egy-két krajczárt kiküldik neki.

István meglepetése kimondhatatlan volt. — Bocsánat, de hát nem lakik már itt Fánccsaj mester?

— A szijgyártó? — lön a válasz. Az már évek előtt meghalt. Itt Bugyki élelmezési biztos lakik.

— Meghalt — sohajtá István, s szomorúan távozott. Most régi barátja Vékes Imre lakása felé irányzá lépteit. Utközben azon aggasztó kérdést hánytavetette magában: Hátha ez utolsó barátom is meghalt azóta! Annál nagyobb örömmel dobogott szíve, midőn a távolból boltja előtt pillantá meg. Levett kalappal szóttlanul közeledett feléje. Vékes futólagos pillanatot vetett a porlepett rongyos csizmájú alakra; közönyösen a zsebébe nyúlt, s egy-két fillért nyujtott neki.

— Ejnye, kedves Vékes uram, hisz nem koldulni jöttem én. Hát ismeretlen vagy épen idegen lett már előtte Járdy István?

A „fekete kutya“ tulajdonosa csak bámult az érkezettre. E hang nem volt előtte egészen ismeretlen; egy ideig figyelmesen vizsgálta arcvonásait, s csakhamar ráismert fiatal barátjára s kegyenczére. Szívélyesen szoritá keblére s azonnal bevezette házába. Vékesnél szintén nagy örömmel s kitüntetéssel fogadta. A jó hitespár arra unszolta, hogy maradjon mindaddig nálok, míg valami biztos jövedelemhez juthat; s egy csinos tiszta szobát jelöltek ki számára. István elfogadta az ajánlatot s azonnal hozzálátott a műhelykere-

séshez, hogy abban remekművét elkészíthesse. Ez csakugyan nem sokára sikerült neki, miután több mestert meglátogatott egyszerű de csinos ruházatban. Most már nem volt kénytelen a Vékes-család vendégszeretetét igénybe venni, de azért az estvét rendszeren náluk tölté, utazásairól beszélgetve, majd ismét hallgatva azon események előadását, melyeknek színhelye távozása óta szülővárosa volt. Egy ily alkalommal tudta meg régi mestere, Fánccsaj szomorú sorsát.

Ennek szerencsétlen, mértékletlen pálinkaivása által minden kedve elment a munkától s erejét is elvesztette, megcsalatra szolgálótól s legényeitől, keserves inségben, mindenétől megfosztva fejezte be boldogtalan életét, maga után mitsem hagyván Marcsa leányán s adósságán kívül. Marcsa az árvaházba került, a honnét azonban ismét elbocsátották, mihelyt azon kort elérte, mikor szolgálatba állhatott. Hogy azóta mi lett a leányból, arról közlebbi felvilágosítást nem tudott kapni.

Istók megilletődve hallotta e szomorú történetet. Annál örvendetesebben hangzott régi barátjának, Gombos Jánosnak története. Ez azóta mester, háziúr, s családfő lett. Ez aranyműves létére is adta az uri szerepet.

Szülőitől sokat örökölt s neje által még nagyobb vagyón birtokába jutott.

— E nő édesatyja, folytatá Vékesné, gazdag borkereskedő s a mellett vérszopó uzsorás egy ember volt. A leány kéréskben nem szenvedett hiányt. Gazdag lányhoz, tudomás szerint, úgy jönnek-mennek a kérők, mint hangyák s legyek a mézhez s cukorhoz. De Rózsa kisasszony igen válogató volt. Senki sem volt neki elég szép, művelt, nemes; senki sem felelt meg azon fényes eszménynek, mely után a regényolvasás által megzavart lelke vágyakozott. Talán valami megátkozott királyfira várt.

— S utoljára Gombos János élete párja lett? — kérde István, tudtommal ez mindig igen egyszerű fiu volt, s nem tudom, hogy mikép felel meg ily magas igényeknek.

— Tyhü, lelkemadta, ez mindig így szokott lenni. A királyfi sehogysem akart jöni; Rózsa kisasszony a 40 év felé járt s így az épen hazavetődött aranyműves ajánlatát elfo-

gadhátónak tartotta. Csak neve ellen volt rettentő sok kifogása, de Gombos úr ezt épen oly kevésbé tudta levetni, mint a leány arczáról a negyven évet.

— Igytalan meg sem látogathatom Gombos barátomat, sohajta István, az ilyen nagy urakkal nem jó egy tából cse-resnyét enni.

V.

Néhány hét telt bele, míg István minden szorgalma mellett azon fontos munkát befejezhette, mely által a mesterczimet akarta elnyerni. A mi oly gyakran megesik, rajta is megtörtént, ugyanis egy rendkívüli munkát bízta rá. Egy nagy rézlemezre az adott rajz szerint az ország czimerét kellett csinosan kiaranyozva elkészítenie. A munka szépen sikerült. Sok dicsérettel halmozták el s ünnepélyesen mesterré avatták. A beavatási ünnepély vig dalidóval végződött, mi az új mesternek nem kevés pénzébe került. Épen midőn legnagyobb szüksége lett volna a mesternek megtakarított filléreire, akkor kellett ily haszontalanságra költenie. S mi hasznát vette István a drága czimernek, melyre senkinek sincs szüksége, s így nem is igen kapnak rajta. Ő maga figyelmeztette a czéhet ezen kezdőkre nézve annyi kárral s veszteséggel járó szokásra. Hiába, azt hitték, attól tart, hogy a remekmű majd elmarad, nem tudván elkészíteni s különben oda is volt irányozva e fényűzés, hogy a czéhbe való fölvételt nehezítsék. Ily kenyéririgységből támadt rendszabályok alkalmaztatnak csaknem mindenütt. István most átvette Vékestől a reábizott atyai hagyatékot, s igénybe vette szerény örökségét. Az összeg a takarékpénztárban, kamatos kamatot számítva, 1600 forintra szaporodott. De a mesteravatási ceremóniák által minden takarékosága mellett is igen megfogyott.

Annyi pénze mégis csak maradt, hogy magának műhelyt állíthatott fel s minden hozzávalót beszerezhetett. Eleinte azonban nem voltak sem áruczikkei, sem vevője, hozzálátott tehát erélyesen a munkához; inast fogadott; s hogy pártfogóra szert tegyen, mire a kezdőnek oly nagy szüksége van, eltökélte magában, hogy a gazdag Gombos

Jánost mégis csak meglátogatja, ez talán remekművét, az aranyos országczimert is megveszi tőle.

Egy vasárnap délelőtt benyitott a Gombos házába. Már az udvarban igen vasárnapiatlan veszekedés, női- és férfihangok szitkozódása ütötte meg a fülét. Szívesen visszatért volna, mert a csete-paté egyre növekedni látszott a Gombosné asszonyság szobájában, de János már észrevette, s örült rajta, hogy idegen érkezett, a kit majd villámhárítóul használhat.

— Mit látok? Hát ön az, István mester, kiálta elébe selypitő úri hangon, kedves Rózsám, ez itt Járdy István szijgyártó mester, ki különben derék ember — folytatá nejéhez fordulva, oly szeretetteljes hangon, mintha a legnagyobb egyetértésben élnének. Azután ismét a belépőhöz intézte szavait: — Hát mi jó hozta ide, Járdy mester?

— Tudom, hogy már régen el kellett volna jönnöm, mond István, régi jó pajtásomat meglátogatni, hanem — —

— Pajtás? szakasztá félbe Gombos, kit e szó kellemetlenül érintett — igaz, igaz, mi ismertük egymást, de tudja mester uram, azóta sok megváltozott ám.

István meghajtotta magát s mosolyogva válaszolt: — Az igaz, az idő változott s némely ember még jobban. Önnek nem épen rosszul szolgált a szerencse. Fogadja őszinte szerencsekivánatomat. Én még most kezdem keresni; tehát sokat használna, ha ily előkelő úri ember pártolásával és megrendeléseivel megtisztelne.

Gombosné asszonyság itt szintén a beszédbe elegyedett. — Az ember valóban azt sem tudja már, kiben bizzék. Annyi mesterember jár ide nyakunkra — de nini, jó hogy eszembe jut, egy új lószerszámra volna szükségünk. Jöjjön el a jövő héten, majd talán önnél rendeljük meg.

Erre Gombos kegyes hangon egész leereszkedéssel egy pár jelentéktelen kérdést intézett hozzá, hol s kinél dolgozott? volt-e Párisban, Berlinben, Londonban? Ő pedig hűségesen elmondta, hogy ezekben a városokban többször megfordult s mindenütt a legnagyobb kitüntetésben és tiszteletben részesült. Ő különben, jegyzé meg, nem munkát keresett, mint-hogy utazásának célja csak az volt, hogy izlését tökéletes-

bítse, s a legelső külföldi házakkal összeköttetésbe lépjen. Utoljára nagy ékesszólással szólott még valamit a színházokról, színésznőkről, lovardákról, a párisi boulevardokról, a londoni csapszékekről, s minden szava, minden fogása valóban úri volt. Járdy mester, kifejezéseinek három negyed-résztét sem értette s megunván az üres fecsegést, épen buszítani akart, midőn egy leányt vezettek a tensasszonyhoz, kit szobaleánynak akart megfogadni.

— Hol vagy most szolgálatban? — volt Gombosné első kérdése s a leány külsejét szigorú vizsgálat alá vette.

— Kardvágó üvegesmesternél — lőn a válasz.

— Ezzel nem sokat mondtál. Nekem ügyes szobaleányra volna szükségem, és úgy látszik, hogy te még ostoba liba vagy. Hogy hínak, hovávaló vagy?

— Nevem Fáncsay Marcsa — válaszolt a félénk lányka földre süttött szemekkel.

E név hallatára, Járdy István, ki eddig közönyösen hallgatott, meghökkent, egész figyelmét a még folyvást fagvatott leányra fordítá, nem hallgatván többé gazdag barátja úti rajzaira.

— Csakugyan ő az! — kiálta végre kifakadó örömmel — mily meglepetés! Bocsánat tensasszony, én e leányt igen jól ismerem. Marcsa, kedves Marcsám, hogy vagy, nem ismeresz többé? Egy éve már, hogy hiába kereslek. Nézz meg csak jobban, én Istók vagyok, a te régi barátod s játszótársad. Ezt mondva, megragadta és barátságosan szorította meg a megijedt leány kezét. Marcsa elpirult, félénken nézett szeme közé, de egy szót sem szólt.

— Beszélj hát nekem valamit, kedves galambom. Talán egészen elfelejtkeztél már Istókról?

— Igen, te Istók vagy — rebegé, folyvást arczán legeltetve szemeit az árva leány — mennyire megnőtt, mennyire átváltozott maga!

— Hogyan, maga? — kiált Istók színlelt haraggal — én nem vagyok maga; tegezz engemet, mint hat évvel ezelőtt. Most jer velem, sok mondanivalónk van, bocsánat, Gombos úr és Gombosné asszonyság, míg én élek, e leány senkinél sem fog szolgálni. Isten önökkel. Gyere, Marcsám, gyere.

— Istók mester, — szólamlott meg komoly hangon a gögös aranyműves Istók mester, az ön magaviselete illedelem-sértő.

A jámbor természetű szijgyártót már felháborította régi pajtásának kevélysége. De oda is szólt neki : Gombos uram, a milyen az adjon Isten, olyan a fogadj Isten. A mi pedig az illedelmet illeti, abból Párisban ön is többet tanulhatott volna. Én magyarul beszélek.

— Hogyan?! — kiált Gombos nekibőszülve — azt gondolja, hogy olyan magasörü emberrel van dolga; vagy hogy műhelyben van?

— Ha nem is műhelyben — lön a válasz — de igenis magamforma emberrel van dolgom. Hogy önnek több pénze van, tisztelt Gombos úr, mint nekem, azt elismerem. A pénzt az emberek megsüvegelik; de ön nem maga a pénz, hanem csak a szekrény, melyben a pénz van.

Ezt már a tensasszony sem hagyhatta szó nélkül, s kezeit csipejére illesztve, imigy szólalt meg :

— Nézze meg az ember! Hisz ennél szemtelenebb már a világon sincs!

— De igenis van, Gombosné asszony — válaszola Járdy mester — ha akar szemtelenebbet látni, csak a tükörbe tessék pillantani.

Az asszonyság itt még nagyobb dühbe jött. A sok szitkot csak úgy szórta. Járdy uram átlátta, hogy most már okosabbat sem tehet, mint ha szépen odább áll. Ő tehát a kalapja után nyúlt s e szavakkal húzódott az ajtó felé :

— Isten irgalmazz szegény bőrömnek! Hisz ez valóságos felhőszakadás! Itt már nem használ az esernyő. S azzal ill' a berek, nád a kert!

Aztán megfogván Marcsa kezét, kivitte magával. Így hagyta el Járdy mester, aranyműves barátja házát.

VI.

— Mostani gazdasszonyom sem valami angyal — jegyzé meg Marcsa, mikor az utczára nyitottak — de ez még tizszerte nagyobb ördög annál. Most nem tudom, mit tevő legyek. Csak pünkösdig maradhatok a helyemen.

Istók, egykori mesterének árváját a maga lakására vezette. Együtt ebédeltek. Eleinte ugyan szabadkozott a leányka, de csakhamar engedett hajdani játszótársa kéréseinek. Ebéd után Istók hazakisérte vendégét. A virágzó, szermémes szűz megtetszett a fiatal mesternek. A leány is odapillantott koronként új pártfogójára, s ilyenkor szemei csodálkozás- és örömmel teltek el.

— Mily különös! — ismétlé, többször félbeszakasztva csevegéseit — mennyire megnőttél, mennyire megváltoztál. Csakugyan nem illik, hogy én még most is tegezzek és Istóknak hívjalak.

Istók lakása világos, tiszta és barátságos volt. Sehol sem látszott folt, sehol egy pókháló. A bútorzat hat szalmaszék-, két asztal-, egy tükör- s egy falórából állott.

— Be kellemetes lakásod van, Istók — mondá Marcsa, kit a rend és tisztaság egy nőtlen férfi lakásán meglepett. — Ki tisztogat neked, ki tart mindent ily rendben?

Istóknak hízelt e megjegyzés, s így válaszolt rá:

— Ki más, mint a házigazda, a te régi hű barátod, Istók.

— Hát nem veszi mesterséged minden idődet igénybe?

— A ki mindent annak idején el tud végezni, annak mindenre marad ideje — válaszolt Istók.

A barátságos gazda, műhelyét, konyháját, sőt hálószobáját is megmutogatta a fiatal leánynak, a ki a dicséretből ki nem fogyott a rend és tisztaság láttára.

Marcsa mindent szakértőleg megvizsgált, aztán mosolygva mondá:

— Hallod Istók, te oly gazdag vagy, akár csak egy kis király, én úgy hiszem hogy tökéletesen boldognak érzed magadat.

— Hjah kedvesem, annak még sok hija van. Mert tudod, édes angyalom, Ádám még a paradicsomban sem szeretett egyedül lenni.

Marcsa némi zavarral tekintgetett az ablak és ajtó felé, mintha valamit várna vagy keresne. Aztán könnyedén megjegyzé:

— Azzal csak azt akartam mondani, hogy itt minden oly kényelmes, oly kellemetes.

Istók gyöngéden ragadta meg Marcsa kezét.

— Megosztanád e lakást velem, Marcsa?

— Az ebéd föl van találva! — kiálta be az inas a félig kinyitott ajtón, a türelmetlen Istókra nézve legalkalmatlanabb időben, miáltal azonban nagy zavarból menté ki az elfoglult leányzót.

A másik szobába mentek, asztalhoz ültek és Istók fennhangon elmondá a szokásos ebédelőtti imát. De ez egyszer talán nem a szokott szivbeli ájtatossággal.

A beszélgetés, az inas jelenléte miatt, egészen közönyös tárgyakra tért át. De különféle, önkénytelenül támadt gondolatok, alkalmasint jobban foglalkoztatták a társalgókat, mint maga a beszélgetés.

A női társaság már szokatlanságánál fogva is igen kellemes behatást gyakorolt Járdyra. Szobája tiszerte szebbnek tetszett, mint máskor; az ételek jobban ízlettek; még a napsugarak is barátságosabban és ünnepesebben mosolyogtak a függönyökön keresztül.

Mihelyt az inas ebéd után távozott a szobából, azonnal visszatért az előbbi szivélyesség, s Marcsa Istók tudakozódásaira elbeszélte mindazt, mit hat éven át jót roszt tapasztalt. Most arra került a sor, hogy saját szomorú sorsát, s atyjának ezt megelőző halálát beszélje el körülményesen. Elmondta, mily szigorú bánásmódban részesült az árvaházban azon négy éven át, melyet ott töltött; de azt sem feledte el hálásan elismerni, hogy minden házimunkában, pincze, kert és konyha körüli dolgokban, valamint mindenféle kézimunkában, gondosan tanították és gyakorolták; úgy hogy a legnagyobb házakban is meg tudna felelni a gazdaszszonyságnak. De fájdalom, a szerencse eddig szegénynek nem igen kedvezett. Mindig szegényebb sorsú polgárházaknál kellett csekély fizetésért szolgálnia, honnét majd az urak gorombasága s arczátlan üldözése, majd a nők örökös piszkolása miatt kénytelen volt elmenni. Kardvágó üveges házánál sem virul valami nagy boldogság, azért keresne most türethetőbb alkalmazást.

A szegény árvaleány örömnélküli multja, s a kevés gyönyörűséggel kecsegtető jövő, oly bő anyagot nyújtott a

társalgásra, hogy még akkor sem fogytak ki belőle, midőn Kardvágó uram házához értek, hová Istók védenczét egészen elkísérte. Elváláskor Istók megígérte, hogy minden vasárnap meglátogatja.

Hazamenet a fiatal mester szivét a legkülönbözőbb érzelmek foglalák el. Bánat és öröm töltötték azt be. Örült rajta, hogy a szerencsétlen Fánccsai leányát föltalálta, ki gyermekkori játszótársa s egyetlen barátnője volt. Örült hogy a leány külseje oly csinos, oly gyönyörű, hogy magatartása oly egyszerű és megnyerő, hogy lelke oly szép, oly jámbor s gyönyörű szemein keresztül oly ellenállhatlan varázsszal tudott majd imádkozni, majd sirni, majd mosolyogni.

De bánkodott azon, hogy midőn Marcsát fölismerte, elvesztette végképen lélekjelenlétét, és hogy aranyműves barátját első barátságos látogatásakor saját házában durván megsértette és megbántotta. Ez neki kimondhatlan mély bánatot okozott.

Sokat tudott ugyan felhozni mentségére. Először is nem sokat adott a felfuvalkodott nyárspolgár barátságára. De annál nagyobb súlyt fektetett arra, hogy önmagával megelégedett legyen, s hogy mindig azt tegye, a mit az igazság, kötelesség s lelkiismeret parancsol.

Elhatározta, hogy azonnal jóváteszi hibáját. Az aranyműves háza felé vette tehát útját s habozás nélkül lépett be a szobájába.

— Gombos uram, Gombosné asszonyság! — szólítá meg az épen theázó házaspárt — reggel hibát követtem el irányukban, most estve jóvá akarom tenni. Feledjenek el minden haragot és neheztelést, mielőtt a nap lemenne. Magam sem értem, hogy mikép tudott a hevesség annyira elragadni. Tehát szent a békesség! Mirevaló is az az epeizgató, egészségrontó boszankodás. A béke áldást hoz, az egyenetlenség mérges gyümölcsöt terem.

Eleinte a nemes házaspár ki akarta utasítani a szives bocsánatkérőt, majd férj és nő versenyezve szórták rá a szitkot. Aztán kissé szelidültek, engedékenyebbek lettek, s végre egészen kibékültek.

Istók meg volt elégedve e kettős győzelemmel. De nem is csekély feladat volt, először önmagán, aztán e fenhéjázó, képzelődő embereken győzedelmeskedni.

VII.

De midőn lakásába visszatért, úgy tetszett neki, mintha ez koránsem oly szép és barátságos volna, mint délben volt. Körülötte mind üresnek látszott és halotti csend uralkodott. Ez máskor is így volt, de máskor nem tűnt fel neki. S miért éppen ma? Azt nem tudta magának megmagyarázni. Leült azon székre, a melyen néhány óra előtt Marcsa foglalt helyet, s agyában oly dolgokat kezdett forgatni, melyek már jó ideje foglalkoztatták. A szent irás azt mondja : nem jó az embernek egyedül lenni. Az agglegény egész életében csak félemler. De hol talál magának életpárt? Ez volt azon kérdés, melynek megoldásán a szegény ember fejét törte.

Vékes Imre házában sokszor csürték csavarták ezen ügyet. Kivált Vékesné asszony fáradhatlan volt a házassági tervek készítésében. S ő ebben mindenesetre legilletékesebb is volt; mert oly jól ismerte a városban minden ház viszonyait és belső titkait, mintha a falakon is keresztül birna látni.

Istók mester sem várta összetett kézzel, hogy a sült galamb repüljön a szájába, forgolódott ő is eleget a szép polgárleányok körül, s nem egynek szeméből olvasta ki hogy szívesen látott vendég.

— Ugy állok itt a város leányai közt, mint egy virágkertben — mondá egyszer Vékesné asszonynak. — Vannak benne gyönyörű szép rózsák, ibolyák, nefelejcssek, citromfák, gyümölcsfák. A gyümölcsfának virága tetszik nekem, de nem tudom, vajjon milyen gyümölcsöt terem majd. A kérő egy élet boldogsága fölött vet kockát. Én is megpróbálkoznám, ha mesterembereink olyan roppant ferde nevelést nem adnának gyermekeiknek. A mivel az apa és anya nem bir, abból nem adhatnak gyermekeiknek sem. A felserdült leány, így okoskodának, érett gyümölcs, melyet nem szabad sokáig hevertetni. Felöltöztetik a legújabb divat szerint, mint valami udvari dámát, elküldik a táncziskolába, sétatérre,

színházba; mintha ott nyilvános leányvásár volna vagy nőkiállítás. Tü vagy főzőkanál helyett, a kisasszony himzést vesz a kezébe; imakönyv helyett tükröt. A helyett, hogy a konyha és gazdaság után látna, az ablakból kandikál a fiatal emberekre.

Többnyire ez mesterembereink lányainak a hibája: tovább akarnak nyújtózni, mint meddig a takaró ér. Magasabb légkörbe vágnak, hogy ott heverhessenek. Selymet viselnek vastag gyolcs ing fölött; és mosolygó rózsás külszínök féktelenséget, irigységet rejt.

S mi következik ebből?

Vagy pártában vénülnek meg, s akkor aztán folyvást szidják, piszkolják az egész világot. Hakifáradnak a szitkozódásban, akkor imádkoznak, s az éggel kezdenek mulatni, minthogy a földön már senki sem akar velök mulatni.

Vagy ha sikerül nekik a férfvadászat, s valami jómódu férjre tesznek szert, akkor aztán még a kályhalyukból is kirí a gög és felfuvalkodottság.

Vagy pedig az is megesik, hogy a várvavárt kövér szarvasmarha helyett sovány nyulacskát ejtenek el. Ez esetben jóéjszakát, házi béke! Dunnyogva ülnek az asztalhoz, morogva fekdnek az ágyba. Az utcán cifrák, hogy majd elrepülnek, otthon loncsosak; a férj rongyos gatyában jár, gyermekek lyukas nadrágot visel. Dolgozni persze nem tanultak az énekiskolában, és takarékoságot a fényes bálokban. Az ilyen nő kötényében is többet visz ki a házból, mint a mennyit egy szénásszekéren tud a férj behozni.

Mindezen aggodalom mellett is Marcsa vasárnaponkint mind jobban-jobban meghódítá Istók szívét. Gyakran elgondolta ő magában, hogy gazdasszonynak mennyire oda illenék a szerény, igénytelen árva leány.

A „fekete kutya“ tulajdonosnéja előtt sem titkolta tovább vonzalmát, s egyszer így szólt hozzá:

— Én úgy hiszem, hogy mi nagyon összeillenénk. Ez a leány kivételképen jó nevelésben részesült, mert szerencsétlenség növelte föl az ő szigorú iskolájában.

Vékesné erre azt a megjegyzést tevée:

— Ha el akarja venni, úgy legjobb lesz, ha minélelőbb oltárhoz vezeti.

De a mindent megfontoló fiatal ember tagadólag rázta fejét.

— Lassan járj, tovább érsz — mondá — még jobban meg kell ismerkednünk; tudnom kell, vajjon nem rakott-e már előttem egy más madár fészket az ő szívében. A gyanakodás nem szép tulajdonság; de az elővigyázat megóvja az embert a bukástól.

Vékesné asszony, mint tudjuk, a tudnivalók kipuhatóságában ritkította párját. A jó asszonynak nagyon szívében fekiüdt, hogy fiatal barátja rossz házasság által életboldogságát ne tegye kockára. Az egészséges elméjü, tapasztalt „fekete kutyás“-nének azonban volt annyi életbölcsesége, hogy rossz partinak nem szegény leányt, hanem rossz gazdasszonyt nevezett.

Tudakozódott Marcsa magaviselete, jelleme, minden tulajdonsága felől azon családoknál, a hol eddig szolgált.

Ezt a szemes Járdy mester sem mulasztotta el. Sőt még Kardvágóné asszonyhoz, a város leghirhedtebb Xantip-péjéhez, Marcsa mostani gazdasszonyához is oda fordult felvilágosítás nyerése végett; természetesen álszín alatt s Marcsa tudta nélkül.

— Ez a kiállhatatlan rossz személy — panaszkodott Kardvágóné asszony — szüntelen azon töri fejét, hogy mi-kép okozzon boszuságot. A mihez hozzányúl, az az ördögé. Egyszer konyhaedény pattan szét a keze között, majd egy lepedőt szakít el mosásközben, azzal mentvén ki ügyetlenségét, hogy foszlányos, pedig boldogult nagyanyám menyegzőjén ujdonat új volt, és semmi baja sem volt. Azt kell hinnenem, Isten bocsássa meg bűnömet, hogy semmirevaló szerelmes. Hol elsózza a levest, hol egészen sótlanul hagyja. A mellett azt hiszi az ostoba liba, hogy mindent jobban ért nálamnál. Egyszer, midőn kis időre a házból távoznom kellett, az egész házat kitisztogatta, kisúrolta, mintha egy szegény ember házánál nem akadna mindig száz meg száz szükségesebb teendő. Más alkalommal tudtom- és parancsom nélkül egy egész álló éjen át foltozgatta gyermekeim rongyos ruháit, s minden olajamat elégette nagy hijába, pedig

jól tudja az istenadta, hogy másnap megint csak oly rongyosak lesznek. Egy nap sem mulik el boszuság és méreg nélkül. Meg kell pukkadnom, ha ez még soká így tart. De elkergetem a házamból minélelébb.

Istóknak elég volt ennyi.

— A mit — gondolá magában — egy ilyen sárkány is kénytelen dicsérni, jóllehet nem szándékosan, — azon becsületes ember kapva kapjon. Marcsa lesz az én kedves feleségem vagy senki!

Elérkezvén pünkösöd napja, Marcsa kilépett az üvegesék szolgálatából s Istók egyelőre Vékesékhez szállásolta be.

A szegény árvaleány most egy új, előtte eddig ismeretlen légkörbe lépett. Ismét hallotta a barátság és szeretet hangját.

Nemcsak vendége volt ő Vékeséknek, hanem egyszersmind a ház egyik legdolgosabb tagja. Most, midőn szebb és kedvezőbb tér nyílt munkásságának, s nem állt szüntelen mögötte a dörmögő s szitkozódó házi sárkány, mindenben nagy ügyességet és fáradhatlan tevékenységet tanusított. Nemsokára Vékesnének nélkülözhetlen barátnője lett. Egyszer a jólelkű boltosné, kinek Marcsa majd minden házi terhet levett a válláról, így szólott Járdy Istókhhoz, ki most sürrübben látogatta : — Marcsa jobb, jámborabb, munkásabb, ügyesebb nálamnál, siessen szomszéd uram, ha el akarja venni, mert máskép úgy hozzászokom, hogy lehetetlen lesz megválnom tőle.

Egy délelőtt Járdy mester ezt üzené Vékeséknek inasától :

— Arra kérem, hogy Marcsát menten küldjék hozzám, mert jó helyet találtam neki. Marcsa e meghívásnak azonnal engedett.

— Kedves Istók, helyet találtál számomra? — kérdezte kezét nyujtva neki, — hála Istennek, mert bizony attól tartok már, hogy terhőkre leszek ezeknek a jó embereknek.

Istók szeme közé pillantott a leánynak, aztán némi zavarral a földre nézett, mintha valamit keresne.

— Beszélj hát — ismétlé Marcsa, mit jelent ez az örök hallgatás ?

— Jó, tehát megmondom — de tudod ne haragudj meg ám aztán.

— Ejnye Istók, be nagy feneket kerítesz a dolognak. Nem értem, hogy mit akarsz velem, minek hivattál?

— Hallgass ide, Marcsa, azt akarom tudodra adni, hogy egy fiatal ember általam kezedet kéri.

— Ugyan Istók, hogy tudsz ily szegény szerencsétlen leányt is gúnyolni — s ezt mondva kötényébe rejtette arczát.

— Marcsa, nézz reám, igazat mondtam neked. Hidd meg, nem rossz ember az. Én legalább tiszta szivből ajánlhatom.

— Nem, Istók! Tőled legkevésbé vagyok hajlandó férjet elfogadni.

— Legkevésbé? s hátha én magam volnék az, ki férjedül ajánlkozik, hát akkor, Marcsa, mit szólni hozzá?

Erre szünet állott be. A leány földre sötét szemmel, kipirult arczezal állt ott előtte, és köténye fodrával játszó-gatott.

Midőn aztán ismét föltekintett, szemeiben könnyek csillogtak.

Istók alig hallhatóan suttogá : Szeretsz-e egy kissé ?

Marcsa pedig remegve válaszolta : tudod, hogy szeretlek.

— De ha nincs más, megelégszel-e száraz kenyérrel is?

— Inkább fogadok el tőled kenyeret, mint mástól akár-mily kalácsot.

— Marcsa, én dolgozom érted, szeretnél-e én érettem takarékoskodni?

— Mindenben takarékos leszek, csak a munkában és szeretetben nem.

— Jól van, itt a kezem, ha enyém akarsz lenni.

— Az voltam régen, már gyermekkoromban is. De mégse . . . ez nem lehet, Istók.

— Nem lehet? s miért nem?

— Gondold meg jól, Istók, mit cselekszel. Én szegény árva teremtés vagyok. Akármelyik polgárleány szívesen nyújtja neked kezét, s ezenkívül még hoz is valamit a konyhára. Te szerencsésebb lehetnél.

— Szót se arról — mond Istók, — akkor kezdek igazán élni, midőn te leszesz az életpárom.

— Tehát Isten neki! — mondá Marcsa szégyenkedve és zavartan nyújtva kezét Istóknak.

Ez megragadván kezét, magához rántá eljegyzettjét. A két boldog ifjú örömkönyeket hullatott egymás keblén.

VIII.

Három héttel ezután már háromszor volt kihirdetve a mátkapár. A negyedik héten Marcsa és Istók oltárhoz léptek, Vékestől és nejétől kísérve. Senki sem fordított valami nagy figyelmet rájuk, de a kinek a fiatal házaspár szemébe ötlött, az elismerte, hogy méltók egymáshoz, Istók menyegzői ünnepélyt, egy esteli mulatságot rendezett a város legkedélyesebb mulató-kertjében.

— Elégedjete meg, kedves vendégeim azzal, a mink van, mondá Istók az egybegyült barátokhoz, örömteljes szívek, teli tálak, mi kell más. Fényes csillámló menyegzőknél rendesen kevés a szivélyesség s nagy az ásítózás, s olykor a vőlegény tárczája még egy év múlva is sínli a pár órai mulatságot.

— Okosan beszélsz, Járdy mester, jegyzé meg Vékes Imre uram. Ezt fiatal mestereinknek jól meg kellene jegyezniök, ha nem volna szűkebb az eszök erszényöknél. A különben komoly István ez estve a pajzánságig derült és jókedvű volt. Elmés ötletekből ki nem fogyott. Csak olykor, ha a többi hangos öröme fakadt, vonúlt át lelkén nagyobb komolyság s gondolkozás. Ilyenkor lelke a szép mosolygó jövőbe mélyedett.

— Rajta, rajta, kiáltá Vékes úr, midőn Járdy a jövő álmaiba merülve mélézött, hisz oly pofát csinálsz, hogy a bor is megsavanyodik tőle. Fogadni mernék, hogy a tisztelendő úr szavain töröd a fejedet. Pedig hát nem volt egyéb melegített, hivatalosan előnkbe tálalt templomi főzleknél.

— Meglehet, felelt a vőlegény mentve, sok ember elébb a pénzt nézi meg, s ehhez méri szavait. Rézpénz rézbeszéd, ezüstpénz ezüstbeszéd, ha most egyszer én vagyok a pap, bizony-bizony külön beszédet kerekítek ki.

— Hát csak halljuk, Járdy mester — mond az egyik násznagy. Lásd, itt nagyobb, pompásabb temploma van az úristennek, mint a nagy templom gipsz födele alatt.

— Igen, Istók, én is szeretnék egyszer papolni halalani — bátorítá Marcsa — meglásd, mily ájtatos közönségre találsz bennünk.

Most Istók mester félretolta a kését, tányérját, ünnepestyét öltött s imigy kezdé: — Nem bánom tehát, figyeljete szavaimra, halljátok beszédemet. Még köhécselt egy ideig s azután így folytató: — Ajtatos hallgatóság! A közmondás azt mondja: Házasság élet, nem jó élet. Ez lesz mai beszédemnek tárgya. Azt is mondja a közmondás, hogy házasságok az égben köttetnek, de már ez is kezd a divatból kimenni. A legtöbb házasságok számolótáblák előtt intézettek el, mások oktalan szerelmi-mámorban, minthogy lelkesült állapotban egymást isteníteni szeretjük, s csak kijózanodva látjuk át s bánjuk meg, hogy az ördögöt imádtuk. Ilyenkor persze a házasság élet nem jó élet, örök tavasz helyett örökké tartó telet hoz reánk.

Kedves hallgatóim, pénzzel vásárolhatni árucikkeket, sőt embereket is, de életboldogságot nem. A pénz oly kemény hideg ércz, hogy a legmelegebb szívet is meghidegíti, a leglágyabbat is keménynyé teszi. Összeférczelt és összeenyvezett családok nem képesek a lelkeket egyesíteni; a szerelmi ösztön pedig nem szolgál az ember becsületére, mert az minden baromban megvan, ha eljő a párosulás ideje.

Mitevők legyünk tehát, hogy a házasság élet boldogságunkat eszközölje s nehéz napjainkban vigasztalóul szolgáljon?

A férfi és nő szépsége azon természetes vonzerő, mely bennünket egymáshoz vonz, ez csak kölcsönzött árucikk, melyet néhány év múlva vissza kell adni annak, a kitől nyertük — az időnek; ha a bálnak vége van, az álcát a lomtárba dobják.

De van a szépségnek oly neme, melyet el nem veszítünk, s a miért mindig tetszeni fogunk. Ez nem kölcsönzött, hanem szerzett jószág; saját keresetünk és fáradságunk eredménye s ezért maradandó tulajdonunk. Én iparkodni

fogok Marcsámnak halálíg tetszeni, szívét még akkor is birni, midőn arczomat ránczok fődik. Kedves menyasszonyom, ezt te is meg tudod tenni. Igen Marcsám, valamint én testestől lelkestől a tiéd vagyok, úgylégy te is az enyém; két testben egy lélek, gondolatom legyen a tiéd is; titkom a te titkod is, aztán egyek leszünk. A szív bizalmatlansága a szerelem választó-vize.

Akkor asszony, vén asszony korodban is oly szép leszesz, mint most vagy menyasszonyi fényedben. Nem a selyem és gyöngy-ékszer óvja meg a női szépséget, hanem a tisztaság csin és rend. A nő a ház lelke; azért a ház, pincze és konyha tükrözteti mindig hiven vissza a házi nőt. Takarékoságod legyen munkám áldása s az Isten sem fogja az övét megtagadni tőlünk. Amen.

A szónok elhallgatott s udvariasan meghajtá magát a hallgatók előtt; de egyetlen egy sem nevetett. Vékes némán és komolyan mereszté reá szemeit. Vékesné és a menyasszony szemeit könyek nedvesíték.

— Rajta hát, rajta, kiálta Istók. De Marcsa felugorván, sírva szorítá keblére, így szólva: Tulajdonképen csak most esküdtünk össze, kedvesem, itt van az én templomom, itt az én oltárom!

Végre Vékes Imre, a „fekete kutyás“ is megnyitá ajkait:

— Hallod, Járdy, ezt soha sem tettem volna fel rólad. Hol szerzettél te ennyi tudományt? Hiszen te nem jártál iskolákat.

— Nem — válaszolt Istók derülten. Könyvekből felé nyit sem lehet tanulni, mint úton-útfélen. Idő folytával és az életben az ember többet tanul, mint a legtudósabb tanártól.

Egy erős férfihang kívülről ezt kiáltá a vigadók nem kis meglepetésére: jól beszéltél, derék ember! Az, a ki szólt, nem mutatta magát. Rövid idő mulva egy idegen lépett a ligetbe és bocsánatot kérve, a plébános úr után tudakozódott. Istók válaszolta, hogy rossz helyen keresi a tisztelendő urat, a fekete kutyás azonban Istókra mutatva mondá: — Ha van köztünk tisztelendő úr, akkor más nem lehet, mint ez, jóllehet nem sok haja őszült meg a hittani tudományokban.

Az idegen udvariasan meghajtotta magát s egy selyem pénztárczát tett Istók elibe az asztalra, mondván: Esküvő beszédeért itt küldik általam a díjt önnek. Fogadja, uram. Ajánlom magamat. Ezzel eltűnt a ligetből, Istók egy ideig nem tudta, mit szóljon, aztán felugorván, az ismeretlen után szaladt. De ez már eltűnt a tömeg közt.

— Ez az ember vagy bolond, vagy engem akar elbolondítani! — dörmögé Istók mester boszúsan. Ezalatt Vékesné kíváncsian felnyitá a tárczát s meglepetve kiálta föl: Mit látok! Ez már szép menyegzői ajándék. Hozzátok a szerencse a kéményen is beköszönt. Csupa tiszta arany. Ezt már csak gróf vagy herczeg küldheti.

Most se vége, se hossza nem lett a nézegetésnek, kérdésnek és tanakodásnak, de a rejtélyt megfejteni senki sem tudta.

IX.

— No galambom, most készülj fel — mondá másnap reggel fiatal feleségének az új férj — nagy urak módjára menyegzői utazást teszünk majd; de utazásunk soká tart, s nem is költjük el az ismeretlen adakozó fényes ajándokát.

Karját nyujtván oda Marcsának, műhelyébe vezette s ott megmagyarázta neki minden egyes kész árucikk nevét, czélját és értékét s megmutatta a könyvet is, melybe minden eladást s vevést följegyzett. Azután a fáskamrába, pinczébe, padlásra és végre a konyhába vezette. A konyha minden szükséges edénnyel el volt látva, a tiszta tűzhelyen vidám tűz lobogott, melyet a jókedvű mesterinas rakott. Marcsa minden áron maga akarta elkészíteni az első reggelit.

— Ma egy öltést sem teszek a műhelyben — mondá Istók. Ez a nap még a menyegzőhöz tartozik. Gyere ide kedvesem, még nekünk sok tanácskozni és csevegni valónk van. Most te vagy e ház királynéja, majd bevezetlek birodalmadba.

Átadta neki a különféle ládák és szekrények kulcsait, Marcsa pedig mindent elrendezett s elhelyezett. Istók átadta neki azon összeget is, a melylyel számítása szerint a ház szükségzeit egy negyed évig fedezni lehetett, s megígérte, hogy mindig úgy lesz ezután is. Egyuttal irónt, s egy füzetkét adott

neki át azon meghagyással, hogy abba jegyezzen fel minden, bármi csekély kiadást. Ez elkerülhetetlen, mondá, hogy az ember mindig tudja, miképállnak pénzügyi viszonyai s hogy áttekinthesse minden év végén, mit költött kenyérre, húsrá, főzelékre, fára, világításra, ruházatra, fehér ruhára s más háziszükségletre. Hasonló könyve volt neki is a mesterségéhez tartozó kiadásokról és bevételekről.

Ezen bevezetés után másnap reggel a napirendre tértek át, mely így állapított meg: A felkelés reggeli öt óraker télen-nyáron egyaránt. Hat óráig készen van a tisztogatás, szobatarítás s ekkor a háznép imáját végzi s közös reggelihez ül. Elvégezvén, kiki munkája után lát délig, s csak 10 óraker tartanak néhány percnyi szünetet. Délután azután ismét kiki a maga dolgához fog; 6 óraker szünetelnek s vacsorálnak. Aztán ismét egy pár órai munka következik s 9 óraker nyugszik le az egész háznép. Csak a vasárnapot szentelték az imádságnak, pihenésnek s mulatságnak.

Ez egyforma munkás házikörben mindnyájan jól érezték magukat. Marcsa, Vékeséket kivéve, nem igen ment sehova, s így legalább megmenekült a pletykától és rosz nyelvektől. Istók nem követte a többi mesterek példáját; nem járt a korcsmába és kávéházakba, pénzét kártyán elveszteni és ártalmas szeszes italokra költeni. Idejét és pénzét sokkal jobban fel tudta használni. Koronkint inkább meglepte valamivel a feleségét, vagy inasát ajándékozta meg, ha megérdemelte.

De ámbár a háztartáson kívül semmire sem költött a fiatal mester s reggeltől estig szüntelenül dolgozott, csak igen lassan haladt előre keresete. De azon ő még nem aggódott valami nagyon. — Ugy élünk, a mint tudunk, nem a mint szeretnénk. A ki nem tud a hegyre felmászni, az maradjon lent a völgyben. Tehát, kedves Marcsám, minthogy a forintosok ritka vendégek nálunk, krajczárokat rakjunk egymásra, száz krajczár is egy forint.

Jónak találta mindazáltal valami mellékjövedelmet is szerezni. Beszerzett hát különféle árúczikket, melyek egyáltalában nem tartoztak mesterségéhez s elkezdett velök a vásárookra járni.

Tudjuk, hogy ebben Járdy István nem volt ujoncz, hiszen atyja idejében elég szép eredménnyel próbálgatta, s úgyszólván, abban növekedett föl. A többi mesterek szánólag s megvetőleg pillantottak a vásárookra járó mestertársra s röstelték, hogy ő is czéhükhöz tartozik. De Járdy nem sokat gondolt velök.

— Hadd fintorgassák az orrukat, azzal én nem leszek sem kisebb, sem soványabb. A ki lajtorjára akar mászni, először az első fokra lépjen. Így okoskodott Járdy, s igaza volt; az Isten is megáldotta állhatatos munkásságát. A tevékeny Marcsa sem maradt sokáig istenáldás nélkül. Házasságuk évfordulati napján egy új kis vendég érkezett hozzájuk nagy lármával: egy szép piros fiúcska volt ez. Istók, kivált az első napokban alig tudott mit csinálni örömeiben. Tánczolt, sirt, nevetett, imádkozott, dalolt. A kis pogányt meg kellett keresztelni s a keresztyén hitre téríteni, s ez alkalommal, keresztapja, a fekete kutya tulajdonosa után Imrének nevezték el.

Most kétszeres erővel és örömmel fogtak ismét a munkához. A kiadás ugyan szaporodott valamivel, de a jövedelem is. A gyerekekhez cselédet kellett fogadniok, mert a fiatal aszszony, hol Istókkal, hol meg egyes-egyedül ment el vásárookra, s ilyenkor aztán volt a ház körül is annyi dolga, hogy egyedül már nem is győzte volna. A műhelyben s az ujonnan elrendezett kis boltban is gyakran igénybe vették eleven beszédes nyelvét s eladói tehetségét, mit abból gyanítottak, hogy mindenki szivesebben vásárol a szép barátságos menyecskétől, mint a komoly férjétől.

Jóllétök évről évre növekedett, de egyszerűségük és szerénységük a régi maradt. Boldogságuk s meglegedésük hét évi házas élet után még inkább növekedett, mint csökkent.

— Hallod-e, lelkem — e szavakkal lépett egyszer vasárnapi ruhájában Istók a szobába — lelkem, ugy-e bár ismered te azt a szép sarokházat Gombos Jánosék mellett? Nohát az mától fogva a tied, és ezé a kis gonoszé la. Nem igen örülök ugyan az előkelő aranyműves szomszédságának, de a boltunknak jobb helye lesz ott a főpiacon, mint ebben

az üres zugutczában. Takarékpénztárban fekvő kis pénzecskénk oda van ugyan s hitelezőkből adósok lettünk, mert a ház árának csak felét fizettem le, de oly jutányosan jutottam e házhoz, hogy a kedvező alkalmat sehogy sem akartam elszalasztani. Mit gondolsz, helyesen cselekedtem-e?

Marcsa e váratlan hír hallatára meg volt lepette. Nem titkolta ugyan az adósságtóli félelmét, de másrészt örült rajta, hogy háztulajdonosné lett belőle.

— A mit idáig tettél, mindig jónak és czélszerűnek bizonyult be — mondá, férjét átölelve — akarod az enyém is; Isten áldása legyen új szállásunk felett.

A tevékeny háziasszonyra nézve az ilyen alkalom, az ilyen nagyszerű változás, már mint az új lakás berendezése, butorzása, beosztása, valóságos ürműnnep volt. Marcsa reggeltől estig dolgozott, fáradozott, törte magát, míg minden a maga rendjén volt. Az utolsó butordarabot Istók maga vitte át az új lakásra. Ez azon faszekrény volt, melyben remekét, az ország czimerét, széles arany keretben őrizgette.

— Te pedig utoljára maradtál, mint a nagy böjt — szólott útközben. — Nem is érdemelsz te jobb sorsot. Nem vagy egyéb fényes lomnál; hiába pazaroltam rád a pénzt és időt.

A főtérre menvén, épen a grófi kastély előtt haladott el, s észrevévén a gyertyalángban úszó fényes épületet, ezt dörögé magában — ide illenél leginkább. Az öreg méltóságos úr ajándékul talán csak elfogad, mert pénzt úgy sem ad érted senki sem.

E gondolatot otthon Marcsával még jobban megfontolá — Ki tudja, szólott Marcsa, ki e tervet nagyon helyeselte, talán valamikor a gróf is visszaadhajta még nekünk a kölcsönt.

— Úgy van — bizonyítá Istók, — egyik kéz a másikat mossa. Istóknak első vasárnapi foglalatossága abból állott, hogy a grófhhoz egy tiszteletteljes levelet intézett. Istók csak fogalmazta; Marcsa, ki szebben tudott irni, csinosan letisztázta. Tartalma mesterkéletlen és őszinte volt. Őszintén bevallotta, hogy a remekmű neki csak útjában áll s hogy semmi hasznát nem veheti, fogadja tehát a hazafiassága és jótékonyága által köztiszteletben álló gróf a csekélységet, mint egy szerény

polgár mély tiszteletének jelét. E levél kíséretében a grófnak csakugyan el is küldte a remekművet.

X.

Két hét múlva ők is egy nagy levelet kaptak a gróftól. Nehány sorban szives köszönetét nyilvánította a megtisztelő ajándékért s tudtára adta Járdy mesternek, hogy házi szijgyártójának választja.

A szerény házaspár nem tudta eleinte, hogy mennyit nyom a latban a főrangú úr e szava, de Istók csakhamar azon ötletre jött, mint afféle élelmes ember, hogy jó volna e megtiszteltetést hasznukra fordítani.

— Látod, angyalom — szólt feleségéhez — nekünk egy szép czimerre nagyszükségünk van, mert e nélkül senki sem tudja, hogy mi lakunk itt. De meg a szép czimer a ház külsejének is diszére válik. Csináltatok hát én szép czimert s így iratom rá: Járdy István, a gróf házi szijgyártómestere.

Az elhatározást menten létesítette is.

Az új ház, a nagyobbított üzlet, s talán az új czimer is Járdy mesterre vonták a közfigyelmet. Mestertársai a czimerben sok kifogást találtak ugyan, sokat mosolyogtak, és gunyolódtak egymás között, de azért a gróf házi szijgyártójának üzlete mind nagyobb nagyobb virágzásnak indult.

Mindenki barátságosabb és szivélyesebb kezdett lenni irányukban, kivált miután egyszer a gróf személyesen látogatta meg és jócskán bevásárolt nála. Ismerősei most ha találkoztak vele, erősebben szoritották meg a kezét, nagy érdekeltséggel tudakozódtak neje és gyermeke egészségi állapotáról s szemrehányásokkal halmozták el, hogy sohasem látogatja meg őket.

Gombos János szomszéd sem késett tovább ekként kiűntetett ifjúkori barátját meglátogatni.

— Hiszen ez igen szép kellemes lakás, Járdy mester — szóla, figyelmesen széttekintvén. Gyermekeink együtt játszhatnak. Persze Arthurom már 18 éves, jövő évre Pestre küldöm az egyetembe; a jogot kell tanulnia; a fiúból, meglássa, nem mindennapi ember válik. Hanem a kis Idám épen Imré-

hez való. De igaz; jó hogy eszembe jut. Szerencsét kívánok a grófi szijgyártó-czimhez.

— Igaz, hogy nem szolgál káromra. Az embernek alkalmazkodnia kell ehhez a bolond világhoz, ha nem akar porban maradnia, ahol minden tökfilkó a nyakára hághat.

— Ön még mindig a régi különöz. Most már finomabb beszédmódot kell elsajátítania.

— Mirevaló volna az, Gombos uram, akárhogy hijuk is a kakast, mégis csak kukorikol az.

— Lássá, Járdy szomszéd, önnek már ezentúl nem szabadna felgyürt ingujjal az utcán végig menni, az sem volna rendjén, ha ezentúl is mint valami házaló zsidó majd ide majd oda vásárookra járna.

— Mig az embernek új csizmája nincs, addig a régít nem kell eldobni — válaszolá Istók.

Azon körülmény, hogy az emberek az egészen házi köriekre szorított Járdyék viszonyairól igen keveset tudtak és hallottak, okozta, hogy igen szerettek velök foglalkozni. Az a hir kezdett szállongani, hogy Istók sokat nyert a lutrin, hogy dúsgazdag, még a bécsi bankba is tett le pénzt, s e mellett fukar, telhetetlen, nejét és gyermekét éhezteni.

Ha ilyen mendemonda a Marcsa fülébe jött, elérzékenyült. Férje azonban így szólott nevetve: Ne búsulj azon galambom; hálával tartozom az embereknek, hogy szóval és nem kövel hajigálnak. Az emberi száj olyan, mint a hordócsap, ha megcsavarják, a hordóból olyan bor jö ki, a milyen benne van. Sok betegség és nyavalya ellen találtak ki már orvosságot, de a rosز nyelv ellen semmi sem használ. Ma reánk került a sor, holnap másokat vesznek elő. — Járdy István semmit sem változtatott életmódján a fecsegők kedvéért. Ezentul is egyenlő tevékenységet fejtett ki, folyvást látogatta a vásárokat s mégis minden fáradság mellett néhány év telt bele, mig adósságát egészen letisztázhatta.

Legszomorítóbb volt a kis családra nézve egyedüli barátjok elvesztése. Vékes Imre a jólelkü fekete kutyás, nejével együtt néhány hónapi időköz alatt jobb létre szenderült. Egyetlen árván maradt leányát, Krisztinát, és azon csekély adósságot, melyet jótállások által tönkrejuttatott vagyonából fedezni

nem lehetett, barátjának Járdy mesternek hagyományozta. Vékes Imre azon vigasztaló megnyugvással mult ki, hogy egyetlen gyermekét becsületes kezekre bízta.

XI.

Ezalatt Járdyék gyermeke is felserdült. A fiú csinos, nyulánk, göndörhajú, pajkos, kékszemű gyermek volt, s oly piros volt az arcza, hogy sok leány szivesen elcserélte volna a magáéval. Ugy látszék, hogy a természet mindazt kiszemelte számára, mi apja- s anyjában a legszebb volt. E mellett egyszerű, szigorú neveltetésben részesült, a házirendnek korlátlanul volt alávetve.

Ágya szalmazsákból állt, könnyű ruházatot viselt, nem volt szabad neki széltől, zivatartól tartania; egy darab kenyér mellett kellett gyakran egész álló nap lennie, ha apja valami megbizással a szomszéd helységekre küldte, a mi gyakran történt. Hazugság legnagyobb bünül, a nélkülözés legnagyobb erényül rovatott föl.

Mennyire különbözött ez a kis város többi gyermekei nevelésétől! A többi mesteremberek ezt persze zsarnokságnak, barbár nevelésnek nevezték. Ők azonban azt az elvet követték, hogy a gyermekeknek sem szabad egészen a divat mögött hátramaradniok. A ki legjobban tudta csecse-becséssel fölpiperezni, az legjobb nevelésben hitte gyermekeit részesíteni. A kis lányok kedvéért nem tartották fölöslegesnek táncmestert tartani, őket bálókba, zene és tánczestélyekre vinni. Ha egyszer 14 évesek voltak, már egészen a divathölgyek szerepét játszották, igen alapos itélettel tudták a hölgyek öltözetét bírálgatni; mindig regényekből eltanúlt szivtitkokról sugdostak egymásnak, sőt egynémelyik már kaczérkodni is tudott.

Valamivel máskép, de nem kevésbé czélszerűtlenül nevelték a fiúkat. Az utczán pajkoskodni s rendetlenkedni, a gyermeki évek kiváltságának tartották. Hiszen mi sem voltunk jobbak gyermekkorunkban! volt a szülők rendes szójárása, melylyel fiaik pajkosságait kimentették. S ha a fiúcska úgy megtanult esküdni s káromkodni, mint valami baka, s

egy pipa dohányt elfüstölni vagy szivart ki tudott színi, a nélkül hogy elszédült volna, ha egy pohár bort egy hajtókára kiivott, akkor már vége hossza nem volt a nevetésnek, és dicsérték a kis majmot. Ha elérte 15 éves korát, rendszeren jól értett az efféléhez, de annál gyengébb lábon állott a tudományban. Ekkor azonban, ha mindjárt kellőképen irni s olvasni sem tudott is, kivették az iskolából s mesterségre adták.

Akármikép gunyolták és kárhoztatták is Járdy mestert, nevelési elveitől ő még sem akart tágitani. Atyjára, az öreg Tamásra gondolt; nem akart rosszabb lenni nála. Azért is Imrét majd úgy nevelte, a mint őt nevelték. Midőn Imre 16-dik év felé járt, szijgyártó mesterségre adták. Ekkoriban Imre már a felső-gymnasiunba járt s tanárai több ízben ki-tüntették szorgalma s igyekvéseért. Istók, ki igen keveset járt iskolába, átlátta, hogy nevelésének ez egyetlen hibája s nem akarta, hogy ezen jótéteményt fia is nélkülözze. Nem követte azon mesteremberek példáját, a kik gyermekeiket csakhamar elvonják az oktatástól, Imrének inaskodása alatt is folyvást látogatnia kellett az iskolát. Fiának ügyessége és tudományossága Járdy mesternek nem egy alkalommal tett igen jó szolgálatot.

XII.

Midőn Imre a 20-dik éves kort elérte és fölszabadúlt, mesterlegények módjára vándorlásra készült. Az ifjúnak szive mindinkább elszorúlt, minél közelebb volt az elindulás napja. Ohajtott ugyan idegen országokat és városokat látni, de szive lelke annyira összenőtt a szülőéivel, hogy azt hitte, nélkülök majd lélekzeni sem tud. Az utolsó években majd minden vasárnapot Gomboséknál töltött, hol mindig szívesen látott vendég volt a szerény és kellemes fiú. Az aranyművesné tensasszony is gyakran elmondta, hogy nem szijgyártónak való, mert ahhoz nagyon is finom és szép. Ez utóbbira nézve Ida leánya is egyetértett édes mamájával. A leány már 16 éves volt, s mindenkitől nagysádnak szerette czimeztetni magát, csak Imrétől nem. Legjobban szerette, ha ez tegezte s Idának szólította. Egyéb kifogása nem volt ellene, mint hogy kedvencz költőit nem ismerte, s hogy ábrán-

dozni nem tudott. Izlését nemesbiteni akarván, gyakran felolvasta neki a legszebb helyeket könyveiből, vagy költeményeket mondott el s zongorázott, hogy fogékonyabbá tegye a művészet iránt. Sokban oktattatta a jó fiút s egy oly tudományban is, mely benső békéjét nagy mértékben meghatározta.

Egyrészt ezt is okúl hozhatjuk fel, hogy miért esett Imrének oly zokon a távozás szülői házától.

Elutazása előtti este így szólott hozzá atyja, megölelve kedves fiát:

— Imre, te jó fiú vagy, csak maradj ezután is hű önmagadhoz, szüleidhez, Istenhez, aztán minden helyén lesz. Jer, ülj ide mellém, még egy útravaló tanácsot adok.

Imre leült anyja mellé, ki, fia kezét a magáéba szorítván, zokogva várta férje szavait.

— Azt mondja a közmondás, hogy a mesterség aranybánya, — kezdé Járdy — de nem mindenki tudja kiaknázni. Ha haszonnal akarsz utazni, semmit sem szabad látnod, a miről meg nem tudod, hogy micsoda és mirevaló. A ki másképp utazik, az birkamódra szaladta végig a világot; látott zöld fákat, nagy és kis házakat, kétlábú embereket; de mindezt otthon is megláthatta volna. Ismertem mesterlegényeket, kik Szegeden egyebet nem tanúltak, mint hogy ott jó halászlét főznek, Debreczenben nem találtak más nevezetességet, mint a jó fehér czipót; Pestről levén szó, mást nem tudtak felhozni róla, mint a lánczhidat s a Gellérthegyet, Bécsset pedig a sz. István tornyán kívül említésre méltónak sem találták.

Valamint az embert arcvonásairól lehet megismerni, ugy az országoknak és városoknak is vannak bizonyos vonásaik, a melyekről jellemökre következtethetni. Ha valamely városban sok korcsmát, sör- és pálinkaházat találsz, biztos lehetsz benne, hogy igen kevés háziboldogság található falai közt, s hogy jólléte hanyatlásnak indult.

Ha oly városba jutsz, a hol a harangozásnak és az ünnepnapoknak se hossza se vége, ott tanácsos lesz, magadat apró pénzzel ellátnod, mert a koldusoktól nem lesz nyugtod.

Ha nappal fényes fogatok vágatnak az utczákon végig

és estve az emberek sötétben kullognak és botorkálnak sárban, szemétben, már akkor ne tulajdoníts sokat lakosai erkölcsi elveinek. Az ily város hasonlít a kéjhölgyhöz, ki selyemruha alatt rongyos inget visel.

Ne következtess magas tornyokról s fényes templomokról az isteni félelemre és jámborságra, diszes ruházatról vagy onosságra, érdemkeresztekről valódi érdemre. Ez mind csak czégér, s a czégérben soha sem kell bizni, mert a jó bora nélkül is elkél.

A hol a földművest napfelkeltekor nem találod mezei munkában, ott biztosan számíthatsz arra, hogy naplemente után még soká dőzsöl a korcsmákban.

A hol nincsenek törvények, ott saját öklödre támaszkodjál, a hol igenis sok törvény van s az ember minden lépten megbotlik egy-egy tilalomba, onnét mihamarább iparkodjál, mert különben megnyuznak a rendőrök és ügyvédek. Ha pedig oly országba érsz, a hol nincsen minden városban akasztófa, de igenis jól rendezett iskolák s kórházak; hol az országutak nem koldusokkal, hanem gyümölcsfákkal vannak beültetve; hol ügyvédek, orvosok, s korcsmárosok rossz idők fölött panaszkodnak: ott édes fiam, ott pihenj meg: Ezeknek az embereknek már benőtt a fejük lágya.

Ezzel eleget mondtam: nem mindent ugyan, de legalább ismered a főbb ismertető jeleket.

Még egyben kövesd tanácsomat: Akárhová jutsz, sokat tudakozódj és keveset felelj. Ha tudatlanabbnak látszol, mint vagy, szívesen nyersz fölvilágosítást. Dicsérj minden dicséretre méltót, de ne rójj meg minden hibát és rossz szokást; így legkönnyebben megnyered az emberek szívét.

Légy jámbor, takarékos, szorgalmas, szerény, hallgatag, erélyes és bátor; akkor visszajöttödkor mint meglett férfit üdvözölhetnek szüleid.

XIII.

Imre másnap hajnalban útra kelt.

A hold halvány ezüsthényt árasztott szélyel. Az apja, anyja s a kis Vékes Krisztina még aludtak. Meg akarta kimélni őket az elválás keservétől. Csak egy kedves lénytől nem

akarta, nem tudta megtagadni a bucsúvétel kéjjel és bánattal vegyült gyönyörét.

Ha atyjával még egyszer találkozik, ez talán még egy tanácscsal toldja meg bölcs atyai intéseit: hogy t. i. más nem-beli személyekkel való viszonyában óvatos legyen s hidegvérü s higgadt gondolkozásu maradjon. Lehet, hogy Járdy István szántsándékosan kerülte, nehogy figyelmeztetnie kelljen a gyermeteg ifjút oly dolgokra, melyek előtte még valószínűleg ismeretlenek.

Minthogy az ifjú viszonyáról a szép szomszédleánynyal mitsem sejtett, inkább hallgatott.

A szijgyártó és aranymüves kertje egymás mellett volt. Itt a kerítés előtt várta már az alig 16 éves Ida, könnyü éjjeli öltözetben, kedvenczét.

Egy könnyü szökéssel a kerítésen át Ida mellett termett a szerelmes ifjú s azon perczben a leány fendobogó keblén pihent; ajkai a bájos szüz finom eper-ajkait érinték. Egy ideig csak egymás neveit sohajták, aztán sirva suttogták egymás füleibe: ne feledkezz meg rólam!

Azután következtek az eskük és fogadások, hogy vagy egymáséi lesznek, vagy a halálnak jegyzik el magukat. A nap már fenn ragyogott az égen, midőn egymás karjaiból kibontakoztak, szomorúan és bágyadtan haladt Imre a város néma, türes utczáin végig.

A szabadba érve, fájdalomának a most ellenállhatlanúl hulló könnyek némi enyhülést okoztak. Elhatározá magában, hogy rövid vándorlás után visszatér s örökre egyesül kedvesével.

Könyei végre kiapadtak. A mint a napsugarak lassanként az egész vidékre fényt derítettek, szívében is csönd és világosság kezdett felülre emelkedni. A különmemü szórakozásokra, a kecsegtető jövőre, az utazás kimaradhatlan kalandjaira gondolt és nem sokára kizárólag ezek foglalkoztatták képzelődését.

Hosszú időre elszakasztva atyjától, anyjától, ifjuságának e védangyalai most még drágábbak lettek szívének. Emlékében csupán Ida osztotta meg velök az első helyet. De ha egykori visszatérésére gondolt, s arra, hogy ezalatt mi sok tör-

ténhetik otthon, s hogy talán egyiket másikat majd nem is fogja ismét szívére ölelhetni, akkor így kiálta fel: csak kedves szüleimet, csak őket találhassam egészségben! E kép keretéből még Ida is hiányzott.

S néhány nappal később, ha a regényes kerti bucsúvétre gondolt, és eszébe jutott akkori fájdalma és kétségbeesése, azt kezdte hinni, hogy akkor hihetőleg félőrült volt.

Valahányszor tartózkodási helyét változtatta, mindannyiszor megírta haza. Mert a szülék mindig ohajtották tudni, hol tartózkodik, hogy szükség esetén segítségére lehessenek, csak addig tartózkodott egy városban, míg minden nevezetességével megismerkedett. De Pesten egy évnél tovább volt. Azután Bécsbe ment, innét Német- s végre Angolországba s oly szerencsés volt, hogy Londonban egy nagyszerű gyárban azonnal alkalmazást nyert. Imre nem tartozott a közönséges vándorló mesterlegények közé, a kik a vasárnapot a hétfővel is megtoldják, heti keresetüket bor- és sörházakban és még roszzabb helyeken dözsölik el, és azután házról házra járnak kéregetni; sokat látnak és hallanak, keveset tudnak.

Ő gyermekkorától fogva megszokván a nélkülözést, nem távozott soha egy városból mielőtt a szükséges utiköltséget meg nem takarította, az ünnepeket megtartotta ugyan, de a mellett rendesen vagy tanulságos könyvek olvasásának, vagy gyárak, müintézetek, muzeumok megtekintésének szentelte. Rendes naplót vitt mindenről, a mit csak látott és tanult. Minthogy kérdéseivel szép ismereteket árult el, szívesen elégitették ki kíváncsiságát mindenben, s ez által gyakran tapasztalt, tudományos férfiakkal ismerkedett meg, mi szintén előnyére szolgált. Legénytársai gúnyolták ugyan a tudós szíjgyártót, de ő irányukban barátságos maradt s a mellett mindig bizonyos távolságban tudta őket tartani magától.

Napról napra mindinkább azon meggyőződésre jutok — írta egyszer atyjának — hogy a czéh által meghagyott vándorlás csak igen kevésre nézve üdvös, a legtöbbre pedig káros befolyással van. Mikép jussanak ezek az emberek, kiknek nevelésök rendesen elhanyagolt, hivatásukban némi tökélyre, ha otthonról és az iskolából semmi előkészületet sem hoznak

magukkal. Csak ritka nagy tehetségek képesek egy önmaguk által kitűzött célért küzdeni s ezt saját lelkükből és szivökből meritett eszközök által elérni. Egyik műhelyből a másikba kóborolnak, mindenütt csak a gépszerű, gondolkozás nélküli munkát látják maguk előtt, legfőlebb egy kis ügyeségre tesznek szert a gyakorlat által; itt-ott lesnek el mestertől valami féltékenyen őrzött mesterfogást. S ezzel azt hiszik, hogy már elérték a tökély legfelső fokát. Az ilyen vándormadarak jelleme is elkorcsosul a nem épen legjobbak társaságában. Megtanúlnak verekedni s részegeskedni, kártyázni és bujálkodni. Sokan végkép tönkre jutnak az erkölcsstelenségben, mielőtt visszatérnének szülővárosukba.

Csak igen kevésre nézve valódi életiskola a vándorlási idő, a hol a fő a tapasztalás kincseivel gazdagodik, a szív nemességben és istenbizalomban, a gondolkozásmód szilárd-ságban gyarapodik. Csak azon kevesek, a kik tudományos képzettséget hoznak magokkal, szerezhetnek szakmájukban új, becses tapasztalatokat, bővithetik ismeretöket az ipar és művészet körében tett legújabb fölfedezésekkel és találmányokkal, és használhatják fel mesterségökben.

Valóban úgy látszék, hogy Imre igen jól értette az ismeretgyarapítást és annak hasznára való fordítását. Istók apó e sorok értelmét alkalmasint nem fogta fel, minthogy ifjúságában, a mint tudjuk, ő is hiányos iskolai nevelésben részesült. Mert ezt olvasva, így kiáltott föl: Hol tanulta a fiú ezeket a szép kifejezéseket? Tőlem nem, annyi bizonyos. De csodálkozása még sokkal nagyobb lön, midőn másfél év múlva fiától egy Párisból címzett levelet vett, melybe egy 200 ft. sterlinges angol bankjegy (2000 ft.) volt mellékelve.

A levél szó szerinti tartalma pedig ez volt:

— Megvallom, hogy eddigi gazdámát Dalton urat és a szép Londont nem szívesen hagytam el. De Dalton úr maga unszola rá, hogy legjobb barátja, Bellarme úr, párisi gyárában vállaljam el az ügyvivői állomást.

Bellarme úr és szeretetreméltó neje nagy előzékenységgel fogadtak. Ez tekintélyes földbirtokos és több nagy-szerű gyár tulajdonosa. Eddigi üzlettársa elvált tőle s most minden teher az ő vállára nehezült. Bizván Dalton úr aján-

lásában, reám ruházta a megürült állomást. Eleinte ugyan kifogása volt fiatalságom ellen, mert a feladat nem volt épen könnyű, de én már minden kételyét eloszlattam s most sokkal nagyobb fizetésem van, mint Londonban volt, pedig ott minden fölötte drága.

Távozásomkor Dalton úr egy értékes arany órával, neje pedig egy gyémánt-gyűrűvel ajándékozott meg. Én ezeket eladtam; mert a gyémánt nem nekem való, ami pedig az órát illeti, én szivesebben viselem azon nagy ezüst órát, melyet édes atyám ajándékozott egyszer karácsonkor. Ez ajándékok értékét, azzal együtt, a mit Londonban megtakarítottam, ide mellékelve küldöm. Használják háládatosságom e csekély bizonyágát saját belátásuk szerint.

Járdy apának az egészben legjobban tetszett fia szerénysége és igénytelensége. Még most is viseli régi ezüst óráját! Ezt nem mindenki tenné. A szerencse elviseléséhez kívántatika legerősebb szív. Hála Istennek, Imrémnél ez nem hiányzik.

XIV

Ez Járdy mesternél sem hiányzott. Ámbár jólléte észrevehetőleg gyarapodott, ámbár öt legényre való munkából soha ki nem fogyott s a czéhmesteri ranggal tiszteltetett meg, nála azért minden a régi maradt. Sok kisebb módu és fényűzésre még is többet költő polgár egyre fősvénységgel vádolta. De nem volt igazuk. Házi szegényeknek s tönkre jutott mesterebereknek mindenkor készséggel nyújtott segélyt. S ha az országban jótékony alapítványra, hazafias célokra pénzt gyűjtöttek, mindig bőkezűebbnak találták sok előkelő, hintóban sétáló úri embereknél.

Csak Marcsa, Imre, Krisztina és saját nevenapján tért el a rendes kerék vágásból. Ilyenkor minden munkát félre kellett tenni, bor- és peccsenyének nem volt hija asztalán, s háznépe minden tagját meglepte valami ajándékkal.

52-dik születésnapja vasárnapra esett, de egy szörnyű nagy ijedséggel kezdődött. A reggeli után kissé műhelyébe rándult, egyet mást elrendezendő, midőn egyszerre szivszagató kiáltást hallott. A Marcsa hangjára ismert. Sejtette azon-

nal, hogy itt valami szerencsétlenség történt; minden porczikája reszketni kezdett. Eldobván, a mit épen kezében tartott, segítségre akart sietni, midőn a 14 éves Krisztina halaványan ijedten futott elébe.

— Mi volt az? Mi történt? — kiáltott Járdy.

— Jer, jer, mond a megijedt Krisztina — egy ismeretlen ember rohant a szobába s a mamát. . . .

— Mit, a mamát? Nem akart többet hallani. Eszeveszetten fölrohant a Marcsa szobájába, kinyitotta az ajtót s csodálkozásában mintegy elvarázsolva állott ott. Egy nyúlánk, divatosan öltözött fiatal úr, a leghevesebb szerelem gyönyörével ölelte szívéhez feleségét; arczát s kezeit csókokkal halmozta el.

— Mi a, mi a? — zajongott Járdy — hát te czudar, így kell az embert megijeszteni! S most ő is az ismeretlen nyakába borúlt, s így hárman ölelkeztek össze, szemeikben pedig örömkönyek csillogtak. Krisztina, ki félénken a szoba egyik zugába vonult, mindenkit sirni látván, hangos jajveszéklésekre fakadt.

— Mi bajod, te kis liba! miért sírsz? Hát nem ismered — szólt Járdy örömsugárzó arcczal, — hiszen ez Imre, a te bácsikád.

— Hamar jöszte s csókd meg.

A meglepetés első örömének, midőn mindenki beszélt, kérdezett, válaszra kérdéssel, kérdésre öleléssel felelt, nem lett egyhamarjában vége. Imre örömmel tapasztalta, hogy az eltelt öt év csaknem nyom nélkül tünt el atyja s anyja fölött, a ki már most közel járt a 40-hez, semmit sem vesztett fürgeségéből, elevenségéből, úgy hogy majd 30 éves menyecskének tartotta az ember. Csak Krisztina ment ezen idő alatt nagy változáson keresztül. A kis gyermeklányból valóságos kifejlődött szőke szépség lett. A mi pedig Imrét illeti, a három kedves egyén nem gyözte eléggé csodálni férfias szépségét, erős testalkatát, finom modorát s nemes magatartását.

— Hallod fiú — szólott Járdy mester fiához, gyönyörűséggel legeltetve rajta szemeit, — nekem úgy látszik, hogy igen tudós, művelt és finom ember vagy. Micsoda kerékgyártó faragott belőled ily finom szerszámot?

Imrének most természetesen részletesen elő kellett adnia, élményeit, utazását. Csak azzal nem tudtak kibékülni, hogy fontos üzleti dolgai nem engedik meg, hogy néhány hétnél tovább tartózkodjék a szülei háznál. Bellarme úr e rövid időre is csak nehezen vált meg tőle. Aggasztó egészségi állapota lehetetlenné teszi, hogy sokat foglalkozzék ügyeivel. Oly korlátlan bizalmat helyezett Imre ismereteibe s becsületességébe, hogy a párisi gyárra nézve társúl fogadta. Bellarme úr az üzletbe ezentúl csak pénzét, Imre pedig ismereteit s szorgalmát fekteti.

— Legalább nem mondhatják rólad, jegyzé meg Járdy István — hogy több a szerencséd, mint az eszed. Jer, hadd öleljelek meg még egyszer. Ennél szebb születésnapom soha sem volt.

Most az otthoniakon volt a sor, mindazt elbeszélni, mi távolléte alatt történt. De a felől nem mert tudakozódni, ki-ről legszivesebben hallott volna valamit. Minden perczen az ablakhoz ment, s a Gombosék háza felé kacsintgatott. Oly közel volt Idához, csak egy vékony fal választotta el tőle s a kedves alakot még sem látta sehol sem.

XV.

Csak este, midőn Marcsa és Krisztina a konyhában voltak elfoglalva s Imre tovább nem bírta a hallgatást, tett egy félénk kísérletet atyjánál a szomszédház lakói felől bővebben tudakozódni. Attól tartott, hogy a szép és gazdag Ida azalatt más férfi által hódított meg. Imre híven megőrizte szívében emlékét. S ez talán szintén arra indítá hogy fáradhatlanul küzdjön a tökély után, ezáltal leghamarább reményl-vén oly helyzetbe jutni, hogy bátran kérheti meg a gazdag örökös leány kezét. Egy jó nevelésű fiatal embernek szüléin kívül leghatalmasabb védszelleme s ösztönzője a tiszta szerelem.

— De mit akarsz te mindig ezekkel a Gombosékkal? — szólott türelmetlenül Járdy mester, ezek még mindig a régiek. Megirtam két év előtt, hogy Gombosné asszonyságnak igen fényes temetése volt. Szegény elrontotta volt egészségét a sok czukrossággal. Különben már öregecske is volt; a hat-

vanon felül járt már, 10 évvel idősebb volt férjénél. Imre, ha megnősülsz, nőd legalább ennyivel fiatalabb legyen nálad.

Imre mosolygott és számíthatni kezdte hamarjában, hogy milyen nagy a különbség az ő és az Ida évei közt.

— A mi az öreg Gombost illeti, folytatá Járdy, ez még mindig olyan fenhéjazó, mint a gazdag ember az evangéliumban. Pedig vagyónát nagy csapások érték az utóbbi időkben. Ennek következtében kapta magát és szegre akasztotta az aranyművességet. Mondtam neki, hogy ezt azért kár tennie, de ő azt hiszi, hogy kanállal szedte magába a bölcseséget. Mit bánom én, minden bolondnak tetszik a csörgősapkája.

— Hát Arthúrból mi lett?

— Városi jegyző Élesházán. Jelenleg itthon van látogatáson.

— Úgy holnap meglátogatom.

— Igen közönséges, mindennapi gavallér lett belőle; közönyös minden iránt; nem tud különbséget tenni a jó s rossz, becsület s szégyen között; elve, jelleme nincsen; s csak az élvezetet, mulatságot hajhászsa; szóval, nem egyéb a nagy semminél.

— Atyjának tehát nem sok gyönyörúsége telik benne?

— Annál nagyobb öröme telik neki atyjában. Alkalmassint most is hitelezői elől menekült az atyai tűzhely oltalma alá.

— És Ida? kérdi Imre félénken s alig hallhatóan.

— Ennek egy férfi sincs inyére.

Talán reám várt, gondolá magában Imre.

— Okos, házi nevelésben e lány nem igen részesült, Pestre küldték nevelőintézetbe, hol parlírozni, zongorázni, kaczérkodni tanult. De azért nem fog pártában maradni. A házat szüntelen ostromolják az udvarlók. Szegény parasztok borjui s gazdag urak lányai meg nem vénülnek. Különben Ida kisasszony szép dáma; csak az a kár, hogy nagyon is tudja.

Ez nem igen kedves tudósítás volt. De Imre azzal vigasztalta magát, hogy atyja régi megrögzött ellenszenvvel viseltetik e család iránt. Megtudta, hogy Ida olykor-olykor

tudakozódott utána, innét észszerűleg következtette, hogy nem feledkezett meg róla. Mindjárt másnap sietett az exaranyművesnél tiszteletét tenni.

— Ejnye no, — kiáltott Gombos úr, megpillantva az érkezettet. Isten hozta Járdy úr! Hm-hm, ilyen a világ sora. Ön azóta megnőtt és férfivá lett; mi pedig lefelé kezdünk haladni. Úgy ám; persze, sok szépet látott, tapasztalt.

Most a jegyző füttyörészve lépett a szobába s nagy szívéllyességgel fogadta a vendéget s egy huzamban két tuczat kérdést intézett hozzá, a nélkül, hogy egyre is feleletet várt volna.

— Milyen szép göndör haja van önnek. Mért nem visel spanyolszakált? Most az divatos s önnek nem rosszúl állana. Nézze papa, már megint eltörték a zwikkeremet. — Ah ezek az átkozott tyúkszemek.

Azután egyet fordult s folytatva a félbeszakasztott operett-áriát az ablakhoz kullogott. A társalgás ily modorban folyt. Imre elsajátította a nagyvilági társalgást s modort, tudott alkalmazkodni, de itt nem igen kényelmesen érezte magát. Ida néhány barátnője és Zarenszky lengyel gróf kíséretében hosszabb kirándulást tett falura. Kellemetlenebb hirt Imre alig hallhatott. Roszkedvűen távozott a két unalmas férfi társaságából. De nem sokára felderült, otthon a szülei körben. Három hét múlva az óhajtvá várt hölgy végre megérkezett, s Imre mint régi ismerős, egy estélyre, mely a házi kisasszony megérkezésének tiszteletére rendeztetett, meghivatott. Dobogó szívvel közeledett azon terem felé, hol öt évi távollét után első szerelmének tárgyát viszontlátandja. Fényes társaság volt itt összegyülekezve, mely minden korú férfiakból és hölgyekből állott. A társaság közül Ida lépett feléje oly szépen virágzó színben, minőnek legédesebb álmaiban sem képzelte. Néma meghajlással üdvözölték egymást; igéző pir futott el Ida ábrázatán, szemei szikráztak az örömtől. De mielőtt Imre zavara eloszlott volna, Ida nevetve szólalt meg. Bizony, bizony Járdy ur alig ismertem önre. Engedje meg, hogy a társaságnak bemutassam. Uraim és hölgyeim, egy régi szomszéd és gyermekkori játszótársam, most egy nagy gyár felügyelője.

Imre a társaság közé vegyült; Ida könnyedén lejtett ide s tova, majd egygyel majd másikkal enyelegve, és itt ott a csinos fiú után kandikálva. Úgy látszék, hogy kerüli s egy-szersmind keresi. Midőn az öreg urak és hölgyek a kártyaasztalokhoz ültek, a fiatalok a zongorához gyűltek, a hol Ida énekelt, Zarenszky gróf pedig, ki megnyerő külsejű férfi volt, fuvolával kísérte.

A fiatal Járdy ez estve roppantul unatkozott, mert bármi szeretetreméltó és nyájas volt is Ida, soha sem beszélhetett vele négy szem közt s a többiek iránt egy cseppel sem viselte magát máskép, mint ő irányában. Szegénynek sok estét kellett ily módon eltöltenie. Ida magaviselete eleinte búsitotta, aztán fellázította büszkeségét, s utoljára ingerültségét szenvedélye tetemes kihülése váltotta föl. Midőn azon idő közeledett, melyben a kis várostól meg kellett válnia, egy bál alkalmával találkozáván a táncz által felhevült Idával, azon kérdést intézte hozzá, vajjon nem beszélhetne-e vele elutazása előtt tanúk nélkül. Ez kissé megijedt, midőn elutazása felől értesült, aztán e szavakat suttagá: Látogasson meg holnap reggel 8 óra előtt; szobalányom majd hozzám fogja vezetni.

Járdy a meghatározott órában megjelent. Ida egyedül volt s könnyű fehér reggeli öltözetében igézőbb volt, mint a legdiszesebb báli öltözetben. Imre beszélni kezdett szerelméről, az elmúlt szép napokról, búcsúvételökről, esküjökről. — S szabad-e — végzé szavait, kezeit megragadva — most is Idámnak nevezni önt?

Ida némi zavarral tekintett szét s mosolyogva mondá: Négy szemközt miért ne? de tanúk előtt nem illik; kedvesem. Nem vagyunk többé gyermekek.

Imre most kétkedő pillanatot vetett reá.

— Ida, légy nyiltszívű. Szeretsz-e még? Nem bírja-e más férfi szivedet?

— Senki! válaszolt Ida, hangosan nevetve, mint valami élcz fölött. Hát még mit kívánsz tőlem, kis Adonisom?

— Még csak egyet, szabad-e atyádtól megkérnem kezedet; szabad oltárhoz vezetve. . . .

Ida félbeszakasztotta és kis kezével befogta a száját.

— Hallgass, hallgass, ne légy gyermek, gróf Zarenszky

a nélkül is igen féltékeny. Ismered viszonyomat vele. Eljegyzésünket még nem lehet nyilvánosan kijelenteni. Most várja Lengyelországból kevély szüléinek beleegyezését. Látod tehát, hogy én vissza nem léphetek.

— Tehát megszegted esküdet? — kiált Imre reszkető ajakkal.

— Nem, nem, suttogá Ida — minden úgy maradhat, a hogy volt. Hiszen én téged azért szerethetlek, te elkisérsz bennünket mint házi barát, mint jószágaink igazgatója, Lengyelországba. Te vagy s maradsz az én kedvesem, Imre, s azután. . .

Imre ridegen válaszolt:

— Értelek, Isten veled örökre! többet egy szót sem akarok hallani. Kalapja után nyult és távozni készült. Ida utána sietett, megragadta kezét és hizelgő hangon kérdezé: Miért haragszol édesem, miért ne lehetnénk mi egymáséi, ha mindjárt Zarenszky gróf lesz is a férjem? Csak ovatosaknak kell lennünk.

— Alávaló! — kiált Imre, s kezeit kiragadta Idáéból — engemet is, őt is így megcsalni! Távozz, megvetlek. Ezzel hátat fordított s elment, nagy zajjal csapva be maga után az ajtót.

XVI.

A tiszta ártatlan, habár hiú és ábrándos barátnőt ilyen mély erkölcsi süllyedésre képtelennek hitte. Az a szép Ida, kit öt éven át szent gyanánt tisztelt és szeretett, most mint egy bukott angyal állt előtte, könnyelműen, lelkiismeretlenül s kaczerán. Szülővárosában való tartózkodása e percztől kínossá vált. Fájdalmában vigasztalásául szolgált, hogy ez már csak néhány napig tartand.

Vonakodott Gomboséknál búcsúlátogatást tenni, midőn édes anyja az udvariasság kötelességeire figyelmeztette. — Nem — válaszolt Imre — ezeknél az embereknél igen sok roszt láttam és tapasztaltam. Ha Gombos úr gögös bolond létére vagyonát henye dözsöléssel elpazarolja, ez nem a legkisebb bűn, melyet megbánnia kellend. Gyermekai, úgy hiszem, rosszabbak, romlottabbak, mint ő.

Nem lehetett rábirni Imrét, hogy még egyszer találkozzon

zék egykori kedvesével. Ennek hűtlensége, csalfasága, két-szinüése, melylyel mindenkit el tudott ámítani, az egész nő-nemet megvetésreméltóvá teszi szeme előtt, ha kitünő anyjának változatlan kedélytisztasága és Krisztina gyermekéteg jámbor lelkülete nem figyelmeztette volna, hogy vannak ki-vételek.

Néhány nap múlva eltávozott családja köréből, de megígérte, hogy minden évben legalább egyszer beköszönt hozzájuk. De valamint sok más a világon, mikor erős akaratunkba bizva és az eshetőségeket számba nem véve el határozunk valamit, úgy ez ígéret is teljesületlen maradt.

Visszatértek Bellarme urat, a gyártulajdonost s nejét nem találta honn. Bellarme ur, kit egészségi állapota aggasztani kezdett, a nyári lakból, mely Párishoz néhány óra távolságra feküdt, egy nappal ezelőtt fiatal nejével a fővárosba utazott, hogy közel legyen az ottani hires orvosokhoz. Itt azonban rosz fordulatot vett a beteg állapota, 14 hónapig csak az orvosok ügyessége tartotta fenn benne az életet. Aztán meghalt.

Imre teendői Bellarme úr halála által rendkívüli módon megszorodtak, mert most a fiatal özvegy rokonai s ügyvivői is megjelentek, nagy gonddal megvizsgálták a pénzeket, könyveket, levelezéseket s ámbár utoljára mindent rendjén találtak, úgy hogy Imrét nem győzték dicséretekkel és magasztalásokkal elhalmozni, de a lélekfeszítő munka alatt Imre egészsége kezdett fogyni.

Miután minden nyugtalanságon és fáradságon túl esett, egy szüleihez tett kirándulás által óhajtotta csökkenő egészségét helyreállítani. De az üzlet élénk menete és a háládatosság nem engedték e kedvencz tervét létesíteni. Bellarme úr ugyanis végrendeletében 5000 ftot hagyományozott neki azon kéréssel és föltétellel, hogy özvegyének ne csak mindenben támasza legyen, hanem az üzlettől általában soha meg ne váljék, az özvegy szabad és határozott beleegyezése nélkül. Imre írásbeli beleegyezését adta az elhúnyt e kívánatára s a nyert örökséget átküldte szüleinek.

Kévéssel ezután levelet kapott atyjától, melynek váratlan tartalma minden porcikáját megrendítette.

— Mit remegő szívvél rég előre láttam — így kezdődött a levél — végre bekövetkezett. A szegény Gombosnak vége van. Minden összedőlt mint egy kártyavár. Az egész városban a balesetről beszélnek. Én és anyád még most egy hét múlva is alig tértünk magunkhoz az ijedség miatt. Megállj, némi rendet akarok hozni előadásomba. Elején kezdem a dolgot. A szerencsétlenség, kedves Imrém, ritkán jö egyedül. Ha egy büszke torony ledül, sok alacsony kunyhó tetejét zúzza össze. Egy kő belőle az én lábamra is esett. Először is tehát körülbelül 4 hét előtt híre járt, hogy Arthúr jegyző Élészházáról, azt se mondván, hogy befellegzett; köd előttem, köd utánam, nyom nélkül eltűnt. Úgy-e, megmondtam neked a múlt évben, midőn ő is itt tartózkodott, hogy bizonyosan segélyt jött kérni atyjától? Bármi vigan fütyöl a madár, mégis meglátszik rajta, ha tolladzik. A könnyelmű fráternek sikerült ez alkalommal is az öreg szárnyát egy pár szép tollától megfosztani. De egy év múlva megint csak ott volt, a hol a mádi zsidó. Gombos már ekkor szegényebb volt a megkoppasztott kövér lúdnál. Arthúr uramnak tehát nem maradt egyéb hátra, mint hitelezőinek felbőszült legiója előtt kereket oldani. Senki sem tudja, hová ment; azt mondják, hogy Amerikába.

A jegyző esete, kit nyomozó levelekkel üldöztek, gyanút ébresztett az atyja vagyoni állapota iránt.

A hitelezők egyre jelentkeztek s nem akartak jól lakni a nagy szavakkal. Kevéssel ezután fizetéseképtelennek vallotta magát. Ugyanazon nap Zarenszky gróf eltűnt Ida kisasszonynyal, nem tudni, hová s miért. Alkalmassint észrevették, hogy kutya van a kertben és nem akarták a megbukott öreget saját vagyonuk rovására fölsegíteni. Elég az hozzá, hogy eltűntek. Alkalmassint Lengyelországban élnek most jó napjaikat, de követi őket az atyai átok.

Ne aggódj a Gombos házára betáblázott 8000 frnyi öszszegünk miatt. Az első jelzálogi előny mindenestre e pénzé. Mégis boszant, hogy keservesen szerzett pénzünket ide fektettem, az 5-ös kamat által elcsábítva. Jövő héten kezdődik minden ingó és ingatlan vagyonának árverezése. Azt beszélik, hogy annyi talán marad neki, hogy éhen nem vesz s koldusbotra nem szorul.

XVII.

Bármilyen szigorú volt Járdy mester az aranyműves család esztelen gazdálkodásának megítélésében, most elfelejtette mind azon esztelenséget, mely eszerencsétlenség okozója volt. Gombos nem mert többé nyilvános helyen megjelenni, a közgúny és megvetés tárgya lön. Azon urak és hölgyek, a kiknek jó napjaiban vig napokat szerzett, a kik szüntelen társalgói és barátai voltak, most elsők voltak azok közt, kik követ dobtak reá.

— Ha tudtuk volna, hogy így állnak ügyei, nem léptük volna át küszöbét — mondák. Mások, kik felfuvalkodását azelőtt is gáncsolták és rossz véget jósoltak neki, most nem győzték saját bölcseségöket magasztalni.

A szegény, mindenkitől elhagyott Gombosnak el kellett hagynia szép házát, s mindenét hitelezői rendelkezése alá bocsátania. Járdy István ekkor hozzá menván, így szólott: Ném egy csinos szobát rendezett be számára a házunkban, lakjék nálunk s ossza meg velünk polgári sorsunkat. Hiszen mi régi barátok és szomszédok vagyunk. Gombos fölállt és követte, a nélkül, hogy egy szót birt volna szólni.

Ezen nagy fontosságú eseményt fél év múlva egészen háttérbe szorította egy más meglepő ujság. Miután ugyanis az öreg Gombos vagyona elárvereztetett s mindennek, még a boldogult házi asszony piperéinek és ölebecskéinek is akadtak vevői, a megbukott aranyműves palotaszerű nagy háza volt az egyetlen tárgy, mely senkinek sem kellett. Azoknak tehát, kik betábláztak rá, s azok között Járdy mesternek is, vára-kozniok kellett, míg vevő találkozik, de a kis városban, mint említők, senkirék sem volt se arravaló pénze, se hajlandósága. A türelmetlenkedő hitelezők annál kellemesebben voltak meglepetve, midőn egyszerre Franciaországból jelentkezett egy vevője.

E vevő pedig nem más volt, mint Járdy Imre.

E vételre Járdy Imrét egy kellemetlen körülmény birta reá, melyet részletesen kell elbeszelnünk. A legszebb férfikorában levő fiatal ember, akarata és talán tudta nélkül, nagy benyomást tett Bellarme úr csinos fiatal özvegyére. Még férje

életében titkos vonzalmat érzett a deli, szellemdús ügyvivő iránt; s miután a gyász napjai lejártak, a szépségét emelő érdekes gyászruhát nem annyira férje utáni bánkódásból, mint azon szándékból viselte, hogy általa talán majd könnyebben megtudja nyerni Járdy tetszését. Ennek tiszteletteljes tartózkodó magaviselete boszantotta. A szép asszony csak Járdy kedvéért lakott folytonosan nyári lakában, hol Páris zajos mulatságait nélkülöznie kelle. Imre végre megértette a bájos nő szerelemittas pillantásait, melyek titkon epedeztek utána s kérték arra, mit az ajk elhallgatott; de Imre ezekre nem válaszolt.

Bellarme asszonyságot, mint dúsgazdag özvegyet, csakhamar körülvette az imádók és kisértők raja. De Imre nem mindig feje, hanem szive után is indult. Bellarmené szép volt, az tagadhatatlan, ígéző szép, a fekete dús hajzattól körülvelt homloktól kezdve le a piczi lábakig. E mellett szellemdús, élczes, eleven, szóval valóságos francia nő volt, ki a hizelgő világi nyelven a szív minden titkos húrjait tudta pengetni. Hibáit sem szabad elhallgatnunk. Szépségének tudatában követelő, minden férfi által imádatni vágyó, szeszélyes, érzelgős, hirtelen haragu s ilyenkor engesztelést nem ismerő volt.

Járdy Imre azok közé tartozott, a kik csak egyszer tudnak szeretni. Mióta Gombos Ida szerelmét oly könnyelműen elárulta, nem ereszkedett új viszonyba. Azon keserűség mellett, melyet e szomorú tapasztalás szívében hagyott, lelkében legyőzhetlen bizalmatlanság vert gyökeret a nők irányában. Csupán anyja állott előtte kivételes fönségben, mint a női méltóság eszménye; igénytelen szeretetreméltósága, jámbor egyformasága, zajtalan, fáradhatlan tevékenysége által. Bellarmené legszebb és legizletesebb bálilöltözeteiben, legragyogóbb gyémántos ékszereiben is messze hátul állott az egyszerű szijgyártóné mellett.

A fiatal ember félnöksége vagy érzéketlensége még magasabb fokra csigázták a nő szenvedélyes érzelmeit. Fekete szemének minden tekintete, kezének minden szoritása, minden visszafojtott sohaj ezt mondták neki: szeretlek! Midőn egyszer, a nő határozott kívánatára, Párisba kísérte egyik barátnője menyegzőjére s az özvegy nő kísérője karján a ki-

világított teremben, mámorosító, bájhangu zene mellett a tánczosok hosszú sora közt végig léptettek, egész valóját ki mondhatlan gyönyör és kéj töltötte el. Elvégezvén a tánczot, a mellékszobába léptek hogy hűsítő italt élvezzenek; ekkor a nő elragadtatva érzelmei által, az ifjú keblére borúlt s ajkait homlokára szorítva így szóla: Egyetlen barátom, üdvösségem, mivé tettél! Szivem örökre a tiéd!

Imrét e nyilatkozat inkább meglepte, mint megörvendeztette. E perczen mások is érkeztek a szobába. Megzavarodva siettek tehát vissza a tánczosokhoz. Imre hideg magaviseletét az özvegy most is félénkségnék róttá föl. De nyugodtsága, komolysága s azon körülmény, hogy szántszándékosan kikerült minden találkozást vele, nem sokára meggyőzték arról, hogy szerelmét hálátlanra pazarolta. De még most is maradtak némi kételyei, mik felől tökéletes bizonytságot akart magának szerezni. Magához hivatás most kölcsönös magyarázatokra s vallomásokra került a sor. Midőn Imre az ő rajongó ömlengéseire válaszul, csak nagyrabecsüléssről, tiszteletteljes barátságról beszélt: a nő haragjában nekipirúlt arczzal, könnyekkel szemeiben fordult el tőle s eltávozott. Nem a szégyen, hanem a legbensőbb gyűlölet pirja volt ez; nem a fájdalom, hanem a megsértett büszkeség könnyei voltak ezek.

Ezen jelenet véget vetett minden viszonynak, minden közlekedésnek közöttük. Egy házban láktak ugyan, de anynyira kerülték egymást, hogy soha, vagy csak igen ritkán találkoztak. Ha lehetetlen volt egymást kikerülni, s néhány percze, környezetők iránti tekintetből, szólaniook kellett, az engesztelhetlen nő minden szava sértés volt. Nemsokára a fentemlitett jelenet után Párisba ment, de még innen is annyi boszúságot szerzett Imrének, ügynökei, könyvvivői által, hogy ez csakhamar átlátta, miszerint itt nem lehet tovább maradása. Bellarmené is értésére adta ugy melleleg, hogy a béke kedvéért legjobb lesz, ha megválnak egymástól.

Imre habozás nélkül beléegyezett s ekkor intézkedett a Gombos-féle ház megvétele iránt. Atyját tudósította sorsának kedvezőtlen fordulataról s okait is körülményesen közölte. Keservesen panaszkodott, hogy sok veszteséget kell szenvednie az özvegy nő igaztalansága miatt. De azt sem tit-

kolta, hogy ártatlanságának tudatában szivesebben tűr, mintsem másnak okozzon méltatlanságot. Szüleinek helyeslése lelkiismereténél is jobban megnyugtatta.

— Jól cselekedtél, kedves fiam — ezt írta neki atyja — jer haza, türelmetlenül várunk. Hálátlanság a jók jutalma. Hasznodat vették s most kiteszik szürödöt. Mindjárt gondoltam, hogy közted és az özvegy közt kenyértörésre kerül a sor; fiatal özvegyek félszázados szüzeknél is jobban áhitoznak férj után. Igaz, hogy nagy urrá tett volna, ha elveszed, de a szabad embernek jobb dolga van, mint a nagy úrnak. Ki szegény ember létére gazdag nőt vesz, az neje inasává aljasodik. Csak jer vissza, kedves fiam, s ne pereskedjél, ha te húzod is a rövidebbet. Sovány egyezség többet ér két kövér pernél.

XVIII.

Mennyire örvendett Imre, hogy három évi távollét után ismét látni fogja szüleit. Végre tisztába volt hozva minden ügye. Ekkor, midőn elutazásának már napja is meg volt határozva, egy levelet kapott, mely kedélyét rendkívüli módon fölizgatta. Csodálkozás, fájdalom, szánakozás váltották föl egymást az olvasás közben. A levél egy Rajna vidéki városkából érkezett Gombos Ida aláírással. Igen, Imrének régi kedvese még folyvást Gombos Ida s nem Zarinszky grófné volt.

A levél következőképen hangzott:

„Felejthetetlen kedvesem! Nem tudom, hogy szólítsalak; szivem *te*-nek szólit; de a mint hallom, ön dúsgazdag ember lett, s én most szegény, elhagyott, beteg, kétségbeesett vagyok, s a sir szélén állok. Az a csaló és hitszegő Zarinszky, ki ártatlanságomat, becsületesemet, vagyonomat, egész jövőmet elrabolta, alávaló kalandor volt. Prágában néhány hónappal távozásunk után ellopta minden ékszeremet, minden készpénzemet s megszökött vele. Most egészen magamra hagyatva álltam, mert bátyámról is ekkor vettem azon szomorú tudósítást, hogy egy elkövetett sikkasztás miatt 15 évi súlyos börtönre lőn ítélve. Egyedül állok most itt mint egy bűnbánó Magdolna, segély, remény s vigasz nélkül. Hány derék, de hiú polgárleány, ki állapotánál magasabbra vágyott s

elámítottatta magát előkelő fiatal urfiak hizelgéseit és esküi által, hány lett, mint én, a kétségbeesés és nyomor martaléka! Vajha követtem volna intéseit, nemes barátom. Vajha birnám még önt, első egyetlen szerelmem, kibem még folyvást életem nemtő-angyalát imádom — — de nem, ilyesmit többé nem szabad reménylenem. Hallgatnom kell; üdvöm örökre elveszett.

S mégis kénytelen vagyok önhöz fordulni, az egyetlen szivhez, ki valaha szeretett. Segítsen rajtam; e városkában lakom egy szegény, de becsületes nönél, Trakkerné asszonyságnál. Kolostorba akarok lépni, hogy ájtatoskodva fejezzem be napjaimat. Csak egy akadály tart vissza. Innét nem távozhatom, míg adósságaim nincsenek kifizetve. Mentse ki e rémitő zavarból Idáját, kit egykor szeretett. Adósságom összege 1000 ftra megy. Ön gazdag; ne feledkezzék meg egy mindenkitől elhagyatott árva teremtésről. Ne hagyjon el ön, végső édes reménységem! Válaszolj azonnal!“

A levél még hosszabb volt. Panaszokkal, imákkal végződött. Itt-ott a dúsan omlott könyvek a sorokat majdnem olvashatlanná tevék. Imre nem soká habozott; rövid elhatározás után eltökélte, hogy a szerencsétlen leánynak, ki szülei felfuvalkodottsága, esztelensége és saját könnyelműsége által a legvégső inségre jutott, segítségére siet. Épen utban levén, tehát nem bánta, ha *kerül is* egy darabot, csak hogy személyesen adhassa át régi kedvesének a kívánt összeget, s mire talán még nagyobb szüksége volt — a baráti vigaszt. Először Párisba ment, a szép boszús özvegytől bucsút vevendő; de Bellarmené asszonvság nem fogadta el látogatását, aztán a Rajnán átkelven, Németországba indult.

Azon városkába érve, melyben Ida tartózkodott, azonnal Trakkerné asszony lakása felé tartott. Ez egy szegény görnyedt vénasszony volt, ki egy kidőlt bedőlt rongyos bódében dohányt, sajtot, diót és juhturót árult. Imrének más fogalma volt a szegény, de jámbor és tisztességes Trakkernéről.

— Mit gondolok én azzal a rendetlen czafrával! — förmed reá rikitó éles hangon a rongyos sátor tulajdonosnője, mihelyt Gombos Ida nevét hallotta. — Rég elkergettem házamból a semmirevalót. Még 3 fr. 12 krajczárommal tar-

tozik. Én tisztességes asszony vagyok, nem tűrök házamnál ily gazdálkodást. Takarodjék uram; nem nálam kell keresni az ilyen ingyenélő személyeket.

Szegény Imre nem csekély meglepetéssel és bámulattal hallotta e keserű szavakat. De nyugodtan maradt, azt gondolván, hogy valami félreértés van a dologban. De újabb tudakozódásaira sem kapott szelidebb választ a banyától.

— Ha úgy szereti azt a nyomorúlt személyt, keresse Flikker szabómesternél a borz-utca sarkán. De most nem találja otthon, mert előadáson van a színházban.

Imre eleget tudott. Örült, hogy Ida lakását valahogy kicsikarta a dohányárúsnőtől. Szavainak azonban, Ida személyét illetőleg nem adott hitelt. Tudósításai igen durva ellentétben álltak a bűnbánó Magdolna levelével. Önkénytelenül a színház felé vette útját, mely egy nyomorúlt színből állott, hol egy rongyos színészcsapat mutatta be művészetét egy igénytelen közönségnek.

A színházba lépett, hol épen valami rémdrámának az ötödik felvonását játszották. A színpadra irányozván tekintet, egy fiatal leányt pillantott meg, ki nagybátyjának szörnyű pathossal adta tudtára, hogy nem egy, hanem egy fél tuczat szeretője van. Valamint a tisztességes Trakkerné szavainak, úgy most saját szemének sem akart hinni. Jobban közeledett a színpad felé. Szive összeszorult — az illető színésznő csakugyan Gombos Ida volt.

A színház kijárásánál megállapodott, várakozni akarván rá. Végre kilépett. De e perczben egy vastag dragonyos tiszt állta útját; Ida, ki Imrét észre nem vette, a dragonyos karjába fogódzott s eltávozott vele. Rémitő iszony és utálat töltötte el Imre lelkét; visszasietett a vendéglőbe, nem kívánt többé az ennyire sülyedt, bectelen leánynyal szólni.

Másnap reggel mégis módosította szándokát.

Talán még lehetséges a szerencsétlen teremést — gondolá — a végromlástól megmenteni. Ki akarta fizetni adósságait s rábirni, hogy visszatérjen hazájába édes atyja karjaiba.

Fölkereste tehát lakását. Piszkos pongyolában találta; valamely szerep tanulásával volt elfoglalva. Megpillantván az érkezőt, ijedten ugrott fel s egy ideig szótlánul bámult rá.

Nem sokára visszanyerte lélekjelenlétét; afféle színészi mesterfogással, túlaradozó lelkesedést tettetvén, kitárt karokkal sietett elébe, ezt kiáltva: Édes üdvösségem! Magad jöttél el. Mily kimondhatlan boldoggá teszesz! Imre bizonyos távolságban tartotta magától, szánakozó tekintetet függesztvén reá. A leány elválásuk óta szörnyű változásokon ment keresztül. Az ifjúság rózsája nem virágzott többé arcán. Beesett szemiből csak buja ledérség látszott. A halaványsárga arcvonásai a régiek maradtak ugyan, de a kicsapongó életmód által el voltak éktelenítve, különben sima gyöngéd bőrét már megemésztette a festék.

— Szegény Ida—sohajtá Imre — nem hittem volna, hogy így találalak.

— Ugy-e bár? — kiáltá Ida mély sohajtással, mintha önmagát sajnálná. — Ugy-e bár, külsőm is nagy változáson ment keresztül? Oh, engem az Isten nagyon meglátogatott.

— A külső nem sokat tesz — válaszola Imre szomorú hangon — betegségnek, vénségnek is hasonló eredménye szokott lenni. De te többet vesztettél, Ida, a fiatalság mulékony rózsáinál. Te becsületedet és szemérmedet vesztetted el. Engedtél egy csábító szavainak s egyuttal engem is el akartál csábítani. Szegény atyádat inségben hagytad el, s elfelejtetted; most mint földönfutó barangolod be a világot, elpusztult szépséged maradványaival boldogot boldogtalant kínálgatsz. Így folytatod lelkiismeretlenül kicsapongásaidat, elámitva magadat s másokat. Még leveled is, melyben segélyért folyamodol hozzám, csak cselfogás akart lenni, amint meggyőződtem.

— Hagyj föl szemrehányásaidal — kiáltá a szerencsétlen személy, mialatt szemeit könnyek nedvesíték. — Tudom, hogy hibáztam irántad. Légy ismét az én kedves jó Imrém. Ha sejtem, hogy magad fáradsz ide, másképp irok, kimondom egyenesen: Segíts rajtam, mert én szegény vagyok, mint a templom egere, fülig úszom az adósságban; nincs utiköltségem, még ruhára való pénzem se. Te igen szigorúan ítélsz fölöttem, kedves Imrém. Mind ennek csak a szerencsétlenség, a szörnyű szerencsétlenség az oka.

— Az épen a legiszonyúbb — szakasztá félbe a fiatal ember, — hogy a szerencsétlenség sem bir megjavítani. Isten büntetése sem birt jobb ösvényre téríteni.

— Mit használ most minden prédikálás — válaszola Ida kaczer mosolylyal — én már ezt mind elmondtam magamnak. Ha ismernéd a viszonyok összefüggését, kedvezőben itélnél. Úlj ide mellém, elbeszélem.

Maga mellé vonta egy rongyos pamlagra, melyről hamarjában egy pár szennyes inget és ruhadarabot távolított el. Majd sirva, majd nevetve beszélte el kalandjait s élményeit. A legfontosabb ebben az volt: hogy rettegven Zarinszkyval kötött viszonyának következményeitől, előre látván atyja bukását, megszökött a gaz kísértővel. Házastársak gyanánt utazgattak, míg a pénzőkben tartott. Most a helyett, hogy lengyel jószágaira vezette volna Zarinszky, bevallotta, hogy ő nem lengyel gróf, hanem német színész. Mindketten alkalmazást nyertek egy kis német színháznál. Zarenszky egy ideig szerepeiben s a kártyában szerencsés volt; Ida iránt pedig nyájas s a legkevésbé sem féltékeny. Ő maga vezetett hozzá gazdag imádókat, kiket aztán szépen megfosztott tollaiktól. Később elpártolván az iparlovagtól a szerencse, ez összedvén áldozatjának gyémántjait s pénzét, titkon elillant. Most természetesen nem maradt egyéb hátra, mint a kéjenczek kegyéből élni és egyik vándorcsapattól a másikhoz szegődni. Voltak azonban kellemes napjai is; sok barátja s imádója találkozott, míg egyszer valamely csunya betegségbe esett, melyből hosszú szenvedés után lassan föllábadván, igen nyomorú állapotra jutott, melyből még eddig sem tudott kigázolni. Imre undorral hallotta e borzasztó vallomásokat. A leány szavaiból kitünt, hogy eddigi életmódját nem bánja, hanem csak a sorsot vádolja, melynek mostani inségét tulajdonitá.

— És ily körülmények közt — ismétlé Ida — mit tehetem mást? — Ugy-e édes barátom, te kiszabadítasz e nyomorból? Mi szép, mi erős férfi lett belőled! milyen hamis szemeid vannak. Ne tagadd, kis csapodár, azóta neked is volt egy pár tuczat szerelmi viszonyod. — Imre arcza még jobban elkomorult. Fölállt és szigorú hangon így szólt hozzá: — Ne beszélj ve-

lem a kéjhölgyek förtelmes nyelvén. Nem ismerlek többé. Egy mód van megmentésedre, ezt alkalmazni fogom, ha beleegyezel. Magammal viszlek szülővárosodba, atyádhoz. Ott gondoskodunk majd rólad, módot nyújtunk becsületes életmódra.

— Egy szót se többé - szakasztá félbe gúnykaczajjal a bukott leány. — Még csak ez hiányzik! Nem akarok intő például szolgálni a város jámbor leányinak. S micsoda kezeset fognál ajánlani? Szolgálatba lépjek talán, vagy varróleány legyek? Abból ugyan semmi sem lesz. Egy művésznő ennyire nem aljasíthatja magát. Inkább éhen halok.

— Nyomorúlt teremtés, alávalóbb vagy az utolsó koldúsnőnél, kiben még egy kis becsületérzés és szemérem van.

— Kedves szép uracskám — válaszolá a szerencsétlen leány, Imre arczát megsimogatva — ne haragudjál, hogy ajánlatodat el nem fogadhatom. Tudom, te derék jó fiú vagy s nem fogsz engem elhagyni. Egy pár száz forint nem a világ. Te gazdag vagy, s mi annyira szerettük egymást.

E szavak után hizelegve ölelte át karjaival s csókot akart nyomni ajkára. De Imre iszonynyal bontakozott ki öleléséből; egy pár aranyat dobott az asztalra s kirohant a szobából, ezt kiáltva: El vagy veszve örökre! Vétek minden szó, minden fáradság, a mit reád vesztegetek.

Ida utána szaladt boszusan sikoltva: Czudar zsugoril tartsd meg magadnak alamizsnádat.

— Még sokkal csekélyebb adománnyal is be fogod érni idegen házak ajtai előtt — felelt Imre és távozott.

XIX.

Imre egy perczig sem akart tovább maradni azon városban, mely reá nézve a legrettenetesb találkozás színhelye lön. Ha halálos ágyán találja az aranyműves leányát, az nem tett volna kinosabb benyomást reá.

Még jó távol volt szülővárosától, midőn egyszerre kedve kerekedett, utazását mesterlegények módjára gyalog folytatni. Átadta tehát málháját a póstának s könnyű úti bőrönddel a hátán jó kedvvel haladt előre az országuton. Szép harmatos reggel volt, a regényes hegyes-völgyes vidéket lombos erdők környezék; — de a természet bájai nem

enyhitették azon mély keserőséget, melyet Idávali találkozására okozott.

És hány ily szerencsétlent találtam már az életben — gondolá — ez az erkölcsi gyilkosság, melyet a szülők gyermekeiken elkövetnek. Egy leány jövőbeli sorsát nehezebb előrelátni, mint a fiút s mégis kevesebb gond fordítatik azon esetekre, melyek a leány életét összetiporhatják! — Szegény Ida, szépséged átkoddá lön szülőid oktan szeretete s hiúsága miatt. A helyett, hogy megmutatták volna, mikép kell egy becsületes férjet jó háztartás, vallásosság, tevékenység, takarékoság, rendszeret által boldogítani, jó cselédeket képezni, gyermekeket okosan nevelni: megtanítottak kaczárságra, színeskedésre, divatmajmolásra, tánczra, zenére, regényolvasásra; megtanítottak az orrodát fintorgatni, hogy később magad légy a gúny, száanalom s utálat tárgya. Igen, az anyák azok, kik leányaik tapasztalatlan szívét és eszét megmérgezik. Szegény Ida!

Hasonló gondolatokkal volt Imre elfoglalva, midőn eszméi tovább füzésében egy véletlen körülmény háborította meg. Egy szép tárczát pillantott meg maga előtt a homokban. Fölemelte és körülnézett, vajjon megpillantja-e még azt, a ki elvesztette. S valóban észrevett jó távolságra egy gyaloglót, ki nem sokára megfordult, aztán majd megállt, majd odább ballagott. Imre szaporábban rakta a lábát, míg az utast utól nem érte. Ez kellemes arcvonású, deli magas termetű, mintegy 40 éves férfi volt, ki könnyű felöltöben, szalmakalapban minden málna nélkül haladott.

— Ugy látszik, hogy ön valamit keres? szólítá meg Imre az idegent.

— Tárczámot vesztettem el — válaszolá amaz — Talán ön . . . folytatá nekividult arczkifejezéssel.

A fiatal Járdy átnyujtotta az idegennek a talált tárczát, ki nagy örömmel köszönte meg s aztán némi zavarral kérdé: Láttá ön tartalmát? A szerencsés találó tagadó választ adván, a másik még élénkebben nyilvánítá háláját s együtt folytatták utjokat. Eleinte mindennapi dolgokról folyt a beszélgetés, de majd érdekesebbé vált, midőn kitűnt, hogy mindketten ismerik Londont, Párist, s a szárazföld többi nagy városait.

— Sokat utaztam — mond az ismeretlen — de annyi sok baj sehol sem ért, mint ezen a vidéken. Ma tárczámat vesztettem el, tegnap meg a kocsim keréke tört össze, de ez nem elég, hanem az egész környéken nem kaphattam kocsigyárost, minthogy tegnap, Isten tudja, micsoda ünnep volt. Azzal kellett töltenem az egész napot, hogy szemlét tartottam a búcsujárók, koldusok és koldusnők tengernyi sokasága fölött. Mindazáltal a mezőváros melletti apátság, a mint mondják, igen gazdag.

— Utaztomban — válaszolá a szijgyártó fia — sehol sem találtam gazdag falut és szegény kolostort egymás mellett.

Az idegen helyeslőleg mosolygott, aztán ezt jegyzé meg: — Ez a vidék, úgy látszik, sok tekintetben el van hanyagolva. Nálunk csak a főváros szép; ezen kívül nem láthatni egyebet iparnélküli városoknál, piszkos falvaknál. A nép jobbára földműveléssel foglalkozik, de termékeny földjét roszul műveli. A fővárosiak ritkán látják a falvak nyomorát szép városuk fénye és gazdagsága mögött.

— Úrainkban — válaszolá Imre, — sokszor megvan az akarat a nép jóllétét előmozdítani. Csak az iránt nincsenek tisztában, hogy mit kell érteni a jóllét alatt? Vajjon csekélyebb, helyesebb arányban felosztott adózást, az ipar és forgalom előmozdítása mellett? Vagy a hivatalok és kormányzolgák fényesebb díjazását a nép rovására? Vagy operák és színházak s ingyenélők számára készített mulató helyeket vagy a dolgozó-házakat s javító-intézeteket a dologkerülő csavargók számára? Vagy a lottériákat, pálinka- és sörbódékat, melyek a népet tunyává s romlottá teszik, az adó-pénztárt azonban gazdagítják; vagy városi tanodákat ügyes iparosok képezésére, falusi iskolákat okszerű gazdák művelésére? Államférfiaink még nem tudták eldönteni e kérdést: hogy mi jobb, mi üdvösebb.

E szavak hallatára meglepetve állott meg Imre kísérője s nagy figyelemmel nézve szeme közé, kérdé: Szabad tudnom, kihez van szerencsém?

— Nevem Járdy, Vágujhelyen születtem, mesterségemre nézve szijgyártó vagyok.

— Hogyan! — kiált amaz — szijgyártó? Lehetetlen! —

— S kivel van nekem szerencsém szót váltani? kérdé Imre.

— Én gróf Szélfaludy Tamás vagyok. De ön, fiatal ember, beszéde által oly szép műveltséget s ismeretet árul el, a milyent mester-mbereknél nem igen találni; talán valamely tudományos pályára készült először?

— Csalatkozik uram: apám engem mesterembernek nevelt, — válaszolá Imre s elbeszélte az idegennek röviden, mily szegénységgel, mennyi akadálylyal kellett apjának és nagyapjának küzdeniök. Továbbá ezeknek szigorú elveit és sajátságos nevelési modorát.

Ekkor fényes uri fogat vágatott elé az országuton s épen előttök állott meg.

— Kedves barátom — mond a gróf, bizalmasan szoritva meg új ismerőse kezét, — ön engem nagy hálaára kötelezett még látjuk egymást; szívesen folytatnám, önnel ez érdekes beszédet, de sietnem kell. Isten önnel! Ezzel felült a kocsiba s még egyszer intett a hátramaradt gyaloglónak, azután eltűnt a láthatáron.

XX.

Végre ismét azon előtte oly kedves ház előtt állott dobogó szívvel, melyben életének legkedvesebb napjait tölté. A ház előtt épen egy fiatal, szőke leányka söprögetett, s e foglalkozás annyira lekötötte minden figyelmét, hogy az érkező fiatal embert észre sem vette, mig az meg nem szólította.

— Ugyan, édes lelkem, nem Járdy mesterékhez való magácska? A kis leány föltekintett s midőn Imrére ráismert, ijedtében a söpröt is kiejtette kezéből, s homlokát, arcját, nyakát égető pir futotta el.

— Nagy Isten! Te vagy az, Imre? .. Csakugyan az-e? ..

Imre meglepetése nem csekély volt, midőn az ismeretlen kis leány mint régi jó ismerőst szólította meg.

— Te vagy az, Krisztina? Lám, mennyire megnőttél! — Bizony meg nem ismertelek.

De Krisztina ott hagyta Imrét a faképnél, s az udvarba szaladt hangosan kiabálva:

— Itt van Imre! Megérkezett Imre!

Imre iziben ment a távozó leány után. A pitvarban anyjával találkozott, ki szótlanul s reszketve borult keblére. Járdy apó is hamarjában ott termett, s izmos karjaiba szorítá kedves fiát.

— Te kis bohó — szólítá meg aztán Krisztinát, a ki mozdulatlanul állt ott — hát nem ismered már Imre bácsit? Csókold meg hamar! No rajta hát; tedd meg, ha én mondom.

Krisztina Imre nyakába borult, mint repkény a nyárfa derekára. Ajkaik érinték egymást. A leány szeméből forróköny perdült az ifju arczára.

— Félre most a munkával! — kiáltá Járdy apó. — Ma családi ünnep van! Ma nem dolgozunk többet!

Az öreg Gombos is osztá a kis család kitörő örömét. A szegény volt-aranyműves tiz évvel látszott öregebbnek. Imre óvakodott őt a multra emlékeztetni, vagy színésznő leányát s fegyencz fiát említeni.

Imre ismét boldognak érezte magát, s feledni kezdé a keserü tapasztalatokban oly gazdag multat, derék jámbor szülei társaságában s a nyájas virágzó Krisztina közelében, kit nem sokára ugy szeretett, mint édes testvért, s később még ennél is jobban. A tevékeny ifju néhány nap mulva hozzáfogott házában, a volt Gombos-házban, maga számára különműhelyt felállítani.

Midőn mindennel készen volt, s a nagy épület, mely elébbi tulajdonosa idejében a tétlenség és naplopó dözölés tanyája volt, a munkások zajjától visszhangzott, Járdy apó e szavakkal köszöntött be fia szép, tágas műhelyébe:

— Ez mind igen szép és czélszerű. Te minden tekintetben fölülmúlod apádat. De még hiányzik belőle valami; még hiányzik háztartásodból az elevenítő lélek.

— Értem . . . válaszolá Imre, kissé elfogulva. — Édes apám meg akar házasítani. Megvallom, erre már én is gondoltam; de félek, hogy ez egyben nézeteink eltérnek egymáséitól.

— Hogy-hogy? Talán csak van eszed, hogy agglegény nem akarsz maradni?

— Nem, de édes apám mindig azt emlegeti, hogy ne-

kem gazdag leányt kell elvennem. Annak pedig, kit én szemeltem ki feleségül, semmije sincs.

— No csak ki vele szaporán! kíváncsi vagyok izlésedre.

— Nekem Krisztina, a gyámleánya, kell feleségnek, vagy senki! — rebegé végre, a heves ellenzéstől tartó fiatal mester, nagy önmehtagadással.

— Vagy ugy? ! lásd te haszontalan fiú, mindjárt tudtam, hogy a város leggazdagabb leányát fogod megkérni. Én és anyád tökéletesen egyet értünk veled; mert Krisztina valóban a leggazdagabb leány városunkban. Mutass nekem csak egyet is, a ki felülmulja ismeretekben, jóságban és széplelkűségben, hangyaszorgalomban, erényességben?

A kellemesen meglepett Imre épen kiegészíteni szándékozott e dicséretet, hozzá akarván tenni, hogy Krisztina, az ő nézete szerint, kellemben és szépségben is leggazdagabb, midőn édes anyja és Krisztina léptek a szobába.

Járdy apó, ki sohasem volt barátja a ceremóniáknak, a megijedt lányt ezen szóval vezette Imre karjai közé:

— Ez a te férjed! Ne szemérmeskedjél sokat; úgy is tudom, hogy szereted.

Nem volna könnyű dolog meghatározni, hogy a négy közül ki érezte magát legboldogabbnak. Járdy apó nem kevesebb gyönyörrel és hévvel ölelte át hű Marcsáját, mint Imre Krisztinát. Az ölelkező öreg szülőpár áldólag pillantott az ölelkező fiatal jegyes párra. Most részletesen kezdték vitatni az új háztartás elrendezését, végre abban állapodtak meg, hogy minden a réginél marad. Szülék és gyermekek egy fedél alatt, egy asztalnál maradnak ezentúl is, mindent megosztva egymással, örömet, bánatot, egymást segítve, bátorítva, vigasztalva.

Az új házasságot már a rákövetkezett vasárnap kihirdették a templomban, s néhány hét múlva megtartották ugyanazon kertben, ugyanazon ligetben, melyben harmincz évvel ezelőtt a szülék ünnepelték volt menyegzőjüket. A jókedv s szeretet, hála és barátság szivélyes nyilatkozatai fűszerezték az egyszerű lakomát. Járdy apó a felköszöntésről sem feledkezett meg. Késő estig mulattak néhány meghitt jó barátjuk

társaságában, míg legényeik, munkásaik, napszámosaik ott-hon csaptak nagy lakomát gazdáik bőkezűségéből.

A jócskán bekortyogtatott borból jó kedvre derülve, a haza érkező mestereket és mesternöket, sorban állva, zajos szerencsekívánatokkal fogadták. Az érkezeteknek nem kis mértékben tünt fel ekkor a megvendégtelt legénység suttyomban sugdosása és integetése; de a szülék és fiatal házasok e magaviseletöket a bornak tulajdonították s bementek a házba, de a zajongók csoportja előre tódult s elzárta előttök a bejárást a földszinti szobákba.

— Mennydörgettét! — kiáltá azután Járdy apó, kifogyva e türelemből, — mi ütött hozzátok, semmiháziaik?! Talán elfogyott a borotok? Várákoztatok, kaptok ma annyit, hogy nyakig usztok benne.

Itt kilépett az egyik elsőlegény a sorból, mélyen meghajtotta magát, s szép ünnepi beszédet tartott, melyet azon kéréssel fejezett be, hogy az ifju házaspár először is szobáiba lépjen, s avattassák be azokat a tisztos szülék áldása által.

— Már így tágitanunk kell, most már látom, hogy ti vagytok a győztesek — mondá Járdy apó, azt hívén, hogy ott valami meglepetés várákozik reájok. Imre és Krisztina mosolygva mentek előre, az öreg szülék követték. A tömegből csak két legény ment velök, kinyitván előttök a virágokkal dusan megkoszorúzott ajtókat.

Az ajtó előtt a belépők csodálkozva állottak meg. A szobákban minden átváltozott távozásuk óta. Járdy apó fejcsóválva tekintett nejeére, ki szintén mintegy megkövülve állott ott. Imrét és Krisztinát nem kevésbé lepte meg a szoba díszes bútorzata, a finom hosszú függönyök, a széles, magas, aranykeretbe foglalt tükrök, a legujabb divatu kényelmes íróasztal, a fényes asztalok, a párnás székek, a falak hosszában elnyúló pompás pamlagok. Mindnyájan egyszerre kezdték az elsőlegényt a kérdésekkel ostromolni. Ez mosolyogva vállat vonított, mintha nem volna szabad felelnie, s kinyitá a mellékszoba ajtaját, mely a látogatók elfogadására volt rendelve. Ez még sokkal díszesebben volt bebutorozva.

— Nevessek-e vagy káromkodjam? — kiáltá Járdy apó — Itt a dologban valami boszorkányság van!

— Hallja barátom — sürgeté Imre — fejtse meg valahára e rejtélyt, másképp kifogyok a türelemből s mindent összetörök. — Válasz helyett az elsőlegény néhány kulcsot és egy kis levelet nyújtott át neki, s diadallal nézett körül, mintha előre gyönyörködnék a jelenlevők újabb meglepetése fölött.

Imre feltörte a pecsétet s ezt olvasá:

„Régi adósa vagyok önnek. Emlékszik még a talált tárczára?

Régóta ohajtottam önnek tartozásomat leróni. Úgy értesültem, hogy ön ma ünnepli menyegzőjét. Vagyontalan árvát vesz el, kinek minden gazdagsága: takarékoság és erény. Engedje meg, hogy magamra vállaljam háza felszerelését. Ezzel nem tartozásomat óhajtom leróni, hanem egy családnak, mely példája által sokat használt másoknak, elismerésemet és nagyrabecsülésemet tanusítani, önt pedig ösztönözni, hogy azon ösvényen haladjon, melyet érdemdús atyja megkezdett. Vagyok őszinte tisztelője.

Ifj. gróf Szélfaludi Tamás.“

Imre nagy megilletődéssel olvasta e sorokat.

— Ezt nevezem én azután igazi grófnak — mondá Járdy apó, szemeit törülgetve.

Az elsőlegény azután az asszonyok türelmetlen faggatásaira elbeszélte most, hogy távollétök alatt a gróf, titkárjával együtt megjelent; az ifju házaspár szobáiból mindent kihordatott. Ugyanazon perczen megjelentek a különféle mesteremberek butordarabjaikkal, a kereskedők árucikkeikkel, s három órai sürgős munka és vesződés után, mintegy varázs által, minden helyén volt.

Most mindent újra részletesen szemügyre vettek. Semmi sem hiányzott, még varrópárna, tűtartó, íróeszköz és főkötök sem. Marcsa nevetve húzta magával fiatal menyét a hálószobába. Itt, a kettős ágy előtt egy diszes bölcso állott, minden hozzátartozóval együtt.

Igy végződött ezen emlékezetes nap, s ezzel legméltóbban fejezhetjük be mi is történetünket.

Kincses Péter.

I.

Meghozni gyümölcsét, az áldott természet
Munkás gyermekinek, soha el nem késett ;
De most bő áldás volt a mezőn és réten,
Minő, a mint mondják, nem volt réges-régen.

Oszlik az éhezők aggálya, keserve,
Mint az éj sötéte, hajnalfénytől verve ;
Szinig telik a csűr, körötte sok asztag
Mutatja, hogy ez év reményfözlött gazdag.

Nagy csűrös kert mellett kiseded házikó van
Tisztaság, szorgalom él ott nyugalomban ;
Hajnal pirúltával nincs ott ágyban senki,
Mindig elég az éj erőért pihenni.

Mihelyt az ég pirúl, talpon áll a család,
Szíve lelke buzgó imába olvad át,
A munka se esnék jól már fohász nélkül,
Boldog ki Istennel s magával kibékül!

Kincses Péter uram sajátja e telek,
Hol a béke, jólét, már régen csendeleg.
Nem is Kincses Péter, hanem Kiss Péter ő,
— Sötét irigység volt az elkeresztelő.

Kivül-belöl rendben vagyon a ház, s pajta,
Mert a gondos gazda lelke nyugszik rajta.
Szép igás marhái, s a vidám cselédek
Nála elégülve, kis édenben élnek.

A mértékletesség mosolyog arczáról
Mint a piros gyümölcs karcsu magas fáról ;
Ősz haja tisztesség, ezüst koronája
Soha nem fogta be gyalázat rozsdája.

Azt beszélik róla rágalmazó nyelvek,
Hogy tömény volt a kincs, melyet egykor felvett.
Lángolni látta a Bohár-hegy tövében
S haza is szállítá sötét titkos éjben.

Gazdagodni könnyü annak, a ki-pénzt lel,
Nem szerez más annyit se kézzel se észszel.
Tapad rá a jólét, mint fűre a harmat
Nem érezve terhét a nyomornak s bajnak!

A kaján irigység mást ráfogni nem mer.
Könnyebb ha beszélhet, mert gyarló az ember ...
Különösen pedig tőszomszédja bántja,
De az ebvontás nem jut mennyországba ...

Kincses Péter uram nem haragszik érte
Lecsöndesül — úgymond — ártalmatlan mérge ;
Vajjon mit árthat a lombkoszorús fának,
Ha baglyok huhogni ágaira szállnak?

Szép leánya Panna a helység virága
Szüz keble ártatlan örömmel van áldva.
Óh boldog ifjuság, ragyogó napodban
A szív, minden szépre lázas hévvel dobban!

Pirosbarna arczán, a hajnal és estve
Szelid vegyülete pompásan van festve ;
Forró égöv napja szikrázik szemében
Felgyujtja a szívet, hogy végkép elégjen.

Hijába mondják őt kaczer-tetszelgőnek :
Tompa nyilak, melyek sebeket nem lönek.
Az irigy szomszédnak gondolatja, tette :
Hogy az apát lánya keblén át sebezze.

De Kincses Péterné nem hagyja szónélkül
A rágalom fogát kiveri derékül ;
Katonás egy asszony, nem csak nyelve forog
Még hódol kezének rendiben a dolog.

Megszaporítja ő, a mit férje keres
Ügyes vigyázásán sokká lesz a keves;
Nem tűrheti mindig, hogy csak rágalmából
Hát mögött a szomszéd gonosz dörömböl.

Majd megtanítalak, így fakad ki néha
Hasztalan naplopó, dologtalan, léha!
Nem mer szóba állni vele az a szomszéd,
Mert hol Kincsesné van, nem kell oda szószék....

Hajdanában egy volt talán e két telek,
Egy palánk választja közepén a helyet.
Kié volt, kié nem, elég az hozzája:
Hogy viszályban él e két udvar gazdája.

A veszélyes szomszéd Tövis Mihály nevű,
Kinek szájában tán a méz is keserű.
Mióta jó neje e földet elhagyta,
Borba fojtja a bűt, szegény istenadta.....

Hogyha legény fia nem volna mellette,
Háza is torkába volna már temetve;
Két lovackája van: a Sárkány meg Bazsar,
Ezen is behordja, a termést nagy hamar.

A huga van nála házi asszonyképpen,
De kenyér nem mindig úszkál ott a lében;
Az idei termés is be van táblázva,
Korcsmaadósságba nyakig levén ázva.

Ugyan édes apám, mit gondol már kelmed
Elkobozzák tőlünk maholnap a telket!?
Ez áldott évben sem marad egy fillérünk
Ha ez így megy, bizony soká el nem élünk!

Nézze Kincses Pétert, dolgozik naponta,
Gyűjti az aranyat, s a tallért halomra,
Pedig — — „Hallgass kölyök, — csattan fel az apa, —
Lám, azért neveltem, hogy még tanitana!

Tanácsod nem kérem, a mit mondok, tedd meg
Másként majd megérzed, hogyan — eldöngetlek!
Mit bánom én Kincsest, forduljon fel háza,
Miatta lettem ily porig megalázva!

Ne szólj nekem róla, mert felforr a vérem:
Hej a nehéz multra sobajtva emlékszem!“
De hát miért, apám? szól az ifjú bátran
Legyünk e dologgal már egyszer tisztában!

Az apa haragja szalmatüz, ellángol,
Ha kiadta mérgét, s elhamvad magától,
Busongás szállta meg homlokát mint felhő
Mely vihar után még a látkörre feljő.

„Fiatal korunkban jó barátok voltunk,
Egy volt a mit tettünk, s egy a mit gondoltunk!
S egy Szent-Györgynap után, vásárra mentünkben
Kékes lángot láttunk lobogni messzünnen.

Éppen akkor virradt, csend és félhomály volt.
Mondja Péter: pajtás, ott bizony pénz lángolt!
Megjegyzénk a helyet, ott a Bohár alatt:
Majd kiássuk ketten, midőn leszáll a nap.

Együtt vásároltunk, együtt ittunk-ettünk,
A szeretet napja ragyogott felettünk.
Hanem ő ott hagyott, — rászédett remekül,
Kíásta a kincset, még ekkor, s egyedül.

Megnéztem a helyet, s ott volt az új gödör.
Csoda- e, ha most már a boszuság gyötör?
Eltagadott mindent, de az edény helye
S meggazdagodása, kiáltnak ellene!“

II.

Vasárnap délután a kapu elébe
Ült sok hugomasszony, komámasszony s néne;
Beszélgetnek, oh hát mit is tehetnének?
Falun ily nyugalmas, csendhozó az élet.

Kincses Péter előtt, nemcsak a nők ülnek
Kik már a beszédbe bele-melegültek:
Hanem férfiak is, kik nagyapók, vének,
A vidám ifjakra, vidám kedvvel néznek.

Az utcán legények s leányok hemzsegnak,
Nincsen hossza vége a játéknak, s kedvnek,
Kincses Panna régen bement már a házba,
Ha lefut egy csillag, nincs azért hiánya.

Hijába keresnök őt benn a szobában,
Hátul a kiskertben oly sok szép virág van! . . .
Miket gyöngéd gondjai őriz, öntöz, ápol,
Ide menekült a zajongó világtól.

De itt sincs egyedül; a sövényen által
Cseveg a haragos szomszédnak fiával,
Ha meglátnák őket, volna csak valami. . . .
Oly patvart nem minden bokorban hallani!

Ne félj Pista, — zendül a leányka ajka,
Nem, nem leszek övé, hijába van rajta . . .
Bogárdi Bandihoz sohse húzott szívem,
A mit mondtam neked, meg is tartom híven.

„Ne is szeress te mást, édes szép szerelmem,
Oh mert ha mást szeretsz, világúl kell mennem!
Átugrott Pista, a tüskés kerítésen,
Magához vonzá e szép leány egészen.

A jövő farsangig mindent elkövetek:
Hogy a szent házasság egyesítsen veled.
Nem fogok ezután hozzád titkon járni,
Bemegyek, nálatok történjék akármi. . . .”

Gyönyörű kedvesét keblére ölelte.
Érzé, miként dobog szive a kebelbe . . .
Érzé boldogító üdvét a gyönyörnek,
Mit a szerelemnek titkai teremnek.

Panna! Panna! hangzik a pitvarajtóban
Milyen régen bejött, Istenem, hát hol van?!
Itt a sok aprólék: csirke, kacska, minden,
Mind majd elvesz szomjan, szüköt lát a vízben.

Itt vagyok a kertben, megyek édes anyám!
A két turbékoló gerle szétrebbent ám.
Tövis Pista túlvan, a maguk kertében
Vidáman füttyörész ragyogó kedvében.

Nem szokott az ifjú szív tanácsot kérni,
Hogy szerelme tárgyát hol kell felösmérni,
Nem hallgat senkire, csak szeret, csak szeret . . .
Fénylik a nap, bár köd borítsa az eget.

Ünneplő ruháját levetette Panna,
A csipogó csirke-sereget jól tartja
Egész alakján, az elégülés kedve:
Mint a kelő hajnal, bájosan derenge.

A két ellenházba jő haza két gazda,
Az egyik fáradtan, a másik vigadva.
Egyik a mezőn volt, másik a korcsmában
Itten veszekedés, amott boldogság van.

Kincses Péter, nézte a szőlőt és rétet,
Beszéli: látásán mily örömet érzett,
S hogy minő tervei vannak jövődre:
Mint megy a gazdaság biztosan előre.

Tövis Mihály, nézte a — kancsó fenekét,
És ki tudja hányszor! egy, kettő, nem elég! . . .
Szegény nővérenek van mit hallgatnia;
Mert a házból kiment szorgalmatos fia.

Végre a tüzlóczán elnyúlik hosszában
Boldog, százszor boldog a mámor honában,
Meggzűnt a káromlás, néma csendesség lett:
Csak pihegésében nyilvánul az élet. . . .

III.

Három cigánysátor ül a falu alatt,
Benne kovácsolják, pörölyzik a vasat;
Három vándorcsalád negyvened magával
Lássuk, miképen küzd az élet bajával:

Szélt fognak a falun a cigánynők s lányok
Elmondja egymásnak, ki mit hallott s látott:
Tenyérből kártyából jövődöt mondanak,
Csal, lop, a hol lehet, az élelmes csapat.

Pipaszurkáló- és fúróért a férfi
Éhes rajkójának a kenyeret kéri.
Szalonnácskát, lisztet, viselt ruhát, bagót,
Kér minden megenni s elhasználni valót.

Tövis Mihályékhoz vén cigánynő lép be,
Három négy unoka lányától kísérvé;
Arzucuk sötétpiros, mint a kormos alma,
Szénfekete hajuk lelóg jobbra-balra.

Talán reggelizett a bús gazda éppen,
Mert pálinkás egyes csillogott kezében:
A mint ajtót nyitva szól a cigány anyó:
Nincs teknő, rosta, üst, eszskabálni való!?

Tudok kártyát vetni, tessék megemelni,
Megmondom meddig él, fog-e még pénzt lelni?
Hogyan nősül fia, lánya hogy megy férjhez,
Igen jól értek én a kártyavetéshez.

Tövis Mihály uram ki akarta verni,
De csengett fülében még az a: pénzt lelni!
„Húzza hát elő kend, anyó, azt a kártyát
Hadd lássuk, az embert mily jövendők várják!”

Kirakja a kártyát bölcsen a vén füsti,
De a teljes számra nem akar kiütni;
Kotorász zsebében, kenyérhaj s patkószeg
Után előrukkol ászsza a vörösnek.

„Megvan!” — szól susinka-ajka mosolyogva
Talán azt gondolá: most kerülsz horogra!
Megemeli Tövis, a mint illik szépen,
Foly a kártyajóslat nagy áradatképen.

„Megesalta kelmedet régenten barátja,
Pedig mily közel áll hozzá, no csak lássa;
Nagyon sok a pénze, szegényebb lesz pedig
Kelmednél, mihelyt a hold hétszer fogy s telik.

Bohárhegy tövében csipkebokor alatt
Mely a gyalogúttól jobbkézre elmarad:
Rejlik számtalan pénz, kétfülű nagy üstben,
Csak felvevőre vár, aranyban s ezüstben.

Minden hetedik év Szent-Györgynap éjében!
Föllángol ott a sok kincs halványos-kéken!
S csak huszonnégy éves vőlegénynek karja?
Emelheti föl, ha mögötte áll apja!

Mélyen a lelkébe véste e beszédet
A jövőre gondolt, s nagy örömet érzett
Nem is figyelt többre, csak azt értette még:
Hogy fia gazdag lányt vesz nőül mielőbb.

Kapott a vén anyó ajándokul, mi telt,
— Hogy bolonddá tette ezt a szegény embert!
Kisasszonyaival tovább állt egy házzal,
Mint ha felhő vonúl a kék égen által.

Az ellen-szomszédnak kapuján tűnék el,
Mulatása bővült újabb nyeresémnyel.
Kötőjében alig fért a liszt, s szalonna:
Milyen könnyen tett szert ennyi szép vagyonra!

Tövis Mihályt, mintha kicserélték volna,
Vad morgolódása jó kedvre hajola;
Alig győzte várni Szent-György éjszakáját:
Építé s rombolá terveinek várát.

„Embernyi ember vagy, — szól egykor fának,
Életem órái nem soká lejárnak:
Házasodjál fiam, van itt leány elég,
Hadd adom áldásom rátok legközelebb!”

„Választottam már én, — mond a fiú kedvvel,
Kincses Panna engem szinte viszontkedvel;
Ő lesz, vagy senki sem, egykor feleségem:
Addig várakozom, míg ezélm elérem!”

„Megint Kincses? No de lesz még idő rája:
Hogy másnak is megnő még a káposztája...
Mint a tűz a víznek, régi ellenségem,
Törjék ki nyakam, ha kapuját átlépem!”

Mondják: leánya, mily cifrálkodó s ledér,
Az ilyennel pedig keserü a kenyér!
Csak boldog légy vele, nem bánom, akárki:
De jövő húsvétig kell még érte várni.

Nem hitte a fiú, hogy zárkózott apja
Beleegyezését ily könnyen megadja.
Hej, ha tudta volna, mit beszélt a kártya:
Az engedékenység fátyolát átlátja.

Egy-egy elejtett szó apja ajakáról,
Gyanítottatt közel-levő gazdagságról:
Hogy Kincses Péterrel sem fog ő cserélni...
De hisz mindenkinek szabad jót remélni.

Megvallotta Panna, hogy szeret, anyjának
Kinek nagy haragja e fölött megáradt.
Majd, látván a leány könyeit és búját:
A helybenhagyásnak érzetétől gyúlt át.

Pista ügye jól állt már a szomszéd házban,
Panna édes anyja gondolá magában:
Szorgalmas jó fiú, az igaz, csak apja
Volna más, s ez lelkem meg nem nyugtathatja.

Nemcsak titkon beszélt Pista már Pannához,
Benézett naponta többször is a házhoz;
Talált reá okot, most e majd a végett,
Pedig hű szívében a szerelem égett.

Könnyü volt járnia, mikor Kincses Péter
Távozott hazúlról ezelőtt két héttel.
Debreczeni híres szabadságot járja;
Szent-Mihálykor szokott lenni jó vásárja.

IV.

Várták a gazdát, mint Noé a galambot,
Mely szájában hozta az olajfa-lombot;
Mik eddig történtek, majd nagyon meglepi,
Tanakodtak, miként adják elő neki.

Elkészítik reá távolról kerülve,
Mignem a hálóba önmaga kerül be;
Hol két nő egy célznak elérését vivja:
A tán vonakodót könnyyel is rábirja.

Kincses Péter megjött, a mikorra várták.
A nyereszkedésben ritkította párját
Még eddig nem futott a szerencse tőle,
Melyet tapasztalás s eszélyesség örze.

Utána érkezett a szép tulokfalka,
Melyet néhány ember udvarába hajta,
Oly tőke ez, melynek kamatja megannyi
,Ha isten megtartja!‘ szokta volt mondani.

Szegény Pista másnap kimaradt a háztól,
Majd szétpattant szive a szerelmi lángtól...
Lelke mindig ott volt, esze azon jára:
Vajjon hallgatand-e leánya szavára!?

Vasárnap délután bement Kincsesékhez
Megtudni: eljut-e az ohajtott véghez?
Hogy megkéri Pannát, de remegett lelke
Mint a tó, ha főske szárnya érintette.

Nem lepte meg Kincsest a fiú belépte,
Sőt még fölvidítá bátor szép beszéde:
Bogárdi Bandival tette párhuzamba,
Mert ennek volt szánva már ezelőtt Panna.

Szemlesütve mondá: hogy szívében érzi,
Hogy már Panna nélkül el nem tudna élni,
Keble szép reményét ne tapossa széjjel;
Jóra kell mennie, mit Isten vezérel.

,Gyönyörű legény vagy; ólálkodni titkon,
Midőn az őriző nem vigyázhat itthon!
Bátrak az egerek, ha nincs ott a macska,
A mely lakomáik közepébe csapna!

Szereted, leányom? Ha ő szeret téged,
Boldog lehetsz vele, vedd e reménységet.
Apád álnokságát megbünteti az úr,
De én nem büntetem meg irgalmatlanúl!‘

E közben benyitott a szobába Panna,
Rózsapirossá gyúlt két halavány arcza.
Azon boldog percze jött el a családnak,
Minő egy életben alig egyszer támad.

Szerette egyetlen gyermekét Kiss Péter,
Az apai szívnek örök melegével.
Hogyan tagadná meg, mit a kedves óhajt?
Mi által elkerül annyi könnyet, s búbajt.

V.

Rohant a gyors idő a szerelmeseknek,
Boldog szép jövőről álmodtak csevegtek.
A rózsás jelennek sík mezőin által
Öntudatlan mentek, a szív mámorával.

Jött a farsang számos vigalommal, nászszal,
Közöröm ragadta a falut magával:
De Pista és Panna menyegzője késett,
Csupán Tövis Mihály makacssága végett.

Megvolt az eljegyzés, szépen, ünnepélylyel,
Irigységet keltve terjedt hire széjjel;
Ők lesznek a falu legcsinosabb párja:
Az ilyet a rossz nyelv, a mint lehet, bántja.

Szent-Györgynap alkonya eljött nem sokára,
Rátekint az apa örömdús fiára:
,No fiam, az éjjel elmegyünk a kincseért,
Mit a javas asszony a múlt őszszel ígért.

A Bohár tövében, csipkebokor alatt
Gazdagságunk arany forrása felfakad.
Neked kell fölvenni, te fogod fölvenni,
Vőlegényen kívül nem láthatja senki!

„Hogyan hihet kelmed, ily hazug beszédnek,
Tehát ez az oka, hogy esküvőnk késett?
Megnugtatóására azonban megteszem:
Hogy a rejtett kincset, ha lehet, fölveszem!”

Midőn földre veté komor tekintetét,
A mindent elfedni törekvő éjsötét:
Ment az apa, s fiú ásóval s kapával:
Más-más gondolatok zajló táborával.

Az apa lelkében babonás hit fészkel:
Hivén: hogy reggelre mint dúsgazdag kél fel.
Szánó mosoly simúl a fiú ajkára:
Ő a gazdagságot munka után várja.

„Itt vagyunk — szól halkán az öreg s megállva,
Remegő ujjal int kis csipkebokrára
Éjfélben vet a kincs, addig még csak várjunk,
Ekként biztosabban reája találunk!”

Egy csonka fatörzshöz letelepedének,
Nesze sem hallatszott köztük a beszédnek,
Saját gondolata táplálta mindkettőt,
Mint két külön forrás két közeli kútfőt.

A bokorba meredt az apa szemével,
Birkózott a sötét koromtömegével.
S ime pillanatra zöldes lobbót látott:
Pedig csak a szeme gyöngüle s káprázott....

Mellette a fiú csendesen szunyadott,
Nem sokat törődvén a kincscsel, — van-e ott?
Van már drága kincse: ékes menyasszonya,
Fejére koszorút hű szerelme fona.

„Kelj föl, ássuk, égett... szült a vén örömmel,
Hogy birsz most alunni, álmodat töröld el?
Te fogod meg előbb két fülét az üstnek:
Igy a halmozott kincs föld alá nem tűnhet!

„Tartsa meg kelmedet e szánandó hite;
Megteszem, hisz nekem nem kerül semmibe.
Ássuk, de mért hagyta magát így rászédni?
Nekem kell e fölött legelőbb nevetni!”

Ha hallotta volna, miket mondott fia:
Bizonynyal haragra kellett vón' gyúlnia,
De már földbe vágta a kapát, és ásott,
Vivtak a fejében eszme-óriások....

Egész csipkebokor kifordúlt helyéből
Megkoczczott a kapa, valami keménytől
„Térdig ér a gödör, itt a kincs, no látod,
Ragadd meg, az úrnak neve legyen áldott!”

A fiú a kincset tüstént fölemelte:
Egy berozsdásodott kis bádóg-szelencze!
„Nagyon könnyü, ebben alig van valami,
Megrázza, s belőle pénzcsergést hallani.“

Nyissuk fel, mit leltünk, bizony igen furcsa!“
„A még leebb rejlő kincses-láda kulcsa,
Ássuk fiam, ássuk, azt is megtaláljuk!“
De előbb megnézem, hogy mi van itt, lássuk!

A rozsdás szelenczét fölnyitotta könnyen:
„Ime, három fényes huszas csörömpölt benn,
Alatta papir van szépen összehajtva!“
„Fiam, útasítás vagyon írva rajta!“

„Bekaparjuk, apám, most a gödröt szépen,
A kis csipkebokor legyen közepében.
Otthon elolvassuk, mi van e papiron!
Hogyan került ide, megfogni nem bírom!“

Hozzájok közel állt sűrű bokor alatt
Egy, még az éjfélnél is sötétebb alak.
Neszt ütve, tovatűnt a vak sötétségben,
Reá a kinczsások figyelme volt ébren:

„Mi volt ez? mi volt ez? kérdve összenéznek,
De újra más perczben csendes a természet.
Valaki meglesett, szólt az ifjú búsan,
Majd lesz már nevetség s pletyka a faluban!“

Helyén áll a bokor, betöltve a gödör,
Szörnyü a baj, midőn a tudásvágy gyötör;
Alig érnek haza, a gyujtott világnál
Az ifju kezében a rejtett papir áll.

Ezt olvassa róla gondos figyelemmel:
Halandó! kincs után sovárognod nem kell,
Kincs a jó öntudat s a józan szorgalom,
Ezek védelmében kél gazdagság s vagyon...

Tudtam, hogy kinczsásás lesz itt, ezen éjjel,
-Azért kedveskedtem eme szelenczével;
S e három új huszas a fáradság ára:
Mert kell hogy jutalom várjon a munkára!

„Ki tehette oda, vajjon ki tudhatta!?”
Sohajt a nyugtalan öreg fel miatta.
„Mondtam én kelmednek, meg is érdemeljük:
Ha a kinevetés szégyenét emeljük.“

VI.

Megvolt az esküvő, és az ifjú párra
Ölelő karokkal a boldogság vára.
Mint a lombos ágon elenyelgő gerle,
Csupán egymásért ég szívök hú szerelme.

Rózsás kedvben úszik népsége a násznak,
Ablaki ragyognak a két szomszéd háznak.
Tövis Mihály uram selyemkedvű, szinte
Szívébe a jó bor engesztelést hinte.

Átmegy a szomszédba — gondolá hirtelen,
A kibékülésnek ideje már jelen,
Mi haszna a harag, hogyha már így vannak;
Bármilyen hosszú az éj, jöni kell a napnak.

Gondolata tetté ért a másik perczben,
S ment, hogy a rokonság szép fája zöldeljen.
Egy kicsit tántorgott, no de azért semmi...
Vidám kedvben kell ma mindenkinek lenni!

A holdvilágos est álmhozó csendje
Lakadalmi zene által van fölverve,
Kiss Péter udvarán járkel a vidám nép,
Midőn a kis kapun Tövis Mihály átlép.

Vigyázzon! vigyázzon! kiáltoznak rája —
Ott a verem oldalt, nyitva van a szája!
Alighogy kimondák, eltűnt benne gyorsan,
Mint a tóba dobott kő a lágy habokban....

Megzavarta a nászt e nem várt baleset,
Nagy volt a tolongás a nyílt verem felett
A halvány menyasszony reszkető alakja:
Rengő fehér liljom, midőn kéz szakasztja.

Földszinre húzatott Tövis eszméletlen,
Vonaglik, s a halál zsákmányra megjelen,
Nyakát szegé, midőn e kapun belépett:
Mégfogá önátka s bünteté a végzet.

Az ifjú pár násza, gyászra búra fordult,
Szivökben fájdalom nehéz viharja dúlt,
Mert a milyen, olyan, apa volt ő mégis,
A fájdalom könyje illendő is, szép is...

Szerettek, reméltek, gyászuk közepette,
A sors-sujtott apát szivök nem feledte:
Virágos kert, szivük szerelme, hűsége,
De tövisből vagyon gyásza: kerítése.

Elbontva a palánk, egy lőn a két telek,
Mely különválasztott udvart, és sziveket,
Egy rokon család lett a két ellenhából
Hol a szeretetnek tiszta tüze lángol.

A vő és az ipa, beszélgetésébe
A visszás multakat nem egyszer szövé be.
„Kincsásással hirtelt szegény apád engem:
Pedig a mim vagyon, szorgalmammal nyertem.

Józan gazdálkodás, vállalkozó szellem
— Folytatá az ipa — tartott derült kedvben.
Megsegít az Isten, törekedjél erre,
Becsülés s tisztelet borúl majd nevedre!

Tudom, hogy benned nincs babonára hajlam,
Oh az ily téveszmék tartanak sok bajban!
Hogy kincset ástatok a Bohár tövében:
Legelőbb neveltél a badar beszéden!

„Hogy mi kincset ástunk, hogyan tudja kelmed?“
„Hallgatva álltam a csipkebokor mellett
Én rejtettem oda a bádóg szelenczét,
Hogy ne erőltesse apád a szerencsét.

Midőn a cigánynő kártyát vetett neki
Elmondá nekem: mily édesden neveti!
Ekként láttam jónak, hogy észére hozsam,
S már ekkor szivemből meg is bocsátottam!

Siettek az évek, gyermekek s unokák
Ősz Kincses nagyapót tisztelve ápolák.
Tevékeny élete, szép pályafutása
Fölött ébren vala az Isten áldása.

Megáldja az Isten a munkát, szorgalmat,
Mig a balhit mindig szükség fölött jajgat,
Ime az életben van rá elég példa,
Hogy a nagyravágyás soh' sem vezet czélra.

Kállay István.

Mérgek és mérgezések.

Közli SÁRVÁRI EÖRY ANDOR.

Már nem egyszer lön megvitatva a kérdés: Vajjon tanácsos-e megismertetni a néppel is a mérgeket, vagy nem lenne-e jobb, azok ismément csupán a tudomány lapjainak tartani fenn? A kérdés valóban komoly. Mert ha az alattomos visszaélések eredményéből ítélünk, azok ismerése veszélyes: ha a véletlen szomorú következményeire gondolunk, hasznos, sőt szükséges. Aztán az önkéntes mérgezések amugy is kétségbeesés szüleményei, a szántsándékosok pedig kemény bűnhődéseknek vetvék alá: tehát maradjunk inkább az elsónél, s a lehetőségig távolítsuk el a véletlennek is bekövetkezhető siralmas eredményeit.

A hazai lapok is hoznak s pedig nem egyszer mérgezési szomorú eseteket, mi leginkább onnan származik, hogy a nép azon növényeket nem ismeri, melyekkel gyakori érintkezésben áll. Én dr. Fried nyomain megismertetem a hozzánk közel álló vadnövényeket, elmondandom a mérgeztetés ismerető előjeleit, s bemutatom amaz ellenszereket is, melyek a vészes körülményekben gyógyerővel birnak.

A n ö v é n y m é r g e k.

I. Maszlagos nadragulya, vagy farkascseresnye, mérges cseresnye, veszett fü, ördögbogyó, szépasszonyvirág, bolondfü.

Elneveztetése is veszélyt sejtet velünk, hátha még hozzá teszszük: miszerint minden része, de legkivált bogyója oly veszélyes, hogy néhány óra alatt kínos halált okoz, míg ügyes kezekben több betegségben hatalmas gyógyszer.

Található árnyas hegyerdőkben, virágzik juniustól augusztusig, szára 3—6 láb magas, gömbölyü és vörösbarna,

levelei 2—5 ujjnyi hosszúak, derékon szélesek, al- és föl- végen hegyesek, fűneműek, ágasok; miként a szár fölrszét, ugy ezeket is gyöngé pehely földi, s puhák. Gyümölcse cse- resnye-idomu, leves, eleinte zöld, utóbb vörös, végre fekete fénylő bogyo.

A mérgezés jelei ezek : azonnali szédülés, főfájás, tá- molygó járás, minő az ittas emberé, elgyengülés, de a mér- gezett arcza ezek mellett is szép és piros marad, a testen a fájdalomnak semmi nyoma nem mutatkozik; sőt az ily meg- mérgezett ember vidor, kaczag, dalol, s mert hiszi, mikép előtte minden tárgy mozog, kapkod, mintha madarakat fog- dosna. Hányás akkor szokott beállani, ha nagy mértékben vette be a mérget, de a szem kisebb adagnál is bizonyos áruló; középpontja kitágul, a kékszern feketét játszik, vak- ságot is okozhat; a nyak, száj, száraz, nagy szomj és nehéz nyelés áll be, néha a fül is cseng, s az ész folyton háborog. Egy óra alatt beáll a halál, melynél többször düh és görcs mutatkozik, de melyet rángás és teljes taggyöngülés előz meg.

Gyógyszerek : Mihelyt mutatkoznak az előjelek, legelsőbb is minden áron hányás eszköztessek, utána fekete kávé vagy viz adassék, citromlével vagy eczettel vegyítve; az első csak citromlével, a második mindkettővel elegyítve; ha kábulás vagy a gondolkozásban zavar mutatkozik, jég vagy legalább jó hideg vízzel fejbörögatáshoz kell fogni, mosogatni kell azonnal és folyton hideg vízzel az arcot is, hozzá meleg láb- fürdő veendő s abba hamu vagy só vetendő, mustárlisztet is tanácsos belevetni. Ha kapható, nagy sikerrel alkalmazható a mustárkovász a lábikrára és karokra. Látván, hogy a mér- gezett nagyon gyöngé, nyujts neki egy kis bort, elgyengült tagjait és idegeit mosd és dörgöld szeszszel vagy borral; de idő és fáradság ne kiméltessék.

II. *Redősirom, máskép* : tövisalma, csodafa, maszlag, szurós disznó, szurós dió, pukkantó (*datura stramonium*)

utak mellett terem, szemétdombokon, hányt partokon, szán- tatlan földön, s juliustól septemberig virágzik. Szára 2—4 láb magas, mely gömbölyű, zöld és sikos, ágbogas levelei

mig gyöngébbek, szintén nagyon puhák. Virága fehér, 2—3 hüvelyk hosszú és tölcséridomu, gyümölcse tüskés magkupában rejlik és tojás-idomu. Dörzsöltetés következtében minden része — de kivált gyümölcsének kigőzölgése, utálatos, kábitó, sőt halált hozó, még szobában szárítása is nagyon veszélyes.

Előjelek : A testbe jutván, elkabulást, eszméletlenséget, szélhűdést, rángást, örültséget, lelketlen álmot s többnyire gutautést okoz. Beáll csakhamar az égető szomj, a szótlan-ság, fogcsikorgatás s a belrágásnak más iszonyatos jelei.

Gyógyszerek. Az általános és legközelebbi segédmodok a fönnebbieket, tehát itt is azok alkalmazandók azon hozzávetéssel, hogy itt a fekete kávé és eczet alkalmazásán kívül a kamilla — pipitér, székfűvirág — leve, vagy a tej igen hasznos szolgálatot tesz.

III. Hunyor, vagy hóvirág, Krisztus- és karácsonyvirág (*helleborus*).

Hunyor név alatt több növény ismeretes, de mind egy fajhoz tartozik, mind hasonló egymáshoz, s egyből ráismerhetni mindegyikre.

Első helyen áll a *fekete*, terem hegyekben, erdőkön, s virágzik deczembertől februárig, virága fehér; egyéb fajta tavaszi növény, s márczius és aprilben szokott viritani, a tavasz első növénye, s világoszöld színéről könnyen megismerhető; ilyen színű a virága is, mely harang-idomu, meglehetősen nagy, s valami sötétvörös szegély itt-ott látszik rajta.

Szára földön hever, kissé fás, s ritkán van levele, hajtása a felvégen kezdődik, s van 7—9 keskeny zöldbarna levele; másik a:

Zöld hunyor, ennek szára majd 1½ láb magas, kétnyelű ágakkal, felül fényes, sötétzöld, végén fogas levelkével, május és júniusban minden ágán pár szép nagy lefüggő zöld virággal, gyökei rostosak, de nagyon mérgesek, árnyas hegyeken nő.

Van *bűdös hunyor* is (*helleborus foetidus*) s ennek csupa morzsolása is hányást, főfájást erőszakol.

Mérgezés jelei : Erőszakolt hányás, fájdalmas hasmenés, torok- és szájégés, gyomor és bélfájdalom, hideg izzadás,

kábulás és görcs mutatkozik, ez érzéketlenségbe, aztán pedig halálba megy át.

Segély. Miután a hányás magától is beáll, annak létrehozása nem szükséges; adni kell tehát a betegnek czitromleves fekete kávé, tejet vagy limonádét. Ha a testben nagy fájdalom jelenkezik, a szenvedő részeken meleg borogatás alkalmazandó; ha pedig erőtetett hasmenés állna be, mi hábár utóbb is, de rendszeren bekövetkezik, tej s vízzel allövet alkalmazandó.

IV. Piros gyüszüvirág (*digitalis purpurea*).

Szára 2—3 láb magas, borzas; rövidkocsányu, ránczos, tojásdad, lándsás, csipkézett levelekkel, szép piros, belül fehérbabos, nagy gyüszüidomu virággal; a virág fürtös, s a szárnak csak egyik oldalán áll, nő erdős és száraz helyeken, itt-ott kertekben is látható, juniustól augustusig virágzik. A szár magassága 3—4 láb, a levelek 2—3 hüvelyk hosszúak és tojás-alakuak, a virágok 1—1½ hüvelyk hosszúságra nőnek.

Mérgezés jelei: A szem világa elhomályosodik, nagy szomj áll be, szédülés következik, s a száját, nyakat nagy száradtság kinozza.

Ha nagyobb adagban jutott a gyomorba, hányás, gyomorszaggatás, hideg izzadás és gutaütés szokott bekövetkezni.

Segély. A mérgezettnek egész teste, különösen szive tája azonnal eczettel mosandó, és hányás eszközlendő; keverj aztán árpafőztet tejbe, azt add be, aztán víz és eczetallövetet alkalmazz. Ha a mérgezett, látását is elvesztette volna és szédülésbe esett, alkalmazzassék hideg burogatás fejére. Főfigyelem arra fordíttassék, hogy a beteg a lehetőségig hátón feküdjék.

V. Sisakvirág (*aconitum lycotonum*) — farkasölő sisakvirágnak is mondatik; — katikasisakvirág (*aconitum napellus*) néhol kertidiszvirág; máskép viharkalap, barátcsuklya, méregnövény.

Az első megismerhető 2—4 láb magas száráról, rövid kocsányáról, halványzöld, 5 részre oszlott leveleiről, melyeknek

mindegyike fogas és háromvágásu. Hosszu nyelü, fürtösen függö virágai halványsárgák s 5 szirmuak, leghosszabb a felsö, mely sisakkint a többire lekonyul.

A *másik* az előbbitöl 7 részü, fényes zöld levelei és szép kék virágai által különbözik, többiben egymáshoz nagyon hasonlók. Kertben 6 láb magasságra is felnö, s ezen szelid állapotában nem igen veszélyes. Virágzik juniustöl augusztusig.

Mérgeztetés jelei : Szédelgés, nagy elgyöngülés, torokégés, s bizonyos merevség érzete a szájban, néha hányás, hasmenés, belfájdalom, látástompulás, öntudatlanság s halál is következik.

Segély. A bajon hamarjában így lehet segíteni : ha nem áll be hamarjában a hányás, azt minden áron elő kell segíteni. Hányás eszközöltetik torokcsiklandozás s melegviz ivása által, jó továbbá a czukros, timsós, vagy tojásfehérével vegyített viz is. Hányás után adj fekete kávét citromlével vagy sok langyos tejet; nagy elgyöngülésnél egy kis jó bort is lehet bevenni.

VI. Bűrök (*conium*).

Ennek 3 neme ismert, s mindegyike kábító, csipös, söt halálos növénymérég. Elsö a :

Mocskos, melynek minden része embernek, marhának egyaránt ártalmas (*conium maculatum*). — Terem minden szemétdombon, omladékokon, szántóföldeken, sövények körül, söt kertekben is, virágzik junius, julius és augusztusban. Szára orsóalaku, s néha 6—7 láb magas, sima, fényes, néha kékcsikos, rajta vörösbarna foltok szemlélhetök s mindig üreges. — Vigyázatlan gyermekek sipot készítenek belöle; levelei petrezselyemmel és pasztinákkal könnyen fölcserélhetök, csakhogy morzsoltatás esetében büzös.

Másik a *gyilkos csomorika* vagy *vizi bűrök* (*cicuta virosa*) még hatályosabb, mint amaz; söt hazánkban a növények közt ennek gyöke legmérgeesebb. Nö vizenyös helyeken, s szára 3—5 láb magas, vastag, üreges, karczolt, kopasz, felül szürkészöld, alól fehéres és villáságu, nagy levelei kétszer, háromszor szárnyaltak, fűrészesek. Virága mint amazé, ernyös.

Gyökere zöld, tojásdad, husos, ha megmetszed, belül fehér, s belőle sárgás kábitó nedv fejklik. S mert a petrezselyem s pasztinákhoz szintén hasonlít, morzsoláskor pedig szaga nem oly undorító, mint amazé : csak a helyiségről és a zelleréhez hasonló szagáról ismerheted meg. Harmadik a:

Kutyapetrezselyem, ádáz bírók vagy mérges ádáz (aethusa cynapium) kivált virágzó állapotában nagyon hasonlít a valódi petrezselyemhez; szára 1—3 láb magas, gömbölyü, kékes szegélyü; levelei fénylők, felül barnazöldek, alól világosabb színűek, s morzsoláskor szintén büzősek. Virágzik június—augustusig, virága kicsi, fehér, ernyős, gyöke orsóidomu, fehér, rostos, nedve tejfölös.

Mérgeztetés jelei : Ellankadnak egyes tagok, a lélekzés nehéz, s utóbb majdnem lehetlenné válik, mire halál következik.

Néha mély álom, öntudatlanság, sőt örülés is származik belőle. A tagok megmerevednek, vagy nehéz rágás fogja el őket, az arcszín zavart és vörös, mindannyi jel gyors segílyt igényel.

Segély : Ha a mérgezett bódult állapotban van, erősebb szagok által, minő például a hügyagszesz — salmiak — vagy vízföcskendezés és eczettel mosás által észrehozandó; ha örültség jelei mutatkoznak, ártalmatlan helyzetbe teendő, s fejére hideg burogatás alkalmazandó, de ha azonnal hányás eszközölhető, az legyen az első gyógy mód; hányás után nyujtható neki boreczetes víz. Ha fájdalom mutatkozik, vagy legalább láthatók jelei, rögtön olajos allövet alkalmaztassék; boreczet a test mosására is használható.

VII. *Kikerics (colchicum autumnale) különben záspakikerics, mezei száfrány, fonóka, szüzleány, ökörzacskó, Mihályvirág stb.*

Tölcséridomu lilás virága vizenyős helyeken már kora tavasszal 5—7 láb magasra felnő, reá nemsokára eltűnik, magvai földbe hullanak, s levelei csak másod évben mutatkoznak. Virága alul fehér, felül a szegély körül kékespiros, levelei a tulipánéhoz hasonlitanak, de nagyon nedvesek és haragos-zöldek; magva, gyöke egyaránt mérges.

Mérgeztetési jelek : Fájdalmas égés és rágás a nyakban,

émelygés, hányás, gyomorfájdalom, hasmenés, szédülés, elgyöngültség, rángódzás, szivdobogás, ájulás, halál. Néha elmezavar is következik be, a látás elhomályodása sőt vakulás, ekkor bizonyos a halál.

Segély : Mindenekelőtt oda fordítandó a figyelem, hogy hányás által a mérég eltávolíttassék, ivásra adassék neki olaj vagy lefőzött lenmaglé, sőt készítettessék számára allövet is olaj, tej és lenmagléből; aztán vétessék boreczet a kültest mosására, vízzel vegyítve pedig belső használatra.

VIII. Mérges gombák.

Gombák által leggyakoribb a mérgeztetés, mi onnan történik, mert a gombák jó ízök miatt keresettek, de a szelid és mérges közti hasonlóság némelyekben alig vehető észre. Némelyek színben, mások alakban, többen helyiségben keresetek különbséget, de végre is csalódtak.

Voltak, kik hagymában állítottak föl biztosságot, hivén, mikép mérges gombától a vöröshagyma fekete lesz, a szelidnél változatlan marad. De ez is csalódás, mert a tudományos kísérlet a legtöbbször ellenkezőt fődözött föl. Általános szabályul ezen megjegyzés szolgáljon:

Használatra alkalmas gombának elkészítése soha ne halogattassék, azé pedig épen ne, mely nedves időben szedetett, kivéve a husosabbakat, melyek száríthatók; minél ifjabb és frisebb a gomba, annál izletesebb, minél vénebb, annál károsabb. Főzött vagy sütött gombát máskori eledelre halogatni veszélyes.

Ha a gomba gyanus, főzd meg előbb vízben, s levét öntsd le, ezáltal ízéből és táperejéből nem veszt semmit; a leöntött vizet öntsd valamely állatnak, a kísérlet biztonságra vezet. A veszélyesebbek közül épen nem lesz fölös dolog néhányat megismernünk.

a) A légyölő galócza (*agaricus muscarius*)

őszi növény, a nyiresek és fenyvesek terméke.

Nevét onnan kapta, mert némely helyütt leöntetvén tejjel, légyfogásra használtatik. Eleinte tojásidomu, husos és fehér boritékkal környezett, de ez utóbb föl pattan, s részint

a 4—6 ujjnyi magas tönkön, részint apróbb darabkákban a domboru kerek s több ujjnyi széles kalapon függ. A kalap alsó része fehér, a felső szép vörös vagy narancsszinű, a pattanások pedig fehér foltokat játszanak. E fajból némelyik ehető, a kettő közti különbség ez:

A légyölő galócza tönkje és kalapja, alul tiszta fehér, az ehető vörös galóczaé pedig sárgás, a csiperkeé rózsaszinű vagy kissé barna.

A légyölő galócza mérges hatásu emberre, állatra, Kamcsatkában mégis italt készítenek belőle és pedig ünnepi alkalmakra.

b) A szömörcsös galócza (*agaricus phalloides*)

erdei növény, s késő tavasztól őszig tenyészik; az 1—3 ujjnyi magas, tövében szömörcsös, felül hézagos, tönkén fehér hártján különféle színű, majd fehér, majd sárga, majd zöldes s kevésbé héjas kalapot hord; hártjai fehérek. Szereti a gyöps és vizenyős helyeket. A száron, ezen is amazon is, a kalap alatt gyűrű látszik. — A csiperkéhez ez is nagyon hasonlít, csakhogy ennek kalapja rózsaszinű, e színre különösen kell figyelni.

c) A pettyes galócza (*agaricus pantherinus*)

életkora nyár és ősz, hazája erdő, tartós esőzések után buján tenyészik, s egyike a legmérgeesebb gombáknak. Emelkedett barnás, 2—3 ujjnyi széles kalapjáról, mely apró fehér bibircsokkal sűrűn meg van rakva, aztán hosszú fehér hártjairól is könnyű megismerni; szára gömbölyű, az idülteknél üres.

d) A gyilkos galócza (*agaricus necator*)

szereti a vizenyős helyeket s nedves földet, terem magánosan, de csoportosan is, fenyves erdőkön, és késő nyártól késő őszig található. Ismertető jelei ezek:

Sima, hézagos, halvány tönk, 2—6 ujjnyi széles, ragadós, görbült karimájú, kezdetben fehér, utóbb sárga, aztán cseresnyebarna, végre vörös kalap, középen mélyen behorpadva. Husa fehér, és igen csipős tejnedvet tartalmaz magában.

e) A tejgomba (*agaricus rufus*)

tanyája a homokos és fenyves vidék, életkora nyár és őszi. Kalapja 1—3 hüvelyk hosszú, vörösbarna, közepe tekealakban emelkedik ki. Szára 1—2 hüvelyk magas, $\frac{1}{2}$ hüvelyk vastag, s megegyezik a kalap színével, csakhogy kissé világosabb.

Ha husát megnyomod, igen csipős tejnedv szivárog belőle.

Ha vizenyős helyen nőtt, akkor a kalap felszíne téglavörös, s a tejnedv helyett, a nyomás alatt víz fejlik belőle.

Mérgeztetés jelei : Nem is gondolható, hogy itt minden mérges gombát felsoroltam, de a vészes jeleket és gyógymódokat elmondom.

A gombaméreg nyomai csak később, néha 10—12 óra multával jelenkeznek; elsőbb főfájás, émelygés mutatkozik, aztán testi fájdalom, bélkin és hányás áll be, néha csak eddig terjed hatása. De megjelenik ám többször a szédülés, hideg izzadás, ájulás, arczfintorítás, elmezavar és görcsök, miket majd megelőz, majd követ a tagok jéghideg merevedése, elszorul végre a lélekzés, a pihegő szervek tehetlenné válnak, erre megjelenik a mindennek véget vető halál.

Segély. Ha önként nem következnek be hányás, említett módokon az minden áron s mielőbb eszközöltessék; ha pedig a mérgezett, hányás következtében sem érezne enyhülést, tüstént allövet alkalmaztassék lágymeleg víz és olajból, mi szükség esetében ismételhető. — Mint a mondott mérges növényeknél, lehet itt is használatba venni ivásul a sós ecetes és citromleves vizet.

Ha vészesebb vagy legalább nehézkesebb jelenségek mutatkoznak, használtassék só és hamuval készített lábviz; hasznos a borszesz és pálinkával mosogatás is. Voltak esetek, hogy a jelek első tüneteinel ivásra jó adag hideg víz alkalmaztatván, ohajtott sükerre vezetett, szintoly czélszerű hányás után egy csésze jó fekete kávé. Gombák körül eme figyelmeztetés sem felejtendő:

Mérges gombának kipárolgása is káros eredményü, kivált zárt helyeken, émelygést, főfájást, sőt hányást is okoz;

ha tehát nem ettél volna is mérges gombát, vigyázz, hogy velök érintkezésbe se jöjj.

IX. Választóviz.

E sajátságos savval sok bolond és vészes kísérlet tétetett már; használja legkivált az alosztályu nép és cselédség.

E sav vitzisztaságu folyadék, szine majd sárgás, majd barnás, majd zöldes, szaga fojtó, ize égető; bőr, fa, gyapju vagy selyemre csöppentve, sárga szint idéz elé. Ha e savban van valamely csekély viz, léggel érintkezésekor füstölög, s napfény által barna szint ölt.

Műhelyekben gyakran alkalmaztatik, de a nép vasbélyegzésre maga is használja, tehát, mert könnyen hozzáfér, nem egyszer alkalmazza romlására. Figyelni kell tehát jól az előjelekre.

Mérgezés jelei: Ivás után azonnal tartós és kemény szájégés áll be, rágja a gégét, gyomrot; ezt böfögés, csuklás, émelygés, majd meg hányás követi. A kihányt tárgy köre hullván, pezsegni, forni látszik, s undorító szaga van. A test földagad, s minden érintésre fájdalmat érez, sajátságos fázás, borzály, szorongás és nyugtalanság áll be: erre gyilkos szomj következik, ivásközben minden kortyuál nagy fájdalom gyötör, s a lenyelt ital nem egyszer hányatik ki; az étellel szintén ez történik.

A lélekezés nehéz és fájdalmas, a szájlég бүдös, ha pedig a szájúregbe nézesz, benne égett fehér foltokat láthatsz; a fogak sárgák, a nyelv majd sárga, majd fehér, az arcz halavány, néha kékellő s hideg izzadási csöppök jelenkeznek rajta. A mérgezett többször nem is mozdulhat, s minden pillanatban fuladás fenyegeti.

Segély. Gyors és biztos gyógyszere a szappanlé és czukros vagy tiszta vízbe vegyített magnesia. Akár egyik, akár másik adassék be jó nagy mennyiségben, a lenyelt méreg hatályát azonnal fékezi. Ha a mondottakból sem egyik, sem másik nem kapható, zuzassék porrá kréta, vegyítették vízbe, az is jó szolgálatot teend; tojásfehér, tej, tiszta viz ez esetben kevés szolgálatot tesznek.

Erötetett hányás sem nem tanácsos, sem nem hasznos, mert az iszonyu fájdalmak mellett szakadást is okozhat. Ha van, hivassék azonnal ügyes orvos, s ez említett első gyógyszeren kívül minden az ő ügyességére bízandó.

Jegyzet. E sav, elöntetvén a velebánáskor, mérges ki-párolgásu, ovakodjál azt magadba szivni, mert gyors és mérges hatásu. Itt a baj kifejlése nem oly rögtöni, de ha ideggyöngülés, hányás, émelygés áll be, azonnal orvos hivassék.

X. A dohány.

Még mindig csak a növényországnál maradunk. Hisz a nép ezekkel van leggyakoribb érintkezésben, s a nemismerés miatt a növényekkel bánás és élés okoz legtöbb bajt.

A dohányzó ember mosolyogni fog azon, hogy a dohányt is a mérges növények közé sorozom. E mosolyra csak azt mondom : *a méreg sem árt, ha magunkat annak folytonos élvezése által rászoktatjuk* : tehát a méregtartalmú növény annál veszélyesebb, minél ritkábban élvezzük, vagy minél kevésbbé vagyunk hozzá szokva.

Az émelygő gyomor, hányás, kábulás, mik a dohány első élvezésénél majdnem minden esetben mutatkoznak, a nevezett növény méregtartalmáról eléggé tanuskodnak. Ha hozzá gondoljuk amaz ismeretlen *faleveleket, kerti és mezei növényeket*, melyeket a nép a drága és füstös élvezet megolcsóbitására hozzávegyít, nem birván szokásáról lemondani, mi itt legalább a füstölni kezdöket és akarókat figyelmeztetjük lelkiismeretes ovatosságra e növény élvezeténél.

De más bajok is fordulnak elé.

Például a kizárólagos dohánykezelés annak tiszta épségbeni fönntartására csekély figyelmet fordít ; a mellett nagy mennyiségben aprítatván, s a boltokban is nagy hal-mazban tartatván, mindenféle szagot magába sziv föl, megpe-nészedik, néha, hogy annál sulyosabb legyen, meg is locsol-ják : tehát sem az aprításnál nem forditanak reá kellő figyelmet, sem a kezelésnél lelkiismeretes gondot, s így a mőhön élvező nép többnyire nincs magával tisztában, vajjon az étel vagy ital ártott-e meg neki, vagy pedig *kábult alélt-*

sága, főfájása, hányása, öklöndözése, görcse, folytonos csuklása, gyomorégése, bőfűgése a dohányzástól származott-e?

Sőt a mi több, Németországban egy különben izmos, erős ember egy napon 18. pipadohányt füstölvén ki, azzal együtt életét is elfüstölte, s néhány óra múlva a beszívott dohányméreg következtében szörnyet halt.

A dohányfüst magában véve épen nem ártalmas.

De igenis mérgesek a növénylevelek s azoknak nedve — Saft — bármily uton jussanak azok a testbe. Ártalmas tehát :

A dohányallóvet, a dohányrágás, a bagózás, ha vigyázatlanságból levéldarabkák vagy szivarmaradékok a gyomorba jutnak. Legveszélyesebb azonban a pipamocskok s nedv, mely az eleven macskát a legrövidebb idő alatt a más világra szelítja. Csimasz- és poloskairtásra czélszerűen használható. Mit szólnunk továbbá a *nicotin*ról?

Hogy dohányélvezés által kevesebb mérgezési eset fordul elő, mint tán a mondottakból következtethetnők, az onnan van, mert a folytonos élvezés csonkítja a hatást, sőt a megszokottság bizonyos kéjt érez benne. Példa rá a dohányzás, bagózás.

Előjelek az efféle megmérgezésnél: Az arcz roppantul elsápadása, kábulás, főfájás, émelygés, szorongás, nehéz lélekzés, öntudatlanság, görcs, az izmok meghülése, gyomor- és torokégés, bélfájdalom, nehéz s erőtetett hányás, aléltság, sőt gyakorta az ájulás is bekövetkezik.

Segély. Minél tovább késik a segély, annál kinzóbb, annál rágóbb a szenvedés s a fájdalom: legczélszerűbb és leghasznosabb a meghánytatás, hogy a bajt okozó dolog vagy nedv hovahamarább eltávolíttassék; a főre pedig azonnal hideg borongatás alkalmaztassék, s ha még mindez nem volna elég a rögtöni gyógyításra, akkor eczetallóvet alkalmaztassék.

XI. A kéksav (Blausäure).

Ez a legveszélyesebb, legkinzóbb s leggyorsabb hatású növényméreg. Párolgásának már magában a beszívása is villámgyorsaságu marást, sőt halált okozhat. Tiszta állapot-

ban nem oly veszélyes, de annál inkább vegyületeinek hozzájárulta következtében.

Igaz ugyan, hogy az említett sav mandola-, szilva-, cseresznye- s barackmagból is készülhet, s hogy ily állapotban nem igen ártalmas, de a pótanyagok hozzájárulása annál veszélyesebbé teszi; a mondott magok tehát korántsem mérgesek, de a gyomorban különféle anyagokkal találkozáván, azzá válhatnak. Például, egyik is másik is keserűmandola magot rágott, s egyiknek mi baja sem történt, míg a másik megmérgeztetett, a mint t. i. a lenyelt tárgy vagy talált vagy nem a gyomorban oly maradékot, melynek vegyülete következtében kéksavvá fejlődhetett vagy nem. *Minden lisztes éték, névleg az édes mandola a keserű mandolával találkozáván, vagy hasonló magokkal vegyülvén, igen könnyen kéksavat eredményez. Igen téves, sőt káros már azon gondolat, mely némely finomabb süteményeknél akár a pompa, akár az élvezet kedvéért keserű és édes mandolát tesz össze.* Az ily sütemény nagyobb mennyiségben élvezve igen szomorú következtést eredményezhet. Ily veszélynek vannak kitéve azon gyermekek is, kik különféle gyümölcsmagvakat összetörnek s megesznek.

Ha nem származik is minden ily nyalakodás- vagy torkoskodásból mérgezés, mindazáltal figyelmeztetendők a gyermekek arra:

Hogy minden fentnevezett mag evésétől tartózkodjanak, mert azzal együtt mérget is ehetnek; a gazdasszonyok pedig arra: hogy rétes vagy más süteményekben a fent nevezett magvakat együtt ne használják, mert a fukarkodás halálos élvezetet szülhet.

Előjelek: A tiszta kéksav élvezése rögtöni halállal jár, mert ez állapotból nincs többé menekvés; ha pedig a mondott körülményeknél fogva, a vegyületek hozzájárultából ered a baleset, következő előjelek mutatkoznak:

Lankadtság, szédülés, nehéz főfájdalom, zavart látás, a tárgyak nézés közben ugrosnak, a szem szikrázik, a tárgyak többszöröződnek, a torok csiklandozódik is, meg ég is; a lélekzés nehezedik; csakhamar beáll a gyötrő szívdobogás, a gyomor-fájdalom, néha hányás, görcsök és nehéz kábulás;

ha már ennyire haladott előre a baj, és segély mégsem alkalmaztatik, figyelni kell, mert közel van a halál. Ily körjelek mutatkozáván, szagold meg a beteg száját, s ha keserü mandolaszagot érsz, bizonyos lehetsz benne, hogy kéksav okozta a bajt.

Segély. Ily esetben mindenekelőtt ügyes orvosra van szükség; addig is, hogy a segélylyel el ne késsünk, nagyon kimélve s igen ovatosan halvany (Chlor) és huyanyosó vagy szalmiaszesz (Salmiakgeist) szivandó be, és míg ehhez juthatsz, adj a szenvedő betegnek olaj-, tej- és sóviz-vegyülékét inni.

Ajánlható segélyszerek ezek is : diónagyságnyi só szívizben felolvasztva ivásra, megégetett tollfüst beszívásra; igen tanácsos oly vizet is inni, melyben a kovács a tüzes vasat szokta meghűtni. Ha pedig igen nagy kábulás állna be, akkor czélszerű az egész testet hideg vízzel öntözgetni. Ezen gyógyszerek rögtönies okos alkalmazása minden kellemetlen következményektől megmentheti a beteget.

XII. A vadócz (*lolium*).

A vadócz, máskép *bakmag*, *kakassarkantyú*, *nyulkenyér*, *rozsanya*, *Mártonszem*, *anyarozs*, *halálfő*, — beteg kinövése, fattya több gabnanemnek, névleg a rozsnak. Kiváltképen völgyes és nedves téreken terem meg, alakja szarvat képez, nagysága $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ ujjnyi hosszú, s legkivált feketésbarna és vio'aszine által különbözik más termő magvak kalászatól. Egyegy kalászon, mint más gabnanemeken, több szem található, de kifejlett mag legtöbbször csak egy van.

Ha sok ily mag öröltetik a liszt közé, s ebből kenyeret sütnék, ez ártalmas eledellé valik. Az embert kedvetlenség, álmatlanság, nyugtalan alvás, levertség, rémálmok, nyugtalanzkodás, szorongás fogja el, és teste viszket, zsebong, mintha hangyák mászkálnának rajta, s e kellemetlen érzés kiváltképen a gerinczeket fogja el. Továbbá szurás, fájdalom, görcsös rángás, futólag izzasztó hőség mutatkozik, de csakhamar újra kinzó fájdalom s vaczogtató fázás áll be. — Megszünik most rögtön minden fájdalom, de annál inkább növekedik a hideg rázkódás, tompul az érzés, s a mozgó tehetség csaknem végkép megszünik, s erre égés következik.

A kiállott szenvedéseknek vége nem mindig a halál ugyan, de a maró égés következtében egyes tagok megbénulhatnak, sőt a gyöngébb idegzetűeknél bekövetkezhetik a halál is : míg ellenben, ha a mondott jelekből fölismered a betegséget, s rögtön orvost hívsz, ügyesen alkalmazott segély által minden nagyobb bajnak elejét veheted.

Néha kivált gyermekek egész magvakat is lenyelnek ; s vigyázatlanságuk eredménye : émelygés, hányás, hasrágás (kolika), szédülés, ájulás, néha halál is ; legjobb ily esetekben hánytatni, allövetet alkalmazni, s olajos italokat adni be ; e szerek a vadócز mérges hatását nagyban hátráltatják. Megemlítendő szintén a :

Bóditó baraboly vagy *szédítő vadócز, bolond zab, mámor-mag, rozsnok* stb. mely hasonlólag mérges növény, s a nyári vetemények, névszerint a buza, árpa és zab közt találhatik. Izékes szára az árpáéval vetélkedik hosszúságban, és sima nyomott fogas kalásza által tűnik föl.

Ezen, mint már említők, szintén mérges növény, virágzik juniustól júliusig, vigyázatlanságból learattatik a gabnával, s ki is csépeltetik ; s így vegyül aztán a lisztbe, ebből a kenyérbe, mely aztán veszélyes eledellé válik, mert nehéz betegségeket idéz elő.

Előjelek : Kártékony hatásának majdnem a fentebb elősorolt bajok az eredménye ; a kedélyben levertség mutatkozik, hihetlen nyugtalanság áll be, az éberlélet zavart hangulat, az alvást rémes, ábrándos álmok zavarják ; ezután igen kellemetlen főfájás, majd hányás következik, a tagok reszketni, a gerinczek zsibongni kezdenek, mintha minden izmot hangyák ostromolnának.

E kellemetlen és nyomasztó kórtünetek 1—3 álló hétig is eltartanak, de minél későbbi a segély, annál veszélyes a következmény.

A szaggató fájdalmak és gyötrő görcsök csak ekkor mutatkoznak teljes mértékben, ezek következtében egész kínzás áll be, minek gyászos eredménye az örülés és halál. Erős, izmos alkatú embereknél hónapokig is elhúzódik a szenvedés, s csak kellő gyógyszerek alkalmazása következtében tér vissza az elvesztett józan állapot.

Az így támadt betegségnek igazi neve *bizserkór*, nevét ama sajátságos érzetektől kapván, melyek ez állapotban az izmokat, különösen pedig a hátgerinczet fogják el.

A nevezett betegség okának sokáig a *mezei retket* (*rafanus rafanistrum*) tartották, idő folytával azonban szoros kutatások nyomán kiderült, mikép az elősorolt szenvedések egyedüli okozója a vadócz; most pedig általános hiedelem: hogy minden égéssel egybekötött izomfájdalom a vadócz élvezetéből származik; a bizserkórt pedig vagyis a gyötrő görcsöket és kábitó fájdalmakat a baraboly szüli.

Segély. Az említett kinok és fájdalmak igen gyötrők és veszélyes eredményűek, és éppen azért mindjárt az először mutatkozó jeleknél rögtön orvos hivandó. — Miután pedig a növényt ismerjük, minden figyelem oda fordítandó, hogy akár szórás, akár rostáláskor a gabnanemeknél különben is könnyebb mag mindenestre eltávolíttassék. Ha mégis lisztbe vegyült volna, arról tudhatjuk meg, hogy a színe fehérsárgás. A földdel, melyen ily mag terem, így bánjál el: Égesd le a tarlót, hogy minden eshetőség eltávolíttassék, azután szántsd föl jó mélyen, s vess utána tisztítandó növényt, például: mákot, lencsét stb.; ezáltal a föld is megtisztul, a veszély is elháríttatik.

Mielőtt az *állatmérgezésre* térnénk át, részint mert kertekben is találatnak, részint mert kivált gyermekek minden ovatosság nélkül érintkeznek velök: helyén lesz egyuttal némely kevesebbé mérges növényeket is megismeretnünk.

A leggyakoribb bajoktól ovakodjunk leginkább; milyent okoz a

XIII. *Lánykőkörcsin* (*Anemone pratensis* és *Anemone pulsatilla*).

Ez majd alacsonyabb, majd magasabb növény, nap-sütötte halmokon, hegyeken, homokos vagy kavicsos téreken terem, s kecskeszakáll név alatt is ismeretes. Az egész néhány hüvelyk magas, kocsány nélküli növény, s homályos violaszínü virágja van, mely mint az egész növény, durva fehéresbarna kőzos szőrrel van fődve. Leveli szelték, majdnem szagtalanok; de ha őket nyers állapotban meg-

dörgölöd, kipárolgásuk maró és könyeztető, s bizonyos csipős, égető izök van; e hatás a megszáradtnál alig vehető észre; virágzik aprilis és majusban.

Ha nyers állapotban nyulsz hozzá, fájdalmas lobokat, gyuladásokat okoz, ha pedig valahogy lenyeltél volna belőle, igyál sok vizet, vagy tejet, vagy valami nyálkás italt. Minden kecskeszakáll néven nevezett, hasonló növény, legyen az bár tavaszi vagy erdei, majdnem ugyanazon sajátsággal bír, tehát a baj is hasonló módon orvoslandó.

XIV. A szirontafaj (*Ranunkel*)

is többé kevesebbé gyanus, sűrűen nő utakon, réten, szántóföldeken; szára egy lábnyi magas, ágai villások, a növény kocsános, szőrös, három karéju levelekkel, majustól júliusig nyiló, szép, citromsárga virágokkal. A *mezei szironta* (*Ranunculus arvensis*) nem épen veszélyes növény: annál inkább kerülendő a *mérges* (*R. sceleratus*).

Terem a tavak és mocsáros helyeken, a majus- és júniusban viruló szintén; sárga virágja csinos; minden része keményen maró. Ha gyomrodba jutott belőle, ellenszerül olajat, langyvizet, sóskát használj, miután e növénynek minden része csipősmérges, és fris levelei a bőrön hólyagokat huznak, sőt nehezen gyógyítható sebeket okoznak — könnyen megismerjük e növényt.*)

Neveztetik még *latorkoldús-*, *vizi méreg-*, és *torzsika-szirontának* is; tanyája a mocsár, vizenyős rét, árkok, gödrök s vizállóványos helyek. Gyökere gumós, hosszú rostu. Szára egyenes vastag, 1—3 lábnyi magas, husos, ágas, néhány barna folttal ellátva. Levelei simák, három karéjuak, szeldelt csipkések és világos-zöldek; az ágak végén nyiló kis virág halvány-sárga; majustól szeptemberig virágzik.

Az ily növények érintésétől származott daganatot, puffadást és sebeket a nép *megrontásnak* nevezi: kell tehát, hogy

*) Egy ismerősöm tehenének füvet szedvén, minap mutatá meg nekem hosszú időre hasznavehetlenné lett, felpuffadt, sebes kezét, mit a *mérges szironta* érintése okozott. Gyógyszerül papsajtfürdőt ajánlottam, a sebekre pedig mozaordikolajt.

ismerje az okot, nehogy az okozatot boszorkányságnak tulajdonítsa. Ilyen a:

XV. *Mocskos kontyvirág is (Aron. maculatum),*

más néven *kontyfü* vagy *borjulóbfü*; ez hazánkban csak melegebb vidékein terem, szereti a nedves és árnyas helyeket, sövények körül, sűrű erdőkben gyakori. Ismertető jelei:

A nagy, hosszú kocsánu, sima, fényes, nyilidomu, gyakran vérfoltos levelek, melyek közönségesen párosan bujnak elő a gumós fehér gyökből. A majus- és juniusban nyiló, nagy, halványzöld virág egészen sajátalkatu. E virág csupán egyszirmu, mely alul összegöngyölődik, felül szétterül, hegyesen végződik s az állatok füléhez hasonlít, az egyszeres torzsán középen vannak a him- és nőszálai, ez utóbbiakból több gömbölyű sűrűn egymás mellett álló vörös bogyó fejlődik ki, s itt helyén lesz megjegyezni, hogy mind ezek, mind a növény egyéb részei nagyon mérgesek.

Mielőtt bevégeznék e cikket a növénymérgekről: egy üdvös jegyzékkel akarom a felhozott ismertetést megtoldani.

XVI. *A tejesnövényekről*

kivánok még valamit mondani.

Több oly növény van, melyekben dús tejtartalmu nedv található, azonban mely az érintő testrésze kártékonyan hat. Ilyen a *farkastej*, máskép *kissárfütej*, mely művelt és műveletlen helyeken, kiváltképen árnyékban csomósan terem, s melynek nedve nagyon hasonlít a tejhez, s kültesten daganatot, gyomorban ájulást okoz; ilyen

A *farkas boroszlán is (Daphne mezereum)*, máskép *babérfü*, *borseper*, *tetüfü*, *farkasbőr* stb. E növény 2—4 láb magas, fényes barnaszürke kérgű, harasztos erdőkben növekedő bokor, mely april- s majusban szép, rózsaszínű és igen jó illatu virágokkal diszlik. A virág elfonnyadása után az ágak hegyein keskeny, sima, világoszöld levelek fejlődnek ki, s az ágak hosszában nyáron át borsónyi, előbb zöld, utóbb piros bogyók vannak, melyek, valamint a kéreg és levelek

egyaránt mérgesek. A testen hólyagokat idéznek elő, száj és torokban égést okoznak, erre később tartós fájdalom, majd láz következik.

A *burgonya* sem felejtendő ki; mert a mily lényeges táppótlék, ép oly ártalmas étékké válhatik mérges állapotában, s a mily jó és izletes a sárga és vörös burgonya, ép oly mérgező a zöld; zöld pedig vagy azért, mert éretlen, vagy azért, mert nap fér hozzá. Szóval, minden éretlen burgonyarész mérgező tulajdonsággal bír.

XVII.

A szorgalommal ápolt kerti növények közt is találkoznak mérgesek; figyelembe veendőek ezek:

a) A tiszafa (*taxus braccata*),

mely 30—40 lábnyi magasra és 2 lábnyi vastagságra is megnő; de több esetben bokor marad igen rövid, éles hegyű sötétzöld tűkkel. Virága mint gömbölyű barka jelenik meg; gyümölcse szép piros bogyók, melyek, valamint a levelek is fölötte mérgesek. Vörös és habos fája igen kemény, asztalok és esztergályosok igen becsülik, mert feketére páczolva ébenfát játszik.

b) A koronás hatkotú (*fritillaria imperialis*);

ez a liliumhoz nagyon hasonló növény, virága szép sárga, vörös, harangidomu, s 2—3 láb magas, és a levelekkel sűrűbenőtt szártetön mintegy koronát képeznek.

Nálunk csak kertekben található, mérge ama mézédű világos csöppökben rejlik, melyek a virág bensejében léteznek, melyektől tehát, valamint a növény egyéb részeitől is fölötte ovakodni kell.

c) A kerti narczisz (*narcissus poëticus*)

máskép *fehér narczisz*, mely Dél-Európában leginkább réteken vadon terem; nálunk majusban nyiló, hófehér, belül vörösszélű, illatos virága miatt kertekben ápoltatik. Levele keskeny, másfél láb hosszúságu, széle befelé görbült.

d) A sárga narcisz (*N. pseudonarcissus*)

ez amannál közönségesebb, szára hosszú, lapos, nagy, sárga, többnyire teljes virága van, ártalmasságát kellemetlen szagával tanúsítja.

e) Keszegsaláta (*lactuca virosa*)

máskép *vadsaláta*, vagy *disznósaláta*. Terem szemétdombokon, régi falakon, szántóföldeken és kertekben. Szára 3—4 lábnyi magas, emelkedett, ágas, tüskös sárgá-zöld, néha pirosas, mintha vérrel volna beföcskendezve.

Levelei fogasak, nyilidomuak, s alul fulánkosak, a felsők kicsinyek, s a kertisaláta leveleihez nagyban hasonlítanak. Virágzik június- és júliusban, magva barna.

Ez ártalmas növény-virágzásokor megsértetvén, mérges fehér tejet bocsát magából, mely testtel jöven érintkezésbe, gyulaszt, ha pedig a gyomorba jut, bódít. Kerülendő továbbá még:

f) A vízi pasztinák (*sicum latifolium*)

s a *borjúbegy* (*cherophillum temulum*), melyeknek mindegyike bódító hatása. Hát a

g) Négylevelű czillár (*panis quadrifolia*)

említettlenül maradjon-e?

Ez sűrű bokrok alatt árnyékos és nedves erdőkben terem; kerek szára nincs egészen egy lábnyi magas, hegyén négy tojásdad, nagy, sima és világos-zöld levéllel, majus- és júniusban pedig sárgás-zöld virággal, mely elhervadván, gömbölyű fekete-kék bogyókat hagy maga után hátra. Ezen bogyók fölötté mérgesek. Ilyen még:

h) A keserédes csucsor is (*solanum dulcamara*)

melynek ágas, szögletes, felfutó szára cserjés; levelei tojás-kerekdedek, virága kék vagy violaszínű, mely eleintén zöld, aztán piros bogyóvá változik.

Nedves helyeken, bokrok, sövények s patakok mellett terem. Az egész növény, kivált bogyói bódító mérgesek; ide tartozik még:

i) A fekete csucon (solanum nigrum)

melynek levele, szára, bogyója kisebb nagyobb mértékben szintén mérges.

Ezek közé sorozzuk végre a *bércset* (clematis), a *hidórt* (alisma plantago), a *haramagot* (oenanithe fistulosa), az *oleandert*, melynek kipárolgása sem ajánlatos (nerium oleander), a *szarkalábat*, mely máskép *sarkvirág*, *lovagsarkantyú* (delphinium Aiacis) és Dél-Európában vadon nő, nálunk kék, vörös vagy fehér virága miatt, mely juniustól augusztusig diszlik, s mely 2 — 3 láb magasnyi szőrös száron leng, kertekben is ápoltatik.

Virága ötszirmu, a legfelső hosszú sarkantyúban végződik — innen van neve is — levelei szabdaltak; habár kisebb mértékben, de mégis mérgesek a végül felhozottak is, tehát hogy ezek is ártalmasak lehetnek, szükséges tudnunk, nehogy a gyakoribb érintkezés kártékony legyen.

A z állatmérgek.

I. A düh.

E minden országban szorgos rendőri figyelembe vett betegség, vagy kórság, egyszerűen *dühnek*, különben *ebdüh*-vagy *víziszornynak* mondatik; veszedelmes és fájdalmas következményeinek igen sok állat, de kivált a kutyák vannak alája vetve. De miután az ebek általában mindenfelé rendes házi barátok, s ez érintkezés emberekre nézve is fölötte kártékony hatása lehet : kell, hogy különösen e czikket tüzetesebb tárgyalás alá vegyük.

E kórnak előidéző okai tökéletesen még mindeddig nem ismertek : a több oldalú szomorú példák azonban azt igazolják, hogy nemcsak más állatokban, hanem emberben is e minden tekintetben iszonyu nyavalyát a dühös állat harapása, harapása idézi elő. Az itt működő méreganyag t. i. *harapás által nyálban a sebbe vegyül, minek következtében először is a vérrel, s ennek keringése által az egész testtel közöltetik.*

Az ezen harapás által előidézett állapot roppantul veszélyes. Méltán retteghet tőle mindenki. Ez okból származik, hogy mindenfelé komoly rendőri szabályok alkalmazvák: melyek következtében oly állatok, melyeken e kórságnak előjelei tisztán kivehetők, rögtön ártalmatlanná teendők.

Legfontosabb dolog tehát, vagyis legbiztosabb menedék itt: ismerni e borzasztó betegség előjeleit. Falun azért szükséges e tárgyisme, mert ott kivált a gyermekvilág a legszabadabb érintkezésnek van kitéve: városon azért, mert a legbékésebb uton járók-kelek is észrevétlenül áldozatai — de mit mondok, áldozatai? — martalékai lehetnek a falusiakkal besompolygó s nem egyszer hátramaradozó veszett ebeknek, hol azután étlenül és uratlanul összevissza kószalván, s elhagyott sorsuk által is ingereltetvén, kivált a kórjeleket nem ismerők közt siralmas következésü marásokat idézhetnek elő.

Kutyák levén e szomorú bajnak legközelebb alá vetve, s más dühös állatok közül is ezek fordulván meg köztünk leggyakrabban, szükséges, hogy legelőször is az ebdühvel ismerkedjünk meg.

a) Az ebdüh.

Ebnél azt tartják legbizonyosabb *dühjelnek*, hogy ha az a *viztől iszonyodik*. Ez nagyon téves hiedelem. Nem egy, hanem több esetben is bebizonyult tény: mikép a valóban dühös eb a viztől vagy egyéb folyadéktól nemcsak nem iszonyodott, sőt anélkül, hogy zaklattatott volna, tehát önként is víznek rohant. Ép ily balhiedelem az is:

Hogy dühös eb a farkát lábai közé huzza. Ha e lapok köre megengedné, az ellenkezőt könnyű lenne bebizonyítani.

Hogy a düh valamely ebnél bizonyosan ki fog törni, határozottabb észleletek vagyis előjelek a következők:

Az eb bizonyos nyugtalanságot tanúsít; ura s ismertjei irányában feltűnő szokásváltozást mutat, és minden igaz avvagy megszokott ok nélkül gyakran hagyogatja el a házat.

A düh előérzete által háborgatott eb kíváncsilag nyalogatja a hideg tárgyakat, smig valódi eledele iránt csekély vagy semmi figyelmet nem tanúsít, szereti rágni és enni a bőrt,

szalmát, fát, papírt, sőt a sarat is. Eközben rendesen dugulásban szenved, ugatása sajtáságosan elváltozott, rekedt, nem tetsző, inkább vonítás, s harapási vágya minden kicsiségnél hamar elárulja magát.

Az ily kutya kapkod a levegőbe, mintha legyet fogdosna, és tarts eléje bármit, minden tárgy után kapkodni fog, sőt ha már ennyire van a dolog, ebet, embert, még olyat is hamar megharap, ki iránt különben, előzékenységgel szokott viseltetni. Hol e végjelek mutatkoznak, ott már a legnagyobb figyelem ajánltatik, kivált ha a kutya ok nélkül harap. Különben a kutya külalakja is megváltozik.

Az eb vadabb, borzasabb, szennyet, mocskot nem igen távolít el magától, önmaga iránt is közönyös, tagjait nem nyalogatja, kivéve sebeit, bőre homlokán ránczba fonódik, s egész alakján bizonyos határozott külsejü vadság tűnik elő. Észleleted kezdetén szemei a szokottnál elevenebbek valának, a most leirt fokozatnál már eltűnik a vidorság. vörös színünek látszik, s a szemek különben természetes fénye majdnem egészen eltűnik.

Kétféle ebdüh van, *tomboló és csöndes.*

Emberekre nézve ez utóbbi nem annyira veszélyes, mert ez állapotban az eb alsó állkapcsa megbénul, lecsügg, s harapásra képtelen; ily állapotban nyála is folyik, s csak néha mutatkozik hab szája körül; de annál veszélyesebb az első.

A tomboló dühben szenvedő éb szája rendesen csukott, nyelve száraz és forró; az orr is ilyen mindkét esetben. Az előjelek azonban mindkettőnél ugyanazok.

Mig a kutya tudja, mit cselekszik, vagyis mig öntudattal bir, külön-külön irányban futos, s hogy haraphasson, minden tárgy felé ugros: ha elvesztette öntudatát, merev irányt vesz, s addig szalad, mig erővesztetten össze nem rogyik. Dühös ebnél különösen a far igen nehéz, s így hamar kifáradván, könnyen összeroskad.

Az eb e betegsége legfőlebb 8—10 napig tart, néha 4—6 nap, sőt rövidebb idő alatt is vége szakad. Vége azonban mindenkor halál, hamar t. i. és szembetűnőleg elsoványodnak, s minden életeréből kifogyván, szemlátomást

vesznek, míg végre elvesznek. Megmentésről szó sem lehet, legtanácsosabb egy csapással az egésznek véget vetni.

Ha drága vagy becses ebedet valami gyanús kutya harapta volna meg, zárd el azt legalább 40 napra; tartsd jól étel- és itallal, ne boszantsd, de a mondott előjelekre figyelj. Ha ez idő alatt sem mutatkoztak kórjelek, adj neki kenyérbe vegyített égett kemencezeagyagot, de még ekkor se bocsásd egészen szabadon, mert ez a rendőrség elleni vétség lenne, s könnyen magad lakolhatnál meg miatta.

Az ebdüh majd magától, majd harapás által fejlik ki; gyakoribb eset ez utóbbi. A kór magától kifejlésének valószínű okai teljességgel még maig sem ismeretesek. Közhiedelem szerint tartós hőség, mint nálunk is — tán innen a canicula — kutyanapok — vagy dermesztő hideg, mire Pétervárott is volt példa, aztán étel- és vízhiány, végre az annak idejében tiltott, zavart vagy akadályozott megforgás idézik elő e veszélyes betegséget. Legyenek bár a nevezett körülmények is állítólagos okai amaz iszonyu következményü bajnak, annyi tagadhatlan, hogy e veszélyes állapot a mondott körülmények mellőztével is beáll. Határozottabb emez odavetett állítólagos okoknál az:

Hogy az önként kifejlett düh legritkábban mutatkozik oly kutyákon: *melyek gyakran kapnak fris húst, vért, eledelt, és vizet, minők a mészáros- és vadászebek, gyakrabban kitör; ellenben oly kutyáknál, melyek ily eledelekhez nem igen jutnak, vagy finnyáságuknál fogva nem élveznek, s inkább fűszeres ételeket kapnak, minők például az ölebek.*

E betegségnek minden eb faj közt leginkább *ki van téve a kuvasz*; a vad-állatok közt a *róka, farkas, macska*; a nevezett 4. fajta állat t. i. az önként kifejlett dühnek minden egyebek között leggyakoribb s legveszélyesebb martaléka. De marás következtében kifejlődhetik: *szarvasmarha, ló, szamár, juh, sertés, őz, kecske, sőt némelykor a szárnyas állatoknál is.* Vigaszul jegyzendő itt meg, hogy a dühös állatnak nem minden harapása életveszélyes.

b) Emberdüh.

Emberdüh nemcsak a dühös állat marása következtében, hanem azáltal is fejlődik ki : ha a mérget tartalmazó dühös állat nyálával bármi módon érintkezésbe jö. A szerencse azonban vagy a gondviselés ily körülmények közt is kedvez az emberiségnek, mert emberre nézve nem minden, hanem csak némely marás veszélyes : s így harapás következtében a düh ritkán, s csak némely emberen tör ki, hol még ama határozó körülmény is befolyással van : mily állat mily embert mart meg.

Például, ha a dühös eb több kutyát vagy embert mart már meg, a harapás annál veszélytelenebb, minél utóbb ért valakit a csapás; ha a ruhán keresztül történt a harapás, a mérég közönségesen ahhoz tapadt, tehát a testre nézve nem oly kártékony. A sérült emberre azonban határozott befolyású dolog a zavart, vagy nyugodt lélekállapot, ijedtség, túlterhelt gyomor; legtöbb bajt okoz azonban a marás helyének könnyelmű elhanyagolása.

A harapás káros eredményének jelenségei nem mutatkoznak egy és ugyanazon időben; néha 10, máskor 40. nap mulva tör ki a düh, több esetben hónapokig huzódik, sőt volt rá már példa, hogy a mérges marásnak borzasztó következménye csak évek mulva tört ki. Ama hiedelem tehát, hogy a nap-, hét-, hó- vagy évszám tekintetében a 7. vagy 9. szám a bizonyos határidő, egyáltalában nem áll.

Miként föntebb, úgy itt is tanácsosabb és biztosabb dolog megismernünk amaz előjeleket, melyek eme szerencsétlen kórállapot veszélyes és szomorú kitörését megelőzik, melyek másokat ovatosakká tehetnek, s melyek mutatkozásánál a szenvedőnek segílyt nyujtva, emberbaráti tekintetben is enyhülést eszközölhetünk.

Marás után az embernél tüstént minden figyelem a sebre fordítandó; ott ugyanis oly jelek mutatkoznak, melyekből a veszélyeztetett egyének kórállapotára rendszeren következtethetünk:

Az okozott seb közönségesen hamar bezáródik, ekkor vörös, kékes, repedezett var támad rajta; néha szét is nyílik, s ekkor vöröses gennyedség szivárog belőle : ha pedig a seb-

hely nyílt, szélei kifelé hajlanak, s haragos vörös színűek, ekkor a sebből sűrű vörössárga gennyedség szivárog.

Néha sem a seben, sem a varon nem lehet feltűnő jelenséget látni: de a baj elárulja magát ama fájdalma által, melyek a sebzett tagot gyötrik, s a terjeszkedő rángás és reszketés következtében az egész testet iszonyu kínlódások szállják meg.

Vannak azonban más ismertető jelenségek is, melyenek:

A nyugtalan alvás, az abbóli gyakori följedés, s a rémképek, melyek az alvó álmait háborgatják. — A nyak és gerinczekben fájdalma jelentkeznek, lankadtság áll be, a torkot, gyomrot, égeti, s majd fázás, majd hőség gyötri a szerencsétlent; a megmartnak arcza fölötte sápadt és szenvedő, szellemileg pedig kísérteti és levertséget mutat.

Eme gyötrő előjelek több napig is tartanak, de a tulajdonképi szenvedés, a rémitő betegség csak ekkor áll be egész nagyságában.

Az ember a szó valódi értelmében viziszonyba esik. A viznek, vagy bármily folyadéknak megpillantása, vagy csörgésének, csöpögésének csak hallása is iszonyu görcsöket idéz elő benne, melyek leginkább a mellet és torkot szállják meg, s a szerencsétlent majd megfojtják. A szerencsétlen egyetlen csöpp enyhítő nedvet sem képes magához venni, miután saját nyálának lenyelése, vagy csak azon gondolat is, hogy jó lenne valamit inni: rémitő görcsökbe ejti a veszélyes beteget, miket némelykor valamely vizsinü fényes tárgy megtekintése, némi léghuzam vagy a szenvedő testének legkisebb gyöngé érintése is vihetnek ennyire.

S ez azon állapot, mely nem egyszer tomboló dühben tör ki, s melyben a dühöngő majd önéletére, majd a körüllevőkre nézve válik veszélyessé, megpróbálván nem egyszer még a kezeügyébe eső tárgyakba is harapni. — Vigaszul azonban itt is fölemlithetjük hogy: *dühös ember harapása e borzasztó betegséget nem képes más emberben eléldézni.*

E betegségnek legiszonyubb oldala az, mikép oly szünetek is állnak be, melyekben a kóros tiszta öntudattal bir, s helyzetét egész nagyságában felfogja és érzi, mikor aztán a körülállók előtt azért esd, hogy foszszak meg életétől. E

szünetek néha a tulajdonképi kór beállta után 24. órára, máskor több kiállott kinos nap után következnek be : tán azért, hogy a kinokat enyhítsék, vagy hogy belátva a szomorító helyzetet, a szerencsétlent annál inkább gyötörjék.

Az emberdühöt egyáltalában gyógyíthatatlannak állítják; voltak azonban már oly esetek is, melyek annak gyógyíthatóságát minden kétségen kívül helyezik. Lássuk tehát, mi módon lehetne a bajon segíteni?

Segély. Itt minden emberbaráti törekvésünk csak oda irányozható : hogy a dühös eb által megharapott embertársunkon minélelőbb, mindjárt az első percekben segítsünk, és hogy a düh netaláni kitörését minden módon meggátoljuk; mi úgy történhetik meg, hogy ha a mérget a sebből eltávolítjuk, s a bekövetkezhető vérvegyülést megakadályozzuk.

Ennélfogva az okozott sebet azonnal langyos vízzel kell gondosan kimosni, aztán körülötte jól meg kell nyomkodni, hogy ezáltal a vérfolyás még inkább elősegíttessék; miután annál biztosabban menekülhetni a bajtól, minél több vér folyt el. Ha rögtön köpöly alkalmazható, az nagyon előnyös, miután azáltal a vérvegyülés is hátráltatik, s a romlott vér is ártalmatlanná tétetik.

Erre a seb ismét kimosatik vagy langyos, vagy szappanos vízzel, melybe tanácsos eczetet és sót is vetni, s a sérült helyet addig mosogatni, míg csak benne vérnyomok mutatkoznak.

Ha pedig ezeknek sem volnál birtokában, akkor vérzés, nyomogatás és szopás által iparkodjál a sérült testrészről a megfertőztetett vért eltávolítani.

A megsértett emberről a ruha rögtön eltávolítandó, nehogy e mérges nyálka által más kelme vagy épen a test is bemocskittassék, mert a veszélyes nyál a méreg erejét sokáig föntartja, s előbb utóbb ártalmassá válhatik; a bántott testrész egészen meztelen maradjon. Te csupán azt tedd, a mit itt elmodottunk, s ezek szolgáljanak elővigyázati szabályul: de míg a kezed s szemed a szerencsétlenül jár, addig szád orvos után kiáltozzék, s miket addig tettél is vele, pontosan elmondd neki.

II. A lépfene.

A *lépfene* vagy *vérfekély* azon ártalmas betegség, mely némely évben, nevezetesen esős és nedves nyarakon, lent fekvő helyeken sok pusztítást tesz a barom, ló-, juh- és ebek között. Az állat vérében ugyanis méreg fejlődik ki, mely az emberre is átszivároghat, s benne igen veszélyes betegséget; nehéz himlőt idéz elő.

E kórállapot az emberre nézve annyira veszélyes, miképp igen gyakran halál a vége, ha a rögtöni segély elmarad: miután mint afféle ragályos betegségben az egész vér romlott állapotba jő, s a megfertőztetett ép azon veszélynek van kitéve, melyben a pestisben szenvedők sinlőnek.

A vérfekélyben elhullott állatok körül minél ovatosabban kell eljárni; mert nemcsak testrészek, hanem azok szőre, gyapja, sőt még a zsirja is mérges hatása; ez állítás sajnos, valóságát ama siralmas eredmények igazolják, melyek az ily fertőztetett bőrök érintkezése folytán a mézárások-, timárok- s pásztorokon nem egyszer fejlődtek ki, úgy szintén azokon is, kik az ily mételyezett állatok husa vagy zsirjából ettek.

A himlő kiütődik az emberen a legártatlanabbnak hitt érintkezés folytán is oly állattal, mely a vérfekélyben még nem is nagy mértékben szenved. A himlő kivált oly helyeken ütődik ki, melyek meztelenül vannak, minők a kéz és arcz. Miért is oly emberek, a kiknek ily fekélyezett állatokkal van dolguk, igen helyesen cselekesznek, ha kezöket zsir- vagy olajjal dörzsölik meg, azután pedig tüstént szappanos vízben mossák le; a mézárások pedig arra ügyeljenek, hogy ily állat vére valamiképp arczukra rá ne csöpöppenjen, kezökkel a véres részekben ne vágják, s ha magukon minden elővigyázat mellett is, vért vennének észre, azt maguktól rögtön távolítsák el.

Legtanácsosabb az ily kórban szenvedő állatot azonnal levágni s elásni; az eszközöket pedig, melyek itt használtattak vagy tökéletesen meg kell tisztogatni, vagy pedig, a mi tanácsosabb is, meg kell semmiteni: hogy még ama gondolattól is megmenekedjünk, hogy az ily állatok maradványai valaha valakire még ártalmasak is lehetnének.

Előjelek. Az érintő tagrészekeken másod harmad napra kemény csomók jelentkeznek, fölöttök apró vörös foltok tűnnek elő, melyek eleinte sárgás, később vöröses, végre kékfekete hólyagokká alakulnak. Ezek kezdetben kölesnagyságúak, de azután folyvást terjednek.

Eleinte fájdalom nem gyötör, hanem az érintett helyeken feszültség, viszketegség, rágás érezhető, miknek következtében a hólyagocskák föl pattognak, s barnás daganattá lesznek. Aztán a hólyagok egyre terjedeznek, míg végre az egész tag földagad.

A kedélyállapotban levertség áll be; a gyomor émelygő, a test tehetlenné válik, mire néha erőtetés, különben hányás következik.

Hogyha ezen előjelekből csak egyet veszsz is észre, azonnal orvost hívass, nehogy a késlekedés a bajt, kint és veszélyt méginkább növelje. *E jeleknél nincs vesztegetni való idő.*

A gyötrelem, fájdalom s kínzó állapot egyre nehezedik, s ha rögtöni és alkalmas orvosi segély nem alkalmaztatik, 2—3 nap a szenvedőre nézve okvetlenül halált okozó: míg ellenben ügyes segély alkalmazása által a fájdalom is könnyítettik, s az elvesztett egészség is minden további utónyomok nélkül hamarjában helyreállittatik.

III. A takonyméreg.

E baj leginkább a lovat, szamarat, öszvért bántja; *de valamint az előbbi betegség, ép úgy tapád emberre ez is ragályosságánál fogva.* Azonban előre is azt jegyezhetjük meg, *hogy amily gyakori e kór a nevezett állatokon, ép oly ritka eset, hogy emberre ragadjon;* azért is csak röviden, s csak a szorosán ide vágó dolgokról szólandunk.

A taknyosság, valamint a lépfene is, az állat általános vérromlottságán alapszik, és sebesen pusztító daganatokban mutatkozik. Rokon betegség ezzel a *féregkór;* alapok mindkettőnek ugyanaz, de jelenségei különbözők.

Az elsőnél a daganatok orrban mutatkoznak, emennél pedig a külbőrön. Ragályos az emberre nézve akkor, ha a daganatokból szivárgó genynyel a test szorosabb érintkezésbe

jő. Egyébiránt takony- vagy féregbetegségben szenvedő lónak magában egészségtelen kipárolgása is veszélyessé válhatik. *Az ily állattal bánókat legnagyobb veszély fenyegeti akkor: ha kezeik sebzettek, vagy bánás közben megsebesülnek, s a méreganyag ezáltal a test vérével érintkezésbe jöhet.*

É hozzá nemértés vagy vigyázatlanság következtében okozott sebhely igen gyorsan terjed, nagy fájdalmakat okoz, és veszélyes daganattá válik. A testet iszonyú fájdalmak bántják, néha hőség, néha láz mutatkozik, s a nem sértett testrészeken is kemény daganatok láthatók. Majd a nyakat majd az orrt támadják meg a daganatok, a mik hogy csakugyan veszélyesek: mutatja ama vérrrel vegyített geny, mely ama daganatokból szívárog.

Ily beteget közel halál környez.

Mert csakhamar beállanak az iszonyú görcsök, az öntudatlanság, az örültség; ha pedig ez életölő jelenségek későbbben következéne be: küszöbön áll a *lopóláz*, mely éltet, erőt egyaránt emészt, s a létnek és szenvedésnek hamar végét vet.

Hol azonnal görcs és öntudatlanság jelentkezik, ott nincs többé kilátás menekésre a haláltól: *de ha a kórállapot 30 napnál tovább elhúzódik, ott még van remény, hogy az élet megtartható.*

Hogy ezen iszonyú gyötrellemmel járó kórállapot megelőztessék, minden figyelem oda fordítandó: hogy a leirt betegségtől a lovak ovassanak meg.

Észleletek nyomán bizonyos, mikép ragály nélkül e kór-ság oly lovaknál tör ki, *melyek tisztátalan és egészségtelen istállókban állanak, vagy kellő tápanyagban hiányt szenvednek.* Tehát legelőször is e bajokon kell segíteni, aztán a lovakat sűrűbben meg kell tekinteni, ha pedig betegség mutatkoznék, a beteg állaton minden irgalom kegyelem nélkül tul kell tenni, hogy végképen ártalmatlanná válják.

Taknyos lónak semmi maradványa nem használható.

A vele érintkezésben állott tárgyakat el kell égetni, a vasat például láncztűzbe vetni, s csak azután lehet hasznát venni. Erre nézve a rendörség határozott intézkedéseket tesz.

Kiknek az efféle állatokkal érintkezésök van, szerfölött

ovakodjanak, nehogy a méreganyagtól befertőződjenek; vigyázzanak, hogy a ló arcukra ne tüsszköljön, vele egy ólban ne háljanak, mosdjanak meg gyakran, s ha valahol csak egy kissé sérülnek is meg az állattól, azonnal távozzanak, s a kapott sebet ovatosan és jól kitisztogassák.

És ha az érintett előjelekből csak egyet is vesznek észre, azonnal orvoshoz folyamodjanak.

IV. Kigyómarás.

A kigyóméreg már azáltal is igen feltűnik, hogy a kigyó megérintvén szájával a testet, belőle egyelőre semmi baj nem keletkezik: de ha az okozott sebben vérvegyülés támad akkor iszonyú következményei lehetnek. A kigyóméreg a nyálában van. Ugyanis:

A mérges kigyók állkapcsában hegyes fogaikon kívül van még más két *méregfoguk*, ezek üregesek s harapáskor a méreghólyagocskák vagyis mirigyekből általuk ömlik a méreg a sebbe, melynek hatása, ha bármily kevés jut is belőle a sebbe—habár különféle mértékben történjék is,—mindig veszélyes, mindig ártalmas. Minél melegebb valamely ország, annál mérgesebb kigyója és a nőstény még veszélyesebb.

A mérges kigyó által okozott seb két vékony karczolat vagy ugyanannyi igen finom szúrás képez. A sebből néha — tehát nem mindig, vér is tolul ki, ilyenkor a mérgeztetés bizonyos. Az előjelek azonnal mutatkoznak is, a sebhely 3 — 10 percz alatt, ritkán $\frac{1}{4}$ óra lefolyása után már dagad, s majd vörös majd kékesmocskos színt mutat.

Minél mélyebben hatnak a kigyó fogai, s minél tovább maradnak a testben, annál veszedelmesebb a seb, *de halált okozó mérgezés csak olyankor történik, midőn a méreg a vérrrel elegyedett össze.* Különben a bőrben sőt némely természetbuvárok bizonyosága szerint a gyomorban sem ártalmas.

Maga a kigyóméreg átlátszó vékony, sárgás-színű, nedv-, iz- és szagnélküli.

Hazánkban nem igen történtek ugyan megmérgezési esetek, de miután mégis fordultak már elő, kell hogy azon veszélyes állatot is ismerjük.

Neve *berikigyó*, *coluber berus*, Kreuzotter — h o sza mint-

egy két lábnyi s csak egy ujjnyi vastagságu, a nöstény rendszeren nagyobb. Színe a test fölületén mocskos barnavörös, feje teteje feketés, honnan háta gerinczén tekervényes fekete vonal nyúlik el, az oldalain pedig több sor apró foltokkal, fején két sarlóidomu fekete sujtással, a mely alul aczél-szürke.

Ez, a hidegebb vidékeket kivéve, egész Európában található, hazánkban sem ritkaság; a lapályos, bokros vidékeket jobban szereti, mint a hegyes tájakat. Rejtékéből csak meleg tiszta napokban bujik elő, esős, szeles időben ritkán mutatkozik. Ősszel, mihelyt hidegedik az idő, falak, kőrakások, odvas fák vagy vakandturta üregekbe bujik, s az egész telet rejt helyén alva tölti. Eledele egér, gyík, béka s apró madarak.

Prédáját nem üldözi, hanem csöndesen várakozik, míg közel jut hozzá, ekkor sziszegve veti magát martalékára. Ember elől elillan, de ha ingerlik, nekiböszül, megmarja az embert, s ezáltal halált okoz.

Tudnivaló az is, *hogy e kigyót a dohánynedv egyszereiben megöli.*

Nem kevésbé veszélyes, s épen azért szintén kerülendő a :

Vipera, melynek több faja közül nálunk a *homoki vipera* ismeretes, mely leginkább *Mehádia* környékén a *Bánságban* találtatik.

Főszíne sárgás barna-szürke, feje sötétbarna, hátát és oldalait homályos szalag és foltok tarkázzák. Hossza ennek sem igen több két lábnál. Harapása kisebb s nagyobb állatokra egyaránt veszélyes, sőt az embert is rövid idő alatt megfosztja életétől.

Az itt-ott található fekete vipera csupán emennek korcsivadéka.

Ezen kigyóknak szeme vörös, eleven, szikrázó, s mindegyik oldalán fekete csik vehető észre, mely egy kissé a testre is lehuzódik. Orrvége lapos, mintha szét volna szelve, és szürke, kétágu nyelve szájából gyakran elővillan, de époly nyilsebességgel huzódik ismét vissza. — Ha tehát ily veszélyes állatokra bukkansz, ne ingereld, s minél inkább kerüld.

Az avatatlanok igen sok kigyót mérgesnek tartanak, a fejét szétzuzzák, a fogakat szemle alá veszik, s így tartanak felette vizsgálatot. Ez mind hiábavaló munka és fölösleges kínzás. Ismertető jel ez :

Mérges kigyóknak aránylag rövid farkuk van, és soha sem hosszabb, mint az egész test $\frac{1}{4}$ része, és az ártalmatlanoknál szembeszökőleg nyulánkabb.

Mérgeztetés jelei : A hatás a mérge nagyobb vagy kisebb mennyiségétől függ; a marás ártalmatlan is lehet, halált is okozhat. Marás következménye a lankadtság, szédülés, levertség, hányás, kebelszorulás, ájulás, félrebeszélés és görcsök, melyek az embert majd megfojtják. A mérges marás sajnos de csalhatlan eredménye a megharapott rész igen hirtelen felpuffedése, s az egész tag rángó fájdalma; a mellett meg a sérült testrész a harapás következtében lángvörös színt ölt.

Segély : A harapás csekély, s vérző ritkán lévén, igen nehéz a helyét föltalálni, még nehezebb, ha már heged. Tehát minden figyelem annak fellelésére, s ha hegedt volna, annak megnyitására fordítandó. Eszközüül éles ollócskát vagy hegyes tollkést kell használni; ha ez megvan, a vérnek szabad folyást kell engedni. Minél több vért tudunk eresztetni, annál bizonyosabbak lehetünk benne, hogy a méregnedv el van távolítva. De a sebet nem kell mélyen vájni, minthogy a harapás mélysége ritkán haladja meg az egy vonalt.

Igen czélszerű a marásra kemény kötést alkalmazni, vagy a tagrészt szoros csavargatás által a vérkeringéstől elzárni.

Ha hügyanyszesz — Salmiakgeist — van kezéd ügyében, nem árt néhány cseppet a sebbe cseppenteni, körülötte pedig olajjal bekenni. Ha a marás helye eléggé kivérzette magát, mosd meg szappanvizzel. Te senki segélyéhez vagy tanácsához ne folyamodjál, hanem azonnal orvoshoz siess, ha pedig a mondott szerekhez nem juthatnál :

Végy elő kavicsot vagy egy darabka kemény fát, s kösd rá a sebre; ha valamiképen az sem volna: mig más segélyhez juthatsz, nyomd rá az ujjadat jó erősen s úgy tartsd. Mig a seb nyomás alatt van, a vér nem vegyülhet össze a mérges nedvvel.

V. Bogárszurás.

A méh, darázs, poszméh, lódarázs szurása néha igen csekély dolog, de voltak már rá esetek, melyekben iszonyú fájdalmakat, sőt halált is idézett elé. Legveszélyesebbek ama szurások, melyek a szájat érik, vagy melyek tömegesen jutnak a testbe.

Fulánk által méreg vegyül a sebbe, mi leginkább akkor történik meg, ha a bogár rögtön elüzetik; mert ilyenkor gyakran a fulánk is beleszakad. A szurás daganatot idéz elé, s ez a középponton fölötte vörös. A darázs-okozta fájdalom leghevesebb.

Ha a fulánk beleszakad, mindenekelőtt azt kell eltávolítani. De e műtétnél nagy ovatosság ajánltatik; mert ha nem egyenes, s helyzetében is különféle görbülést szenvedvén: igen könnyen megesik, hogy egyes darabok bentmaradnak. Szerencsésen kihuzván a fulánkot, a sebhelyet borongatni kell vagy tiszta, vagy eczetes, vagy sós vízzel. Az sem árt, ha a megsérült helyet olajjal kenegeted be: borongatás folytán azonban rögtön enyhül a fájdalom is, s a daganat is lohad.

Ha pedig a fulánk beleszakadt volna, a megsérült egy ideig fris vizet hordozzon a szájában.

VI. Hurkaméreg.

E veszélyes s undorító méreg a sokáig tartogatott vagy a kéményben kelleténél tovább függött és penészedésnek indult véreshurkában fejlődik ki. E méreg, mely a töltelékben észrevétlenül jö létre, a gyomorban nagyon veszélyessé válhatik.

Észleletek nyomán e mérges eledelről az jutott köztudomásra, hogy ama hurkák teltek meg leginkább mérgeanyaggal, melyek télen át a kéményben állván, majd megfagytak, majd felolvadtak, miáltal penészedésnek indulván, hurkasavany vagyis hurkaméreg fejlődött ki. S a kik ily eledelt vettek magukhoz, iszonyú kínok közt nem egyszer és pedig rögtöni halállal multak ki.

Más füstölt húsétkeknél is kifejlik e veszedelmes méreg

Ilyenek p. o. a puczor — Presswurst — szalonnás vagy bõrhurka, továbbá azok, a melyekbe töltelékül velõ, tej, máj, zsemlye s más efféle tárgyak használtatnak; és pedig annál könnyebben és annál gyorsabban fejlődik ki, minél kevesebb bennök a fûszer, vagy ha gondatlanságból nincsenek teljesen kifõve. Átalában minden kelleténél tovább tartogatott zsiradékban kifejlõdik a mérég. Itt tehát szegénység és tulságos gazdálkodás lakolnak legtõbbször.

Természetbuvárok és orvosok észlelet és tapasztalat nyomán ama meggyõzõdésre jutottak, hogy a sörtesféle étkekben ritkábban fejlík ki e mérég ott, a hol a disznók makkon hiznak : míg ellenben a mosadék, hulladék, vegyes eledelek majdnem elésegítik.

E mérég leginkább a romlott tárgy közepében mutatkozik, ott a hol sárgás, vajszinû, ránczos genyalakban rakodik le, melynek szaga bûdös, ize keserû; megevésétõl felette ovakodjál.

Mérgeztetés jelei : A baj 12—24 óra alatt mindenkor kifejlõdik; ritkán elõbb vagy utóbb, de ha egyszer kitör, annál veszélyesebb, minél nagyobb adagban evett belõle az illetõ. Mindjárt hányás mutatkozik, mi a véres elromlott anyagból áll, mely nagyon bûdös : néha csak elkékülés és csuklás áll be.

Erre kevés vártatva gyomorfájdalom következik; majd szomj, mit égetõ száj- és torokszárazság kísér, aztán nehéz nyelés, rekedtség jö rá, néha beszélni sem tud az ember, a mell elszorul, a test megmerevedik, s az ujjak hegyében minden érzõtehetség megszûnik, mire gyakori ájuldozás áll be. De ezeknél nagyobb s kegyetlenebb jelek is szoktak mutatkozni. Ilyenek :

A fájdalmas görcsök, a szemmerevség, minek következtében a látótehetség elenyészik, a szempilla tehetetlenné válik; a látás többször reszketeg, azután kettõzötteti a tárgyakat, majd meg mitsem vehetni ki, míg végre 3—8 nap alatt bekövetkezik a kikerülhetlen halál.

Javulás csak késõn s kora segély következtében remélhetõ.

Segély : Fõlismertetvén a veszélyes állapot, segély csak

pillanatnyi enyhítésre nyújtható, s ez abban áll: *hogyminden lehető módon hányás eszközöltessék*; adassék a betegnek fekete kávé vagy tej nagy mennyiségben. Ezt kövesse eczet vagy szappanosviz-allövet, vagy mosassék meg az egész test eczettel. Ha a beteg elájulna, minden kitelhetőképen eszméletre hozassék; de rögtön orvos után láss; mert minden további segélynyújtás annak körébe tartozik.

Miután e mérgeztetés annyira veszélyes, s a vigyázatlanságnak már annyi ember lön áldozata: minden figyelmet oda kell fordítani, hogy a mondott husétkek vagy azonnal költessenek el, vagy legalább a későbbi évéskor pontosan és kellőleg vizsgáltassanak meg.

Ama balvélemény sem áll, melynél fogva sokan azt hiszik, hogy *az ily mérgezések a főzödényektől erednek (ezekről majd a rézedényeknél lesz szó)*; az sem való, hogy a hurkaméreg kéksav. Figyelj az elősorolt jelekre, s cselekedjél, mint fentebb mondtuk.

VII. Sajtméreg.

A méreg a sajtban, nevezetesen a lág, kenhető, sőt gyakran a kemény kereksajtban is kifejlik: ha ez vagy rozsul készült, vagy kelleténél tovább tartatott, mikor szintén sajtsav vagy penész fejlődik ki, mi eredményében ép oly veszélyes hatása, mint a föntebbi.

E mérget a sajtban az itt-ott mutatkozó *sárgavörös vagy zöldes foltokból ismerheted meg, vagy ama szürkezöldes pontokból*, melyek a sajtban egész csomókat képeznek. Szaga szintén sajátságos, metsző, szuró, sőt kábító szokott lenni, s már távolról észrevehető.

Előjelek: Az evés után néhány óra mulva beáll a csuklás, kellemetlen böfögés, erőtetett hányás, melynek tárgya nehéz büzü sajtzagot árul el. Néha felpuffad a has, gyomor- és főfájdalom áll be, mit szédülés, rángás, reszketés, szorongó állapot s tagbénulás követ; a test egyes tagjai csaknem haszonvehetetlenekké válnak.

Segély: Sajtmérgezésnél azon segéymódot alkalmazd, melyet a hurkaméregnél említünk, azon megjegyzéssel, hogy

itt annál hatályosabb a segély, minél több tejet adsz a mérgezettnak.

Ügyes ápolás mellett sajtmérgezésnél a javulás sokkal hamarabb bekövetkezik, mint a fentebbinél.

VIII. Halméreg.

Nem egyszer bizonyult be már az is, hogy a halevésnek is sajnos, sőt halálos következményei voltak. A halméreg nincs bizonyos halmemekhez kötve; maga a hal ártalmatlan, de a körülmények teszik veszélyessé, a melyeket pontos vizsgálat alá vevén, az okoknak is nyomára jövünk, melyek ez ártalmas mérget előidézik, melynélfogva a halat már élteben is majd veszélyesnek mutatja fel, vagy legalább kimulta után bizonyítandja be.

Először is tagadhatlan : hogy a bontáskor az ikrával a hal egész testén változás tűnik elő, mi romlásnak mondható, s a méregkifejlésre csálhatlan okul szolgálhat. Az sem tagadhatlan, hogy a moeskos, szennyes posványvizek a halakban betegséget, ez pedig méregfejlést idézhet elő.

Nem szabad feledni, hogy több helyütt a nagy halakat nem eszik, vagy legalább nem szivesen, azon egyszerű okból, mert nagy testöknél nincs — mint az állatok többi osztályánál — a növekedésben megállapodás, folyvást növekednek és vénülnek, miáltal testök avulásnak indulván, mintegy anyagává válik a betegségeknek.

A mi a hálnak kimulta utáni méregkifejlését illeti, általában azt kell tudnunk, hogy husa, de méginkább zsirja különösen hirtelen romlásnak indul: mi bizonyos körülmények — p. légmérséklet, nedvesség stb. hozzájárultával, vagy beteges halak érintkezése által méginkább támogattatik és elősegítettik.

Téves amaz állítás : hogy a halméreg kizárólagosan a hal rothadásának eredménye, mert voltak rá esetek, hogy megfogás után a hal mindjárt összeaprittatván, ételnek készítettett, s kik belőle ettek, megmérgeztettek.

Az is bebizonyult tény : hogy ugyanazon egy halból többen evén, nem mindnyájan — hanem csak azok mérgeztettek meg, kik bizonyos részeiből ettek, p. a kik a bélré-

szekből, míg a többiek minden bajtól mentek, érintetlenek maradtak; majdnem bizonyos, hogy kivált íváskor az ikrát méreganyagnak nevezhetjük; a fejnek megevésétől is tartózkodni kell.

A halméreg majdnem minden halnemnél kifejlődhetik.

Ritkább tünetény ez a tengeri halaknál, ellenben gyakori a naptéritő alatt: tehát minél melegebb az égélj, annál gyakoribb jelenség a halméregből származható szomorú eredmény. De nem ritkaság öblök vagy kikötőkben fogott halaknál sem mérget találni, mi a folyók torkolatánál is észrevehető.

Hazánk határait tengerhullámok ugyan nem igen mosásák, de vannak köztünk utazók, hajósok, tengerészek, néha folyóinkban is találkoznak tengeri halak, ennél fogva nem lesz érdektelen legalább néhány ártalmassá válható halnemet megemlíteni. Ilyenek:

a) Az *angolna* — *muraena anguilla* — mely bőrkütegeket idéz elő, melyek a fájdalom miatt nem egyszer lázba mennek át. Még ártalmasabb a *tengeri angolna*, mely az ember szájában sebeket, gyomorában fájdalmat, hányást, hasmenést és tagszagatást okoz; néha az ájulás is bekövetkezik.

b) A *tinnhal* — *scamber thynnus*, — melynek husa hamar rothadásba megy át; szaga éles, metsző, a torokban gyuladást, gyomorfájdalmat, hasmenést, s a nagyobb adagban élvezés halált is okozhat.

c) A *lazacz* — *salmo salar* — és *eperlán-szemling* — *salmo eperlanus*, — ennek husa is veszélyes betegségeket szokott előidézni.

d) A *márna* — *cyprinus barbuis* — és csuka — *esox lucius* — ikrája bizonyos időben, nevezetesen íváskor nagyon egészségtelen.

A mondottak után állítsunk fel tehát egy határozott szabályt:

Ugyanis arra ügyeljünk, mikor fogatott a hal, ize, színe nincs-e megváltozva; az ikrát, kivált ha nem friss, meg ne edd. De a figyelemnek még tovább is kell terjedni, miután a fogóeszközök is befolyást gyakorolhatnak. Ilyenek a

konz, a romlott hús, mik csalétkül használtak, néha a horog, háló, sőt a csónakviz is befolyással lehetnek.

A halmérgezésből származott vészjelenségek ugyanazok, milyenekről fentebb volt szó; ha tehát változás áll be, a mondottakra kell ügyelni. Segélyül a következő módok ajánlhatók :

Segély : Mindenekelőtt oda kell törekedni, hogy hányás eszközöltessék, ha az magától vagy be nem következnek, vagy nem volna elég; mert a méreganyag minden áron eltávolítandó. Elegendő hányás után a betegnek minél több sósvíz adassék.

Jegyzet : *Maledicta aqua, quae in tertia aqua natat*, meg van átkozva az a hal, mely harmadik vízbe jut. Ez nem rossz közmondás; mert bebizonyult tény az : hogy minél fűszeresebb eledel készült a halból, — tehát az alföldi halászlé csakugyan előnyvel bír — és minél bővebben öntögetted utána a jó bort, a hal husa annál ártalmatlanabb; míg ellenben, hogyha vízzel öblögetted utána a szomjadat, hamar megárthat. Tehát Vörösmartynak is igaza van : „Hol van a hal, mely dicső volt és remek?”

Ezzel az állatmérgekről legalább a lényegesebb dolgokat elmondók, és a velők bánókat emberbarátilag igazítók útba, nem ajánlván sehol elbizakodást a megszokott babonás gyógymódokban, nem helyeslven semmiben a hanyagságot, mely az érintett esetekben leghátrányosabb lehet; sőt mindenkit kérvén, hogy kivált aggályosabb körülmények közt — az ajánlott kézügyben levő házi szereket használja, s minden súlyosabb, nyilvánuló előjelnél orvoshoz forduljon.

Költséget, fáradságot nem kell sajnálni, a hol az életmentés van szóban.

Jelenleg gáz és gőzvilágban élven, tán nem lesz fölösleges, ha ezekről is felhozok egyet-mást, miután az ezekből származni szokott vigyázatlansági esetek annál sujtóbbak, minél bizonyosabb az, hogy az ily csapások egyszerre több bajt is szülnek.

Szesz, légszesz, gőz.

A félelem ezek körül annál alaposabb, minél inkább jutunk azon szomorú tapasztalásra, hogy gyorsan terjednek, és tömegesen pusztítanak, s hogy az eredmény többnyire akkor vétetik észre, mikor már a segély vagy későn érkezik, vagy a segélyzőkre nézve is veszélyes.

Ártalmas voltuk onnan ered, hogy legelőször is a tüdő támadtatik meg, mely az élet fentartásának leglényegesebb eszköze; lélekzés által ugyanis a baj a tüdőbe szívódik fel, onnan pedig a vér magába veszi a mérget, s ekképen a veszélyes közlekedés az egész testet csakhamar megfertőzteti. Azonban a légkör is hamarjában megmérgeztetik, miáltal minden létműszernek könnyen ártalmassá válik. Innen ered aztán az ájulás, tetszhalál, mely nyomasztó körülmények közt ha segély rögtön nem érkezik, ott áll a küszöbön a halál. Mi hogy elháríttassék és kellő időben segély nyujtassék: némelyekkel nem lesz fölösleges dolog megismerkednünk.

A szénsav.

A *szénsav* szintelen gáz, gyöngé, savanyús, metsző szagú; nehezebb a közönséges légnél, nem égékeny, de arra sem alkalmas, hogy más gyúlékony anyagok égését föntartsa. E gáz a léggel vegyületben áll, de miután annak csekély, csak $\frac{1}{2000}$ részét teszi, vele vegyülten ártalmatlan: ártalmassá tehát csak akkor válik, ha a légnél 6—10 századát tartalmazza, mi ott fordulhat elő, a hol hirtelen s tömegesen fejlődik ki, s megkivántató léghuzam nincs meg, mely a légnél széteszthet; *minők a vermek, aknák, szénbányák, kutak, pinczék, mészgödörök, melegházak, s ember- vagy állattal tömött, kellő léghuzam nélküli lakok.*

Kifejlődik ez a mérségetésnél is, rothadás, forrás, ember, állat és növény kipárolgása által is. A bányászok meglehetősen ismerik, s lehetőleg kerülnek is. Mustforráskor a pinczékben nem egyszer idézett elő baleseteket, a milyenek sörforráskor is mutatkoztak már. Melegházakban a növény-párolgás folytán leginkább éjnek idején fejlődik ki a szénsav, ennél fogva ilyenkor ovakodni kell azok látogatásától.

Ezért is az ily gyanús helyeket gyertyavilággal tanácsos körültekinteni, és pedig pálczára illesztvén, úgy hordozd magad előtt. Ha a láng kialszik, a hely veszélyes, ha úgy ég, hogy nem is kisebbedik, akkor legalább a vizsgálatkor nem veszélyes.

Ha ily veszélyben küzdő emberekkel lenne dolgod, mielőtt az üregbe nyomulnál, kendőt végy a kezedbe, mártsd be meszes- vagy bármily tiszta vízbe, vagy pedig végy egy darab flanellt, s tartsd a szád elibe, orrodát is dugd be vele, hogy a lélekzés által beszívható szénsavas lég tüdődre ne hasson. A mellett tanácsos kötelet köttetni a derekadra, hogy veszély esetében az első jeladásra azonnal visszaránt-hassanak.

És hogy a szénsavas lég mielőbb eltávolíttassék, szalmát égess, meszes vizet locsolj szanaszét, s szabad levegőt ereszt be.

Mérgeztetés előjelei: Szénsavas légkörnek lévén az ember kitéve, eleinte néhány másodperczig szédülést, majd nagy főfájást érez, azután elkábul, végre összerogyik, de ha csak kis mérvben mérgezett a légkör, a veszély előjelei csak utóbb s fokozatosan jelenkeznek, melyek a következők:

Főfájás, szédülés, kábulás, fülszengés és feltűnő lankadság. Erre az arcz nekivörösödik, az ajkak elkékülnek, a szempillák kinyulnak, a látás képtessé, a beszéd zavarttá válik. Ez előjeleket látván, méltán szeretnők tudni a segély-szereket is.

Segély. A mérgezett egyén először is szabad és egészséges légre teendő ki. Itt le kell vetköztetni, hanyatt fektetni, s fekvő állapotában fejét egy kissé fölemelni, és a tetszhalálból minden áron fölébreszteni. És hogy e műtétel által czélt érjünk, egész testét, de különösen a fejét és mellét hideg vízzel öntözgetni, a mellett talpát, mellét dörzsölni kell, és koronkint hideg vízzel öntözgetni. Mihelyt egy kicsit lélekzeni kezd — mi az élet visszatértének biztos jele, száját azon percztől fogva ügyekezünk mindig nyitva tartani; mit ha különben nem eszközölhetnénk, kanálnyelet dugjunk a foga közé.

Mikor a szerencsétlen magához tér, melegített posztóval folytassuk a dörzsölést, hogy a vérnek is visszaadassék hőmérséke. Azután helyeztessék a beteg ágyba, ujjalag föl-

jobb emelt fővel tartassék be úgy, hogy teste kellő melegben legyen, többit a multhatlanul elhivandó orvosra bizzuk.

Szén-gőz.

A fentemlitett savtól jól megkülönböztetendő a szén-gőz, mely vagy a jól el égett szénből fejlődik ki, vagy szénégéskor kellő léghuzam nem járulván hozzá, *fojtó gőzzé* változik; a szén-gőz tehát nem egyéb, mint fojtógőz és szén-sav; hogy mindkettő veszélyes, már azt tudjuk:

Az első gőzvegyülék átlátszó, szintelen, s különösen zárt kályhákban képződik, melyek a tűz teljes elégése előtt kívül és fölül elzártnak.

Hatása igen gyors, már az első perczben öntudatlanságot idéz elő, s ha rögtöni segély nem érkezik, halált okoz. Így találatnak néha egész családok a szobába eltemetve, a nélkül, hogy a halálos küzdelemnek valamelyiken legkisebb nyoma is látszanék.

A szén-gőz második neme szintén átlátszó, szintelen, nem gyulékony, sőt az égő tárgyak is elalszanak benne. Ez mindenütt kifejlődik, a hol a közönséges lég hozzájárultával szén égettetik; de veszélyessé csak akkor válik, ha valami oknál fogva a lég s benne kifejlett gőz is megsűrődik; mi különösen a szobai fűtésnél esik meg.

A szén tehát vagy teljesen elégetendő, vagy, ha a kályha hordozható, fűtés után a szobából eltávolítandó, vagy legalább szabad levegő bocsátandó a szobába, hogy a mérgezett légkör megritkittatván, habár a meleg fogy is, minden ártalmas kipárolgás eltávolíttassék. — Az ily gőzzel terhelt légkör fölötte ártalmas, sőt halálos hatásu lévén: kell, hogy szintén megismerkedjünk a módokkal, melyek a szenvedőnek enyhítést szereznek, a bajon segítenek.

Mérgeztetési jelek: E veszedelmes állapotban sem a hatás, sem az eredmény nem egyenlő; sok függ a körülményektől, de legtöbb az illető alkata- és természetétől, mely a nyomasztó balesetnek ki vala téve: de ebből azért senki ne következtesse, hogy ezen méreg egy vagy más emberre nézve egyáltalában veszélynélküli. A hatás mindenkor lehet halá-

los, csak a jelenségek különbözök, melyek annak közeledését hirdetik.

Néha semmi előjelek nem mutatkoznak, mi leginkább olyankor történik meg, midőn e gőz alvókat lep meg, kik aztán többé soha föl nem ébrednek. Ez a legveszélyesebb helyzet.

Máskor a fej nehéz, a fül cseng, a látás zavart, az alvás szívesen látott vendég, a test majd minden ereje egyszerre oda van.

Ily körülmények közt, ha a megmérgezett nem tudván ovakodni, vagy a mondott jelenségek ártalmas hatását nem ismervén, magát férfiasan nem tartja: csakhamar összerosgyik, elájul, s ekkor a halálnak bizonyos áldozata lesz, ha csak rögtön nem érkezik segély, mely a tetszhalottat életre támaszsa.

Van e gőznek alattomos hatása is. Megtörténik némelykor, hogy a lélekezés könnyű, a tudónek mintegy jól esik, és vider kedélyt idéz elő; sőt ha többen vannak együtt, mintegy hajlandók a dévajkodásra: mely állapot aztán addig tart, míg nagyobb mennyiségben nem szíván magukba a kellemesen öldöklő léget, csak azon veszik észre magokat, midőn egyikök is másikok is elveszti öntudatát, és sorjában mindnyájan lehullanak lábukról, s a nélkül, hogy valamelyikök sejtené, az alattomos mérgezésnek mindannyian szomorú áldozataul esnek. Rögtöni segély nélkül itt a további benmaradás bizonyos halál.

Segély: A megmérgezett mindenekelőtt a veszélyes helyről távolítandó el: de nem ágyba, hanem szabad légre teendő ki, s minél hamarabb levetköztetendő. Fejének magasabb helyet kell csinálni, s be kell várni azon jelenségeket, melyeket a szénsavnál említünk. A hideg vízzeli locsolás, mosogatás, dörzsölés — mire borszesz, pálinka, eczetes és kölni víz is használható, — itt is ajánlható.

Az e mütétek közben megnedvesített test száraz, meleg posztóval szárítandó föl, mi ha megtörtént, ismét a vízzeli segélyhez kell folyamodni. Czélszerű a beteg tenyerét, talpát s hátgerinczét hosszában kefével is dörzsölni, az orrlyukakat tollal csiklandozni, vagy az orr alá meggyujtott toll-

gőzt ereszteni; szóval, minden nem kellemetlen vagy nem sértő módokkal érzéki ingerlés által fölébredést eszközölni.

Ezen ébresztő kísérleteket még akkor is kitartóan kell folytatni, hogyha huzamosabb fáradozás után a testen semmi életjel nem mutatkozik is, mert néha az elrejtőzött élet csak órák múlva jelentkezett.

Sőt az is megtörtént már, hogy a teljesen halottnak hitt egyén, a halálosnak látszó helyzetben már több óráig feküvén, ügyes és kitartó segély mellett uj életre ébredt.

Mihelyt a betegen életjelek mutatkoznak, rögtön meleg ágyba helyezendő; de a szobaablakok azonnal kinyittasának, és nyitva is hagyassanak. Ha pedig hozzájuthatni, tanácsos szájába néhány kanál üdítő java bort önteni. Hasznos ily körülményben a czukrosvizzel elegyített meleg bor és meleg limonádé; de míg egyik kezéd a beteget ápolgatja, másikkal orvos után integess.

Kénsav.

Erre záptojásszagú, kellemetlen, metsző büzéről könnyen ráismerhetsz. Különben szintelen, átlátszó, égékeny, a lángja színe kékellő.

Árnyékszékek, földalatti csatornák-, vermek- és bányákban e gáz hamar és nagy mennyiségben fejlődik ki: ily helyiségek ovakodás nélküli kinyitásánál tehát a mérgeztetés könnyen megesik.

Ily helyiségek tehát takarítás- vagy tisztításnak okáért kinyittatván, ha záptojásszagot érzesz, vigy oda halvanymeszet — chlorkalk — oldd ki s föcskendezd szét a légben, s hagyd egy ideig az üreget nyitva. *Miután tehát az ily üregek takarítása és megnyitása veszélylyel jár, ez száraz s hideg időben ajánlható.*

Mérgezési előjelek: Ezek a beszivott méreganyag mennyiségétől függnek, s a szerint változnak. *Ha a velefoglalkozó keveset nyelt le:* gyomorémelygés, hányás, néha görcs is mutatkozik, de hasfájás, taggyengülés és torokszorulás majdnem mindig tapasztalható; ha nagyobb mennyiségben nyelt le: az öntudat elvész, az arcz elkékül, a szem behunyódik, a száját véres hab környezi. Még nagyobb mennyiség-

beni lenyelés után pedig az iszonyu görcsök következtében bizonyos a halál.

A tetszhalál néhány percz mulva majd mindenkor bekövetkezik.

Segély: A beteget legelőször is eszméletre kell hozni. A módokat már fentebb elszámálók. Ha ez megtörténik, úgy járj el, mint a fent érintett mérgeztetéseknel, a többit pedig rögtön elhivandó orvosra bizzad.

Halványgáz.

Az ezáltali mérgeztetés most ugyan márgyérebb, de miután néha mégis fordul elő, ezt sem hagyhatjuk említés nélkül.

Ennek szine sárgás zöld, vagy haloványsárga, szaga csipős és fojtó; maga ugyan nem égékeny, de más tárgyak égését elősegíti, s ama sajátsággal bír, hogy a növény szint kékre festi; e tulajdonságánál fogva szinezéseknél gyakran alkalmazásba vétetik: *használtatik különösen a lég, ruha s ágyak tisztítására ragályos betegségeknel*, s az ekkori ügyetlen használás okozza rendszeren a mérgeztetést.

Jelei: a nehéz köhögés, görcs s fojtó erőködés, mely jeleknél a veszélyes hely azonnal elhagyandó, hogy a tüdő meg ne támadtassék.

Segély: Ilyenkor tanácsos az orr elébe, sőt a száj alá is hügyanysószeszt tartani valami üvegcsében, vagy tüzes vaslemezre szeszt csöpögtetni, s gőzét beszívni; ha ez nincs, forró vízzel is megteheted e kísérletet, sőt a cukorra csöpögtetett és a szájba vett szesz is jó hatással van. Itt azonban vigyáznod kell, hogy az adag csekély mennyiségben történjék, nehogy károdra, s nem hasznodra váljék; a mellett oly helyen alkalmaztassék, hol láng ne férhessen hozzá, nehogy meggyuladjon s baj legyen a dologból.

Átalában minden zárt hely megnyitásánál nagyon óvatosan járjunk el, milyenek: a hosszabb ideig zárva tartott vermek, odúk, használatban nem levő vagy musttal telt pinczék, utczai, viz által ritkán tisztított csatornák, elhagyott bányaüregek, nagy árnyékszékek, zárt szemégtödrök, vagy bármily szabad léggel közlekedésben nem állott üregek, aknák, barlangok.

Ily helyek megnyitásánál az elővigyázatot nem szabad elmulasztani, és senkinek nem ajánlható, hogy egyedül vagy kötél nélkül kivált mélyebbre ásandó vagy régi kutakba leereszkedjék. Ha pedig jelt ad oda-lentről, bajt vevén észre, a benlevő azonnal kihuzandó, s az előleges segély alkalmazása után rögtön orvos hivatandó.

Te a mondottakhoz alkalmazd magadat, és se többet ne cselekedjél, se ezek közül valamit el ne mulasztasz, mert itt minden perczen az ember élete forog fenn, s így kitartó türelmed mellett nem egy életet menthetsz meg.

Jövöre az *érczmérgekről* szólandunk.

MAGYAR LÁSZLÓ

utazása Nyugat- és Dél-Afrikában.

Idegen források után SZÁSZ BÉLA.

I. Benguelában.

Magyar László előbbi sorsa. Kimbunda vidék. A Koanza. Kisamák. Mupindák. Sumbok. Benguela. Dombe. A Bihei karaván. A Tipoia. Kissongó. Elutazás Bihébe. A Katumbela folyó. Éji állomás.

Ha olvasóim megengedik, egy idegen világrészbe fogom elvezetni; azért nem kell a mi édes hazánkat elhagynunk, csak egy hazánkfiát kell kísérnünk azon vidékekre, hol a lakatlan rengetegek setéte a nagy, emberhez hasonló majmok ordításától viszhangzik, hol a föld az elefánt-csordák dobogó lépteitől rendül meg, melyek a vándor termiták alkalmatlan ezrei és milliói elől menekednek. Csak gondolatban kell követnünk említett hazánkfiát, Magyar Lászlót, kiről olvasóink bizonyosan hallottak és olvastak már egyet-mást hazai lapjainkból, s így kényelmesen, a „Magyar ember könyvtára“ val kezünkben bejárhatjuk Nyugat-Afrika parti vidékeit, egyik néger-törzstől a másikhoz vándorolva, elbeszélgetvén velök magunknak sorsukat és szokásaikat, s egész az ember-evő hegylakókig nyomulhatunk elő.

Magyar László — ki Szabadkán született — azon különös természetek egyike, kik életfeladatukul egy ismeretlen földtáj kikutatását tüzték ki, a nélkül hogy fejedelmek vagy tudományos társulatok segélyére, vagy csak biztatására is szorulnának, csakis saját anyagi és szellemi erejükbe vetvén bizalmukat, s vivén ki e valóban nehéz feladatot, mit maguknak tűznek vala ki.

1840-ben, a magyar tenger-vidék akkori kormányzójának, Kis Pálnak felszólítására Fiumébe ment, hogy ott tengerészeti tisztté képezze ki magát. 1843-ban már hadapród (kadet) volt, s osztrák hajókon több tengeri-utat tett. Ez úton jutott Dél-Amerikába, s az Argentínai köztársaság szolgálatába lépven, tengerészeti hadnagy lön. De a szerencse itt nem igen kedvezett neki. Az argentinai hajóhad egy ütközetben tönkre tétetett az Uruguay keleti köztársaság hajói által,*) s így Magyarnek reménye sem lehetett, hogy a gyenge lábon álló köztársaságban valamire vihesse s oly állást vívhasson ki magának, mely tehetségéhez s vágyaihoz méltó lett volna. Egy évig mulatott Braziliában, a nélkül, hogy valami határozott célja lett volna. De végre elhagyá Braziliát, s innét tengeri-szolgalatba lépett s két év alatt meglehetősen megismerkedett Afrika nyugati partvidékeivel, népeivel, szokásaival; de a gyilkos éghajlat (klíma) annyira megrongálta egészségét, hogy komolyan arról kellett gondolkoznia, hogy szerencsésebb természetű vidékeket keressen, egészségét helyreállítandó. Ezt az által remélte elérhetőnek, hogy a délibb fekvésű Benguelának fordult, hogy innen aztán az egészségesebb belföldre nyomulhasson.

Magyar a hasonló nevű főváros lakóit 3000-re teszi, de mióta a rabszolga-kereskedés meg van szüntetve: folytonos apadásban van s jelenleg már külső kinézésében is mutatja süllyedését. A házak legnagyobb része lakatlan; számos szép, európaiak által épített házba szerencsenek fészkeltek be magukat, s azok külsejét izléstelen izlésökkel egészen eléktele nitették. Az ivóvizet, maniókot,**) kukoriczát és vágómarhát a két mérőföldnyire eső Katombelából hozzák, minden egyéb szükségeseket pedig kereskedő-hajókon szállitnak részint Braziliából, részint Portugallból. Az elefántcsont-ke-

*) Mindkettő dél-amerikai köztársaság, amaz 14 tartományra, ez pedig 9 megyére oszlik.

***) Mivel azon években, melyekben a rendes eső elmarad, vagy nem hull elég bőségesen, a gabonaneműek csak nagyon szűken fizetnek; a legtöbb négertörzs földgyümölcsök természetével s foglalkozik. Ezek közt legnevezetesebb a maniok (Manihót utilissima), melynek nagy gyökérgumója sok keményítő lisztet tartalmaz, hasonló ehez a yam gyökér, melynek gumója épen úgy használtatik mint amaz, és a mi burgonyánkkal majdnem egyenlő.

reskedés, mely a legtöbb hasznot hajtja, jelenleg egy angol társaság egyedárusága alatt van. Pénzüket Portugallban verik, különösen e tartomány számára; a partvidékeken papirpénz is van használatban. A lakosok legnagyobb része, bár névleg katolikusok, egy csomó pogány szertartást tartott meg isteni tiszteletében. Benguela legdühösebb ellensége mindenestre éghajlata, mely lázt és mindennemű betegségeket okoz, melyek még a bensülötteket is megadóztatják.

Magyar borzasztólag festi, hogy mily befolyása van az éghajlatnak a fehérek egészségére. Azt mondja, hogy egy 25 éves ember, ha két év alatt valahogy, nagy nehezen meghonosult ott, úgy néz ki mint egy 35 éves ember; de ha 8—9 évig folytonosan ott lakik, rendesen testben lélekben tökéletesen megaggul, fehér hajakkal, kihullott fogakkal, beesett arczczal, — s 10—12 év alatt rendesen kihal egy európai emberöltő (generatio).

Nyugat-Afrika azon részét, melynek partvidékén Benguela fekszik, egy csomó néger-néptörzs lakja, melyek bár egymás közt gyakran ellenségeskednek, de nyelvekre és szokásukra nézve egy népfajhoz tartoznak, melyet Magyar a Kimbunda fajnak nevez. Ide azon tartományokat lehet számitani, melyeket a Koanza folyó vesz körül. A föld mit e folyó befog, a parttól lefelé fokozatosan emelkedik, s a hegy csoportozatok mind az éghajlatnak, mind a vidék változatos szépségének és a természetnek csak előnyére szolgálnak.

A partvidék majdnem csupa homok, nincs elég vize, s oly forró, hogy még a négernek is nehezére esik; a legészakibb részen pedig, hol a Kisama törzs lakik, alig lehet, elvétve lakosokat találni és a szárazság még a hegyes vidékeken is oly nagy, hogy az itt honos majomkenyér-fák¹⁾ csodálatosképen vitzartóként használhatók. E faorjások béle ugyanis nagyon hamar kirothad, míg koronája a legszebben zöldel; a kisamák tehát még jobban kivájják a fák belsejét, s az esővizet, mi bennök télen — mely itt hosszas esőzésből

¹⁾ A majomkenyérfa vagy bahóbáb (Adamsonia digitata) több ezer évig élél, s a világ legvastagabb fája Afrika heves vidékein terem; törzsökének átmérője 25—30' s ágai gyakran 150 lábnyira szétterjednek.

áll — összegyül, később saját hasznukra fordítják. Mikor a portugallok Loandából táborot jártak e nép ellen, — azáltal lőnek visszavonulásra kényszerítve, hogy a bennszülöttek a vízkészletet mind kihagyták folyni a faüregékből és azután az elepedt katonákra rohantak.

E kerületben egy sóbánya is van, mely a körülte fekvő vidékeket sóval látja el és kimerithetlen.

A magasabb vidékeken lakó kisamák, helységeiket sziklaszakadékokba építik s Kitel-Kamasing, a kerület fővárosa is ily helyen fekszik.

A Mupindák földje igen termékeny a Longa és Kuro folyók évenkénti kiöntései által, s ebből következik e vidék elefánt-gazdagsága is. A mocsárok és folyók vizilovaktól és krokodiloktól hemzsegnek s az utóbbiakról azt mondják, hogy igen veszedelmesek, s még a csolnakokban ülő emberek sem biztosak tőlük.

Valamivel lejobb laknak a Sumbok, kik szintén a Kimbundákhoz tartoznak és uszási ügyességökről hiresek.

Benguela körül még több apró néptörzs lakik, például a Mundombok. Ezek erőteljesek s szép testalkatúak, csak a mi felfogásunk szerint nagyon is keveset adnak a tisztaságra. A helyett hogy vízzel mosódnának, hacsak lehet minden harmadnap bedörgölik testüket és hajukat hájjal vagy vajjal. A nők czopfba fonják hajukat, s mint valami Ammonszarvakat fejök két oldalán feltekerik. Ruházatukat rendszeren európai kartonból készítik, de annyira beáztatják zsiradékba, hogy testükre ragad. Kunyhóik is nagyon kellemetlenek s nálunk még egy csösz sem igen elégednék meg vele; alig egy ölesek s faágakból vannak, agyaggal betapasztva. Területök kerek, de az ajtók négy-négyszög arasz terjedelműek s e szűk nyílás és különben is roppant hőség daczára folytonosan tűz ég a kunyhóban, s a füstnek más kijáratára nincs az ajtónál.

A Mundombok részint földmiveléssel, részint marhatevényéssel foglalkoznak; a vidék legtermékenyebb a Benguelától délre fekvő Dombe vidékén, hol a föld számos folyók által öntöztetik; de a gazdaság mégis csak maniok, kukoricza és bab termelésre szorítkozik s az egész mezei mun-

kát, mint minden néger törzsnél, a rabszolgák és nők végzik, s minden gazdasági-eszköz egy kapából és ásóból áll. Maniok termelésök oly nagy, hogy lisztjével tetemes kereskedést űznek az európai gyárakkal.

A marhatenyésztő mundombe törzsek tetemes gulyákkal bírnak, de a tejet meg nem eszik. A pásztorságon kívül ép oly merész vadászok mint rablók; sokáig vívtak szabadságukért kemény tusákat a portugallokkal, míg végképpen nem győzettek. Benguela s a többi európai gyarmatok fénykorukat a rabszolga-kereskedés idejében érték el; most a kereskedés csak elefántcsont, viasz, festőmoha és kopálgummi (mézga) becserélésére szorítkozik kartonért, lőpor- puskák- kovák- pálinka- üveg- porcellán- gyöngyök- és más európai ipar-cikkekért. A bennlakók bár gyakran érintkeztek a portugallokkal és más fehérekkel, de azoktól legfőlebb csak árnyoldalokat sajátítottak el, jó tulajdonokat azonban semmi esetre sem. Ép oly nyomorultúl laknak, mint azelőtt, ép annyira irtóznak a munkától és minden haladástól, s csak a pálinkaivást s egyéb erkölcstelenségeket tanulták el tőlök. A részegség valami tiszteletes dolognak tartatik, s az odavetődött mivelt európai előtt alig lehet valami utálatosabb, mint ha egy mundombe lakodalmás-menettel találkozik az utcán, mely a menyasszony szüzességét a többet ígérőnek kínálgatja, hogy a nyert díjból a nász lakoma költségeit fedezhesse.

Magyar nem soká maradhatott Benguelában, mely arról legismeretesebb, hogy levegője az európaira nézve méreg. Igen nagy öröme szolgált tehát, midőn szorgos utánjárás után meggyőződött a felől, hogy vagyoni állása elégséges leend a belebb eső vidékekre utazni és ott telepedni le. Választása Bihére esett, mely ország lakói békés és ügyes kereskedő nép hirében állanak s az éghajlat is üdítő és gyógyerővel bír.

Benguelában minden évben számos kisebb-nagyobb karaván találkozik, s Bihéből is rendszeren kettő szokott jöni, melyek néha 3000 emberből is állanak, s tetemes elefántcsontot és viaszt szállítanak a tengerpart felé. Egy ily karavánnal kellett Magyarnak megindulnia, mivel egyedül

vagy csak csekély számú kísérettel távol eső vidékekre eljutni a szó szoros értelmében lehetetlen, a közbeeső néptörzsek rabló hajlamai miatt.

Az ilyenemű karavánok különös módon verődnek össze. Rendesen egy vagy több előkelő és gazdag áll élükön. Egy ilyen összegyűjti tekintélyes és vállalkozó rokonait házába, s előadja nekik utitervét, annak célját, ugyszintén kereskedelmi vállalatait, ha terve megnyeri tetszésöket, egyszersmind a szükséges teherhordók és utitársak összeszerzését is magokra vállalják. E célból elszélednek az egész országban s hirül adják a helységekben, hogy ez s ez a tekintélyes ember erre s erre a vidékre szándékszik karavánt inditni, s e célból teherhordókat és utitársakat keres. Örizkednek azonban valakit névszerint felszólítani a részvételre. Ha ezt tenék s az illető az uton személyében vagy jószágában valami kárt találna vallani, — a kárvallott rokonai nem késnének a felszólítótól kártérítést vagy a netaláni halál esetében tetemes vérdíjt követelni. Azt mondják: „Ha te nem szólítottad volna fel, nem történt volna vele a szerencsétlenség, — tehát te vagy az oka az egésznek.“ Okoskodásnak ez is megjárja.

A kiknek aztán kedvök van, bármely minőségben, részt venni az utazásban, magok mennek a karaván vezetőjéhez s tudakozódnak az elindulás napja s egyéb körülmények felől. Ha mint teherhordók kívánnak beszegődni, megegyeznek a díjban és a teher mennyiségében. Ha más törzshez tartoznak, még kimbaadájokat (jós) is megkérdik előbb, az út szerencsés kimenetele felől, egy kecskét áldozván. A jós ígék rendesen kedvezően ütnek ki. Ekkor aztán a pap megkeni az áldozó testének egyes részeit az áldozat vérével, s bizonyítványul egy darab rongyot ad neki, melyet ez aztán törzsfőnökének mutat be, hogy egy pár ajándékkal ennek engedelmét is megvásárolja. Erre a főnök is megjegyzi a kérelmezőt homlokán vagy karjain krétával, s elváláskor még egy darab krétát is ad neki, hogy a jegyet megújthassa, ha az eső netalán lemosná. Nincs ember (már tudniillik afrikai) a ki egy ilyen utlevelet hamisítani merne, mert mindenki meg van győződve, hogy a Kiluluk, (a boszuálló szellemek) az ily bünt borzasztó büntetésekkel sujtanak.

A meghatározott napon minden résztvenni kívánó megjelenik a vezető házánál; ez kitüzi a gyűlhely közepére zászlaját, melynek színe csakis tetszésétől függ, mivel az egyes törzsöknek niucsenek saját nemzeti színeik. Az árucsomagokat a zászló körül rakják s mindeniket kibontják, hogy mindenki meggyőződhessek azok jó állapotáról s ekkor a vezető még egyszer előadja egy hosszadalmas beszédben az egész út célját és részleges tervezetét. Végül felszólítja a jelenlevőket, hogy minden tartózkodás nélkül mondják ki nyíltan, szabadon, ha valami aggodalmuk van; nehogy a felelősség terhe aztán a vezetőt terhelje, ha valamelyiket szerencsétlenség találná érni. Már a beszédközben helyeslő felkiáltások voltak hallhatók, s végre rendszeren örömrivalgások s általános bizalmi szavazatok szoktak következni. Most a kimbanda (jós) egy ökröt út le áldozatul, s beleiből megjósolja az út kimenetét. Miután a vezér már előre a maga részére hódította mindennemű ajándékokkal: a jósigék is rendszeren biztatók szoktak lenni. A hordárok felszedik málháikat, s meghatározott időben mindnyájan ismét összegyűlnek a karavántáborban.

Az utak, melyeken menniök kell, rendszeren oly szomorú állapotban vannak, hogy csakis gyalogosak járhatnak rajtuk. A gyakran alig 1—2 araszt szélességű ösvények meredek hegyeken mászkálnak fel s le, — vékony vonalokként húzódnak el a mocsárok felett és sűrű bozótos erdők között, s mikor egy-egy folyón kell átvezetniök: csak ritkán vannak tűrhető hidakkal is ellátva. Az utasoknak rendszeren vagy a vizen kell átgázolniok, vagy csolnakokon és tutajokon átkelniök.

A karavánok semminemű teherhordó állatokat sem használnak; az élelmiszereket, portékákat és utiszereket mind emberek kell, hogy vállaikon szállítsák. Egy teherhordóra rendszeren 64 fontnyi málhát szokás számítani. A kelméket s más ruhaneműeket négyszegletű csomagokba kötik össze, betakarják viaszos vászonba, hogy az eső kárt ne tegyen bennök, s még ezenkívül egy erősebb gyapjutakaróba varrják be. A kényelmesebb hordásra a négerék két kemény nyers farudat használnak, melyek másfél öl hosszúak lehet-

nek. Egyik felől összekötik ezeket, a más végöket pedig a málna két oldalához erősítik. Az elefántcsontot, puskaport és pálinkahordókat is ily módon pakolják fel. 8 összekötött puská ember-terhet képez.

A rudak a szállító két vállán nyugszanak s utközben azon előnyt nyújtják neki, hogy megpihenhet, a nélkül, hogy málnáját a földre kellene tennie, mert a rudak alsó végét a földre bocsátja, s arra támasztja. Ha a csomagok olyan nehezek, hogy szállításukra két ember kívántatik meg: ezek aránylag nagyobb díjt kapnak, mert ez esetben sokkal nagyobb erőfeszítés és elővigyázatra van szükség az utak roszasága miatt.

Ha gazdagabb utasok vagy nők is vannak az utasok közt, kik maguk nem bírnak vagy akarnak saját lábukon utazni; vitelükre az ugynevezett Tipoiát használják, mely bizonyosan egyike a világ legegyszerűbb szállító-eszközeinek. Az egész egy könnyű, de erős és elégséges hosszúságu rudból áll, melyre egy jó nagy lepedő van felkötve; ebbe a függő valamibe ül vagy fekszik aztán a szállítatni kívánó s két néger a rudat vállravezve viszi. Hogy egyformán lépjenek, rendszeren énekelnek s kis de gyors léptekkel haladnak előre. Hosszabb uton két hordár természetesen ki nem bírná, s 6—8-nak kell tartalékban lenni, hogy gyakran lehessen váltogatni. Ha az út meredeken visz fel vagy le, ha sűrűn összeszövődött erdőn vagy ingó lápos helyeken vezet el; természetesen nem marad az utasnak egyéb hátra mint kiszállni, és gyalog menni, — úgy hogy ezt a meglehetősen borsos kényelmet alig egy negyed részén élvezheti az útnak.

A köteleket, melyekkel a málnákat körül kötözik és megerősítik, a majom-kenyérfa hánacsából*) készítik, s a kimbundák Imbunderonak híják.

A karaván rendszeren egy esomó fegyverest is vesz szolgálatába; ezenkívül majd mindenkinek van puskája, töre, hajító-dárdája és fustélya. Ez utóbbiak vagy nehéz, kemény fából vagy szarvorrú szarvból vannak; a bunkó végükön

*) Azon vékony, szálás, szövetforma része a fának, mely a külső héj és a fa között van.

csinos faragványokkal van ellátva. Mivel a málhán kívül még mindeniknek vinnie kell élelmiszerét s egy pokróczot, mely ágyul szolgál nekik, a teher mit emelniök kell majdnem egy mázsányi.

Ha az út valamelyik belebb eső tartományba visz, hol bőven vannak elefántok : rendszeren vadászok is csatlakoznak a karavánhoz. Egy ilyen út rendszeren bele telik egy esztendőbe s míg a kereskedők megállanak, hogy csere-beréjüket végezzék : a vadászok szétoszlanak, s elefántokat ejtenek el, melyeknek agyarait vagy rögtön becserélik, vagy magokkal visszaviszik.

Mikor már elindul a karaván, egy fegyveres csapat jóval előtte vonul, s jelentést teszen érkezéséről azon helységeken, melyeknek közelében az állomások leendenek. A törzsfők aztán mindenféle élelmiszereket szolgáltatnak, s fáradságukért megfelelő jutalmat kapnak, mely azon mértékben tetemesebb, minél tekintélyesebb és hatalmasabb az illető. A tengerpart felé menő karavánok olyan árukat szoktak azonban szállítani, melyek a törzsfők előtt kevésbé kívánatosak; ilyenkor aztán örömebb várnak ajándékaikkal addig, míg a karaván meg' visszatér és európai árukat hoz visszafelé. Ép ez okból azonban a menet kénytelen vissza is ugyanazon úton jöni, melyen ment, s ha eltalálják azt hagyni, a törzsfők ezt úgy tekintik, mint kísérletet, hogy megfoszszák őket a nekik járó nyereményosztaléktól — s ez esetben aztán minden erejüket arra fordítják, hogy az ily eljárást megboszulják s, minden szomszédjuktól támogatva, rajta ütnek a karavánon s kifosztják azt.

Ha Benguelába megérkeznek, az egyes csapatok mindjárt ösmerőseikhez oszlanak szét. Az első három nap egyebet sem csinálnak, csak esznek isznak, s kipihenik magukat; azután következik az áruk kicserélése, lehető sok alkudozással.

Mihelyt a legközelebbi karaván Bihéből megérkezett, Magyar a vezetőhöz fordult, s tudatta vele szándokát, hogy a menethez kívánna csatlakozni és Bihében letelepedni. Örömmel fogadták, mert az olyan karavánt, melyben európai is van, a rablóbandák, melyekkel az úton találkozik, nem igen szokták háborgatni. Magyar a legjobb tanácsokat kapta

arra nézve, hogy minemü portékákkal lássa el s egyáltalán mihez tartsa magát.

Legnevezetesebb megszerzendő volt egy kissongó. Csak megmondjuk, hogy ez egy ember, ki az udvarmester és testőr szolgálatát végzi, mert tudjuk, hogy akármennyit törnék rajta olvasóink fejüket — ki nem találnák. E célra egy fiatal bihei Kimbundát ajánlottak neki, s mikor megegyeztek, a hivatalba való avatás egész szertartásosan megtörtént.

A rokonok ez alkalommal a két egyezkedő körül gyűlnek s Magyarnek háromszor kellett kissongójához e kérdést intéznie: ha akarja-e életével és vérével hűn szolgálni őt, vagyonát örzeni s ha kell, magát uráért még fel is áldozni? Az ünnepélyes felelet is ugyanannyiszor viszonztatott. Erre a rokonok átadták Magyarnek a kissongót, a földre dobván egy töltést, megfogadták, hogy ha öcscsök nem szolgálja hiven urát, vagy veszélyben elhagyná, a helyett hogy vele meghaljon: a földre dobott töltéssel boszulandják meg bűnét. A kissongó maga is egy töltést adott át Magyarnek, mely vérével vagy a helyett veres festékekkel volt bemázolva, s föl kérte, hogy rögtön löje vele keresztül, mihelyt elégületlen lesz vele. A gazda megajándékozá azután a társaságot kelmekkel és töltésekkel s az egyezés egy kis gugyival lön megerősítve.

Magyarnek is le kellett túlfelől magát köteleznie, hogy kissongójának időről-időre bizonyos mennyiségű szövetet fog kiszolgáltatni fizetésébe, s a cseléd halála esetében rokonainak bizonyos bánatpénzt fizetni ki, mely két ökörből, egy átalag pálinkából, egy kis hordó puskaporból és 6—8 rabszolgából vagy ezekkel egyetértékű áruból fogott állani.

A kissongón kívül egy kalei-t vagyis tolmácsot is fogadott fel, ki nyakába függő fetisére (két zergeszarv) tette le a hüségesküt. Ezeken kívül vett 3 rabszolgát is. Ezek nélkül lehetlen lett volna csak valamennyire is kényelmesen existálni. Egy szabad cseléd például soha sem tenné meg, hogy ura számára ételt készítsen vagy betegség esetében csak egy ital vizet is adjon neki, mert azt mondja, hogyha aztán gazdája megtalálna halni, ő rá esnék a gyanú, hogy megmérgezte, s bizonyosan kivégeznék. Ha pedig az ur vele akarná

p. o. mosdó vizét kivetetni, nemcsak hogy az engedelmességet megtagadná tőle, de még tetemes büntetésdíjt is követelne a rajta elkövetett gyalázatért.

Minden nagy karaván több kisebb alosztályból áll, külön felügyelők parancsnoksága alatt. Magyar jól bepakolt és lepecsételt málhacsomagait átadta egyik ilyen felügyelőnek s kissongója gondoskodott róla, hogy minden rendben legyen. Az ut végén aztán mindent sértetlenül kapott vissza.

1849. jun. 15-én, tehát az ottani idő szerint épen nyár derekán, indult el a karaván Benguelából; Magyar kísérete kissongójából, a kaleiből, hat tipoia-hordárból és egy pár fegyveresből állott, kiket a rablók elleni őrségül fogadott.

Az út első fele a partvidék égető homokja között vezetett el, hol a buczkák és sekélyek valódi pusztai kinézést adnak a tájnak, s csakis a hullámok dörgő moraja kölcsönöz neki némi életet.

Az egész vidéken nyoma sem volt semmi növénynek, egy pár leveletlen tövisbokrot és száraz fűszálat kivéve. A nap függőlegesen lövellé le sugarait az utasokra úgy, hogy még a benszülöttek is egyre azt hajtották: „De bizony meleg van,“ miközben, legyezőül szolgáló, quaggafarkkal egy kis szellőt igyekeztek izzadt homlokukra hajtani. Egy bokorcsoportozat árnyas nyughelyet ígért messziről, de mikor odaértek, csak leveletlen száraz ágakat találtak és a föld is tele volt tövisekkel, — s mind ennek daczára a fáradság kényszeríté mégis őket egy kissé ott megpihenni. Magyar egyuttal vízzel akarta magát felüditeni, de az is oly meleg volt, hogy a szomjuságot egy cseppet sem enyhíté. A hőmérő 52° C. mutatott.

Rövid pihenés után megint elindultak s északnyugatnak folytatták utjokat. Lassan-lassan eltűnt a tengerpart szemök elől, a vidék dombosabb és a növényzet gazdagabb lett. A sekélyvonalokat zöld bokrok szegték be; újból egy dombot másztak meg, s egy sik zöld völgy terült el szemeik előtt, árnyas fákkal, ezüstös folyó szalagtól végig kigyózva. A Katumbela folyó volt, melyen át kellett kelniök, mi a hasonnevű falunál tutajokon történt s igen sok időbe került.

A karaván akkor még nem rendezkedett volt úgy el, mint a hogy később aztán haladtak. Különböző nagyságu csoportokra voltak oszolva, midőn megérkeztek s épen azzal voltak elfoglalva, hogy a tetemes málhát és árukat átszállítsák. Szállítási eszközül tutajokat (bimbák) használtak, melyek bambusznádból voltak összekötözve s csak oly kicsinyek valának, hogy egyszerre csak három, négy ember fért el rajtok málháival együtt. A szerecsenek igen mesterileg értettek hozzá, hogy a tolakodás és döföledés által lehetőleg megnehezítsék maguknak az átkelést, úgy hogy Magyar előre is látta, hogy órák fognak eltelni, míg rákerül a sor. Bele adta tehát magát sorsába, s fogta puskáját, hogy egy kis vadászatot tartson a folyó mentében.

A Katumbela déli partja alacsony, és a nagy vizek alkalmával ki is szoktak a hullámok felette csapni. E részen sok kert volt, melyeket a hivatlan vendégek betolakodása ellen sűrű töviskerítések védettek. A növényzet a legbujább volt s ennek következtében az állatvilág is bőven volt képviselve. A sivatag-pusztával, melyet ép azelőtt láboltak át, kellemes ellentétet képezett a gyönyörű oaz, számos mada-raival, melyek vidor dalolás közt szökdeltek a bokrok és lombdús fák ágai között. Különösen kitűnt gyönyörű éne-kével a kanári madár egy neme (*Fringilla angolensis*) és a Viuva (*Fr. paradensis*). Közbe-közbe gyöngy-tyúkok visítot-tak, így árulván el magukat és rejtek helyeiket, míg a tarka kis papagályok (*Psittacus passerinus*) füttyengetve rebben-tek fel egész csoportosan.

A mivelte föld körül nagy mocsárok és lápok terültek el, melyek sűrűen voltak náddal benöve; a vizimadarak csak úgy nyüzsögtek bennük; a kanalas gémeek seregestől lép-deltek hosszú lábaikkal a pocsolyákban, vörös csőrükkel bogarakat kapkodva; a gyönyörű flamingók, mint a kato-nák, sorban sétálgattak s csábígtatták a vadászat-sovár eu-rópaít. De úgy látszott, hogy az emberek közelsége már meg-tanította az állatokat hogy mily messze hord a puska, mert alig közeledett feléjük csak egy pár lépéssel is Magyar, már igyekeztek az illő távolságot megtartani egymás között. Ha megakarta őket kerülni, a figyelmes bíbiczek (*Vanellus caie-*

nensis) oly sivalkodást és lármát csaptak, hogy valamennyi madár figyelmessé lön téve, s még lövéshez sem juthatott.

A mocsáros réteken marhacsordák legeltek, s köztök számos violaszin pirók sétált; nem volt hát más mód, mint ezeket választani ki célpontúl, hogy legalább valami préda hulljon; egy pár más kisebb madaron kívül, még egy átrepülő pézsmaréce is a tábori konyhára jutott. Öt órai vadászat után érkezett vissza Magyar, s még akkor is elég korán, hogy ne ő legyen az utolsó az átkelők között.

A Katumbela tulsópartján ütötték fel az első éji tanyát. Egy ily nagy néger karaván sajátságos sürgése-forgása nagy mértékben felkeltette utazónk érdekét, s igen élénken emlékeztette vissza azon jelenetekre, melyeket a sátoros cigányok élete ide haza nyújt. A tanya nem messze esett Katumbela falvától, honnan nagy számmal kaptak disznókat, kecskéket és tyukokat, melyeket levágván, a tábori tüzeknél sütöttek meg. A szegényebbek szárított hussal elégedtek meg s e mellett addig nézegették a pálinkás kancsó fenekét, míg a szesz meg nem tánczoltatta; tapsolva és énekelve járták el bakugrásokkal a fandangót, míg a többi pajtások körülöttek már hortyogva heverésztek. Amodább egy pár a bevásárlott holmik elosztása felett veszett össze s a fustély vastagabb felével igyekezett mindenik a másik előtt igazságát megfoghatóvá (jobban mondva érezhetővé) tenni. Néhányan csitítólágl léptek közbe, míg a veszekedő feleket el nem választották, kik szomorú arczczal nézegették fejük eltört üveggyöngyeinek romjait. A hidegvérüebbek egész nyugotsággal kötözgették össze árú csomagaikat, épen a *disputalók* szomszédságában. A gazdagabbak nagy büszkén sétálgattak új ruháikban, melyeket Banguelában szereztek, igyekezvén a választásnál minél rikitőbb színeket szedni össze. A szolgálatra kész négernök feltűnő ruháikkal és viseletökkel próbálták a tehetősebbek figyelmét magukra vonni, hogy ha csak lehetséges, valamicskét megkaparitsanak a sok elragadó holmiból.

Más nap igen fáradságos út várt a vándorokra, egy hegysort kellett végig mászniok, melynek vulkán kövei csodás alakzatokat tüntettek föl s csak itt ott tápláltak egy

pár tövis bokrot és áloe tőt; folytonosan meredek ösvényeket kellett követniök fel s le, melyeken a görgeteg kavicsok folyton kisiklottak lábaik alól. Két felől mélységes hegyszakadékok tátongtak, s a fehérlő embercsontok alant figyelmeztették a vándort, hogy mi vár rá, ha itt elbágyadva vissza talál maradni. Az egész karaván egy végigláthatlan vonalt képzett, mivel a szoros utakon csak egymás nyomában haladhattak. De majd minden perczen meg kelle állaniok, mert most itt botlott meg egy teherhordó, le is bukván málhájával, — majd egy másnak kellett valamit igazítani csomagjain. A magasabb sziklacsúcsok megöl mindenféle fegyveres, gyanus kinézésű rabló nép kukkantott elő, a menet erejét és fegyverzetét vizsgálgatván, s számítván, hogy vajjon kifizetné e magát a nyilt támadás, vagy pedig csak avval kell megelégedniök a mit a fáradtan elmaradozóktól elesenhetnek.

A kisebb utas csoportok bizton számíthatnak reá, hogy az útonálló rajtok ütnek, a magokat védőket lemészárolják, a többieket pedig mint rabszolgákat hurczolják el.

Magyar eleinte a karaván első felét igyekezett elérni, mivel ez utazás-mód nem igen volt inyére, de mután egy egész óráig kinlódott, semmit sem ért el egyebet, mint hogy elvesztette cselédeit, kik vizet és eleséget vittek számára, s csak késő estve akadt rájuk, mikor a tövises Vissongi völgyet egészen elpedve érték el. Akkor még nem tudván kimbundául, embereit keresvén, önkéntelenül is gyakran ejtette ki a portugal Como? kérdőszót, s azóta a négerek, kik igaz nevét nem tudták, máskép sem hívták mint: „Como ur (enganna).“

II. Az utazás Bihébe.

Az Upa vizesése. A vizesés Kabinál. Mulondo-Zambi tüzhányó. A Zergeszarvak. A kissandsik földé. A karavánt újból rendezik. Magyar mint parancsnok. Rablók. Követség és hadizenés. A Bailundák tábora.

A mindig nagyobb emelkedettséggel biró hegyvidéken bár helylyel-közzel igen fáradtságos volt az út: de a nehézségeket bőven kárpótolták a gyönyörűbbnél gyönyörűbb folyvást váltakozó kilátások; úgy hogy Magyar mind testileg, mind lelkileg felüdült általok s némely nap alig érzett fáradtságot a folytonos gyaloglás daczára.

Átkelvén a Katumbelán, még egy darabig partján haladtak fel, s nem sokára elérték a gyönyörű Upa vizesést. E folyó eséseig majd nem 300 láb széles, de egyszerre 24 lábra keskenyedik össze két közel fekvő szikla között, s itt vad zajgás között rohan le 50 lábnyira, mint egy tölcsérbe, az alatta levő hasadékban számos kisebb ugrást téve. A víz partján enyhe árnyas fák hivogatják az útast, hogy nyugodt élvezettel legeltesse szemeit a pompás látományon.

A nyugoti hegyoldal több ily vizezést mutat. De legszébb a kahii, az északi Mupinda földön. E vizesést a Mujinji folyó képezi a Hama hegyvonal lejtőjén. A gazdag folyó szintén egy szikla szorulatba nyomul össze s majdnem függőlegesen zuhog le 150 láb mélységre, itt egy keresztülfekvő sziklán porladva szét s innen megint 150 lábnyira omlik le, nagyobb részt párába és ködbe oszolva szét, — úgy hogy az egész esés mintegy 300 lábat tehet. A zaj, mit e katarakta okoz, már 4 mérföldnyire hallható.

De bár mily élvezetesek e vizesések a nézőre nézve; világosan mutatják, hogy milyen nehézségekkel kell itt a hajósoknak megküzdeni. A legtöbb folyó, még tengerbe ömlésénél is szikla gerendák által van elzárva, melyeken zuhogva kel át a hullám s a melyek torkolatuknál hajózhatók is, valamivel beljebb már járhatlanok a sziklaszakadékok miatt. Még a méltóságos Koanza is Pungo-Adongónál ily athághatlan sorompóval van elzárva s csak azon felül hajózható ismét.

A Bimba hegyvonal, melyet idáig a karaván megmászott egészen vulkánszerű; s erre látszanak mutatni a Benguelától délre fekvő Sumbok és Mundombok földjén levő kéntelepek is, melyek azonban, valamint a szintén ott található rézerek még nincsenek kiaknázva. Dombtól nem messze egy kénes forrás is van. A jelenben egyetlen élő tüzhányó a Libollok földjén van, s a benlakók Mulondo-Zambinak vagy is a szellemek hegyének nevezik, s mint a legtöbb tüzhányó, kúp alakú. Csúcsából, mely messze túl magaslik körülötte fekvő kopasz hegytársai felett, időről időre gőzfellegek és tűzoszlopok lövellenek föl, mint egy két ölnyre; ez többször ismétlődik egymás után mintegy 10 perczig s aztán ismét minden csendes. Ilyenkor erős kénszag üti meg az ember orrát

a vidéken. A bennszülöttek azt hiszik, hogy halottaik e hegyben laknak s azért nem mernek hozzá közeledni.

Azon sziklatömbök között, melyeket Magyar tovább utaztában ért, különösen érdekes volt a Binga Yam Bambi vagyis a Zergeszarvak csoportozata. Ezt két, tökéletesen egyenlő karcsú, magas granit-oszlop képezi, melyek egy, a tenger színe felett 3500 lábnyira fekvő hegybögéből emelkednek föl 30 mérföldnyire a tengerparttól, s messzire látszó határ-fát képeznek.

Az ösvény csörgedező patakoktól öntözött, növénydus hegyszakadékokon, hol tövisfedte hegygerinczen, majd buja fütől fedett fennsíkokon vezetett át. Minél tovább haladtak keletre, annál világosabban lehetett a tropikus esőzések jeleit látni. Rendszeren délutánonként verődtek össze a naptól felszitt ködök setét felhőcsomókká. Vakító villámok cikázták keresztül a setét eget, s a hegylánczok annyira megerősíték a dörgés zugását, hogy még a legbátrabb embert is megdöbenté. Közbe közbe mogyoró nagyságú jégeső is hullott, míg rendszeren szitáló langyesőbe oszlott szét éjjelre a zivatar dühe. Ilyenkor a reg hűs és üdítő volt. Az egész növényzet bujaságot lehelt és vizgyöngyökben csillogott, melyekbe a vándor, ha szép volt az idő, még reggeli fürdőt is vehetett, míg a feljebb kelő nap meg nem szikkasztotta didergő tagjait. De egyidejűleg új köd is emelkedett fel a völgyekből, szürke fátylával gyönyörű ellentétet képezve a setétzöld erdőkkel és himes rétekekkel; este aztán ugyan azon jelenet ismétlődött.

Mikor a kissandsik termékeny és népes földjére elértek: a karaván is új rendezésen ment keresztül. Estvére erődített éji tanyára vonultak és gunyhókat készítettek, hogy az esőtől meg legyenek őrizve. Az ily nyughelyek rendszeren oly tájakon vannak, hol elég fa, fű és ivóvíz van. Délután 3 — 4 óra felé szokott a menet megállapodni, s rögtön munkához fognak; az erdő fejsze csapásoktól viszhangzik. Egy kör alakú helyet pallizádokkal vesznek körül s csak egy pár nyílást hagynak benne, ki s bejáró helyül, melyeket éjjel szintén eltorlaszolnak. E fakerítésen közvetlen belől vannak a gunyhók, melyekben két hálóhely van készítve; négy villás águ czövek képezi az oszlopokat, a fedél keresztbe rakott fa-

lombokból van. Ha az idő esőre áll, még rástat is raknak rá, hogy vízhatlan legyen. A hálóhely felhalmozott földből áll, melyet fű, falevél s feljül pokrócz fed. Minden gunyhóban két ily ágy van, melyek között folytonosan tűz ég, a hideg és musquitók elűzése végett.

A tanya közepére összerakják a málhacsomagokat, melyeket alólról keresztbe rakott rudak, feljülről pedig falombok védnek a nyirok ellen. A karaván vezér tágasabb gunyhója is ezek közelében van. Egy ilyen tanya két óra alatt tökéletesen kész, s még a rablók rohamai ellen is menedéket nyújt, mivel egész éjjel örök vannak felállítva, s erre van is szükség, mert a kissandsik és szomszédaik a Selles és Ganda beliek szeretik az eféle időtöltést s néha ezren is összegyűlnek, hogy egy-egy mesterfogást tehessenek. Lakásukat rendszeren nehezen hozzáférhető sziklaodukba készítik, vagy mint valami sasfészket a gránit sziklák oldalára ragasztják; a mellett vakmerők és erősek s puskákkal, késekkel, hajítódárdákkal és fustélyokkal jól fel vannak fegyverkezve. Sőt rablóka-landjaikat egész a portugál partvidékekre is kiterjesztik, úgy hogy a benguelai kormányzó 1853-ban valóságos hadjáratot kellett, hogy ellenök viseljen. E célból Kaluamával, a Bailundók fejedelmével szövetekezett, ki 12000 fegyverest állított ki. Négy hónapig tartott a dühös guerillaharcz, — ekkor vissza kellett Kaluamának szétvert serge töredékeivel vonulni, s minden vérontás eredmény nélkül maradt.

Azon perctől fogva, hogy a karaván a Kissandsik földjére lépett, Magyarok át kellett a parancsnokságot venni, mert azt mondják, hogy a rablók nem igen merik az oly karavánt megtámadni, melyet európai vezet. Félnék a fehérek erélyétől, mert elég alkalmuk volt azzal tapasztalásból közelebbi ösmeretségbe jöni. Magyar is meggyőződött egy későbbi utjában, hogy van okuk rá. Midőn egyszer (1852-ben) Kilengues földjén a Hetala folyó mellett ütötte fel tanyáját: kissongója és egy pár kísézője egyszerre csak rémült arczczal rohannak hozzá s felszólítják, hogy kövesse őket. Nem sokára egy óriási vad figefához értek, melynek messze kinyuló ágain gyümölcsök helyett koponyák függöttek, míg a földön körülte porladó embercsontok heverték.

Valamivel távolabb egy megerősített tanya maradványaira bukkant, melynek eltérő berendezéséből mindjárt észrevette, hogy nem karavánnak, hanem rablóbandának szolgálhattott nyughelyül. Az embercsontok itt sem hiányoztak. Később megtudta e hely történetét. Egy loandai portugál mulatt, Luiz Game de Almeida, számos fegyveres kíséretében, tetemes mennyiségű elefántcsontot szállított s nem messze e borzasztó helytől ütött tanyát. Emberei, a friss nyomoktól vezetve, fölfedezték a rablók rejthelyét az erdőben és a 2000-nyi karaván rögtön bekeríté a szegény legények tanyáját. Jól irányzott puskalövésnek verték föl csendes álmukból s bár kétségbeesve védték magukat, mikor végre kegyetlenségéről híres kapitányuk — Kalukango — elesett, letették a fegyvert. Gama de Almeida a 70 leghirhedtebb rablót lefejeztette s a többiektől fegyvereiken kívül orrukat és füleiket is elszedvén, haza küldte őket. De mivel utjuk lakatlan tájakon vitt keresztül, aligha sokan hazaértek közülök. —

Magyarnak, mint új karaván vezérnek, minden málháról tudomást kellett szerezni, melyeket az utasok magukkal vivének, s azokból az illetekeket kiszakítani, melyek szükségesek valának, hogy minden törzsfőt kielégítsenek, kiknek birtokuk mellett haladtak el. Azonkívül az őrséget minden nap magához kellett hivatnia, s kiadni nekik a rendeleteket más napra, miben azonban a régi parancsnok is hűségesen segítségére volt. Ez öröknek kötelelességök volt számára a tanya közepén az éji nyughelyet elkészíteni, miért az út végével egy ökröt kaptak jutalmul.

Alig foglalta el Magyar az új hivatalt, a legközelebbi fejedelemtől követek érkeztek egy ökörrel, ajándékba, s azon felszólítással, hogy szerencséltesse látogatásával ő felségét. Ily alkalmakkor az a szokás, hogy az érkezők egy szembetűnő helyre ülnek le és várják, míg őket üdvözlik először. A házi gazda is maga üdvözli először vendégét, ki aztán minden bucsú nélkül távozik. Az üdvözlés abból áll, hogy háromszor tapsolnak, ugyan annyiszor kiáltván „Bokuetu!“ a mi azt teszi, hogy: béke veled. Ha a vendég ez üdvözlést nem viszonozza, ellenséges szándékkal jött. Az asszonyoknak meg van tiltva bokuetu-val üdvözölni valakit.

Ambár a vezér soha sem szokta a karavánt elhagyni s a fejedelem legczukrosabb szavaiban sem igen lehetett bizni, — Magyar még sem merte a meghívást visszautasítani, s elment a *székvárosba*, elővigyázatból azonban 100 fegyverest vitt magával, fedezetül. Az asszonyok és gyermekek sivalkodva rohantak szét láttára, mert az egyenes, hegyes orr, szabályos ajk, kék szemek és sima, szőke haj ocsmányság a négerek előtt. Köztök is vannak néha, a kiknek orruk nem oly pisze, ajkuk nem oly dagadt, — de ezeket társaik rendesen alattomos, meg nem bízható ficzkóknak tartják. Magyar gyakran hallá, hogy bírálgatja háta megett az asszony nép: növését elég csinosnak, s egy átalán türhetőnek tartották az egész embert, csak azt sajnálták, hogy haja és szeme olyan állati kinézést ad neki.

A kissandsik ura hosszú veres kabátban, széles ezüst paszománynyal ékitve, viseltes tábornoki felcsapott kalapban s hosszú ezüstgombos bottal jelent meg s az összevételéig hasonlított egy kapushoz; de a karaván küldeményét és Magyar magánajándokát nagy kegyességgel fogadta, s a társaságot bővibe látta el kimbomboval (kukoriczából készült sörrel). Az egész publikum nem sokára határtalan jó kedvre kerekedett s kivilágos virradtig járta a kedvelt Marimba ¹⁾ hangjai mellett.

Egy második látogatás, melyet a karaván más nap kapott, sokkal fenyegetőbb természetű volt. Egy pár teljes fegyverzetű, szép növésű néger ült le a tanya előtt harczielvényekkel felczifrázva, s az üdvöletet nem viszonzták, hanem a karaván vezére után tudakozódtak. Mindenki sietett fegyveresen a gyülelshelyre (olongo). A jövények mint a kubalai fejedelem (soba) küldöttei mutatták be magokat s Magyarnak egy portugál nyelven irt levelet nyujtottak át melyben a fejedelem azt állította, hogy valamikor az ő alattvalói közül néhányan egy bihei karavánnal Benguelába menték, de mind e mai napig vissza nem jöttek mivel a biheiek bizo-

¹⁾ A marimba egy délafrikai hangszer, mely hasonlít a mi czimbalmunkhoz, csak hogy húrok helyett vékony fa rudacsák vannak rajta keresztül rakva, melyek a szerint a mint hosszabbak vagy rövidebbek: vékonyabb vagy vastagabb hangot adnak, ha a fekete művész két kis kalapácsal játszik rajtok.

nyosan kirabolták és meggyilkolták. Ennek következtében a karavántól, vérdíj fejében 500 darab gyapot-szövetet, 200 font puskaport, 10 átalag pálinkát sat. követelt, ellenkező esetben háborúval és kirablással fenyegetvén őket.

E csiklandós kérdésben már elhagyta Magyar vezéri tehetsége, így hát Murszának, az előbbi parancsnoknak engedte át ismét az előjáróságot, ki egy csomó furfangos kérdéssel, melyek a legkörmösebb európai ügyvédnek is becsületére váltak volna, kivette követ uraimékat sodrukból. Különösen azon lovagolt, hogy az állítólagosan hiányzó impembáit mutassák elő, azokat az áldozati vérrel bemázolt rongyokat, melyeket mi is említettünk fölebb, s melyek nélkül egy fejedelem sem adja meg alattvalójának az utazhatási engedélyt. A követek végre sem tudtak magukon másként segíteni, mint hogy egy széttépett töltést a Mursza lábai elé dobtak, mint hadizenési jelt s általános huhogató és harc-rivalgás közben eltávoztak. A karaván harcra készen állott; az örök bizonyos jelekben egyeztek meg, melyeket majd füttyöngetni fognak, ha valami veszedelem közeledik. A tölténytartók készentartattak, hogy könnyen szét lehessen a töltéseket osztogatni, míg mindenki fegyvert fogott. A karaván pár nap alatt elérte Kubala urát ki oly barátságosan fogadta, mintha semmi sem történt volna. Mikor aztán a fenyegető levél szóba jött, azt mondta, hogy azok a követek hazudtak, de az utasok meg voltak győződve, hogy az egész nem volt egyéb, mint csalási kísérlet, s ha a karaván gyöngébb vagy gyávább lett volna, bizonyosan egy perczig sem késett volna kirabolni őket.

Sokkal nagyobb aggodalmat okozott az említett követésnél egy tudósítás, melyet pár nappal azután egyik szövetséges fejedelem juttatott a karaván tudomására. E tudósítás abból állott, hogy egy sereg Bailunda-harczos ütött tábort épen a karaván utjának szélén. Eredeti szándékuk ugyan az volt, hogy a Muhumbák ellen járnak rabló-tábort, de miheleyst megtudták, hogy a karaván közeledik: megállapodtak. Egy pár előre küldött követ igaznak találta e tudósítást s ez által az egész karavánt felindulásba hozták. Egyik rész csatát javasolt, a másik beakarta magát sánczolni, a többi meg

azt tartotta jobbnak, ha szépen megkerülik a rabló csoportot. De a csata ép oly koczkázatot volt mint a sánczok közé vonulás, hol élelmi szerek hiányában nagyon hamar juthattak volna aggasztó helyzetbe. A rendes útról való eltérés pedig éppen jogot adott volna a Bailunda királynak, a bevett szokás szerént, általános felkelésre és támadásra a vándorok ellen, mely esetben szomszédai is szövetségesei lettek volna. A közép utat választották tehát. Követséget küldtek az említett sereg vezéréhez s szabad átvonulást kértek tőle, tekintélyes ajándékkal támogatván kérelmeket. Ha pedig megtagadná az átvonulást vagy követeléseit szemtelenül felcsigázta volna: úgy akarták, hogy kettőztetett sietséggel fognak serge ellen nyomulni s ők támadják meg, mielőtt még csak gyanítaná is.

A visszatérő követek háromszoros békeüdvözletet, s azon biztosítást hozták a vezértől, hogy ő éppen nincs ellenséges szándékkal a karaván iránt, s csak is egy néhány holmit kér a miben most történetből megszorult. Ez után következett a kontó, tele pálinkával, kelmékkal, puskaporral, kovával sat. a mi bár szép kis összeget tett ki, de a számos és gazdag karaván igen hamar és könnyen összegyűjthette.

A vezér egyszersmind azt is kikérte magának, hogy a karaván fehér parancsnoka személyesen vigye át neki az ajándékokat, két nő kezest ajánlván fel biztonságáért. Mivel más-kép nem lehetett, engedett Magyar a kivánságnak, habár nagyon jól tudta, hogy egy szerecsen nem igen sokat csinál egy két esküszegésből, kivált ha azok által kincsszomját elégítheti ki. Mindjárt más nap reggel elindult hát az ajándékokkal és egy pár kísérelővel az ellenséges táborba, mely négy részre volt osztva, középen a vezér sátrával, melyet egy nagy vörös zászló különböztetett meg a többitől.

Miután tovább egy fél óránál várakozott, a vezér, Kanduko-Lombeaganda, színe elé bocsátotta, ki Bailunda királyának veje volt; erős, magas s ahozképest szép ember. Körülte álltak testőrei, a tolnács, főudvarmestere és a szék hordó. E vidékeken, csak az előkelőknek van jogok, s ezekre ülni, s éppen ezért méltóságuk e jelvényét mindig magok után hordatják egy rabszolgával. Az európai nálok egyenjogú a benszüllött legfőbb nemességgel.

A vezért a többi parancsnokok és egy egész csoport nőtolongta körül. A katonák fénylettek a zsirtól s jól fel voltak fegyverkezve, némelyiknek puskája is volt. Hajuk mesterségesen volt összefonva, s épen úgy nézett ki, mint egy dragonyos sisak, s számos közbefont csigától csillogott. Két oldalt is hajfonadékok csüngöttek le s üveggyöngy füzérekkel voltak ékítve. A vezér fehér, gyapot szövet övével erősítette meg bő, lobogó köpenyét, mely vöröscsikos fehér kelméből volt. Vállán egy darab kék kartont viselt s karjai egész könyökig tele voltak rézkarikákkal. Előbb beszédet tartott katonáihoz, miközben a zenészek halk futamokkal kísérték szavait, s csak azután fordult az idegenekhez, kétszer tapsolt s üdvözlé őket a szokott Bokuetuval. Nyíltan megvallotta nekik, hogy tisztei azt tanácsolták neki, hogy a karavánt támadják meg s mentsek meg terheitől, de ő minden fehérnek jó barátja, kissokója, s már csak ezért is erkölcsi lehetetlenség lenne rája nézve, egy oly karavánt háborgatni, melynek vezére az ő kissokójának fajrokona.

Kissokó-barátságot kötni eredeti szokás azon népeknél s még vallásos szertartások is járulnak hozzá. A két barát, kik ily kötést szándékoznak csinálni, egy bizonyos napon összegyűjtik rokonaikat és a varázsdoktort. Miután kimbombóval (kukoriczasör) kellő lelkesedésbe hozták magokat: a kimbanda (pap) meghasítja mind a két barát karját s a kifolyó vért egy kimbombós edénybe fogja fel. E kissokó-italt felhajtja a két szövetséges és megöleli egymást. E percztől fogva tökéletes vagyonszövetség áll be, még a feleségekre nézve is. Ha veszély éri valamelyiket, a másik életével is védelmére kél.

A vezér a nyert ajándékokat rögtön elhordatta láb alól udvarmestere által, mert úgy látszott, hogy maga sem igen bizott saját katonái tiszta markában. Egyáltalában egy serecsen seregben minden több van, mint fegyelem s épen azért Magyar is gondoskodott, hogy mihelyt a kancsóknak kezdtek a szövetséges urak látni, s vad tánczba keveredtek: egész csendességben hátat fordítson nekik, visszasietvén a karavánhoz. Nagyon valószínű volt, hogy a rablók maguk kezére fogják az utasokat megtámadni és kirabolni, a nélkül hogy gon-

doltak volna a biztosításra, mivel vezérök ellátta azokat. Ily esetekben aztán el szokták zászlóikat hagyni s a nyert prédával egyenesen haza mennek. Mivel az eféle támadásokat rendszeren kora reggel szokták tenni: a karaván rögtön útnak indult, s éjnek idején, észrevétlen lopózkodott el a félelmes tábor-hely mellett, s mivel nem sokat késedelmeztek, nem sokára jó messze hátuk mögött hagyták a vad rabló csoportot.

De voltak Magyar utazásában kellemes kalandok is helyel-közzel. Midőn egyszer Kandala közelében, gunyhójában pihent s épen a kétes jövőről gondolkozott: barátságos portugál üdvözet ébreszté fel álmodozásiból, s midőn föltekintett, két kis csinos néger lánykát látott maga előtt. Mindjárt ruházatjuk meglepte őt, mivel félig európai volt, még inkább azonban az ajándék, mely fügeből, ananász s más déli gyümölcsökből állott s melyet, mint mondák, urnőjük Donna Izabella küldött szives üdvözetével, ki a közelfekvő faluban lakott, s azon kéréssel, hogy szabadjon Magyarat meglátogatnia. Magyar örömét nyilvánítá ki ez izenet fölött s a kis lányok eltávozván, csak kevés idő múlva a hordárok egyhangu éneke és a csengetyük csilingelése tipoia közeledtét jelenték, mely a gunyhó ajtaja előtt állott meg. De a lakás oly kicsiny volt, hogy a vendéget a szabad ég alatt kellett elfogadni, hol a szolganők már is szép szőnyegetek terítették; az urnő kilépett a fedett tipoiából s bemutatta magát hazánkfiának.

A hölgy 22 éves lehetett; növése karcsú magas, arczzsine setét-barna volt, mely mindjárt elárulá hogy mulattnő. Bár orra és szája tökéletes szerecsenszabású volt, — hibátlan testalkata és lángoló szemei sokatmondók valának. Gyöngyfehérségü apró fogai úgy fénylettek, mint a gyöngy. Világos, bő ruháját hosszú fehér selyem öv köríté s vállát kék shawl fedé. Fejére gazdag himzetü selyem kendőt kötött s nyakát, füleit drága ékszerek boriták.

A többek közt elbeszélte, hogy Benguelában született, de Braziliában nevelkedett. Visszatérvén honába, egy ben-szülött kereskedőhöz ment férjhez, s itt Kandalánál telepedett le. De már két év múlva özvegygyé lön, a kereskedést azért maga folytatja, míg földjeit rabszolgákkal művelteti.

Azután meghívta Magyar, hogy adja vissza látogatását, mit ez még az nap meg is tön. Lakása igen szép és tiszta volt, s itt volt alkalma a régóta nélkülözött európai ételekből ismét jóllakhatni. Mint jó barátok váltak el, s hogy azok is voltak, kitünt hét év múlva, midőn Donna Izabella életveszélyben volt Magyarnek őriző angyala.

Közbe-közbe másokat is meglátogattak a karavánból nőesmerők a nyughelyeken, de ezekben nem jó volt bizni. Egy pár nappal a fentebb elbeszélte látogatás után Sakamberából négerek és négernők érkeztek a táborba s még éjszakára is ott maradtak. Reggel a vendégek nem voltak sehohol de egy csomó pálinka és kelme sem volt sehohol; husz kisebb nagyobb csomagot loptak el. Csak Magyar magán vagyonából három hordó puskapor és két átalag pálinka hiányzott. Azután az lett a szabály, hogy idegennek nem szabadott éjjelre a táborban maradni.

A kissandsik földjét elhagyva a Kubale völgyön át a Lingi-lingi hegyláncz fensíkjaik kellett végig mászni, hol Magyar egy Pakaszsa (vad bival) vadászaton volt jelen; de őszintén bevallja, hogy nagyon szomorú szerepet vitt benne. 40 puskás indult el s az óriási állatokat egy teknőalakú mocsáros süppedék iszapában találták kényelmesen heverészve, s a magas fü között hátuk megé lopózkodtak. Magyar az inába szállt a bátorsága, midőn a roppant barmokat, nagy szarvaikkal meglátta s nagyobb biztosság végett egy termitabojra mászott. De alig látták meg a szörnyek, dühbe jöttek, zihálva ütötték föl fejeiket s tova robbantak. A vadászok löttek s kiáltottak Magyar, hogy ő is lőjön azokra, melyek gyors futtokban épen mellette rohantak el. De az ijedtség annyira erőtt vett rajta, hogy a fegyvert is alig tudta tartani, annyival kevésbé lett volna képes czélozni s még el sem süttötte puskáját. A vad állatok, szikrázó szemeikkel és habzó szájukkal úgy tetszettek neki, mintha ördögök lettek volna, s mindig csak azon törte fejét; mit gondolhat magában az, a kit ezek a szarvak először a levegőbe röpitnek, aztán felspékelnek s az otromba lábak végre kásává töpörnek össze? Társai nem bajlódtak ilyen csiklandós kérdésekkel s hetet el is ejtettek szerencsésen. Magyar pedig szépen lelopta fegyve-

réről a kovát, s keseredett arczczal tudatta velök a szerencsétlenséget, mely őt azon dicső élvezettől fosztá meg, hogy egy pakaszszát teritsen le.

Igy legalább megmentette a szerencsenek szemeiben a *mi* becsületünket, mert azok minden európaít született hősöknek tartanak. Az elejtett vadakat megnyuzták s a hust a karaván közt elosztották; de akár meddig főzik is ezt a hust, mindig marad valami kesernyés ize. De ha sokat gyalogolt az ember, nem igen kérdi, édes-e vagy keserü, a mi a tálban előtte van s így jól hozzá láttak e jó darab állatokhoz, melyek legalább kétakkorák, mint a mi marháink.

Sajátságos vadászatok vannak még Afrikában a sáskákra. A karaván öröm rivalgással fogadott egy ilyen sáskafelleget. A teherhordók lerakták málháikat s az üres eleségtáskákat teletömték evvel az élő utraivalóval, melyet estve a tűznél szépen megpörköltek, s úgy tele töltötték a vidéket orrfacsaró füsttel, hogy Magyar alig gyözte tüsszentéssel.

A hol az utasok lakott helyekre értek, mindenütt ropant mivelte területeken kellett áthaladniok. Itt a kukoricza két akkorára nő, mint egy ember; ezen kívül bőviben termesztették a maniokot, burgonyát és babot, sőt a dohány sem volt elfeledve.

Mikor a Lingi-lingi hegység tövéhez értek, a bérczvidék borzasztó zivatart küldött üdvözletükre s olyan dörgésmorgás volt, hogy még a legbátrabb embert is megrendítette. E fináléval vettek bucsut a Kiakák földétől, hol még egy borzasztó kivégzést is végig kellett nézniök. A szerencsétlent avval vádolták, hogy éjjel oroszlánná változott s ez alakban széjjeltépte szomszédját. Vallató szerül mérget kellett bevennie, s a borzasztó kín, melyet a méreg belsőrészében okozott, ki is sajtolta belőle a vallomást. Ekkor hánytatóval szabadíták meg a kinoktól és haláltól, de csak hogy még borzasztóbb módon végezze nyomorúlt életét. Egy fához kötötték, s egyik legdühösebb vallató mély vágást ejtett nyakán, mig a többiek botokkal hasogatták be koponyáját, szedték szét testét darabokra s eleven szenet raktak a tátongó sebekbe, mig nem borzasztó kinok közt adta ki lelkét. E babonás és kegyetlen eljárás eléggé bizonyítja, hogy a kiakák

semmivel sem állnak hátrább szomszédaiknál. Győzelmi tiorvornyáikon a lakoma fénypontját ember, kutya és bivalhus képezi.

A Lingi-lingi hegységen átvivő utat Magyar igen szépnak rajzolja. Azt mondja, hogy a váltakozó tájak által nyújtott élvezetek bőven kárpótolták azon fáradaImakat, melyekkel hozzájutottak. Eleinte a Balomba völgyét követték, s egy sűrű folyondáros ős erdőn kellett áthatolniaok; azután nyílt téren vezetett az út s kanyarogva mászott fel a hegynek, gyakran mélységes szakadékok fölött hajolva el. A körülte fekvő sziklacsucok a legváltozatosabb és saájátságosabb alaknak voltak. Némelyiket fenyők boríták, melyek lépcsőnként kapaszkodtak fel a legmeredekebb oldalokon. Mások majdnem kopaszok voltak s csak egy-egy kövér levelű aloé vagy kaktusz bokor ödöngött rajta; míg a mélybe lenn zugó patakok csattogása zajgott s az utasokat csevegő madarak kísérték nyomon.

Nem soká az 5000 láb magas Kiabera fennsíkra értek fel, honnan mindenfelé a legpompásabb szabad kilátás nyílt. Kiaberafalva, valami 160 nádgunyhóból állhat, egy kúp alakú, magában álló hegy csucsán fekszik, mely még e fennsík fölött is uralkodik. Itt történt az is, hogy a pihenni dőlt fáradt vándorokat egy sereg vörös hangya riasztá föl édes szendergésökből. Kandala is itt fekszik, Donna Izabella gyönyörű lakhelye, kiről már fennebb tettünk említést.

A Lingi-lingi és Djamba hegység között fekszik a Hambók földe, melynek északi részét több kis folyó áztatja, melyek aztán a Kevébe egyesülnek.

Ezután következett az utolsó gát, melyen át kellett utasainknak hatolniaok, hogy azon fennsíkra jussanak, melyen utazásuk célja és honuk : Bihe feküdt, s ez a Djamba óriási csucsá volt, mely mint valami lábakon állt az alacsonyabb erdőkoszorúztá hegyeken. Bár az út igen fáradságos volt : általános vidorság uralkodott a karavánban, s mindenik vigdalba kezdett, nagyobb részt olyanra, melyet idegen földön tanulának, mert a Kimbundák legnagyobb kedvtelése abban áll, hogy minél több idegen dallal, üdvözlő szavakkal, tánczokkal vagy más szokásokkal dicsekedhessenek, mivel

nálok nagy dolog, ha valaki országot-világot látott ember, s az összejöveleteknél valóságos verseny fejlík ki közöttök, hogy melyik tud és látott többet.

A karaván énekére zivatar zúgása viszhangzott a hegy felől, mely sietségre ösztönzé mindnyájukat; de bár a lehető gyorsan haladtak, a zivatar még gyorsabb volt nálok is, s mire a hegy tetején elérték állomáshelyüket: bõrig át voltak ázva. Magyart még a hideg is kilelte ennek következtében s így igen igen örült, hogy más nap pihenés napja volt s jól kiizzasztva magát megszabadulhatott kellemetlen vendégétõl. Betegségében egy pár Djamba-néger meg is látogatta, kik itt fenn laktak a hegy tetején s egy kis köztársaságot képeztek. Erõtelmes, szépnövésû emberek voltak, csak persze függetlenségük öntudatában kissé tolakodók is. Ezek közül egyik érdekes közleménnyel szolgált Magyarnak. Elbeszélte, hogy régebben egy fehérnek volt rabszolgája, a ki itt lakott. Magyar is hallott még Benguelában egy bizonyos Jao Cotáról, ki brazíliai számüzött volt s azelõtt vagy 16 évvel e vidéken élt. A szerecsen Talama-ho uszinak — dühöngõ oroszlánnak nevezte s azt mondta hogy meg is érdemelte e nevet azért a sok borzasztó kegyetlenségért, melylyel számos cselédjével bánt. Két rabszolga társaságában arany fõvenyet mosott a hegyek közt s csere-kereskedést üzött vele Benguelában. Ezt jó darab ideig folytatta, mig nem végre egyik rabszolgáját részegségében agyon ütötte. Ez utobbi kegyetlenség teletölté poharát s nyilvánosan boszorkányságról vádolák, — de még ideje korán odább állt s késõbb Braziliában telepedett le. Az elbeszélõ volt az a másik rabszolga, ki a dühöngõ oroszlánnal aranyat mosott, s ajánlkozott is hogy Magyart oda vezeti, de hazánkfia nem vehette ez ajánlatnak hasznát.

A Djambák fejedelme volt az, ki az útszélien táborozó Bailunda-seregrõl tudósítást küldött volt a karavánnak s ez által nagy veszélytõl szabadítá meg azt. — Mivel a rabló törzsek egymással való érintkezése majd csak ellenséges szándékkal szokott történni: két ily állam között rendesen egy jó darab föld lakatlan és miveletlen szokott maradni, hol az erdõségek szabályszerûleg nagy rétekekkel váltakoznak.

Amaz a használható fákon és pálmákon kívül számos vadgyümölcsfákkal is bővülködik. Magyar ezek közül, mint a legnemesebbet, a Luhengo-gyümölcsöt emeli ki, mely színre és alakra a mi szilvánkhöz hasonlít, csak egy kissé gömbölyűbb; ize édes-kesernyés és igen zamatos; egyedüli hibája csak az, hogy nem magvaváló. Említi még a valunka- és olombumbu gyümölcsöket, emez majdnem olyan mint a kökény; husa bár nagyon fűszeres de nem leves. A vad-disznóknak kedvencz ételük s egy helytt, hol az olombumbu bokrok sűrű csalitot képeztek: egy egész csordát robbantottak szét. Űzőbe vették őket s 18 darabot szerencsésen el is ejtettek, de biz az a 2000 emberből álló karaván közt széjjel osztva, csak annyi volt mint hat medvének egy vaczkor.

A Djamba-hegység megmászása után elérte a karaván az afrikai felföldet, mely Magyar számítása szerint 6000 lábnyira lehet a tenger színe fölött. A föld fekete homokos volt, de vizekben nem szükölködött, melyek mind a Kutatuba ömlenek. Helylyel-közzel nagy lápok terültek el s a tavakat vízi madarak lepték, míg oldalt a kis dombokon a bennlakók falvai fehérlettek óriási incendera fáktól beárnyalva, melyek platánokhoz hasonlítottak.

Az út koronáját egy derék jégeső tette fel, úgy hogy rövid időre, a tágas rétsíkot jég palást fedezé, mi Afrikában szokatlan látmányt nyújtott. A jégesőre sebes zápor következett de ez által az utak oly feneketlenek lettek, hogy a vándorlás formális gázolássá változott s Magyar meggyőződhetett, a portugál példabeszéd igazsága felől, hogy: legnehezebb a bőrt a farkáról lehuzni! (A miért különben nekünk nincs mért Portugalba mennünk, mert mi is tudjuk, hogy végén csattan az ostor!)

III. Bihében.

Megérkezés Bihébe. Az új lakás. Cselédség. Kihallgatás a „Dühöngő orosz-lánál”. Koronázási szertartások. Pakaszsa társulat. Magyar meg van boszorkányozva. Ozoró herczegasszony. Kimbunda szokások.

A karaván elérvén Bihe határait, kisebb csapatokra oszlott, hogy különböző lakhelyüket a legrövidebb uton

érhessék el. Jövetelüket már egy pár nappal azelőtt hírül hozták az előre küldött követek, úgy hogy mire megérkeztek, a nők már bőviben elkészítették a sok kukoricza sört s még az útba eső falvakban is mindenütt tele kancsókkal fogadták.

Magyar teherhordói nagy részt már a határ átlépésénél elhagyták őt, mert szégyelték rokonaik előtt mint szolgák jelenni meg — s más hordároknak adták át csomagaikat, kik őket helyettesíték. Magok pedig a legszebben felöltöztek a bérül nyert kelmékbe, s otthon aztán mindenféle históriákat tálaltak fel, hogy mint jutottak ők ezekhez az európai drágaságokhoz. Csak egynehányan maradtak Magyarhoz híven, s ezek is kissongójának rokonai voltak, s mint ilyenek Magyart vendégüknek tekintvén: gyalázatnak tartják val a őt elhagyni. Minél inkább közeledtek honukhoz, annál gyorsabban lépdeltek s még éjjel is utazni akartak, hogy minél hamarabb érjenek családjukhoz. De még ezt a honvágyat is meg lehetett gyógyítani — kukoricza-sörrel. Egy útba eső faluban bőviben vendégelték meg e nectárral; letették tehát málháikat s addig ittak míg lábuk megtagadta a szolgálatot. Dadogva kértek Magyartól bocsánatot s avval mentették, késedelmezésüket, hogy a zergeszarvak mára esőt jósoltak s azért maradnak fedél alatt.

Más nap Magyar kikérte magának az ilyen időjóslatot s délutánra szerencsésen meg is érkeztek a kissongó lakára. Itt akart Masisi-Kuitufalván letelepedni s vagyonaival egyelőre négy gunyhóba helyezkedett be, melyek számára előre el voltak készítve.

Mind őt, mind kíséretét kitünő szivességgel fogadták. Minden kitelhetőt megtettek, hogy a fáradtak kipihenhessék magokat s bőviben látták el őket étellel, itallal. Az üdvözletek után egyik teherhordó neki fogott az egész út eseményei elbeszéléséhez, s a 116 nap minden aprólékos élményeit, minden helyet, hol megálltak, minden embert, kivel találkoztak, oly pontosan előszámlált, hogy Magyar nem győzött csodálkozni emlékezőtehetségének erőssége felett.

Magyar lehető hamar akarta lakhelyét (Libata) elkészíteni; követséget küldött tehát — megfelelő ajándékokkal

ellátva, az ország fejedelméhez — hogy tőle az engedélyt kinyerje a letelepedhetésre. Követei öt nap multán tértek vissza a király küldöttsége kíséretében, kitől üdvözlét s a kért engedélyt hozták s egyszersmind azon felszólítást is, hogy mihelyt a lakás be lesz rendezve, személyesen keresse meg az uralkodót.

Magyarnak szabadságában állott akármelyik darab földet elfoglalni, melyet senki más magáénak nem nevezett. kissongójának falva oly szép vidéken feküdt, hogy eleinte igazán nehezebbre esett a választás. Végre is egy szép völgyben határozódott meg, melyet szép tiszta patak szegett végig, a Kuitu folyóba ömolvén. A kilátás is gyönyörű volt: egy felől lombos erdők váltakoztak a buja rétekkel, tulnan pedig egy csomó falu látszott az incenderafák árnyában, úgy hogy egészen el volt ragadtatva a táj idylli szépsége által s kinyilvánította kísérei előtt, hogy itt üti fel libatáját. De mennyire meg volt ütődve, midőn kissongója tudatta vele, hogy az lehetetlen, mivel egy évvel az előtt ép e helyen végeztek ki egy boszorkány mestert s azóta a rossz szellemek (Kilulu) itt kísértének, s ha itt telepednék le, sem neki sem övéinek nem volna soha egy perczig is nyugtok s még életök is veszélyben forogna. Magyar kezdte észre venni, hogy mennyire csalódnak a poeták, midőn azt hiszik, hogy a természeti emberek élete nem más, mint a béke édes idyllje, s minden hiányt csak az előre haladó polgárosodás (!) eredményének tulajdonítanak. Nem maradt hát egyéb hátra, kivált ha elgondolta a babonának jövet látott szörnyjeleneit, mint a vakhitet ép azon fegyverekkel győzni le, melyeket a körülmények magok nyujtának. Igyekezett tehát a kimbundákat (varázs-pap) részére hódítani, saját javára használván fel őket a mi igen jól sikerült neki. Csak akkor nyilvánította ki, hogy mint európai felül áll a hókusz-pókuszokon, ha igen alkalmatlanok kezdtek lenni.

Előhivatta tehát a varázslót s egy kövér disznót s egy csomó szövetet rakván lábaihoz; felszólítá, hogy üzze el a kísérteteket a paradicsomból, melybe gunyhóját építeni akarta. Erre a pap egy kecskét vágott le, mint engesztelő áldozatot, vérével bemázolta Magyar homlokát, egy darab krétával

mindenféle ákom-bákomokat rajzolt karjára és mellére, avval bele fútt zergeszaruiba minden égtáj felé kétszer — s vége volt az ördögöknek, a hely megtisztult a kiluluktól.

A völgy csendjét most sürgő élet zsidongása váltá föl. A szomszéd falvakból ifju, öreg sietett, hogy a libata építésnél, kis ajándékokért, segédkezet nyujtson. A férfiak gerendákat vágtak az erdőben; asszonyok és gyerekek sást gyűjtöttek a réten, a fedélre. Hogy a benszülöttek előtt tekinélyét fenntartsa, nagy libatát kelle építnie, s legalább egy félszáz rabszolgát és cselédet szereznie. Berendezkedésében semmiben sem tért el a bennszülöttek szokásaitól: csak épen, hogy házát négyszegletüre építette, kerek helyett.

Legelőbb is egy lehetőleg erős, tágas kerítést csináltak embervastag, jó magas vas-fa törzsekből s a közöket derék rözse-csomókkal töltötték ki, mely minden ellenséget távol tartott a bennlakóktól, míg ezek biztos rejthelyekből puskázhattak reájok; e fal körül épültek a cselédlakok és raktárak; ezután megint egy erős pallisád négyszög következett, s ezen belől a valódi lakás, az úr és közelebbi család tagjai számára — *in spe*. A gunyhók is, mint a pallisádok fatörzsekből voltak, melyeket sűrűen egymás mellé a földbe vertek, azután megtapasztottak, s be is meszeltek. Magyar lakásának lehetőleg európai kinézést adott.

A dolgos nép tehetsége szerint sietett, hogy a fehér ember meg ne bánja határozatát, hogy köztök telepedett le. Különösen az asszony nép sajnálta volna, ha Magyar elhagyta volna őket, nem kinézéseért, — mert még mindig nem tudtak kibékülni hegyes orrával, keskeny ajkaival és *állatias* sima hajával — hanem a sok pompás holmiért, melyek birtokában voltak, mivel remélték, hogy idővel megszerezhetnek belőlök egyet-mást, csere utján magoknak.

A szükséges cselédséget megszerezni nem került nagy bajába. Szabad cselédséget itt nem előnyös fogadni, mert azok csak speciális szolgálatokra kötelezik magokat; sokkal jobb tehát rabszolgákat s ezeken kívül jobbágyokat szerezni. 30 rőfnyi kantonért olyan tenyeres-talpas legényeket és lányokat lehet zálogba kapni, hogy még. Az ilyen zálogos jobbágy ép oly kizárólag szolgálja urát, mint a rabszolgák

de sem megbillogozni sem megverni vagy eladni nem szabad, s mihelyt a zálogdíjt kétszeresen visszafizeti, szabadon kell bocsátani. Utoljára annyian jöttek, a kik vagy magukat, vagy rokonaikat akarták elzálogosítani, s tagadó válasz esetében akkora sápitozás kerekedett, hogy erőnek erejével kellett őket a várból kitudszkolni.

Azt hinné az ember, hogy e számos cselédség eltartása valami sokba kerül: pedig ép oly könnyű őket ellátni, mint megszerezni. Mihelyt a legény össze tudta gyűjteni a mátkadíjt: megházasodik, hogy felesége mivelje számára földjét, — mert a földmivelés ott kizárólag a nők kötelessége, a férfiakat csak a vadászat, házépítés — sat. illeti meg. A házas rabszolgák termésük egy részét a családdal nem bírónak s meg más részét az urnak szolgáltatják ki. Ez utóbbi pedig az igen kevésbe kerülő ruházatról gondoskodik s évenként egy pár rőf kartont ad nekik e végből. A nők is ilyen ajándékokat kapnak férjeiktől havonként, vagy ha ez nem telik: egy csomó vigasztalást jobb időkre, — hogy lesz még szőlő s lágy kenyér.

Mihelyt a libata készen volt, Magyar hozzálátott, hogy köteles látogatását megtegye Kayaya-Kayangulánál, a királynál. Kombala, a főváros két napi járó földre lehetett. Minél közelebb értek hozzá, a föld annál míveletlenebb, vadabb lett, mert az afrikai nagyok nem arra néznek, hogy alattvalóikat védjék és boldogítsák, hanem, hogy lehetőleg kifoszszák s kiszívják zsirjukat. A város, mint rendesen, dombon feküdt, incendera fáktól körülvéve. A város kapujához egy keskeny ösvény vezetett a meredek sziklán fel, s Magyarnek egy álló óráig kellett kíséretével várnia, míg megkapta az engedélyt a beléphetésre. A kapun belől tágas pázsitos terület el, magas fáktól beárnyalva; azontúl nyomorúlt szalmafüdeles viskók piszkos utcákat képeztek, melyek bámész szájtátókkal voltak telve, tömve. A város közepén egy félig kiszáradt patak menykő egy gondolatvonalt képezett, melyen — hid hiányában — általános gaudiumra Magyarnek egyik rabszolgája vállain kellett átgázolnia.

Kissé tovább egy csomó fapad volt lombos fák árnya.

alatt, hova a *nagyvárosi* népség szokott kiülni. A *paraszt-ságtól* választékosabb és czifrább ruháikkal; finomabb magukviseletével és folyékonyabb beszédmodorukkal különböztetik meg magukat s egyáltalán igyekeznek lakhelyüknek becsületet szerezni. Egy darab ideig e *promenádon* várakozott Magyar, mikor azon tudósítást vette, hogy: „Ö felsége ma — fájdalom — államügyekkel annyira el van foglalva, hogy el nem fogadhatja, kéreti tehát, hogy a számára berendezett gunyhóban tegye lehető kényelembe magát, mert holnap el fogja fogadni.“

Az elfoglalt gunyhóban, a nagyon is kimagyarázható szerecsen kíváncsiság nem igen sok nyugtot hagyott neki, de azután böven is ellátták élelmi szerekkel és csemegékkel. A fekete szépek nagy önérzettel fogadták az ajándékokat, melyeket hazánkfia az övékért adott nekik.

Másnap reggel egy királyi hivatalnok az udvarhoz vezette, mely tágas házsoportból állott pallisád-faltól körülvéve. A külső kaput az afrikai hős építészeti modor szerint régibb és újabb korbéli kaponyákból álló gyűjtemény ékítette; némelyik már egészen megfakult, míg a másik friss vértől csepegett, s mikor szegény Magyar (tatárnak is mondhatnók) e végzetes kapun belépett, úgy tetszett neki, mintha egyenesen oroszlánbarlangba sétált volna. Az út belől keresztül-kasul kigyózott sikátorokon és térecskéken keresztül, úgy hogy magára soha onnan ki nem birt volna jöni. Egy második pallisád-fal kapuján belépve: végre egy kis udvarba érkezett kissozójával, melyben az uralkodó trónja állott, kifeszített oroszlánbőr menyezet alatt. Ez elfogadó-terem egyik végén az udvarikápolna emelkedett, kiváló díszes modorban.

Hogy előszobázás nélkül még egy szerecsen-felség elé sem lehet jutni: azt már volt alkalma Magyarnek tapasztalnia; most is csak egy félóra eltelte után jelentette a csöngetyü a fejedelem közeledtét; előtte egy szolga lépdelt quagafarkkal kezében, utána pedig egy csomó *generalis*. Megérkezve a trónuson foglalt helyet, lábainál kedvencz apródja térdelt, körülötte pedig a harczosok álltak, hajuk a felebb leírt dragonyos sisak módjára fésülve. Fegyverzetök hosszú

puskából, hajító-dárdákból és fustélyokból állott. Kayaya-Kayangula király magas, sovány ember volt, s 50 éves lehetett. Arcza elég szabályos, sőt megnyerő is lett volna, ha pislongató szemei nem kölcsönöznek vala neki valami visszata-szító kinézést. Fejét fehér turbán köríté; ruhája bő, sötétkék köpenyből állott, melyet fehér, rojtos öv tartott össze. Vállaira fehér-sárga és vörös-csikos shawl borúlt. Minden ék-szere egy aranyba foglalt oroszánkörömből állott, mely talizmánul fekete zsinóron függött nyakában; kormánypál-czáját egy kis tör képezé, melylyel folyton játszadozott. Le-ülvén, üdvözlé Magyart, a szokásos hármas bokuetu-val (béke legyen veled), ki szintén helyet foglalt vele szemben a magával hozott széken, s minden köszöntésre: „veled is fejedelmi atyá“-val felelt. Erre a hősi kar folytonos tapsolás közben dörgé uralkodójuk dicsőítésére: „Üdvözlég, Ur, hatalmas oroszlán! Dühöngő oroszlán!“ Magyar kisso-gója ura és a király közt térdelt le, s most vevé a parancsot, hogy szóljon. Szokott hosszadalmasságával előadta az uta-zást szegről-végre, s azután azon tervét, hogy Bihe népe közt akar letelepedni, innen akarván kirándulásokat tenni a szomszédos országokba. Ennek előadása belekerült egy jó félórába. A tolmács mindezt szóruul szóra ismétlé a király lábainál ülő rabnak, ki aztán suttogva közlé urával a szava-kat, pedig ez is jól érté a kisso-gót, ki szintén az ő népé-nek nyelvén beszélt; de már itt ez a szokás az ünnepélyes nyilvános elfogadásoknál.

A fejedelem nemcsak mindezt türelmesen kegyeskedett végig hallgatni, hanem még megelégedését is nyilvánította. Midőn a kisso-gó elvégezte mondókáját, szóruul-szóra ezt fe-lelé: „Igen megtiszteltél, fehér ember, bennem vetett bizal-maddal, midőn lemondván azon kényelmekről, melyeket ott-hon, hazédfiai között élvezél: mihozzánk jövéél és köztünk telepedtél le. Azért légy üdvöz. Védelmem alá veszek, s jaj annak, ki akár személyedben, akár javaidban megmerne rö-vidíteni. Ezennel az őseimtől öröklött vendégjog részesévé teszek, mit népeim is el fognak ismerni és tisztelni!“ A körülálló 20 főúr ismét a fennebb említett oroszlánüdvöz-lettel erősité meg a király szavait.

Ő felsége egykor — népe érdekében — a partvidéken is járt, s ott egy pár hajót is megnézett. Most hát beszédbe ereszkedvén Magyarral, bámulatát fejezé ki a fehérek ügyesége és vállalkozó szelleme iránt. Magyar figyelmeztette, hogy a bámult tárgyak legnagyobb részét a feketék is képesek lennének megcsinálni, hacsak akarnák s egy kissé szorgalmasabbak volnának. A termékeny talaj bőven teremné a pamutot; Benguelában és Loandában szépen megtanulhatnának az európaiaktól minden kézművet és mesteriséget; kartont is magok szöhetnének s a honi növényekkel meg is fősthetnék.

A király tökéletes igazat adott neki, de — veté utána sóhajjal — a mostani viszonyok és néger-fogalmak szerint egyelőre minden ilyes kezdeményezés eredménytelen volna. Környezetére mutatott, s így szólt: „Ezek a gazemberek minden fejedelmet, ki valami effélét szándékoznék kivinni, boszorkánymesternek kiáltanának ki s csakhamar meggyilkolnák fegyverrel vagy méreggel. Hidd meg barátom, Isten a fehéreket a vagyon és szövetek uraivá, a feketéket pedig szegény ördögökké tevé!“

Az elfogadás végeztével Magyarat ismét gunyhójához vezették s itt vidor tivornya zárá be az ünnepet ivással és tánczczal fűszerezve a marimba hangjai mellett. Szegény hazánkfia alig birta nyakáról lerázni a fekete szépeket, kik minden áron akartak vele is egyet fordulni s folytonosan szemére vetették, hogy mily gyalázat, hogy ilyen vén kamasz létére még sem felesége sem gyermekei nincsenek.

Magyar a vigalom zajából egy csöndes helyre vonult vissza, — de mennyire meg volt lepetve, midőn egyszer csak betoppant a fejedelem, s egész bizalmasan tudatta vele, hogy a szomszédos Ganguellák ellen nem sokára harczra indul, s mint bizonyosra számít rá, hogy jó barátja, Como úr is hűségesen oldala mellett fog állani tapasztalatival és fegyvereivel. Mivel a „dühöngő oroszán“ Magyar kitérő válaszára „kerek szemeket“ kezdett vágni, nem maradt egyéb hátra, mint egyelőre félig-meddig ígéretét adni, remélvén, hogy majd valahogy csak megszabadul e ménkö tisztességtől, valami kibuvó ajtón. Másnap reggel aztán ő felsége e

miatti hálából saját öszvérén küldte haza (ritka szerencse!) s utavalóval is bőven ellátta.

Hogy kitessék, miszerint a fennebb említett „hatalmas oroszán! dühöngő oroszán!” czimek nem pusztá üres czimek, elmondjuk, hogy miféle szertartásokkal szokás itt az új királyt megkoronázni.

Mihelyt egy kimbunda fejedelem annyira beteg, hogy felgyógyulásához nem sok remény van, a legfőbb hivatalnokok teljesen elzárják környezetétől. Még nejeit sem eresztik hozzá, — s mivel e közben minden rendeletet miniszterei adnak ki, az uralkodó halála csak jó későn szokott köztudomásra jutni.

Mihelyt azonban az asszonyok megtudják, jajgatásba törnek ki s így adják tudtára az egész városnak. Ekkor követek indulnak a trónörököshez, hogy felszólítsák a kormány elfoglalására. Az örökösödés minden kimbunda-törzsnél szorosan meg van határozva, s az új király mindig a király legidősb nővéreinek legidősb fia lesz, mert a mint ők mondják, az ember származása csak anyja ágáról kétségteljesen vonható.

A koronaörökös soha magát az élő király közelében nem mutathatja; s épen ezért mindig valamely távoleső vidéken lakik.

Mihelyt az örökös megtudja a király halálát, a főurakkal egyetemben táborút a főváros közelében. A nagy halott testét friss ökörbőrbe varrják be, s kiválasztott férfiak a városon kívül mély sírba eresztik, folytonos puskalövések között. Egy csomó rabszolgát is kivégeznek ez alkalommal, hogy a megboldogult tisztességes bevonulást tarthasson ott túl s illő ellátásban részesüljön.

E közben a táborban minden fegyverfogható férfiú összegyűl, mivel most próbahadjáratot kell tartani, melyben a leendő király megmutatja, hogy mit tud, de meg azon áldozatokat is meg kell szerezni, kikre a bekövetkezendő koronázás alkalmával szükség lesz. A főbbek titokban határozzák el, hogy melyik népre kell rajta ütni; akkor aztán becsapnak a kiválasztott országba, s megmutatják, hogy mennyit tudnak ölni, gyujtani. A főczél tulajdonképen abból áll,

hogy bizonyos mennyiségű foglyot hozzanak haza, kiknek a legkülönbözőbb állásuaknak és foglalkozásuaknak kell lenniök. A legelőbbskelő fogoly, ki lehetőleg bátor és híres harczos is, a koronázási lakoma áldozatául szemeltetik ki. De ennél szükséges, hogy az illető semmit se tudjon leendő sorsáról, épen ezért lehető szabadjában hagyják, de azért annál jobban vigyáznak rá észrevétlenül. Ezenkívül sem az új uralkodó nevét nem szabad megtudnia, sem a kivégzésnél gyilkosát látnia. Minden lakomára és ünnepélyre meghívják, s a koronázás napján a legkicsapongóbb vigasság közepette, midőn az illető ittas fővel tánczol: egy szerencsen észrevétlen csapja le fejét.

E perczben elhallgat a zene; a király fegyverhordozója a levágott fejet a királydárda hegyére tűzi, — a papok felbontják a halottat s beleiből jósolnak, szivét és husát pedig a vezérek közt osztják szét, kik bival- és kutyahussal vegyítve megsütik, megeszik, s megvannak győződve felőle, hogy ezáltal legyőzhetlen hősökké váltak. A többi fogollyal aztán nem csinálnak annyi czeremoniát, hanem szépen elévezetik őket s kurtán-furcsán lefejezik. Fejüket a királyi palota ékítésére fordítják, testüket pedig eltemetik. Két szűz lány fejét a király ágya alá ássák, egy terhes asszony összetört testéből pedig valami borzasztó kenőcsöt készítenek számára. Csak ezen szertartások után tartja aztán bevonulását a fővárosba, miután elébb ünnepélyesen felfogadja a nép előtt, hogy őseitől öröklött módon fog uralkodni; erre aztán ujjongatva fogadják a már most törvényszerű királyt.

Ez embertelen szokások, ugy látszik, a setét mult szomorú maradványai. A Kimbundák ősei, ezelőtt mintegy 300 évvel a Moropuk, távol északkeletre fekvő földről vándoroltak ki, mivel ott nem birtak egymással békében megélni. Fegyverrel kellett tehát magoknak utat törniök, és földet szerezniök, s ezáltal elvadulva az emberhusevés is általános szokássá vált közöttük, a miben különösen a Jagák — varázs-papok — ösztönzésére süllyedtek mindig mélyebben. Ezen ember-husevők ellen aztán egy társulat alakult, a Pakassza-társulat, mely békés foglalkozások meghonosítását tűz ki magának czélul, de a Jagáktól való féltőkben mély

titok fátyla alá rejtöztek, s a pakassza*)-vadászatot vallották céljuknak. E szabad köművesek külső ismertető jelei egy bivalször koszoru volt homlokuk körül, karjaikra és lábaira pedig bival-bél húrokat tekertek. Később aztán nyílt harczra került a Pakasszerók és Jagák között a dolog, minek eredménye újból csak kivándorlás és meghasonlás lön, s a végeredmény a most élő nép leve.

Ha Bihe királya alattvalóit Magyar előtt gazembereknek nevezte : igaza volt. Ritkán hal meg Bihében, s egyáltalán a kimbunda népeknél, király természetes halállal, s nagyon is gyakran egész élete nem áll egyébből, mint folyton tartó harczból alattvalóival szemben; úgy hogy Magyar-nak egyszer saját szemével volt alkalma meggyőződni, hogy a király 40 egynehányat a legtekintélyesebb előljárók közül méreggel végeztetett ki, kik közt barátja Mursza, a karaván vezér is ott volt.

Volt oka tehát a hálaadásra, hogy a dühöngő oroszlan-barlangjából ép kéz-láb szabadult ki, s mihelyt hazaért, hozzáfogott embereivel elégséges földet művelhetővé tenni. Rabszolgái nem gyöztek eleget bámolni, hogy ő, egy európai, — kit olyan szemekkel szoktak itt nézni, mint valami fejedelmet — megfogja a kapa meg a balta nyelét, s mikor azt mondta, hogy Európában a munkát minden ember megtisztelő kötelességnek tartja, valamennyi fekete megegyezett abban, hogy: a fehérek mind született bolondok.

A kimbunda szerecsenek földrajzi hagyományai szerint minden európai egy nemzethez tartozik, melyet ők Potu-Portugallnak neveznek. De a felvilágosodottabbak megkülönböztetik a valódi Potutól, a kartonok urát az Inglett vagyis angolt. Ezek, hitők szerint, elátkozott szellemek, melyek számtalan hajóikkal uralkodnak a tengeren, s megátolják a rabszolgák kivitelét, mi által a szerecseneknek kiszámíthatlan kárt okoznak. Ennek oka, azt mondják, abban rejlik, hogy a brazíliai király, hova azelőtt a rabszolgákat szállíták, az angol herczegasszonyt nem akarta elvenni, s most e mellőzésért akarják magukat megboszulni.

*) Bival.

Magyar átlátta, hogy e nép közt lehetőleg alkalmazkodnia kell az uralkodó világnézetéhez, és a király követelését csellel kell kijátszania. Mindenekelőtt tehát a környékbeli kimbundák (varázslók) hajlamait kellett megszereznie, s így valahányszor emberei közül valamelyik beteg volt: rögtön elhivatta őket, — mert a betegség, közhiedelem szerint, mindig a kiluluk munkája. Midőn tehát elközelgett az idő, melyben a célba vett hadjáratra akartak indulni: panaszkodni kezdett kissongójának, hogy borzasztó gyomor-fájásai vannak, s ocsmány álmak háborgatják. A szerecsen mindjárt tudta, hogy a kiluluk az okai mindennek, s azt tanácsolta, hívják el a doktort, majd az elüzi őket. Magyar igazat adott neki, hozzátevén, hogy a harczvágtyól hagyta magát gyözetni, s megígérte a királynak, hogy a célbavett hadjáratban részt fog venni; ez pedig ellenkezik hazája törvényeivel, s hihetőleg most ezért szenved méltó büntetést.

A kissongó rögtön varázsló után nézett, ki oly komolysággal tudakozódott minden aprólékos körülmény után, hogy akármelyik európai doktornak számot tett volna. Erre egy pár rabszolgával az erdőbe ment, hogy a diagnozist még helyesebben megállapítsa, s kutatásainak eredménye im ez lön: „Valóban egy kilulu fészkelte magát Magyar testébe, s mindea bizonynyal megölné, ha a végzetes harczban részt találna venni. Jó lesz tehát, ha megengeszteli a királyt valami ajándékkal, hogy az adott ígérettől mentse fel, — a kilulu kibékítésére pedig egy ökröt áldoz. Az áldozati barom le is lön ütve, s hathatós szerül bizonyította be magát a harcz-láz ellenében; a doktor bekente Magyar homlokát, halantékát és mellét vérével, karjaira pedig rárajzolta a szent Impembajegyvet. Ezután elküldék a kissongót a királyhoz egy darab áldozati vérbe mártott ronggyal, egy hordó puskaporral s néhány üveg pálinkával, azon megbizással, hogy adja elő az egész szomorú történetet. A királynak sem volt mit tenni, mint kegyes ember létere beleadni magát az Istenek magasabb határzatába. Nemcsak felmentette tehát Magyar a harczban való részvét alól, hanem különös hajlama jeleül még egyik lányát is felajánlá a kissongó által Magyarnek — — feleségül. Szegény hazánkfia már most

komolyan kezdé magát rosszúl érezni, mert tudta, hogy *ettől* a betegségtől sem a kiluluk, sem Bihe minden kimbandája segítségével sem menekszik meg. Egy bihei hercegasszonyval való házasság drága multság, mert nem arról van szó, hogy az ember az ara-dijt zsebre rakja, hanem hogy kifizesse, mely annál tetemesebb, minél előbbkelő a menyasszony. Aztán az is gyakran megesik, hogy a magas rangu nő hatalmas rokonain lovagolván: az egész házon — beleszámítván férjem-uramat is — zsarnokoskodik, s igen jól adja a Xantippét. Mind ennek daczára azonban nem maradt egyéb hátra, mint megköszönni a roppant szerencsét, s megkérni, hogy már ha máskép nem lehet, hát csak küldjék el a kedves imádottat, s tudassák a feltételeket. Így pár nap múlva (1849. május 29-kén) megérkezett a menyasszony, két bátyja kíséretében, s egy csomó rabszolgával és rabnővel — s a mellözhetlen kimbandó össze is eskette őket mindenféle hókusz-pókuszszal, melyek közt még illemsértők is voltak — (európai szempontból nézve a dolgot).

Az új menyecske — Ozoro hercegasszony — 14 éves lehetett, s igen szép karcsú, nyulánk növése volt. Kerek szemei csak úgy ragyogtak, s fogai úgy fénylettek puffadt ajkai között: akár két sor igaz gyöngy. Haja számtalan kibonthatatlan fonadékban és csigában omlott fejére, míg finom szövetü világos ruháját fehér rojtos öv szorítá karcsú derekához. Magyar egészen elbámult, midőn jövendőbelije nyakán aranylánczon függő kis keresztet pillantott meg.

Mint a menyasszony különös előnye lön kiemelve, hogy tud valamit a fehérek életmódjáról. Anyját Duarto Monteiro Máriának hívták, ki egy rabnőnek volt a lánya. Nagyanyja egy Oacondában letelepedett braziliai jószágán lakott, honnan rablók hurczolták el Galanguába, s a fejedelmi udvarhoz került. A király halála után Kayaya — a bihei király — vette meg, s e házasság gyümölcse Ozoro hercegasszony lön.

Magyar későbbi elejtett czélzásából úgy látszik, hogy házasságát az istenek ép oly böven áldották meg boldogsággal, mint gyermekekkel, és hogy épen nem volt miért zuglódnia a végzetes fejedelmi ajándék miatt.

Ha már távollevő hazánkfíát megházásítottuk, lássunk valami keveset a kimbundák családi életéről is.

Mihelyt egy fiatal ember elég idős, hogy magának külön tűzhelyet építhessen: kiválaszt magának egy lányt s megkéri a szülőktől, valami ajándékot küldvén neki. Ha elfogadják, jele, hogy a szürét nem teszik ki, s mindjárt megis kezdődik az alku az ara-dij felett. Ha ezt kifizette: övé a lány, ki sokszor még alig 12 éves. Egy hét mulva — addig hihetőleg az egyetlen mézes hét tart — az új férj egy kapát ad s egy darab földet mutat meg feleségének, hogy mivelje. Még a rabszolgák is igyekeznek legalább két nőt szerezni maguknak, s mivel az a szokás, hogy a férj eltartásáról a nő gondoskodik, ezek magok is kívánják, hogy minél többen legyenek egy háznál. Mindeniknek meg van a maga külön gunyhója, és a férj sorra lakik mindeniknél egy egy napig, vagy ha kedve tartja: hétig is. Az az asszony aztán, a kinél éppen van, minden tőle kitelhetőt elkövet gondozására.

A családi viszonyok olyan formán vannak a kimbunda népeknél kifejlődve, hogy ott ugyan nem sok szerelmes novellát írhatnak a szegény poéták. A kiválasztott lányt soha sem kérdik meg, ha akar-e a kérőhöz hozzá menni, mert ő csak tárgy az egyezségnél, melyet azért a vőlegény a szülőkkel végez el. Ha — csodák csodája! — az a hallatlan történet adná elő magát, hogy a szerencsenkisasszony vonakodnék a kérőt követni: a kimbundák — a főnálló szokások e kellelhetlen őriző pásztorai — rögtön számüznék, s mint bizonyosra számíthat aztán, hogy férjhez nem megy soha — ha ugyan nem éri még valami nagyobb szerencsétlenség. A gyermekek növeléséről szó sincs; az anya megelégszik vele, ha eteti őket és ruházza — (mint az egyszerű cigány, a hetedik gyerek-helybe felfogott árvát egy nyakára kötött kőzmadzaggal); s az apának még az a joga sincs, hogy rendelkezék felölök; ezt csak anyai nagybátyja teheti — sőt még mint rabszolgákat is eladhatja. A válóperek sem igen soká tartanak; a nő rögtön elhagyhatja férjét, ha a házasság első két éve alatt gyermeke nem születik, s innen a férjek főtörekvése nem is abban áll, hogy a gyermekek jöven-

döbeli szerencsáját megalapítsák, hanem, hogy a jelent minél jobban élvezzék. — Az édes semmit sem tevé a legfőbb bálvány. A férfiak órákig elülnek pipázva a lobogó tűz körül, s diskurálnak, néha — s nem is olyan ritkán — belebele nézve a kancsó fenekére. Az öregebbeknek van valami játékuk is, mely a dominóhoz hasonlít. Estve táncolni szeretnek; a zeneszerek dobokból, marimbákból s néha valami fuvolaszerű visító eszközből állanak, ha pedig ezek közül egyik sincs, a tapssal is megelégednek. Ha társaság nincs, egy maga is neki kerekedik a szerezsen a táncznak, de ilyenkor az illemre nem igen sokat adnak, legkivált mikor félrészezen járják, a mi nem igen ritkán történik.

Aligha a kimbundákkal rokonságban nem állunk, mert legfőbb kedvtelésök a pörlekedésben áll. Okot reá könnyen talál az ember, csak keresse, a mi itt annál hamarabb megy, mivel a mint láttuk, a varázslás és szellemekkel való czimborálás halálos bűn; a pörös ügyeknek legalább fele ily vádaktól áll; a többit a házasságtörés, testisérelem, becsületben vagy jószágban való megrövidítés sat. teszik ki, s a büntetések rendesen pénzbírságból állanak, mit marhákkal, rabszolgákkal, és kelmékkel fizetnek meg. Írott törvényeik nincsenek, s az előljárók a szokás szentesítette törvények szerint ítélnek, a miken természetesen néha egy kis ajándék nagyokat változtat. Az utolsó appellata mindig a bűvital s ily alkalmakkor minden a varázsdoktortól függ. Az elítélt, büntetés-dijának egyrészét rögtön le kell hogy fizesse, s köteles a többit is bizonyos idő alatt letörleszteni. Ha ezt elmulasztja, a hitelező csellel él, hogy sajátját kézre keríthesse. Rendesen olyankor szorítja meg, midőn utra akarván indulni, egy karavánba állt be s ilyenkor azon fejedelemhez fordul, kinek országán épen akkor utaznak át. Ha az illető ilyenkor sem bir fizetni, a karaván elégíti ki a hitelezőt, hogy ne kelljen késlekednie, de ez esetben aztán a karaván rabszolgájaként tekintik, mindaddig míg őket ki nem elégíti. Van rá eset, hogy a hitelező honi fejedelméhez fordul, ki aztán egy csomó fegyverrel egyszerre csak meglepí az adós házat, ott eszik iszik, tivornyázik katonáival egyetemben egy jó darab ideig, a nélkül, hogy csak okát is meg-

mondaná ez afrikai *adóbehajtásnak*; az ilyen executio aztán rendesen azzal végződik, hogy a fizetéképtelen adós házát felgyújtják, magát pedig, hozzátartozóival együtt, rabszolgául eladják. Ilyen az afrikai adósok-börtöne.

Magyar — a mint már fennebb is érintök — a varázsdoktorokkal lehető jó lábon állt, mert mint barátok sokat használhatnak, mint ellenségek pedig, az embert életétől is igen könnyen megfosztják. Ha a doktor uraknak valaki nem tetszik, számíthat rá, hogy elébb-utóbb a cselszövények áldozatja lesz, rendesen boszorkánysággal vádoltatván. Erre minden halál-eset okot szolgáltatathat. Ilyenkor a rokonok a kert végébe tevéen ki halottjukat, mindenféle kérdéseket intéznek hozzá. Megkérdik halálának okát, és hogy ki babonázta meg, ezáltal gyilkolván meg őt. Az egyik felszámllálja a gyanusok nevét, a másik meg, mihelyt neki tetszik, megmozdítja a halott fejét, hogy intsen. Ekkor aztán a pappal egyetértve a vádat a legnagyobb csöndességben elkészítik, s a temetés után egy hóval megkezdődik a boszorkánypör, melynek kimenetele csakis a doktor úrtól függ.

IV. Kirándulás Dél-Afrika belföldére.

Belföldi kereskedés. A Djimbandik. Olo-wihenda erdők. Mu-Kankalák. Moluwa ország. Kabebó. Diloló tava. Lobal ország. Kunene folyam. Kakonda és Präsidio di Kakonda. Apróbb kirándulások.

A mint már fennebb is említök, Magyar Dél-Afrika belföldének kikutatását is mellék-föladatul tüzé ki magának, s így bihei letelepedése csak előkészület volt a folytatandó útra. Azért választá pedig épen a Kimbundák földjét lakhelyül, mert ezek szoktak legszélesebben kiterjedő karavánmeneteket indítani a belvidékre, mivel e nép igen kalandvágyó és vállalkozó szellemű. Könnyen eltanulják más népek nyelvét és szokásait, mire Magyar cselédei is például szolgálhattak, mert egy fél év alatt megtanultak folyékonyan beszélni portugallul, csupán gazdájokkal való társalgás által.

E karaván-menetek főczélja a kereskedés, főkép elefántcsonttal, mely itt a főszerepet viszi, mióta a rabszolgakereskedés meg van akadályozva.

A kimbundák földjén sem elefánt, sem szarvorrú nincs, s így az ily nemű kereskedelmi czikkeket, úgy szintén a viaszt is, idegen tartományokból kell szállítaniok, cserekereskedés útján, saját készítményeiket — mint : kapa, cserépedény, szögek sat. — legtöbb esetben pedig európai iparcikkeket adván érettök.

Gondja volt tehát Magyaroknak arra is, hogy míg háztartását Bihében berendezé, terményeiért csere útján mindenemű európai készítményeket szerezzen a partvidékről, s így látott aztán utána az uti tárgyak megszerzésének. Utjának iránya északkeletről huzódott délnek.

A legtávolabbi északkeleti hely, hová a kimbunda karavánok merészkednek, Moluwa vagy Morupu ország, a hivesebb felföldön, tele mocsáros erdőkkel és sűrű vadonokkal melyekben számtalan elefánt-csorda lakozik.

A belföldre igyekező karavánnak előre pontosan meg kell határoznia az utat, melyen haladni akar, mivel ehez kell alkalmazkodnia csere-árui beszerzésénél. Némelyik néptörzs ugyanis az európai készítményeket igen szívesen fogadja : rabszolgákat, elefántcsontot és viaszt adván érettök, — míg ellenben mások megboszorkányozott ördögi készítményeknek tekintik azokat, el nem fogadják — sőt még a karavánt sem eresztik földükön át, mely ilyes teherrel érkezik. Ezekkel a cserekereskedést csak marhák és rabszolgák útján lehet üzni.

A karavánok tehát úgy szoktak tenni, hogy egymásután több országot is bejárnak, s mindenütt, az odavaló mód szerint csere-berélnek. Így először az északi tartományoknak indulnak, hol bőviben van a rabszolga, s az európai kézműveket is jó áron veszik. A megvásárolt rabszolgákat tizenként kötik össze, oly módon, hogy mindenik jobb karjára egy vaspereczet kovácsolnak, melyről rövidlánczcsüng le; ezeket aztán egy közös lánczhoz csatolják, egyiket a másiktól egy lépésnyire. Éjjelre a lábukat is békóba verik. — Némely népek csak rabszolgákért adják elefántcsontjukat, a déli törzseknél pedig rabnőket és marhákat is fogadnak el. Marhákat ellenben csak déli népeknél lehet cserélni, s északra nem is igen szállíthatók, mivel ott terjedelmes mo-

csárok vannak, melyeken a száraz helyekhez szokott állatok elpusztulnak.

A mily káros hatással volt az afrikai népek erkölcsiségére a rabszolga-kereskedés: ép oly előnyös az elefántcsont csere, — mivel az elefánt vadászat fokozza a férfiak tevékenységét és bátorságát, egyszersmind kényszerítvén őket maguknak az európai lőfegyverekkel való bánásmódban gyakorlottságot szerezni. Az elefántcsont-kereskedők terjesztik a belföldön az európai készítményeket és polgárosodást. Most már jobb szívvvel adja oda a szerezsen egy darab kartonért vagy üveggyöngyökért az elefántcsontot, mint gyereket vagy rabszolgáját, a mint eddig szokás volt.

A Kimbundák már rég óta nem küldtek karavánt a Moropukhoz, mivel e földön a Kassandsikkal többszörös összeütközések voltak, s mindig ők huzták a rövidebbet, gyöngébbek lévén; így 1850-ben Magyar volt az első, ki az újból való karaván-indítást meg meré pendíteni.

Arra számított, hogy az érintett nehézségek daczára, sokan fognak hozzá csatlakozni; mivel az olyan karaván, melynek vezetője európai, sokkal bátrabb s a megtámadásoknak sincs annyira kitéve. Összegyűjté tehát ismerőit, s előadá előttök tervét; ezek — beleegyezvén mindenbe — magokra vállalák a társak gyűjtését. Itt a volt a cél, hogy a megfogadott teherhordókon kívül minél számosabb résztvevőt szerezzenek, mert minél népesebb a karaván, annál kevésbé félhet a megtámadástól. Ez okból szeretik, ha minél több elefánt-vadász is csatlakozik hozzájuk, kik elszánt, fegyveres emberek. Ezek löszereiken kívül csak eleségöket viszik magokkal s rögtön vadászathoz fognak, mihelyt a karaván az esőzés idejére (tél) megállapodik. Egy részét a nyert elefántcsontnak mindjárt el is adják a karavánban levő kereskedőknek.

Hogy miféle szertartásokkal történt most is a karaván összehívása, azt már elöadtuk fennebb. Magyar azonkívül, hogy a királynak a kötelezett jelentést megtevé: egy csomó ajándékot küldött neki s megizente, hogy felesége — Ozoró herczegasszony — is férjével szeretne menni az utra. A követek a király köszönetét és beleegyezését hozzák. Lányára,

Ozoróra, nézve azt is megizené, hogy azon percztől fogv mióta Magyar neje lön : semmi joga sincs felette; különben nagyon természetesnek találja, hogy a nő is ott legyen, a hol a férj. Ugyis van rabszolgája elég s tipoiába vitetheti magát, hogy az utazást ne késleltesse.

1850. májusában indult tehát el Magyar karavánjával s eleinte keletnek huzódott, csak később akarván észak-keletre, a Moropu tartományoknak indulni.

Az első ország, melyet a Bihéből jövő karaván keletről elér, a Djimbandi vagy Kimbandi tartomány, mely keletre mindig emelkedettebb lesz; földje termékeny, folyói számosak, melyek mind a Koanzába ömlenek. Ezen rendszeren Kujónál kelnek át s Kariongóban — egy törzsfő székvárosában ellátják magokat a nyolcz napi utra, míg az Olo-wihenda erdőségen áthaladnak.

A Djimbandi szerecsenek szorgalmas földmivelők; igen sok maniokot, sorghumot és több nemű kukoriczát termesztenek. Nagyban tenyésztenek marhát, kecskét, juhot, disznót és aprómarhát. — Magyar azt mondja róluk, hogy az idegeknek iránt barátságosak ugyan, de a mellett gyanakodók, csalfák s szeretik a más jószágát.

Djimbanditól keletre a vidék oly arcot ölt, mely az európiak fogalmával, az afrikai tájakról egészen ellenkezik. Északról keletre egy roppant fensik terület, melyet terjedelmes öserdők fednek. A sűrű erdőség egyhanguságát csak itt-ott szakítják meg néha gyepes legelő szakaszok, számos értől keresztülhasítva. Egyáltalában a víz bősége okoz itt az utasoknak legtöbb nehézséget. Minden irányban számos patak folydogál s alacsony partjaikat süppedékes mocsárok körítik. Teherhordó állatok itt épen nem használhatók, s azon két nyerges ökör közül is, melyet Magyar magával hozott, az egyik benne veszett az iszapban s a másikat is le kellett vágni mivel több akadályt okozott, mint hasznót.

Minden terhet embereknek kell e vadonokon át szállítani; az utak sokhelyt csak arasz szélesek s tüskével, bozóttal vannak keresztül-kasul szöve, mivel csak nagy ritkán járja emberi láb. Gyakran kell kerülöket csinálni, a sok mocsár

miatt, melyekben bőviben van az elefánt és orrszarvu, az oroszlánok képezvén e nagy uraságok közt a rangjukhoz méltó rendőrséget.

De még jobban lehet itt félni a bivaloktól, mint a ragadozó állatoktól. Magyarinak egész utazása folytán csak két rabszolgáját pusztíták el az oroszlánok, ellenben a bivalok számos utitársát ölték vagy nyomoríták meg. Az is igaz, hogy az oroszlánokat kerülik, míg a bivalokra — húsuk miatt — vadásznak. Ha az első lövés e szörnyállatokra nem halálos, s a vadásznak nem sikerül biztos helyre menekülni: a feldühödt fekete állat légbe röpíti óriási szarvaival s azután alaktalan tömeggé dőböcköli széles lábaival, időnkint nyalogatván a szerencsétlen vérét. A benszülöttek épen úgy becsülik a bival- mint az elefántvadászt.

Midőn az ember ez erdőségbe először belép: ünnepélyes komolyság lepi meg; gyönyörködik a buja növényzetben, mely még arra látszik várni, hogy a tudomány jöjjön megfajtására, — de ha a vándorlás hosszasan tart; e néma csönd nyomasztó, egyhangú, fárasztó . . .

Egy csodálatos néptörzs járja be ez erdő-pusztaságokat, mint valami vad. Ez a Mu-kankala vagy Ka-ssekel törzs. Magyar még soha sem látott nyomorultabb embereket, mint ezek. Alacsonyak — alig 4 láb magasak; arczuk sárgás-barna, mintha fel volna füstölve s valódi torzalakjai az embereknek. Lábaik vékonyak és sovány de erős testüknek legalább egy harmadát foglalja el a félgömb alakú kidomborodott potroh. A hosszú nyakon termetes fej székel; lapos arczukon pisze orr- vagy is jobban mondva két lyuk, hosszan hasított, duzzadt száj és apró szemek láthatók. Füleik vitorlaszerűek hajuk gyapjas, rövid.

Ijesztő kinézésök daczára, a Mu-kankalák békés emberek, s még udvariasan eleibe is jönnek az idegennek. Dohányért s egyéb apróságokért — mint üveg és porcellán gyöngyökért sat. elefántcsontot, mézet, viaszt és szárított vad-hust lehet tőlök cserélni. Sem lopni sem rabolni nem szoktak. Az erdő északi részén, hol keskenyebb volta miatt gyakran fordulnak meg az idegen törzsek: nem igen mutatják magokat a Mu-kankalák, mert szomszédjaik kétlábu vadaknak tekintik őket

formális vadászatokat tartanak ellenök s a foglyokat rabszolgákül adják el. Maga Magyar is vett a Buundáktól egy legényt és két kis lányt s azt mondja, hogy mindig hiven szolgálták, soha meg nem szöktek, pedig többször járt velök lakhelyökön át, — valami kiváló lángésszel természetesen nem bírnak.

A szomszédos néptörzsek gyakran járnak e nagy erdő-ségbe részint mézért és viaszért, részint elefánt és szarvorrú vadászása végett. A méheket kifüstölik, a viaszt kiolvasztják s 60 fontos darabokba készítik. A felforrt mézből ily alkalmakkor részegítő italt készítenek s annyit isznak belőle, hogy lakomáikkor állati dühbe jönek s mindjárt késeikkel simogatják egymás arcját. Megerősített tanyákat rejthelyeken ütik fel s kedvező alkalmakkor szeretik megrohanni az utazókat vagy szomszédos telepeket, — az ellenállókat legyilkolják, a többieket pedig rabszolgákül hurcolják el. Daczára, hogy nagyon szeretik a részegséget, mégis hosszas ideig méregnek tekintették a pálinkát s határozottan vonakodtak meg is kóstolni; sőt volt rá eset, midőn az árusokat, kik megkísértették pálinkával kereskedni nálók, agyonütötték.

Ha a hét napig tartó fáradságos utat megtette a Bihéből jövő karaván, az Olo-wihenda pusztaságon át Djikoe vidéket éri el. Azős erdő még itt is tart, csak hogy falvak szakasztják meg itt-ott pusztaságát, még pedig oly sűrűen, hogy Magyar azt mondja, egész Dél-Afrikában nincs sehol ily népes föld.

A tanyák egyenkint vagy csoportokban fekszenek s a lakók ép oly ügyes földmivelők mint kovácsok. Így például beszéli Magyar, hogy midőn e tartományon utazott át, elromlott puskáját oda adta egy djikoe kovácsnak kijavítás végett, egy francia szerszámot mellékelvén hozzá, mivel az övének ép szerszáma hiányzott. A mustrán, a készítő neve: „Laport“ is be volt vésve: Pár nap múlva megvitte a djikoe puskáját, s a szerszámra, mely egészen új és igen jó volt, a Laport szó be volt vésve, csak a betük voltak valamivel kevésbé helyesek.

Természetes, hogy ez ügyes és a fegyverforgatásban jártas nép igen jó vadász is egyszersmind. Tömegesen szok-

tak az erdőkbe elefánt-vadászatra menni s a nyert zsákmányért aztán európai készítményeket vagy rabszolgákat cserélnek. Még nagyobb mérvben kereskednek viaszszal. Az erdőkben tömérdek a vad méh s így Djikoe igazán mézzel-folyó ország, de nem egyszersmind tejjel-folyó is, mivel nem sok szarvasmarhát tenyésztnek, pedig a nedves lapályok igen jó legelőt adnának. Annál több disznajuk, kecskéjük és valami különös nemű apró tyukjaik vannak, úgy hogy az útast kakas-kukorítás fogadja az országba való lépténél.

Az éghajlat éppen nem *afrikai*: esős, hives, néha még hideg is. Midőn egyszer tanyájukat a Lumedjsi forrásánál ütötték föl, reggelre valóságos dér esett, s a víz is befagyott vékonyan az edényekben.

A bennlakók jó tulajdonai mellett, melyeket fennebb kiemeltünk, fájdalom, még több kellemetlen szokásuk is van. Babonások, birvagyók a legnagyobb mértékben; a vendégszeretet pedig egészen ismeretlen előttök. Minden idegenre gyanakvó szemeket vetnek, s ügyelnek minden léptére. Ha csak a legkisebb feltűnőt látják is rajta: a lehető rossz és babonás magyarázatot adják neki; vádolják hogy nekik és országuknak kárt okozott vele, s a lehető legmagasabb díjt követelik tőle, kártérítésül. Ha nem lenne rögtön hajlandó, kivánságuknak eleget tenni: fegyverre kapnak s kifosztják. Vagy titkos lesből rontanak rajta, vagy szembe is megtámadják a körülmények szerint. Magyarat is megtámadták egyszer a djikoék s 400 emberével körülvették. Formalis ütközetet kellett állaniok s mindkét részről voltak sebesültek és halottak; még pedig nem is egy — mint a muszkáknál. Maga Magyar is veszélyes nyilsebet kapott czombjában. Szerencsére nem szokták nyilaikat megmérgezni.

Pénzvagyuk gyakran aljasságokra is készíti őket. Nem szégyenlik ugyanazokat rablómódra megrohanni és kifosztani, kikkel csak pár órával az előtt kötöttek barátságot és együtt lakmároztak.

Djikoé keleti részén lankásabb lesz a föld, a hegyek sülyednek s az utas végre egy sikra jut melyet északról hegyláncz határol. Ennek tövénél foly északkeletre a szép Kassabi folyó, melynek folyását követve, a karaván Moluwa

vagy Moropu országot éri el, Dél-Afrika leghatalmasabb tartományát. Valami negyven évvel ezelőtt egész Kazembe országig terjeszté ki hatalmát, melynek uralkodói a legnagyobb zsarnokok. Ebben a tekintetben Moluwa sem marad hátra. A fejedelmet ugyan a főnökök választják, de mihelyest méltóságának jeleivel föl van ruházva: majdnem istenitik alattvalói. A közönséges szerencsen másképp nem is merészel hozzá közelíteni mint négy-kéz-láb, markában földet tartva, melylyel folyvást dörzsöli mellét és karjait, egyre kiabálván: „Üdvöz légy! légy üdvöz te mi Istenünk! Üdvöz légy! Muati-janwo (a fejedelem neve) légy üdvöz!“ Nem lehet tehát csodálkozni, hogy alattvalóival a legzsarnokibb módon bánik. A ki elég szerencsétlen, hogy nem tetszik ő felségének, a legocsmányabb módon fogja megcsonkíttatni vagy legkínosabb halállal kivégeztetni.

De a moluwák hozzá vannak szokva az ily kormány formához, s azt hiszik, másképp nem is lehet; senki sem mer ellenszegülni. Csak a távolabb eső provinciákban kisebb valamivel Muati-janwo tekintélye s még az is megesik, hogy ő mérgessége adószedőit is gunynyal és gyalázzal üzik el.

Moluwa ország északról és keletről dombos és erdős. A vad méhek és viasz itt is bőviben. Ez utóbbi tekintélyes kereskedési cikk lehetne, ha a rossz utak miatt nem lenne az egyedüli szállítási eszköz az emberváll. Fontosabb itt a kereskedelemre nézve a rabszolga és az elefántcsont. Hajdanában Pungo-Adongóba és Benguelába is szállítottak innen rabszolgákat — az uton teherhordókul használván őket; most azonban, mivel a nyugati partvidéken akadályozva van a rabszolgakereskedés — Moluwában csak azért veszik a karavánok a rabszolgákat, hogy a málhát vigyék, másutt aztán megint kicserélvén őket elefántcsontért.

Északon még csordáslag élnek az elefántok, s főként a vándor kimbundák, djikoék, buundák s a Riambedjsi folyón túl lakó kabendák vadászsák őket. Ilyenkor aztán egy agyart azon főnöknek kell adni, kinek birtokán az elefántot elejték. Egy-egy agyar nyom 110, sőt 125 portugal fontot is; színe piszkosbarna, néha fekete, s nem fehér mint a Kubangón tuli elefánt agyaraké, minek oka hihetőleg a sok

mocsár, melyekben az elefánt agyarával turkál az uborka- és tökfélé növények után. A szárazabb vidékeken ellenben gyümölcsöcsel és az alacsonyabb fák lombjával élnek ő magasságaik s így nem kell agyaraikat bemocskolniok.

Az afrikai kereskedés egyik sajátosága abban áll, hogy a főbb czikkeekért — hajdan rabszolgák, most elefántcsont — egy egész csomó különne mü európai készítményt kell adni. Gabunban például a valamivel tekintélyesebb agyarért, bizonyos mennyiségü puskát, több hordó löport, serpenyöt, fazekat, kovát sat. követel a szerecsen, melyeknek összesen ki kell ütni a 30 darabot. Ha az agyar rendkívül nagy, ez összeget kétszerezni kell.

Benguelában a rabszolgáért vagy agyarért járó európai készítményeket már előre csomókba kötik, melyeket „banzó“-nak hívnak. De a banzók is különbözők, a különböző népeknél. Így például Bihében egy felnőtt rabszolgáért vagy rabnőért oly banzót kell adni, melyben: 4 rőf vörös vagy kék durva posztó; 3 rőf kék gyapotszövet; 8 rőf fehér-virágos kék karton; 16 rőf vékony koczkás karton; 40 töltés, egy pár kova; 1 — 2 üveg pálinka van.

Moropuban a banzó csak fél ennyiből áll; itt is mint amott egy 60 fontos elefánt agyar egyértékü egy rabszolgával, de ehez rendszeren még 60 töltést is pótolnak.

Moluwában pénz helyett nagy fehér porcellán gyöngy füzéreket és kauri-csigákat használnak. Ezenkívül van még valami különös készítményü ércvegyület is e célra, melyet minungónak neveznek. E minungó réz-drótból van, s elefántfark szőrre van feltekerve.

Vas is van elég, s épen nem áll hátrább a svéd vasnál. A benszülött kovácsok igen jó görbe kardokat készítenek, melyeket a harczosok börtokokban hordanak. Ezenkívül készítenek vashegyü nyílakat és dárdákat, melyeket azonban a szerecsenek nem mérgeznek meg. Védfegyveröl kemény állatbőröl készült hosszukás pajzsat használnak, belülröl lágy sáslevelekkel bélelve, kívülröl czifra gyöngyökkel kirakva.

A moluwák különös ügyességet fejtenek ki a czifraságok és ékszerek készítésében s ércből, gyöngyökből és tarka tollakból igen csinos karpereczeket csinálnak. Az említett

aransárga drót (minungo) is kar- és láb-ékítményül szolgál. Ezenkívül tudnak különböző színű gyapotszövetekből szép szőnyeget is készíteni, melyekkel a gazdagok lakásuk falát és földjét terítik be.

Mind ezekből látszik, hogy igaz Magyar állítása, hogy a moluwák minden más afrikai törzset felülhaladnak szellemtehetségeikre nézve. Társas-életük, ahhoz képest, elég jól van rendezve s az idegen iránt vendégszeretők, előzékenyek. Ez az igaz, nem gátolja őket, hogy fülíg ne leledzenek a babonában s különös alkalmakkor embereket ne áldozzanak fő istenüknek, Kalumbónak. A többnejűség ép oly szokásos, mint a más törzseknél — s a környülméltetés is dívik.

Fő táplálkozási növény a maniok s nagy mértékben termesztik a házak körül; úgy szintén a kukoriczát és babot is.

Magyar Moropuban a Kassabi folyó mellett tovább egy évnél tartózkodott, s saját szükségére dohányt is termesztett ott. A benszülöttek addig leginkább kender levelet (Liamba) pipáztak, de igen jó szívvvel cserélték fel a dohánynyal. Magvat Magyarától kaptak s azóta már egészen meg is honosodott e füstre szánt növény ott is. Ugyanakkor burgonyát is próbált, de ez nem részesült igen nagy becsülésben s azóta rég el is feledték.

Helylyel-közzel czukornádat, ananászt, pálmaszilvát s az észak keleti tájakon — Luisa folyó partjain — olajfát is tenyésztének. Ez utóbbi akkora ott, mint a mi szilvafánk; gyümölcse barna, magvából pedig főzés által nyerik az olajat. Ananászt az atlanti tenger keleti részén, Magyar az ország fővárosában — Kabebóban — ett legelőbb.

Az említett fővárosnak 50000 lakosa lehet, de mivel a házak mind földszintiek, s néha igen távol vannak egymástól építve — 4 □ mérföldnyire is ki terjed.

Lankás völgyben fekszik, melyet számos forrás szeg át. A házak szalmával vannak fedve s mindeniket kettős fakéretés veszi körül. A hercegi lakások magasabbak s úgy néznek ki, mint ha emeletesek volnának, pedig csak magas faszlopokra épített fedelük okozza e csalódást.

Az egész város nagyon sokat nyer az által, hogy utcái meglehetősen szabályosak, derékszögre szegik egymást s ha-

talmas árnyas fákkal (Panda) vannak beültetve. Térei is vannak beültetve. Térei is vannak, melyeken élénk kereskedés foly, különösen akkor, midőn egy-egy karaván érkezik meg, európai készítményekkel.

A meghalt uralkodók Galanje városába temetkeznek, mely északra fekszik Kabebótól s mintegy 6000 lakost számol. Minden fejedelmi hulla számára külön sir készül s valamint az élő, úgy a halott királyt is kúpalakú szalmafedél fedi be. A sir közepén nyugszik a holttest, katafalkszerű állványon, pompás öltönyökbe burkolva. Körülöttök számos rabszolga csontjai porladoznak, kiket a temetési ünnepélynél áldoztak meg. Az áldozatra kiválasztott szerencsétlenek közül kettőt életben hagynak, hogy a sir őrei legyenek; ezeknek kötelességük a sirt mindig rendben tartani s a netaláni javításokat megtenni. A mauzoleum falait belülről finom, színes hazai szönyegekkel és európai szövetekkel akasztják be. Valamig a halott közvetlen utódja él, az előd sirjának ajtaja nyitva marad, halálakor pedig örökre bezárul.

A nagy Moluwa ország aránylag nem igen népes s Magyar számítása szerint nincs több lakosa, mint egy millió. Csak északkeleten vannak a helységek sűrűbben s itt nagyobbak is. Az ország többi részeiben napokig lehet utazni míg egy tanyára bukkan az ember, — s ezek is az erdőkben vannak elrejtve, s alig száz lakosuk van, de világos-zöld mivel határaikkal, a zordon erdőségek közepette oly öröme szolgálnak az útasnak, mint az oázok a nomádoknak.

Kelet felé elsimúl Moluwa országa; a mily mértékben lankásodnak a hegyek, azon arányban ritkulnak az erdők úgy hogy Katende és Katema vidékén már az egész egy térés, majdnem fátlan, sűrű fűvel benőtt lapályt képez.

A folyók — bár vannak köztök nagyobbak is — nem igen hajózhatók, mivel sok helytt vannak zuhatagoktól megszakítva.

Nagy tavak sincsenek, melyekben a víz egész éven át mélyen maradna. A Diloló tava az esőzés alatt bár jókora, de a száraz évszakban csak pocsolyákká apad, melyeket nagy darab sás-földek körítnek. Haluk azonban van bőviben, mint csuka, harcsa, kárász, sat. A körülbe lakó moluwák horoggal

fogják őket, még pedig oly mennyiségben, hogy megszáraztván, kereskedést üznek velök. Az europainak természetesen nem igen ízlenek, mivel sót nem használván a becsináláshoz, megbüdösödnek és kesernyés izt kapnak.

A Diloló-tó mocsáraiban igen sok és nagy kigyóra bukkant Magyar, sokszor tízenként is heverészve a füben. Követői a viláért sem ijedtek meg tőlök, sőt rögtön vadászatukra indultak, s az elejtetteket mint valami igen finom és ízletes sültet költötték el.

Magyarnak Moluwában fia született feleségétől, ki mint emlékezhetünk, maga is követé utjában. Az újszülöttet Sah-Kilambe-Gongának nevezte s azon hizelgő remény is kecsegtetheté, hogy Afrika valamelyik trónjára még valaha magyar uralkodót ültethet. Már 1854-ben júl. 30-ikán a Galangu és Szambó fejedelmek követeket küldtek hozzá, hogy fiát, mint közeli rokonukat üdvözljék s az Erombe-czimmal, s az azzal járó jogokkal és méltósággal ruházzák fel.

1851-ben indult visszafelé Magyar karavánjával, inkább délkeletre tartván, hogy kikerülje azon mocsárokat, melyek Moluwát Lobal országtól elválasztják.

Már Katendenél elkezdődik az Inamuana nevü roppant füves térség s három napi járó földre nyúlik délre, a Luena folyóig. A száraz évszakba ez egészen lakatlan prärie (sík füves tér) hosszú szárú füvel van befedve s kellemes látványt nyújt, midőn a szélről megbojgatva hullámokat hány. Az esős évszakban az egészet víz borítja s úgy néz ki mint egy nagy tenger. Csak itt-ott látszanak ki a némileg emelkedettebb helyek, mint valami lapos szigetek, melyekre a hullámoktól üzött vadak csodás zürzavarban tolonganak.

Ha a karaván e fütengert átlábolta, elhagyván a Diloló mocsárokat kigyóival; Lobal országbi érkezik, melyet a Lunge-bungó s több kisebb ér szeg át. Lobal felszínére nézve úgy néz ki, mintha Moluwa déli részének folytatása lenne, síkot képezvén, melyet dombsorozatok tesznek hullámzatossá. Az emelkedettebb helyeket erdők borítják, míg az alacsonyabb térek, az esőzés ideje alatt, vízzel vannak fődve, a legalsóbb részeken pedig a száraz évszakban is tavak és nádas mocsarak maradnak, melyekben bőven van hal. A nagyobb folyók

jó darabra ha nem is hajózhatók, de csólnakázhatók. A földmivelés épen azon gabna nemekre szoritkozik, mint Moluwában, de nem oly nagy mértékben, hogy a kereskedőnek egyebet adhatna útravalónál.

A lakosok száma, Magyar számítása szerint, 200000-re tehető. A nép erőteljes, szép növésű, de rossz erkölcsű. Ezek a legnagyobb gazemberek a nap alatt, kik az idegent ma látszólagos barátsággal fogadják gunyhaikba, hogy holnap, midőn gondtalanul útra kél, annál biztosban kifosztogathassák.

De egymás közt is csak úgy élnek. Nincs egy fő fejedelmük, a ki ha akármilyen oroszlán — vagy más ragadozó állatféle volna is, nagy áldás lenne a népre nézve; hanem egy egész csoport vezér s még herczegnő is osztakozik az uraságon, mint kutya a konczon. A törzsek egymás közt majd nem folytonosan ellenségeskedésben élnek. Egyik rajta üt a másikon, csak hogy rabszolgákat szerezzenek, mert ez az egyetlen kereskedelmi czikk, mit a lobal idegen kereskedőnek ajánlhat. Elefántjaik nincsenek, nagyobb erdők szükiben levén

A karavánok is csak azért látogatják meg Lobált, mivel itt olcsóbb a rabszolga, mint akárhol másutt; ezeket aztán becserelik a többi népeknél elefántcsontért, vagy viaszt vitetnek velök, mi néhány év óta innen is szállíttatik a partvidékekre. A fáradságos gyaloglásokban természetesen sok elhull közülök terhök és az út nehézségei alatt; a kik közülök elérik a partot, ott eladatnak vagy a festőmoha gyűjtésére használtatnak.

A lobali rabszolgák csak hamar elfeledik egykori szabadságukat, hívek gazdáikhoz, s nem egy könnyen hagyják el azt. Ép oly ügyesek, mint bátrak és vitézek, s így jó fegyveresek válnak belőlök. Magyar később gyakran visszatért lobál rabszolgáival hazájokba, még szülővárosukhoz is közel járt velök, de egy sem szökött meg. Némelyik még ajándékokat is hozott rokonaitól, kiket meglátogatott. Igaz ugyan, hogy mindnyája megházasodott Bihében, s a legtöbbnek gyereke is maradt ott, úgy hogy ezekhez való ragaszkodásuk nagyobb lehetett honszeretetöknél.

A többnejűség és környülmételkedés a lobáloknál is szo-

kásos. Vallásuk vastag fetisizmus. A jó lényt Kajandának, a rosszat Makitsinak nevezik, de soha sem áldoznak nekik embereket, csak állatokat.

Fejedelmeiknek czíme Muanangana, kik rendesen a zsarnokoskodás által igyeksenek egymáson túltenni. A legfélelmesebb közöttük, már rég ideje, a Ka-kenge, az az perikitmádár, ki az ország keleti részében a legvérengzőbb kényuralmat üzi, s különösen a karavánokat sarczolja a legszemtelenebb módon. Kénye-kedve szerént adóztatja meg az útasokat s még is azután nem egyszer támadja meg őket, hogy végkép kifoszsa. A keleti népekkel minden kereskedés csak az ő kezén mehetett át s jó darab ideig csak az ő neve alatt lehetett elefántcsontot és rabszolgákat venni. Ezért a Moluwából jövő karavánok inkább nagy kerülőben jöttek el hatalmának határain túl.

Kellemes képet rajzol ellenben Magyar egy más lobalfejedelemről, ki dühös neve daczára — Kinjama vagy is az oroszlán — igazi patriarcha. Midőn hazánkfia meglátogattamár túl volt a 100 éven. A legbarátságosabban fogadta nem csak őt, hanem más karavánokat is Bihéből. A közszeretben részesülő fejedelem már nem él; hasonnevü unokája lön utódja.

Magyar Lobalból délkeletre tartott s a Lunge-bungón Diománál átkelve nyugati irányban járta be Buunda vagy Lutsasi országot, fővárosát, Kiszembót is érintvén. Bihébeinnét az Olo-wihenda erdőségen át tért vissza.

Fáradhatlan hazánkfia úgy látszik minden évben tön egy egy nagyobb utazást, mindig belebb-belebb nyomúlván — feltett szándéka szerint — Dél-Afrikába. Fájdalom, ez utazásokról — művének első kötete, mely eddig megjelent — nem ad felvilágosítást, s csak apró jegyzeteket találunk e kirándulásokról. Így, látszik utleírásából, hogy 1852-ben a Kilenguek délen fekvő földére érkezett. Itt volt az, a hol — mint fennebb említők — egy erdőben rablócsapat csonthalmazára bukkant, melyet régebben egy Pungo-Adongo karaván kerített be és semmisített meg.

Ezek a rabló csapatok a legnagyobb átkai Afrika belsejének s a rabszolgakereskedés megszüntetése óta még szapo-

rodta is. A szerecsenek ugyan is egy csomó szükséghez szoktak, melyeket csak a kereskedés által elégíthetnek ki. Mivel pedig saját természetmányaikkal kereskedést nem űzhetnek, mert nincsenek természetmányaik, marhákat rabolnak, melyeket vagy közvetlenül az európai telepekre hajtanak, vagy a belföldön elefántcsontért cserélnek be.

1853-ban Magyar a Kunene (nagy folyó) kikutatásán volt; erre a portugál kormányzóság szólította fel, s ennek következtében jó darabig követte az említett folyamat. Muszandánál, nagyobbban találta a Tizánál, tele krokodilokkal és vízilovakkal. A Kunene forrása Kakondában van. Itt, mint egy oázis a pusztában, fekszik egy portugál birtok, benszülöttek államaitól körülvéve.

Präsidio de Caconda— így hívják a portugál telepet — egy erőd Kothape és Sekula folyócskák között s a környéket is bele számítva, 3000 lakója lehet. A hely földhányásokkal és pallisádokkal van körülvéve s 8 kis ágyú védi. Az őrség egy század fekete vitézből áll, a Gouverneur parancsnoksága alatt. Hajdan élénkebb volt a helység s a partvidékkel is kereskedelmi összeköttetésben állott. Akkor még a rabszolgakereskedés érdeket kölcsönzött neki s számos portugál családot csábított a letelepedésre. Éghajlata a partéhoz képest — hűves, úgy hogy Kakonda enyh helyül szolgált. A legtöbb fehér benszülöttekkel házasodott össze, úgy hogy számos mulat utód származott, kik még most is élnek a vidéken. Mióta azonban a rabszolgakereskedés nehéz büntetés alatt megvan tiltva, a fő kiviteli cikket az elefántcsont és viasz képezi, de ez már nem csalogatja az európaikat. A portugálok hatalma nem igen terjed tovább ágyuik lőtávolságánál; a benszülött fejedelmek kényök-kedvök szerint tesznek-vesznek, rabolnak a nélkül, hogy csak számba is vennék a portugálokat, sőt úgy látszik, ezek magok is részt vesznek az éfélé olcsó kenyérkeresetben.

Midőn Magyar a délre fekvő Ohilából visszatért Luszeke lakatlan erdőségein át, egyszerre egy fegyveres rabló csoport ütött rajta; de a rablók nem voltak igen sokan s csalódtak reményükben. Sem európai vezetőt sem ily tetemes és jól fegyverzett karavánt nem reméltek s egy pár lövés után

megoldották a kereket. Három ott maradt sebesült kivallotta, hogy a kakondai őrséghez tartozó rabok, s otthon azt mondták, hogy vadászni és mézet gyűjteni jönnek.

De néha az ilyen rabló csapatok élő hógörgetegekhez (lawinákhöz) hasonlítanak, melyek északról indulva délnek robannak. Különböző tartományok kaland- és prédavágyó lakóiból verődnek össze s néha 15 — 20000-re is felszaporodnak. Rendesen egy bizonyos országot tűznek ki célpontul, s hogy ott előre szelét ne vegyék s elmeneküljenek, lakatlan földeken át szoktak rájuk csapni. A gulyákban bővölködő déli törzseknek kell különösen sokat szenvedniök tőlök.

Ha a fenyegetett ország még ideje korán megtudja a rablók közeledtét, gulyáikkal a pusztákon át szomszédaikhoz menekednek, járatlan, csak előttök ismeretes úton. Ha a rablók üldözik, sokan elpusztúlnak szomszúság miatt; de a vidék annyira fél tőlök, hogy még ilyenkor sem merik megtámadni őket, a mi pedig ott a pusztán igen könnyű volna s tönkre is tehetnék.

Az európaiak Kakondába búzát, almát, baraczkot sat. is meghonosítottak, melyek igen jól találják magokat ott is. A számos szarvasmarhán kívül tenyésztenek juhot, kecskét, sok disznót, tyukot és ruczát.

A benlakók hosszas ideig egy kézre dolgoztak az északi rablócsapatokkal (munanó), s ezek közeledtekor hozzájuk csatlakoztak. Egyszersmind vezetőül is szolgáltak s közösen rabolták ki a szomszédokat. De 1853-ban elvették árulásuknak díját, mert a kirablott népek összegyűltek, s együtt támadván meg őket, levették.

1854-ben hihetőleg otthon, Bihében, mulatott Magyar, legalább úgy látszik beszédjéből, mert ekkor jött hozzá az említett követség első szülött fiának üdvözlésére. A következő évben (1855) azonban már ismét úton van. Kombalából indult ki; eleinte északnak tartott, de azután az Olo-wihenda erdőségen át megint Lobalig nyomult. Visszajövet a lutsaszik támadták meg; hirtelen körülkerítették kilombóját (megerősített nyughely) melyben 300 fegyverrel pihent, s oly dühösen tartották magokat, hogy csak több órai kemény harc után verhette vissza őket. De mivel a karaván ez alkalommal

minden löporkészletét elpuskázta, gyorsmenetekben kellett haza sietniök. E menekvés alkalmával módja volt látni, teherhordói rendkívüli kitartását; 12 napig egy folytában 8—9 órát mentek naponta; minden ember 80 — 90 font málhát vitt, s még sem hullott el egy sem az úton.

1856-ban a Benguelai partokon utazott, mert szándoka volt a Lobálból hozott portékákat — mint elefántcsont, viasz és rabszolgák — európai készítményekkel cserélni be. Azt is említi, hogy ez évben szabadította meg nagy életveszélyből Donna Isabella, kivel — mint említők — első útjában (1849) ismerkedett meg, s kötött barátságot.

S itt búcsút veszünk Afrikától és idegen földön letelepedett hazánkfiától, útleírásának eddig megjelent első kötete nem terjedvén tovább. Reméljük, hogy a tudomány érdekében és magunk tanulására annyira várt második kötet sem fog soká késni. Akkor talán mi is teszünk egy kis kirándulást újból, tisztelt olvasóink engedelmével, a szerecsenek közé.

A nagy világtárlatokról.

Közli Dr. S. D.

Az iparkiallitások czélja, egy részről a tökélyt, melyre az ipar emelkedett, világ elé állítani, más részről az iparüzőnek alkalmat szolgáltatni arra, hogy összehasonlításokat tegyen, s ezeknél fogva magasabb szellemi munkásságra ösztönöztessek. Mindezek aztán a termelés emelésére is hathatósan befolyhatnak, s a termékek elterjesztésére újabb meg újabb csatornák nyílnak.

Az első világtárlat Franciaországban, 1798-ban történt, s nem volt egyéb czélja, mint hogy a köztársasági nemzeti ünnepélyt diszesebbé tegye. Az eszme, melyből később oly eredménydús tények fejlődének, még ekkor zsenyéjében volt. A Marsmezőn e végett felállított bódében összesen csak 110 beküldött tárgy foglalt helyet. Napoleon sejtván ezen vállalatok jelentését, horderejét: rendeletek által 1801. és 1802-ben két egymásra következő tárlatot hozott létre, melyek közül az elsőbre 220, az utóbbira 540 különböző tárgyat küldöttek be, s az iparüzők elégedéssel vették észre, hogy ezen rendelkezések igen sokat tesznek, a Franciaországban ekkor nagyon nyomott ipar előmozdítására. A tárgyak a Louvre (olv. luvr) termeiben 8 napon át voltak szemlélhetők. Nagyobb jelentőséggel birt a negyedik világtárlat, melyet a császár rendezett, és a melyen majdnem minden iparág képviselve volt. A Louvre korlátolt termei, nem fogadhatták be a beküldött 1122 cikket, és azért a hadastyánlak előtti piaczon emeltek egy ropant épületet, a kiállítást a közönség 41 napig szemlélhette. Nagyobb és kisebb időközökben következtek aztán egymásra az 1819, 1823, 1829, 1834, 1839, 1844, és 1849-ki

kiállítások, melyek a részvevők mindinkább növekedéséről tanuskodtak, a mennyiben a tárgyak száma a legutolsó tárlaton 4500-ra rugott. Az ország némely iparágainak jelenlegi magas állása ezen nyilvános kiállításoknak köszöni leginkább emelkedését és előhaladását.

Németország a jelen század második tizedében rendezett apró kiállításokat, melyek csak egyes tartományokra vagy épen városokra szorítkoztak. Így péld. Drezdában 1840-ig minden második évben volt iparmű-, valamint műkiállítás is, noha egész Szászország fel volt hiva beküldésekre, mindazáltal csak nagy városok, jelesül Drezda, és néhány nagyobb gyár vett abban részt, úgy hogy eleinte egyetlen mérsékelt nagyságu terem elegendő volt a kiállítandó tárgyak befogadására. De az ilyen kisebbrendű német kiállításoknál is észrevehető volt a befolyás az iparra, s a részvét az idővel növekedett. Minden beküldő azon volt, hogy a kiállított tárgyban valami jeleset vagy jót mutathasson fel. Mindazáltal az ilyen kiállításokban utóbb is csak igen kis terjedelmű országok termékei voltak láthatók, melyeket a szomszédtartományokéival sem lehet összehasonlítani. A vámegyleti államoknak Berlinben 1841-ben tartott értekezletében történt aztán azon indítvány, hogy nagyobb világtárlatok létrehozásáról gondoskodnának, melyben egész Németország, de leginkább a vámegyleti államok vennének részt.

Az első ilyenmű kiállítást Mainzban 1842-ben a műegyetem szervezte, de ez nem felelt meg a táplált várakozásnak. Aránylag csekély volt a részvét, szűk a kiállítási helyiség, kevesek a segédeszközök, melyek rendelkezésre állottak, — elegendő okok arra, hogy az egész kisszerű legyen.

Sokkal nagyobb és tartalmasabb volt a második német kiállítás Berlinben 1844-ben, mialatt már ezt egy pusztán porosz termékekből rendezett kiállítás előzte meg 1827-ben. Ezen második tárlat a kormány részéről, mely evégre a fegyvertár termeit engedte át, nagy pártfogásban részesült, s a német műszorgalomnak és az ipar fejlődésének nyilvános bizonyságául szolgált. A beküldők, melyek számra

3000-en voltak, csaknem kivétel nélkül a vámegelethez tartoznak, s Poroszországra 2000 esett.

Ausztria is törekedett tartományainak iparfejlődését felmutatni, és miután már 1835-ben Bécsben egy kiállítás 594 részvényessel, 1839-ben 732 részvényessel egy második kiállítás lelt helyt, a kormány egy harmadiknak megtartásáról intézkedett, 1845-ben, mely az előbbiekkal együtt pusztán az osztrák tartományokra szorítkozott, s mintegy feleletül szolgált a berlini német kiállításra. Ezen harmadik tárlatnál a beküldők száma 1865-re hágott. Mivel és mennyivel járulhatott ehhez magyar honunk, nem szerezhettem róla tudomást.

Lipcse volt a harmadik német ipartárlatnak helye 1851-ben, és ámbár csak 1400 részvényessel bir, mindazáltal a beküldött czikkek számosabbak s némely tekintetben jelesebbek voltak. Ezen tárlatnak már nem volt csupán vámegeleti jellege, mert a kiállítók fele Szászországhoz, 204 Bajor-, 158 Poroszországhoz tartozott, 39 Würtembergnek, 153 az apróbb államoknak, 130 pedig Ausztriának volt polgára. Ezen utóbbinak majdnem annyi képviselője volt ott, mint a porosz kormánynak, mely politikai okokból minden részvétet elhárított magától. Helyiségül az ujdonepült központi csarnok volt kiszemelve, melyet tulajdonosa is a lipcsei vásárral összeköttetésben álló kereskedelmi világ szükségletére szánt. A dicséretesen ismert Weinlig tudor vette át az egésznek rendezését, egy 8 személyből álló szász bizottmány és több külföldi állam biztosainak segédlete mellett. S ha szinte egyes tárgyak elhelyezése a nézőt nem elégitette is ki, mindazáltal egészben véve a rendezés dicséretes volt, s a kiállított kelmékből diszitmény fölötte izlésteljes. A hasonnemű tárgyak, az asztalosmunkákat kivéve, mind egymás mellett voltak felállítva, s a nézőknek legjobb alkalom kínálkozott az öszves német ipar előhaladó fejlődésének észlelésére.

Miután már különböző tartományokban az ilyen kiállítások tanulságos voltát megismerték, természetszerűleg ébredt föl azon óhaj: vajha a honi termékeket és iparágakat a külföldiekkel is össze lehetne hasonlítani, s így keletkezett a

világtárlat eszméje, mely minden terményt, a teremtőkezeknek és gyáraknak minden nemzemenyét a földnek különböző részeiből egy helyen egyesitené, a különféle nemzetek és éghajlatok leleményességét, teremtő erejét, munkásságát és segédszereit megismertetné és megmutatná, hogy az ég, a talaj minősége, a nyers termékek, a népfaj, vallás, erkölcs és alkotmány minő befolyást gyakorolnak az iparra. Bármilyen ábrándosnak látszott is ezen terv első pillanatra, a kivihetőség, csakhamar meggyőződéssé vált, és minél inkább megbarátkoztak az eszmével, annál több reményt kapcsoláltak hozzá. Ugy látszott, hogy egy ilyen nagy világtárlat az iparra vetett figyelemnél fogva a háborút örök időre számüzni, a népeket testvéresíteni, a vámsorompókat lerontani, s a szabad kereskedést létesíteni fogná. Hogy ezen eszme oly országban foganhatott, melynek a világon legnagyobb kereskedelmi összeköttetései vannak, igentermészetes.

Midőn Albert herczeg a müegyleti jutalmak kiosztása alkalmával Londonban 1849-ben kimondta a nemzetek müipara fölötti szemletartás eszméjét, ezen gondolat kedvező fogadtatásra és nagy tetszésre talált, úgy hogy a herczeg neki bátorodván, néhány héttel későbbben kész tervvel lépett föl egy világtárlatot illetőleg, mely főbb vonásaiban meg is maradt. Mialatt az angol társadalom egy része a terv kivitelében a szabad kereskedelem győzelmét, s Angolország belerejének csendes fejlődését és oly emeltyüt látott a főczél mellett, melynél fogva a nép gondolkozása a kormány állandó voltáról más utra vezettetik, az egyházi viták, szegénységi panaszok, s Irland rossz hangulata háttérbe szorítassanak, az angol áruk elterjedése pedig előmozdittatik; a másik rész ezen tervtől nemcsak idegenkedett, hanem teljesen ellene volt. Az utóbbiak az ipart féltették, mert úgy vélekedtek, hogy a tárlat sikerülése következtében az áruk kelendősége hanyatlásnak nézne elébe, az aggodalmas londoni polgárok a nagy összejövetel miatt drágaságtól és éhszükségtől tartottak, a papság a miatt volt aggodalomban, hogy a tulnyomó ipar a kegyességnek lenne kárára, és hogy az idegen demokraták összetolulása fejetlenséget hozna az országba. Ámbár már jeles férfiak működtek össze a terv

életbeléptetésére, s a sajtó minden téves véleményt megczáfolni törekedett, mégis az elsorolt okok és más kedvezőtlen körülmények annyira hátráltatták a vállalatot, hogy az csak igen nehezen hatolhatott előre, és már-már hajótörést szenvedni látszott. Végre mégis győzött a nemzeti büszkeség által is ápoltt nagy gondolat, s az aláírások oly sebesen történtek, hogy a szükségelt 200,000 font sterling csakhamar fedezve volt. Hanem most a fölött támadt új vita, hol kellene azon roppant épületnek helyről gondoskodni, mely a várt küldemények végetlen tömegét magába fogadhatná? Az épületnek 2200 láb hosszúnak, 450 láb szélesnek kell lenni, következőleg 990,000 lábnyi négyszög tért borítani. Az e végett kihirdetett pályázatra 195 angol és 38 külföldi küldött be építési tervet, melyekből az angoloké gyakorlatibbnak, a külföldieké inkább szépnek látszott, s a közelebbi vizsgálódásnál kitűnt, hogy az angolokéból csak három, míg a külföldiekéből 15 volna kivihető. Az építészek és mérnökök választmánya által kidolgozott terv is, mely szerint az épület téglából készült volna, vaskupolával kivihetlen volt, mert a tárlatnak 1851-ben kellett megnyilni. Végre egy terv jutott a bizottmány kezébe, mely a maga nemében az építészetnél új jelenséget idézett föl. Paxton József küldte be ezen szörnyű építmény tervét, mely csupán üvegből és vasból állott. Az egyszerűség és anyagszer eleinte meggondolásra szolgáltatott okot, oly épület forogván szóban, mely 18 holdnyi területen vala felállítandó. Minthogy mindazáltal a czélszerűség a terv mellett volt, s az építmény állandó voltára nézve Stephenson mérnök minden kételyt elhárított, elfogadták azt, s megbízták Fox és Stenderson urakat, hogy az épületet a Hidepark virányain, London nyugati téréen állítsák fel. Mialatt azon urak buzgón és lélekismeretesen működtek az „üvegpalota“ építése körül, Angolország a tárlatot illetőleg meghívások által minden nemzet, még a legtávolabb fekvő államok részvétét is biztosítá magának. Kevés állam van, a ki kihuzta magát a részvételul, majdnem mindenhol élénkség, sürgésforgás, eredetiség, és tökély utáni törekvés mutatkozott. De Londonban sem késtek az előkészületekkel, hogy az idegenek összetolulását ártalmatlanná

tegyék, összevonták a katonaságot, s a rendőröket megsza-
poriták. A kiállításra nézve egy nemzetközi esküdtszék
(Jury) volt választva, melynek egyes bizottmányok alárendel-
tettek, és a mely a jutalomdíjak kiosztásánál határozott.
Ezen bizottmány 15 angol és ugyanannyi külföldiből állott,
kik közt 4 francia, 2 német, 2 osztrák, 2 belga, 1 sveiczi,
1 olasz, 1 spanyol, 1 északamerikai, és 1 orosz volt.

Hat hónapig tartott a roppant kristálypalota építése,
mely a legnagyobb renddel és csendességgel hajtattott végre,
s elkészülte után a maga nemében nagyszerű épületet mu-
tatott. A vékony, sudar oszlopok, az áttört karzatok, a ma-
gas vasivek messziről a pókszövet fonalaihoz hasonlítottak,
és mégis erősen tarták össze a nagy üvegtömegeket, melyek
az épületet mindenfelől körülvevék, s fénytengert bocsátá-
nak be annak belsejébe. Az egésznek tervrajzát egy hosszú
hajó képezte, melyet középen egy haránthajó metszett ke-
resztül, és ezáltal két egyenlő részre osztott. A haránthajó
boltozata a másikénál magasabb volt, s ezenkívül néhány
igen magas és igen vén fát fedett be, melyek a palota köze-
pén különös ékességül maradtak meg. A hajók két oldalán
emelkedett karzatok futottak, melyekhez alkalmas lépcsők
vezettek, s az egész épület 3 be-, és 13 kijárással bir. A kül-
diszitmények színe fehér és kék volt. Az építmény vasmü-
veiben, melyek 250,000 font sterlingbe kerültek, az angol
vasgyártás diadalát ünneplé, nemcsak a nagy mennyiséget
hanem a rendkívüli olcsóságot is tekintve. Különösen fel-
őtlő volt a nagy egyszerűség mellett a művészet- és meny-
nyiségtani pontosság, minélfogva a részek összeegyeztettek
és illesztettek. Hogy a közlekedés ne háborittassék, úgy
intézkedtek, miszerint az öntött- és szobrászművek a főhajó
középtornácán foglaljanak helyet; hogy pedig a tér, mely
hez a napfény mindenfelől járulhatott, frissülést nyerjen, bi-
zonyos körökben ugrókat alkalmaztattak. Minthogy az
épület minden nagysága mellett is csak 220,000, a mellék-
csarnok 45,000 négyszög láb rendelkezhető térrel birt, a
különböző bejelentésekhez képest pedig sokkal nagyobb tér
kivántatott, csak az igénybe vett helyek összehuzása által
lett minden kiállítás lehetővé.

Eleinte azon nézet kapott lábra, hogy a kiállítás pusztán ipari jelleget viseljen, és hogy onnan a képzőművészet minden szüleménye kizárassék, végre azonban a szobrászat tekintetében kivételt tettek, hogy így a kiállítást élénkebbé tegyék. Egyszersmind a tárgyakat oly elmésen rendezték el, hogy az egyszerűk és hasznothajtók a külső térekben állítottak fel, az épület közepe felé azok voltak láthatók, melyek a szemlélőt inkább érdekelték, míg végre a középtornác a tiszta műterményeknek adott helyet.

Amint az előremeghatározott napon, u. m. május 1-én 1851. a világtárlatot a királyné ó-angol szertartással megnyitotta, az öszves küldemények csaknem egészben ki voltak állítva, s a kristálypalota, belől mint kívül, hol még a különféle nemzetek zászlói is ékesíték a felső ormózatot, ritka látványul szolgált. A kiállított tárgyak beküldésében 6146 angol vett részt, s az angol gyarmatok 2000, a külföld 13,000 czikkel járult azokhoz. Névszerint Franciaország 3329, Belgium 1050, az osztrák birodalom 688, Poroszország 1072, Szászország 144, Württemberg 137, Bajorország 83, Hannovera 11, Hamburg 125, Báden 2, Frankfurt 38, Holland 226, Dánország 63, Svéd- és Norvégország 29, Oroszország 251, Olaszország körülbelöl 200, Spanyolország 233, Portugallia 109, Svájcz 153, az egyesült amerikai államok 907, Törökország 4,000, Egyiptom 49, Persia 1, Tunis 203, Nyugotafrika 9, Khina 238, Brasilia 1, Péru 4, Mexico 4, Ujgranada 1, Hayti 2, a társaságszigetek 1 darabot szolgáltattak.

A tárgyak közt, melyek a művészetről mintegy átmenetet képeznek az iparra, mindennemű műszerkezet képviselve volt, s gyakran egy mester állította ki. Az ezüstművek közt leginkább kitűnt azon vért, melyet a porosz király a Walesi herczegnek ajándékozott. Ha Olaszország ezen osztályban régi dicsőségét alak és diszitek tekintetében fentartotta, a francia czikkek mindenekfelett kellem, csin, s a természetnek ingerlő utánzása által tündöklöttek. Az egykor annyira becsült goth faragványai Belgiumnak a szokott benyomást nem tették meg Londonban. Az angol művekben az otrombáig terjedő szilárdság uralkodott, s az anyagszer

bősége tulszárnyalta az alakot, ámbár némely középkori utánzásoknál bizonyos érzelmesség és komolyság volt észrevehető. Spanyolország főképp fal- és talajdiszitmények által, volt képviselve, s ide vágó eszméit a középkorból kölcsönöze. Görög- és Oroszország csaknem egyedül a bizanti stilt tartotta meg műszabályairól.

Az iparkörében, mely egyedüli célja volt a kiállításnak, azon elv fogadtatott el, hogy egy és azon ország terményei egymás mellett álljanak, mi a más országok termékeivel az összehasonlítást nehezítette, de aztán ugyanazon állam különös természetményeit jobban feltüntette. Mindenik nemzet részesült azon kedvezményben, hogy küldeményeit saját tettségére szerint állíthatta fel, minélfogva aztán a népek jellege is nyilvánulhatott, egyszersmind pedig nagy sokszerűség keletkezett. A bemenetel és a közlekedés minden oldalon szabad és kényelmes volt, s az országok osztályaihoz fölíratok és lobogók vezettek. Angolország, hogy számos termékeit elhelyezhesse, a kristálypalota egész nyugoti felét feltartotta magának, míg a többi államok a keleti részszel osztozkodtak, mégpedig úgy, hogy a déli tartományok a kereszthajó felé, Ausztria, a Váme gyület, Oroszország és Északamerika pedig a keleti bejárás felé helyezkedtek el.

Angolország gazdag járuléka nagy mértékben kimutatta annak iparát. Hogy a sokszerű és tömérdek gözgépeket működni lássák, mesterségesen gőzt vezettek azokba, s mialatt az egyik font vagy szőtt; a másik harisnyákat kötött, vizet szivattyuzott sat. A legnagyobb erő kifejtést a legelmésebb számítással s a legczélszerűbb szerkezettel párosítá az angol. Egy nemzet sem volt képes a gépeknek ily tökéletes összegyűjtését felmutatni, jelesül azoknak számát és nagyságát illetőleg, habár a német gépek csinban, czélszerűségben s az anyagszer minőségében kiállották is a versenyt. Elárulták emellett a különböző földmívelési eszközök, hogy mily körültekintéssel és figyelemmel üzik Angolországban a szántásvetést. A gyapatipar, mely 16 millió orsót és 300,000 ezer szövőszéket foglalkodtat az országban, izlésben ugyan nem, de olcsóságban és tömegben meghaladta más tartományokét. Nyers anyag bőséggel volt, s a sheffieldi késművek nem ta-

láltak párjokra. A gyarmatok részint termékeket, szücsárukat és butorokat, Keletindia terményi és kirakott ércz- és elefántcsont műveket, s szőr kelméket küldött. Franciaország selyem-, gyapju- és gyapotszövevei által fénylett, melyeken a mintarajzoló talentoma fölismerhető volt. A német ipar, ám- bár elég erősen volt képviselve, a francia- és angol iparral nem versenyezhet. Minden német államok közt leginkább Ausztria iparkodott a vállalatnak megfelelni, s több czikkei valóban bámulásba ejtették még azokat is, kik iparerejüket ismerni látszottak. A német küldeményeknek nagy hátrányára volt az elhanyagolt kiállítás is, mialatt a francia mű- vek izlésteljes fölpipezése nem keveset tett azoknak diada- lára. Általános elismerést arattak azonban a berlini öntött- művek, a felülmulhatlan tájrajzi abroszok Drezdából, az Ércz- hegység kézműurai, lakatos és egyéb aczélművek Németország- ból. Ausztria czikkei közt, mely a tárlatnál harmadik helyre érdemesítettett, leginkább kitűntek a bécsi császári nyomda- művek, műasztalosok, a pompás sálak és más kelmék, s meg- tartotta régi híré a cseh üvegyártás. Kicsiny volt a tér, de jelentékeny a fokozat, melyet Sveicz elfoglalt. Ezen bérczes vidék küldeményei szerencsés rendezésöknél fogva mint egy család gyermekei állottak egymás mellett, s izlést és egyező- séget tanusítva kedvező ítéletre nyerték meg az embert. Kü- lönösen becsesek voltak csalánszövevei, tafotái, nyári kelméi és szalagai. Dánország az órákon kívül küldött csipkét, faze- kakat, keztyüket, Svédország érdekes czikkeket ércből és acél- ból, mennyiségtani műszereket és házi szöveteket. Orosz- szágból, mely a tárlat megnyílásakor még nem volt képvil- selve, késöbben nyers anyagok, gabona, fa, szijművek, ásvá- nyok, fényüzési czikkeek és fegyverek érkeztek. Olasz-, Spa- nyolország és Portugallia sokkal kevesebb küldeménnyel látták el a tárlatot, semhogy a nevezett országok iparára és földmivelésére következtetni lehetett volna, ellenben a mű- tárgyak és nyersanyagok gyakorta sajátságuk által üntek ki. Különösen silányok voltak a szövetek, selyem- és gyapotkel- mék. Az Egyesült államok küldeményeiből sem lehet az ipart megítélni. Legjelesebbek voltak a nyers anyagok, gyapot, do- hány; ezenkívül néhány eke, csónak s egy pár földrajzi abrosz.

Történeti érdeket mutattak Indiának és Chinának némely termékei, amennyiben meg lehetős pontossággal képviselték az ipart, amint az nálok 2000 év előtt ki volt fejlődve.

A tárlatnak legnagyobb tárgya volt maga az épület, és azért nagyon természetes a vágy, hogy az fentartassék. A kormánynál evégett tett lépések sikertelenek voltak és sajnálattal nézték a szép mű elrontását. Ekkor némely tekintélyes férfiak csatlakoztak s elhatározták, hogy a réginek romjából egy új kristálypalotát építendének, mely világhírű elődét még felülmulja. Ezzel egyszersmind oly czélt akartak összekötni, mely az angolnak épenoly dicsőségére válik, mint a minő gyakorlati érzéket és vállalkozási szellemet föltételez. A kiállítás megmutatta, hogy az angol nép örömet tanul, és minden alkalmat megragad, hogy izlését képezze s a szép iránti érzékét kifejtse. A kiállításnak, melynek roppant hordeje el lön ismerve, más helyen és más alakban föl kelle maradni. Azon tudat, hogy Angolország nem győz le mindenekeket a művészet és ipar körében, s névszerint izlés és művészeti fejlettség tekintetében más nemzeteknek utána áll, fölvillanyozta a dicsvágyat, s eszközökről kezdtek gondolkodni, hogy azt, mit elmulasztottak, kipótolhassák. Sok terv merült föl e tekintetben, s az 1852-iki parlament megnyitása-kor a királyné kívánta, hogy a szépművészetek és gyakorlati tudományok előmozdítására terjedelmesebb tervről gondolkodjanak, s ennek kivitelében a kormányt gyámolítsák. A főszme egy ipar- és müegyetemre vonatkozott.

Valamint Angolországban minden, mi felülről nem akar sikerülni, a néptől karoltatik fel és vitetik keresztül, itt is ugy történt. Az állandó tárlat eszméje tulsulyra vergődött, s az e czélra keletkezett részvénytársulat lassanként egy millió font sterlinget gyűjtött össze. 95,000 font sterlingen megvették a régi tárlatpalotát, s azt néhány mérföldnyire Londontól, az igénytelen Sydenham közelében, egy kies halmon felállították. Két vasut vezet hozzá. Alapját 1852, augusztus 5-ikén tették le, 1854, junius 10-ikén nyitották meg. Különbözik ez a hydeparkitól. Három kereszthajó szakítja itt félbe a falak és rekeszek egyformaságát, s a két szélső fölött tornyok emelkednek. Az épület hossza 1608, szélessége 314

láb. A középhajóban 5 karzat van egymás fölött, a többi hajókban 3, az épület egyéb részeiben 2. A palotát 2206 oszlop tartja, melyek egyszersmind az esőviz vezetősövei, és veresre, kékre, sárgára festvék. Szép virágágyakkal és gondosan ápolt növényekkel ékitett szökőkutak látszanak helyenként. Az épület váza csak 8 hüvelyk vastag és üvegtáblákkal van kerítésfalakká idomítva.

A kiállításnak két osztálya volt: az egyik a művészeti és tudományi, mely állatok, fák és növények gyűjteményét, a különböző időszakok emlékeinek utánzásait foglalta magába, a másik a jelen ipar tárlata, mely terményeket mutatott fel és árult. A kristálypalota nemcsak minden népeket foglalt össze, hanem minden időket is, rendezte egyes népek és idők iparterményeit, a mint azok az életben összetartoznak s ezáltal az állapotok beszélő képeit adta. — Hogy a vállalat a részvényeseket illetőleg jól ütött ki, kitünik abból, hogy az első fél évben a bevétel 38,623 font sterling költség mellett 165,110 font sterlingre rúgott.

A londoni kristálypalota példájától ösztönözten, a különböző népek és néptörzsek, utánozni törekedtek azt, természetesen különböző eredményyel.

1853. május 1-én Dublinban nagy iparkiállítás volt. Az itt tartatott ünnepélyesség csak kicsiben volt képmása az 1851-ikinek, a kristálypalota kisebb volt a londoninál, a királyné helyett alkirály nyitotta azt meg, 100,000 néző helyett csak 10,000 mutatkozott. Bármennyire megfeszítette is erejét az ir műipar, s bármennyi jeleset hozott is az napfényre, mindazáltal hiányzott a nagy tömeg részvéte, sőt a királyné megjelenése is csak mulékony lendületet adott a vállalatnak. Legérdekesebb volt itt a vállalkozónak személyisége és tevékenysége. Dergan, ki azelőtt vasuti szállító volt, tetemes vagyonna, de egyszersmind azon belátásra és meggyőződésre is szert tett, hogy a helyesen irányzott nyereszkesedés mind a nyereszkesedőnek, mind a közügynek használ. Az 1847-ik évi drágaság alatt, midőn vállalataikat sokan összebb huzták, ő 52,000 embert foglalkoztatott, táplált, s emellett számításában nem csalatkozott. A yorki kisebb kiállítás az ő műve volt, s ekkor jött azon eszmére, hogy egy

ilyen vállalatot saját jövedelméből talán Írlandban is tudna létesíteni. Teljes bizodalommal és nagyobb mérvben ismételte a kísérletet Dublinban, 80,000 font sterlinget fordítván reá. A kiállításhoz az állam egy krajczárral sem járult, és senki nem emelt mellette szót. Az épület külsejére a tér korlátolt-sága miatt s takarékoság tekintetéből keveset fordíthatott, de belől mindazon tapasztalatokat felhasználta, melyek az előbbi kiállításoknál, hiányra mutattak. A pompás mű- és ipartermények meglepő kiállítása nemcsak szerencsés tervnek volt bizonyosága, hanem örvendetes nyilvánulása volt a kitartó tetterőnek is, mindamellet a vállalkozó 20 ezer font sterlingig bukott mellette.

Az északamerikai Egyesült államokban is utánzásra talált a londoni iparkiállítás, de a mely az amerikai iparra és művészetre nézve épenoly nyomorultul végződött, mint amilyen nagyszerűen kezdődött. Az épület hasonlólag kristálypalota volt, de a mely a mintával nem állotta ki az összehasonlítást. Homlokzata a telek minősége miatt két oldalutczára kanyarodott, s így három irányban futott, ahelyett, hogy egy vonalban állott volna. A new-yorki magas házak környezeté s a Krótonfolyó óriási víztartójának kötömege, mely a palotát jóval felülmulta, igen kedvezőtlen hatással voltak, s a viszonyok áttekintését sehol sem engedték meg. Belseje gazdag volt szép ingóságokban, melyeket részint az építészet, részint a művészet és ipar szolgáltatott. Ha veresessárga máza az építménynek nem tetszett is, a kupola jó benyomást tett. Épen a körönd (Rotunde) kupolája alatt állott a Washington szobra, Marechetti bárótól. Mellette több képlési művek voltak csoportozatban Német, Olasz, Franciaországból és Amerikából.

Mialatt Angol-, Franciaország és Északamerika nagy pompával és izléssel ékítették föl terményeiket, Németország a Newyorki hirlap szerint mint egy hamupipőke jelent meg. Mindamellet a német szorgalom és éles szellem némely termékek tekintetében győzelmet aratott.

A kiállítás 1853 augusztusa 4-ikén nyitattott meg Pierce elnök által. Az amerikaiak nem igen látogatták, s kevesen ragadták meg az alkalmat fölvilágosulás és okulás végett, vagy hogy az emberi elme munkás erejét eredményeiben kém-

leljék és tanulmányozzák. Az amerikai csak azt szereti, mi nemzeti, főkép midőn magát a külföld által felülmulva látja. Nem akarta saját raktárát a művészet és ipar mezején másokéval együtt szemlélni, s idegenkedett a világművek gyűllyétől, hogy saját meztelenségét el ne árulja. Mit sem adtak a szónoklatra, mely az emberi művek csodás fejlődése iránti közönyösséget hatalmasan megróttá. Emellett az amerikaiak a kiállítást a kelendőség emelésére is használták ingerlőszerűl, amennyiben folytonosan hangzottak a zongorák, melyeken fizetéses zongorajátászok remekeltek.

Kik által és mikép fedeztetett a kiállítási költség, soha nem jött világosságra, de még 1855-ben is emelkedtek panaszok, miszerint az európai kiállítók tulajdonai, a vámhatóságok állítólagos rendelete következtében letartóztattak, minthogy az árszabásszerű vámot fizetni nem akarák. Ránk nézve elég annyit megjegyezni, miszerint az amerikai ipar még hosszú időt szükségel, hogy az ó világ iparával versenyezhesen.

Még az amerikai iparműkiállítás tartása alatt történtek meghívások egy 4-ik német kiállításra, mely 1854 folytán Münchenben fogva tartatni, s Németországot illetőleg annyival magasabb jelentőséggel birandna, mert ott Ausztria is, a német vámegylethezi csatlakozásánál fogva, mint jogosított részvevő jelennék meg. Hogy ezen nagyszerűbb tárlat még magasabb jelleget nyerjen, nagy festménykiállítást kötöttek azzal össze és szép helyiséget szemeltek ki számára.

A londoni kristálypalota czélszerű tervét, anyagszer és alak tekintetében, itt is utánozták. Az üveg- és vasból álló tárlatpalota a fűvészkertben volt felállítva, mintegy 3,075,230 font öntött vas, 224,778 négyszög-láb üveg és 84,000 köbláb fa fordittatván reá. Az épület hosszas négyszöget képezett, magassága 87. hosszúsága 800, szélessége 280 lábat tett, 210,000 lábnyi terület mellett. Az egész épület felállítása 78 nap alatt ment végbe. Az ipartárlat 1854 július 15-ikén nyílt meg a bajor király és sok idegen jelenlétében, s bizonynyal számosabb látogatónak örvendett volna, ha a keleti epe-mirigy a Münchenbe való meneteltől sokakat vissza nem tartóztat.

A kiállításban 6588 egyén vett részt, mely számból

Ausztriára 1477-esik. A kiállított tárgyak 12 csoportra voltak osztályozva. A müncheni kiállítás nem birt a londoni világtárlat jellegével. Az őszyes német ipar szemléltetésének kísérlete volt az, s a vélemények az eredmény fölött igen meg voltak oszolva, melyek szerint ezen kiállítás inkább bajor, mint német zamatunak látszott. Emellett a közönség részvéte is csekély volt, s a pénzügyi eredmény súlyos csapásként hatott az állami pénztárra, mely az egészet vezette. Némely napokon a kiállítási térek, daczára a felügyelők nagy számának remetelak képét mutatták, és ha okul az epemirigyét adták is, voltak kik ezen betegséget a müncheni iparkiállítás feltalálójára nézve szerencsének tarták, mely őt megkimélte a vallomástól, miszerint kis városok nem valók iparkiállítási helyekül, miként azt Dublin is bebizonyította. A német vásárok mindenesetre tökéletesebb képét adják Németország iparának, mint a müncheni kiállítás; ott üzleti összeköttetésekre is akad alkalom, mely fájdalom, Münchenben hiányzott.

Franciaország 1855-ben rendezett kiállítást, s 4 épületet állított, egyet a szépművészetek, egyet a földmivelés terményeinek számára, a harmadik a tulajdonképi iparműpalotát képezte, egy melléképülettel a Szajna partján.

Tömegestől özönlöttek a nézők a francia főváros felé, megtudandók, mily erőfeszítéseket tett Franciaország mint gazda, s minő részvétet nyilvánitnak irányában a meghívott államok. Ezen tárlat nemcsak az ipar és gazdaszat tárgyait foglalta magába, hanem a sajátlagos művészetnek is nyitott termeket az épülettel szomszédos Louvre palotában.

A mi az ipart illeti, ennek rendezésére egy császári bizottmány volt kinevezve, mely aztán a külállamok küldöttei-vel együttesen intézte a kiállítást. A kiállítás helyisége a bejelentés arányában osztatott ki a különböző országok közt. A czikkek 8 főcsoportban és 30 alosztályban voltak kiállitva: 1. az első csoportba azon iparczikkek jöttek, melyeknél a főzcél nyers anyagok nyerése, 3 osztálylyal, 2 a második csoportban oly iparczikkek foglaltak helyet, melyeknél a főzcél gépi erők alkalmazása, 4 osztálylyal; 3. azon iparczikkek, melyek természet — és vegytani erők használásán alapultak, vagy olyak, melyek a tudományokkal vagy tanitással voltak

összekötve, 4 osztálylyal, 4. iparczikkék, melyek különösen tudományos foglalkozásokkal voltak csatlakozva, 3 osztálylyal, 5. iparágak, melyek az ásványtermeléssel álltak viszonyban, 4 osztálylyal; 6. szövetek és kelmék, 5 osztálylyal. 7. házibutorok, piperék, mintarajzok, nyomtatás, kótanyomás, 4 osztálylyal; 8. a sajátlagos művészet, festészet, rézmetszés, könyomás, szobrászat, építészet, kömetszés köre. Nagy előnyükre volt a beküldőknek, hogy kelméik árát nagybani eladás végett kiirhatták, mi Londonban nem volt megengedve, mi pedig rendkívül ajánlotta a czikkeket.

Az iparpalota nem mulékony czélra, hanem huzamosb tartósságra készült, fedele üveg, és vas, falazata ablakokkal megrakott köépitmény. Alakára nézve tökéletes egyenközény, 254 méter hosszáságu, 108 szélességü és 35 meter magasságu, egész a fedélzetig négyszögekövekből építve, és két sorban 360 ablakkal ellátva. Belső tere 32,000 négyszög mètert tett, mely tér a négysoru vasoszlopokon nyugvó karzat által még emeltetett, s 18,072 négyszeg meternyi területet adott. — Nyolcz boltozott kapu vezet az épület belsejébe, melyek közöl a legnagyobb a császári kapu, oly magas mint az épület és diadalivet képez. Az ablaksorok közt érembe foglalt mellszobrok diszelegnek, hires férfiakat illetök, mely ékités a szárnyépületeknél is ismétlődik. A palota nem messze a Szajnától az elizeumi mezöségen áll, de nem volt elegendő a bejelentett tárgyak elfogadására, ugy hogy még egy 1,200 méter hosszáságu csarnokot kelle a gépek és nyers termékek számára építeni, mely a tárlatpalotával átellenben foglal helyet.

Ha Londonban a kiállított tárgyak országok és népek szerint voltak osztályozva, az itt tett tapasztalatok után, Párisban egyes iparágaknál a természetmények és gyártmányok mellé az alapszereket s a műszereket is oda helyezték.

A londoni második kiállítás 1862-ik majus 1-sején kezdődött. Fájdalom, ezen eszmének teremtoje, a mélyen sajnált Albert herczeg, Angolország titkos jöltevöje, nem érte azt meg, szelleme azonban örökké élni fog művében.

Az 1851-iki londoni világtárlat mindig eredeti példánykiállítás leend a világon, bármennyi tárlat kövesse is azt, tudományos, valamint ipari jelentőségét megtartandja az

mindenkoron. Ezen első londoni tárlat adott lételt azon mélyen átgondolt, s az ipart folytonosan előmozdító eszmének, mely az iparos szellemeket összehozta, az ipar terményeit szemlélésnek tette ki, s a földgömb előretörekvő népeit egymással megismertette. Nem lehet képzelni, hogy Angolország fővárosa ezen tárlatot új üzletcsinálásra akarta volna alkalmasul használni. Annak tudományos iránya, s a felfogás és kivitel nagyszerűsége ledönti ezen balvéleményt. De hogy elhatározott akarata az angol népnek, ezen kiállítást időről időre megújítani, bizonyítja azon körülmény, hogy az új tárlatpalotát téglából építették, mialatt az 1851-iki kristálypalota, haszinte belsejében a legnagyobb fákat rejtette is, mégis csak üveg- és vasból álló óriási építmény volt.

Az 1862-iki tárlatpalota a hydeparki kristálypalotától körülbelül egy angol mérföldnyire fekszik, délnyugotra, Londonnak egyik legszebb külvárosában, Kensingtonban. Alaka hosszas négyszög, homlokfala délre néz. A homlokfal hosszasága 1152, magassága 60, a fedéllel együtt 100 láb. Kivülről három nagy ívet látni egymás mellett, melyek egész a fedélig érnek s az előcsarnokba vezetnek.

Innen jobbra és balra állnak a karzatra vivő lépcsők, s a bejárattal szemben a kiállított tárgyak óriási osztályaiba vezető ajtó nyílik. A fedél középrészéből jö be a világosság.

A palota építése 1861-ben aprilisben kezdődött, s 10 millió téglát, 80 ezer mázsa öntött, és 24 ezer mázsa kovácsolt vasat, s annyi üveget vett igénybe, a mennyi 30 angol mérföldnyi ut beborítására elegendő volna. Valamint az 1851-iki kiállítás, ugy ez is magán vállalat volt, s az építmény tervrajzát, Fowke kapitány adta. Február 13-kán 1862 adták azt át a vállalkozók a királyi bizottmánynak. Hogy egy ily ropant épületet ily rövid idő alatt lehetne foganatosítani, az csak az angolok érdeme.

Az ünnepélyes megnyitásnál a királynét a Cambridgei herczeg, a canterbury érsek, a lord kancellár, lord Palmerston és gróf Derby képviselék. A kiállítók száma összesen 17,000-re rugott, mely számból Franciaországra 4,000, a vámegyletre 3,000, az olasz királyságra 2,000, Ausztriára 1,100, Spanyolországra ugyanennyi, Oroszországra 700, Svédországra 600,

Helvétiaira 500, Hollandiára 400, Dániára 300 Velenczére 260, Görögországra 250, Norvégiára 200, Rómára 46, Törökországra 45, Chinára és Japánra 35, Gvatemala és Montevideóra 34, Costa-Riccára 16 esett. Az Egyesült államok nem voltak képviselve, miután a congressus a 32,000 dollárnyi költséget nem szavazta meg egy külön bizottmány elküldésére. A kiállított czikkek száma mintegy százezeret tehetett, s körülbelöl 11 millió vendég vett részt a palota meglátogatásában. A magyar-osztrák osztály egyike volt a legszebbeknek s legeredetibbeknek. A műtárgyak közül a jelmezfényképek, a herendi porcellán, a Markó festményei, a magyar zongorák, s az iparcikkekből a borok tűntek ki jelesen. Kivülről három nagy lobogó (veres, fejtér, zöld) vont a mellékosztályra a látogató figyelmét, hol a magyar kiállítás foglalt helyet, s melynek rendezését Jankó Vincze ur oly izléssel teljesítette, hogy arról az angol lapok csak elismeréssel szóltak.

Tudjuk az eredményt, mely érdempénzek és dicsérő oklevelek nyerésével végződött hazánkfiaira nézve is, megannyi ingerek az előhaladásra, a tette, a buzditásra.

Még el sem párologott a londoni világtárlat emlékezete, a következő év ismét két kisebbszerű kiállításnak adott lételt. Értem a konstantinápolyi és hamburgi kiállítást.

Törökország csatlakozott végre azon miveltebb államokhoz, melyek mű- és iparterményeik közös kiállítása által be akarják bizonyítani, hogy más nemzetektől nem maradtak el, és minő előnyökkel birnak azok fölött. A szultán ezáltal ujra megmutatta, miszerint ő a maga birodalmát más miveltebb országokéval hasonló fokra emelni teljesen el van határozva. Ezen okból ő maga nyitotta meg a kiállítást. Az épület a fizető hivatal és Akmet szultán mecsete közt foglal helyet. Az ügyes francia építész, Bourgevit-nek vezérlete mellett 65 nap alatt készült az el. Hossza 100, szélessége 60, magassága 25 láb az üveghajó alatt, mely a birodalom növényterményeit rejti, s középen bizonyos nemű kertet alkot, a legingerlőbb tekintettel. A főépítményhez kapcsolt mellékletben vannak a külföldi gép-k felállítva. Különösen kitüntek a szultán fegyvertári készülékei, a fegyverek, s a gazdasági eszközök, egy mozdony is volt látható, mely mintegy kezdete az erőművé-

szet leendő nagyobb fejlődésének. A pompás smirnai szőnyegek, a brusszai selyemszövetek, ékszerek, drágakövek, s becses lovagszerszámok szerepeltek itt. Ezeken kívül pedig a keleti dohánytermelés birt különös érdekléssel a pipázóra nézve. Ezen iparműkiállítással legalább el van vetve a láncszem, mely Törökországot a többi Európával szorosabban összefűzendi, mert ipar és kereskedés az, mi a népeket egymáshoz vonja.

A hamburgi kiállításról vett jelentések Magyarországról csak dicsérőleg emlékeznek. Itt is kitűntek boraink, szemes és más termékeink. A kiállítás izlésteljesen, csinnal, és terv szerint volt rendezve, s már ez okból is varázserővel hatott a nézőre.

Vázlatok északi Grönlandból.

(Ország- és népismertetés.)

KANE után KISS ELEK.

I. A legutóbbi európai települések.

Grönland, a zöld rétek és erdők hazája, mivé lett? Jeges medvék, fókák, és rozmárok hazájává! Az ember számára itt nincsen hely!

Még Amerika előtt jóval felfedeztetett. — 982-ben vitorlázott el egy izlandi, és a partokat oly virulóknak, zöldeknek találta, hogy a tartományt erről nevezte el Grönlandnak, *zöldországnak*.

Még akkor a vadászat oly kínálkozó volt! Oly gazdag volt e tartomány vadakban, hogy sokan csak ez élvezet miatt telepedtek meg e *zöldországban*. Az új gyarmat mindig tehetősebb, mindig virágzóbb lett. — 1406-ban a keleti-partokon már 190 falu és tanya, a nyugatiparton 90 falu létezett, mindeniknek meg voltak saját püspökeik.

Ettől kezdve elenyészett az egész telepítvény. Hajó nem látogatta meg többé a partokat, tudósítás nem jött többé Európába, hirt hozandó a távol tartományból.

Pestis pusztította-e ki az embereket, vagy éhség és nyomor miatt vesztek el? — senki sem tudja megmondani, mert 300 esztendeig semmit sem tudott többé az emberiség Grönlandról; és a midőn 1721. *Egede János* Dániából először meglátogatta az országot, már ekkor semmi nyoma sem volt a hajdani európai műveltségnek. Az emberek elenyésztek, a falvak elpusztultak. Az ember azt hitte volna, hogy soha sem lépett arra a földre európai. — De nemcsak az emberek s építményeik enyésztek el, hanem a tartomány

maga is egészen megváltozott. Nem volt ez többé zöld-, hanem jégország, csak a déli és nyugati részeken lakható némileg. — A keleti partvidék egészen elhagyatva maradt, mint egy szomorú, üres, sziklás pusztaság!

„Hogy történhetett ez?”

Angolországnak keleti partjain is azt tapasztalták, hogy ott, hol néhány száz évvel ezelőtt a legszebb tölgy- és cserfák tenyésztek, most mocsáros turfavidékek vagy kietlen pusztaságok terülnek el. — *Hull*-nak egész vidéke tökéletesen más jellemet öltött. — Sokkal nagyobb mértékben van ez eset Grönlandban. A tartomány mélyebbre süllyedt, és évről évre mélyebben süllyed a tengerbe. Az éghajlat fagyasztó lön, mintha az északi sark háromszorta közelebb jött volna.

A tartománynak belseje mostantól fogva egy kiküthatalan titok, mert egy halandónak sem igen jön kedve, hogy a zordon, lakatlan földön bizonyos veszélynek tegye ki magát. — Sziklák, jégtorlaszok, borzasztó, barátságtalan jégvadon meredeznek fel az ember előtt, és bizonyos halállal fenyegetik, ha merészkednék közéjük hatolni.

Egyedül dél és nyugat tengerpartjain, egy kicsiny terület lakható; főlebb észak felé megszűnik minden emberi élet, s megdermed az irtóztató hidegségben. Ugyanazért senki sem tudja megmondani, vajjon Grönland sziget-e vagy félsziget; senki sem tudja, vajjon észak-nyugaton összefüggésben van-e Amerikával, vagy pedig ott szabad tenger hullámzik.

Az északi szélesség 80-ik fokán túl még egy ember sem hatott, s addig is csak egy embernek sikerült mai napig előhaladni, s ez volt az amerikai dr. *Kane*.

Egy másik, ki tán még messzebb hatolt, a bátor *Franklin*, nem hozhatott vissza tudósítást, mert ő a jégben és az iszonyu hidegségben egész kíséretével együtt elveszett.

Midőn Egede János e tartományt újból felfedezte, mint már említve volt, semmi nyoma sem vala az előbbeni gyarmatoknak. Csak néhány nomád *eszkimo* lakta az országot.

Egede nem nyugodott, míg a dán kormány, újabb tele-

pitvényt nem alapított. Így állott elő néhány város, melyekben néhány száz dán lakik, kik a benszülöttekkel cserekereskedést üznek. Évenként 5—6 dán hajó köt ki, hogy a kicsestelt árukat a kopenhágai vásárra vigyék, és helyette más tárgyakat szállítsanak, a mire a benszülötteknek kiváló szükségök van.

Friedrichsthal és *Gotthaab* a legdélibb telepítvény, s székhelye a délgrönlandi dán helytartónak. — *Disko* és *Godhavn* az észak-grönlandi dán helytartó székhelye. A legészakibb telepítvény *Upernavik* az ész. szél. 72-ik foka felett. *Friedrichsthal* és *Upernavik* közt fekszenek a többi gyarmatok szétszórva, és nevökön kívül igen keveset tudunk felőlök. Vagy hallott-e már valaki valamit *Fiskarnaes*, *Lichtenfels* és *Sukkartoppen* felől? A déli telepek felől még tán inkább, mert ott még legalább élni lehet, amint Európában élni szokás; ugyanazért azon európaiak, kiket sorsuk Grönlandba vet, inkább itt teszik le magukat, mint északon, hol az ember nem ismer egyebet, mint telet, havat és jeget. És mégis, ezen északi gyarmatokban is élnek emberek, megelégedett, sorsukon megnyugovó, sőt az életet szerető emberek.

Sokan csalatkoztak már számításukban, midőn telepítvény, gyarmat, kormánysház, s több efféléről hallottak beszélni. Ők Európára, ennek városaira, s palotáira gondoltak! Mennyire máskép van ez Grönlandban, különösen északi Grönlandban! Az egész gyarmat egy pár épületből áll, s ezek közül egy sincs, mely „a ház“, s még kevésbé, mely a „palota“ névre igényt tarthatna. Minél fölebb megyünk északra, annál inkább közelednek a lakóhelyek a gunyhókhoz, mert az éghajlat már nem engedi meg a magas építkezést. A szelek elrombolnák azokat, a hideg nem engedne embert élni bennök. Mennél fölebb megyünk északra, annál jobban van az ember utasítva a föld *alatt* lakni, a helyett, hogy azon *felül* laknék.

Fiskarnaes az északitelek közt a legbarátságosabb. 7—8 ház vagyis épület van itt, ezek közt egy a dán királyi kereskedelmi társulat igazgatójáé. Persze, hogy ez is csak egy emeletes, és Európában az *igazgató* ur teljes lehetetlen-

ségnek tartaná, egy ily „istálóban“ lakni, Grönlandban azonban úgy vélekedik, hogy ennél jobb lakása nem is lehetne. Ez egy alacsony bár, de igen barátságos külsejű faház, vörös és fehérre festve, előtte zöld táblák- és egy nagy árboczfával, jeleül annak, hogy itt királyi hivatalnok lakik.

Az egész gyarmat tengeröböl mellett fekszik, mintegy 8 tengeri mérföldnyi távolban a nyílt tengertől (4 tengeri mérföld tesz 1 német mfdet) s annyiból nevezetes, hogy itt nagyon ritkán látható köd. Ellenkezőleg az év legnagyobb részében száraz levegő uralkodik. Épen ezen száraz levegő miatt választák e helyet a telepítvény számára, mert az egész lakosság semmi egyébbel sem foglalkozik, mint tőkehal-kereskedéssel, ehez pedig sem köd, sem eső nem alkalmas.

A *tőkehal* háromféleképen jő a kereskedésbe : mint friss hal; azután mint besózott és préselt hal, s végre mint szárított hal.

A *friss hal* — Kabeljan — egyébiránt épen nem úgy izlik, mint neve mutatja, sőt ellenkezőleg annyira bevan sózva, mint a sardella.

A *besózott hal* — Laberdan — elmetélve hordókba tetetik.

A *szárított* vagy a *tulajdonképi tőkehal* — mivel oly keményre szárad, mint egy tőke vagy bot — innét vette nevét — a kereskedésnek legkeresettebb tárgya. Az összefogott halaknak több mint $\frac{4}{5}$ része száríttatik meg, s adatik el, mint tőkehal.

Kezelése nagyon egyszerű. Kimetszi az ember a hátcsontot egy darabban, mintegy 4 hüvelyknyi hosszúságban egészen a farkig; a belső részeket eltávolítja, a fejet levágja, a halat simára tisztítja és kiakasztja a friss levegőre. Kevés idő alatt majdnem kőkeményiségűvé válik. A fej, mint különös rész, szintén megszárittatik, s különös fényüzési czikket képez. A májat a kutyáknak adják, ámbár ez műveltebb tájakon mint különös nyalánkság árultatik, de Fiskarnaesben erről semmitsem tudnak, tartogatni pedig nem lehet, hogy máshova is elszállíttathassék.

A tőkehal-kereskedésen kívül Fiskarnaes jelentékeny üzletet üz még fóka és czápazsirral. A fóka fogása Grönlandnak minden lakható részében a fődolog; a czápavadászat azonban csaknem egyedül itt otthonos, s itt is csak a legujabb időben honosított meg. Az északi czápa Hvowoalder nevet visel, s évenként mintegy 300 öletik meg. A czápa mája a legfinomabb olajat adja. Ez oly tiszta, hogy a hidegnek igen soká ellen áll, míg keménynyé lesz s megfagy; ugyanazért sokféleképen is használják, főkép oly eszközök bemázolására, melyek a hideg tartományokban a levegőre kitéve vannak, ugyanazért Kopenhágában majdnem kétszeres árát adják, mint a közönséges tengeri kutya vagy fókazsirnak.

Kezelése és nyérése következőképen történik: A halak „szalonnáját“ becseréli az ember a benszülöttétől; ők ezért dohányt, kávét, fa és vaseszközöket, kést stb. kapnak. Beleveti egy nagy kádba, és júliusban a napra kiteszi. Itt-ott nagy vasszekrényt is használnak, melyet tüzre tesznek, hogy így a szalonna gyorsabban olvadjon, mint a napon. — Fiskarnaesben az élet nagyon egyszerű: evés, alvás, dohányzás és ismét dohányzás, alvás és evésből áll. A mi kis idő még fennmarad, az munkára fordítatik. — 9, sokszor 10 hónapig tart a tél, 100 napnál tovább a téli éj, midőn semmi napfény nincs, csak a csillagok ragyognak. Mégis megvan az életnek itt is a maga ingere, mert minden pár hónapban jön egy hajó Európából és hoz valami újdonságokat, és a ki még nyargalócz nyelvet és galóczát (Lachsforelle) nem evett, az nem is tudja, mi a jó.

Igy tehát Fiskarnaesnek is meg van a maga vonzereje, épen úgy, mint a világ bármely városának. Ezenkívül ez az egyetlen hely egész Grönlandban, hol egy szüntelen cseregő patak folydogál. Találni ugyan délfelé erősebb patakokat is, melyek mint kristály buzognak elő a moh közül, de ezek csak az évnék fele részén folydogálnak, a szigoru télen befagynak, és meg kell elégedni az embernek víz helyett felolvasztott hóval vagy jéggel. Fiskarnaesben van egy forrás, mely a sziklából jön elő, és a fagypontra alul soha sem száll hőmérséke, mely utóbbi rendszeren $\frac{1}{2}$ fok R. o. felett.

Valamint Fiskarnaes főhelye a tőkehal-kereskedésnek,

ugy *Sukkertoppen* a nyargabőrrel való kereskedelem gyül pontja. E helynek neve annyit jelent, mint *czukorsüveg*, s nevét azon 3000 láb magas czukorsüveg alaku sziklától vette, mely közel oda a tengerből meredeken emelkedik ki. Ezen hegy tövében festőileg fekszik mindjárt a kis gyarmat. Azonban itt már oly igen nagyon északon vagyunk, hogy házakról már szó sem lehet. Csak alacsony, füstös fabódék ezek csúcsos fedélzettel. A falak úgy át vannak ivódva, hogy a hasadékokon semmi levegő sem jöhet be a bódé belsejébe. Egy magas sziklaut tartja fenn a közlekedést az egyes gunyhók közt, mert ha nagy az áradat, az egész szomszédság mind víz alatt van.

Az élet itt még kevesebb élvezetet nyújt, mint Fiskarnaesben, hanem mily áldozatokra nem képes az ember, ha valahonnan nyereséget remél? És *Sukkertoppen* mellett fogják a legtöbb nyargalóczot, melyeknek bőre igen hasznos kereskedelmi cikk. Az évenként elemésztett iramok számát 5000-re teszik, s csere utján mintegy 50 amerikai cent-be kerül a bőr átalában, mely a mi pénzünk szerint körülbelöl 1 ft. 15 krt. tesz. Kopenhagában négyszerezve adják meg a fentebbi árt a nyargabőrért. Vajjon ily nagy nyereség nem érdemel-e meg egy kis kényelmetlenséget?

Egyébiránt odahaza is sok oly bőr marad, mert a benszülöttek, valamint a letelepült dánok ruházatukat abból kénytelenek készíteni, mert nagyon sok meleget ad, könnyű is, ugyanazért férfiak és nők által egyiránt használtatik. Gyapjuszövetet nem lehet oly sűrűn szöni, hogy semmi szél se hasson át rajta, de a nyargabőr megőrizz a hidegtől.

A tengeri kutya vagy fóka bőre oly kemény és durva, hogy csak lábbelinek lehet használni, de készítenek belőle vizellenes ruhákat is.

Sukkertoppen és *Fiskarnaes* közt fekszik *Lichtenfels*. — Az előbbi két helység kereskedelmi szempontból alapított, *Lichtenfels* más indokoknak köszöni lételet. Ez ugyanis egyike azon 3 telepítvénynek, melyet a *herrenhuterek* Grönlandban alapítottak. A másik kettő lejjebb dél felé fekszik és *Friedrichsthal* és *Ujherrenhut* nevet visel. *Lichtenfelstől* messzebb északon a morva atyafiaknak nincsenek térítő tár-

sulataik. Ezen ponton is (ész. szél. 67. fok) már nem csekély feladat az embernek a maga életét is tengetni; hát még mások életére áldásteljesen működni!

Lichtenfels egy kis — sziklák által körül vett — öböl mellett fekszik. Oly csendes és zajtalan itt minden, miszerint az ember azt gondolja, hogy az egész világtól el van hagyatva. Ezen magányosság valóban nyomasztó; mégis két „*atyafi*“ él itt, kik a missió élén állanak, az egyik 29, a másik 27 év óta! A nagy világ az ő számukra végkép el van zárva, és mégis oly boldogan, oly megelégedetten élnek, hogy épen nem kíváncznak vissza a többi emberek közé! — A missió épülete egy emeletes, s a Siléziában divatozó építés modorra emlékeztet. Szabálytalan kémények diszítik a tetőt, és a nagyon előre hajló fedélzet sok nyílással van megszaggatva. Az őskor szerinti tornyocska a ház közepén már messziről hívólag integet. Az egész ház 2 szoba, 3 kamra és egy konyhából áll, mindez egy fedél alatt. A lakó szoba iszonyu nagy, fehér agyagból készült kályha által két részre osztatik; középen nehéz tölgy asztal áll, körüle vánkossos karszékek láthatók azon meredek hátú fából, melyen az embernek majdnem a nyaka kitörik. És ezen karszékekben ül a két öreg úr, a két morva atyafi és predikátor, prémes mentében, irambőrből készült nadrágban, fejkön feszes bársony sapka, a minöket a németalföldi Rembrandt és Van Dyk képein láthatni.

Ebből áll az egész missió, és mégis mily áldásteljesen működött már eddig is. Ez előtt 100 évvel még rablás, gyilkolás, gyermek-kitevés, elevenek eltemetése a benszülöttek által a bűnök közé sem számittatott. Ily esetek napirenden voltak. Még abban az időben veszedelmes dolog volt a grönlandi partokon hajóval kikötni. Még 1740-ben is egy hollandi hajó ármány és árulás által a benszülöttek hatalmába esett, kik annak egész személyzetét leöldözték. Négy évvel ezután ismét egy hajó, — mely ott kikötött, kiraboltatott és személyzete leöletett. Árulás és szöszegés oly tulajdonságok voltak, melyeket a grönlandiak igen nagyrabacsültek. — És most mennyire megváltozott minden! — Mióta a herrenhutiak és néhány lutheranus lelkész e tartományba jöttek,

s önfeláldozásukkal is a pogány benlakók megtérítésében működni kezdettek, más erkölcsök, más szokások, más élet-nézet gyökerezett meg a lakosokban. Nem valamely szigorú keresztyénség az, a mit itt találunk, sőt inkább az előbbi pogány szokásokból, az előbbi bálványimádásból még sok fenmaradt, és még koránsem volt minden bennlakó megtérítve; de most *vendégszeretet uralkodik általánosan*. Az előbbeni pogány hit nem enyészett el egészen, de *becsületesség* disziti most az eszkimót. A benszülött megosztja most falatját azon idegennel, kit előbb mindenestre kirabolt — ha meg nem ölt volna; és most az egész partvidék oly biztos, mint bárhol Európában. Ily nagy hatása volt a herrenhuter és lutheranus missióknak és telepítvényeknek! És ezt ők saját benső ösztönből cselekedték, önfeláldozási képességből, a kormánynak legkevesebb segedelme nélkül.

Csudálkozik még valaki, mért oly boldog és meglegegett a két öreg úr Lichtenfelsben?

A legutóbbi európai telep északon *Proven* és *Upemavik*. A kereskedelem szolítja őket életre. Azonban ezek már alig nevezhetők *európai* telepeknek, mert az éghajlat által kényserítve vannak úgy élni, mint a benlakók élnek, úgy enni, mint ezek, úgy ruházkodni, mint ezek; *vajjon nem fognak-e megtanulni, úgy gondolkodni is?* Már is találkoznak e két helységben vegyes házasságok — ha így lehet nevezni — európaiak és benszülöttek közt, és az új nemzedék már oly vérvegyület lesz, melyen európai erkölcs és műveltség alig lesz észlelhető. Egy oly tartományban, hol a higany megfagy, a borszesz vastag, tömör testté lesz, hol 100 napig nem kel fel a nap és 100 napig nincs éjszaka, — egy ily tartományban nem igen lehet az embernek kedve, neveléssel, önkiműveléssel gondolni.

II. Az eszkimo.

Az eszkimók, kik földgömbünk sarkvidékein laknak, igen sajátágos nép. Északamerika eszkimói, valamint az északsvédhoniak is egy törzshöz tartoznak ugyan; nyelvben, vallásban és erkölcsökben nagyon sok hasonlóság van köztük, és mégis végtelen sokban megkülönböztetik ma-

gokat egymástól. Ezt a különböző eledel és életmód okozza, melyre a különféle tartományokban kényszerítve vannak. Egy egészen sajátos népfajta az eszkimo, s legkivált az észak-grönlandi.

Az észak-grönlandi eszkimo nem nagy, de többnyire igen erős és jól termett. Vastag test, nagy fej, széles sima arc, gömbölyű, kissé merev szemek, rövid orr és halvány kék bőr az ő ismertető jelök. Az európaiakat *Kablunah*-nak nevezi, magát pedig *Innuít*-nak, a mi annyit tesz, mint benszületett.

Az észak-grönlandi férfiak és nők ruházata majdnem ugyanaz. A test felső részét egy zeke fedi — mely női mente, ujakkal, ingformára van készítve, s úgy kell felöltetni, mint ezt. Ezen zeke *Kapetah* nevet visel, és többnyire rókaszőrből készítették. Nem hallgathatjuk itt el azon körülményt, miszerint az eszkimo bizonyos büszkeséget helyez abban: fehér és kék rókaprémet használni a *Kapetah*hoz. A *Kapetah*val összefüggésben van a főkötő, mely főt és nyakat betakar, úgy hogy az arcból csak az orr és száj látszik ki. Ennek neve *Nessack*, s szintén rókaprémből készül. Szorosan a nyak körül fonódik egy főkabórból készült vízellenes hosszú és keskeny szalag. Ez tartja össze a *Kapetah*t és a *Nessack*ot, úgy hogy semmi levegő sem mehet át rajta. — A *Kapetah* alatt sokan még alsó inget is viselnek, mely a szegényebbeknél nyargabórból, a gazdagabbaknál madárbórból készítették. Ezen bőrt a tengerifecskek és egyéb kisebb alaku madaraktól, leginkább pedig a még gyenge, szárnyatlan dunnaludaktól, melyeknek igen lágy tollazatuk van, — nyerik. Ezen bőrt addig puhítják szájukban, míg egészen meg nem lágyulnak. A pehely befelé fordítottat a meztelen testre. Egyetlen ily inghez 500, sőt több madárbőr is kívántatik. De ezen ruha azután oly nagyon meleg és kellemes, hogy ilyennel birni, egyedüli óhajta minden eszkimónak. A lábszárakat medvebőr-nadrág takarja, melyet *Nannouke*-nak neveznek. Ez alatt azonban sokan még alsónadrágot is hordanak nyargabórból, mi miatt a felső nadrág igen bő és pompásan van készítve.

A lábbeli szintén medvebórból készül, és pedig úgy,

hogy a lábfej a medve tenyérbőrében foglal helyet. A medvebőr-lábbeli alatt bélésül madárbőröket használnak, fölül pedig egy fókabőrből készült csizmát huznak. A talpak mohval jól kitömetnek, hogy a jégen való járás közben a lábujjak meg ne fagyjanak.

Kezeikre bő, fókabőrből készült keztyűt huznak, mely a karon felül egész a Kapetahig ér. Szájukban róka farkat tartanak, hogy az orr a fagytól megoltalmaztassék. Mindezek daczára is a lélekzet megfagy, és az arcz köröskörül megjegesedik.

Ezen öltözetben az eszkimo inkább valami idomtalan mozgó tömeghez, mint emberhez hasonlít. Egy csudálatra méltó tuskó, mely a jégen lassan tovább hatol. Egyébiránt az eszkimo szabad légen a 71 F. fokot igen könnyen kibírja. Hogyis ne? midőn tetőtől talpig léghatlan zsákban van.

A milyen különös az eszkimo ruházata, ép oly különös lakása is. Házról természetesen szó sincs, mert közel távolban semmi fa nincs, csakis egy kis gunyhóról szólhatunk, mely ismét inkább barlanghoz, mint sátorhoz hasonlít.

Ezen barlang semmi másból nem áll, mint kövekből, melyek egyszerűen egymás fölé rakatnak, a nélkül, hogy valami ragasztékkal összeillesztetnének. A tetőhöz, mely pincheboltozathoz hasonlít, különösen nehéz kövek alkalmaztatnak. Ezeket úgy rakják egymás fölé, hogy egyik a másiknál mindig fél lábnyival kiebb esik. Ilyenformán egy gömbölyü boltozat alakul, a nélkül hogy az eszkimo a legkevesebbet is értene a boltozáshoz, vagy hogy eszköze volna, a köveket úgy kifaragni, hogy boltozáshoz használtathassanak. A gunyhó *Igloë* nevet visel, és mindig csak egy, hosszukás gömbölyded, lencse alaku osztályzatból áll, és ez oly alacsony, hogy csak gyermek állhat fel benne egyenesen. Hosszusága többnyire 8—9 láb, szélessége 7—8 láb. Ajtó nem vezet ezen boltozatos lyukba, hanem egy kifalazott, 12, sőt sokszor több láb hosszúságu alagút. Ezen alagút *Tossut* nevet visel, s szintén durva kövekből rakatik. Nyílása akkora, hogy egy ember csak nagy nehezen mászhat keresztül rajta négykézláb. Bejárata ezen *Tossut* nak mindig nyitva áll, és mindig mélyebben fekszik mint a

gunyhó ürege, vagy az Igloë maga. Ugyanazért ha az ember be akar menni — fölfelé, ha kiakar jöni — lefelé kell másznia. Ez azért van így, nehogy sok meleg távozzék el a „szobából.” Mert itt minden csak a melegre van számítva. Ugyanazért az Igloë, ha már a kövek egymásra vannak rakva, minden oldalról füvekkel sűrűn befedetik, úgy hogy semmi nyílás vagy hasadék sem marad. Belülről minden talpalmatnyi föld mohval rakatik ki, a mi olyan puha, mintha pelyhes ágyban feküdnék az ember. Üvegablakokat természetesen nem ismer az eszkimo; mindamellett van neki ablaka. Üveg helyett a — fóka beleit használja, melyeket oly sokáig dörzsöl, mig nem átlátszókká lesznek. Azonban az ablak oly kicsiny és annyira be van jegesülve, hogy épen nem láthatni át rajta. Ezért a közepén mindig egy kis gömbölyű lyuk hagyatik, egy ezüst 10 krajczáros nagyságúra, hogy az ember lássa, — vagy füleit ráillesztve hallja a künn történendőket. — Egy más lyuk a padláson megy ki, mely kéményül szolgál, de egyszersmind a rossz levegőt s kigőzöl-gést is elszívja, melyek ily kicsiny, emberektől hemzsegő barlangban nagy mennyiségben fejlődnek ki. Ugyanazért ha az ember egy eszkimo gyarmathoz ér, semmi egyebet nem lát, mint egy pár mocskos foltot a havon, s az ember könnyen elmegy mellettök, a nélkül hogy észrevenné, hogy ott gunyhók vannak. Azon mocskos foltok pedig a kéménylyukak, melyek a havat megfeketitik. A gunyhó egyébiránt annyira be van fődve hóval, hogy inkább valami hangyaboly-nak vélnéd, mint emberi lakásnak. — És mégis e kis hangya-fészekben 8—10 ember, férfiak — asszonyok — gyermekek, egy egész nagy eszkimocsalád él. A melegség pedig ezen léghatlanul elzárt kicsi körben oly iszonyu nagy, — különösen ha egy vagy két olaj-lámpa ég benne, — hogy az ember alig képes kiállani. A hőmérő gyakran 90 F. fokra emelkedik, mig odakünn a hideg 50 F. fokon 0 alatt van. Száz negyven foknyi kis különbség a külső és belső hőmérséklet között.

Ezért az eszkimók ilyenkor többnyire levetkőznek és öltönyeiket kiakasztják a kunyhó elé, hogy kiszellőzzenek, s a férgek-től megtisztuljanak, minők az ily prémananyagban roppant számmal találhatnak.

Férfiak, asszonyok, gyermekek alusznak, összevissza, meztelenül, a mint őket Isten megteremtette; csak az asszonyok viselnek itt-ott fókabőrből készült övet csipőiken. — Ágyról, vagy ehhez hasonló valamiről szó sincs, hanem minden a földön hever tarka csoportozatban. De ők nem kinyújtózva feküsznek, mint mi ágyainkban szoktunk; — hanem félig ülő helyzetben, hátukat a falhoz támasztva, fejüket a mellre leeresztve alusznak.

Valamint ágyaik, úgy konyháik sincsenek. *Az eszkimók nem főznek*, hanem mindamellet esznek, még pedig ugyancsak! A rendkívül szigorú hidegség igen sok szénsavat emészt fel, s kétségkívül innét van, hogy a grönlandinak olyan étvágya van, minőtől nekünk, mérsékelt éghajlatunk alatt fogalmunk sincs. Tíz-tizenöt font hús napjában egy felnőt embernek — meg sem kottyantik, — ha szabad e kifejezéssel élnünk, — és még a gyermekeknek is oly hatalmas étvágyuk van, hogy egy 30 éves magyar ember egész héten elragódnék azon, amit ezek egy ülőhelyen fölemésztenek. Azonban az eszkimó a koplalást is soká kibírja, ha nincs mit ennie, mely eset egyébiránt elég gyakran, különösen szigorú télen jön elő; de ha elegendő hús van, akkor nem *esznek*, hanem *zabálnak*. Férfiak, asszonyok, gyermekek, mind összeülnek, s mindaddig esznek, míg már végre képtelenség a gyomorba többet beerőszakolni. Az egyetlen körülmény, a mi az evést félbeszakasztja: az alvás; de ha ez elmúlt, ismét újra kezdődik a lakmározás, és így váltogatják egymást hétszámra evés és alvás, és az eszkimó tulboldog, míg ezen állapot tart.

A fő eledel északon a rozmár és fókahús. Meszszebb keleten iramokat fognak és ölnek, ezenkívül van még rókahús, tengeri egyszarvu, nyul, s több effélék. — Északon azonban sok, sok hónapon keresztül a rozmár az egyedüli állat, melyre vadászni lehet, ugyanazért e vidéknek eszkimója az évnek $\frac{4}{5}$ részén át csupán rozmárhussal táplálkozik. Ezen hús hosszú széles darabokra metéltetik; ekkor a szelet egyik végét a szájukba veszik, s addig tömik befelé, míg a szájba több nem fér, s most kezdik el rágni. Sokszor megcsik, hogy egy ember egyszerre 3 font húst töm be szájába,

melyen aztán elrágódik jó fél óráig. A hust nem *fötten*, hanem *nyersen* eszik. Az eszkimónak semmi eszköze sincs a főzéshez, mert sem fája, sem szene a tüzelésre, és a szükséges vas vagy agyagedény is hiányzik. De ha mindjárt főzhetne is, *nem akar*. A kísérlet már többször megmutatta. *Nyersen* jobban izlik neki, mert több erőt ad; a főtt hus betegséget okoz neki. — Az egyedüli főző-edény — ha így lehet nevezni, — egy fókabőrből mesterségesen szőtt és font tál: a vizardató edény. A hosszú télen át ugyanis — midőn minden patak be van fagyva, hogy vizet nyerhessenek, jeget vagy havat kell felolvasztaniok. Ez következő módon történik: vesznek egy rozmár vállcsontot, ennek üregét megtöltik mohval és zsirral, azután a csontnak mindkét végéhez néhány követ raknak egymásfölé, egyik fölül 2, a másikon 1 és fél láb magasságra. Ezen kövekre, melyek mintegy oszlopot képeznek, egy sima, nagy — középen kissé kivájt — követ tesznek, melynek egyik fele magasabban van mint a másik, mert a kövek is alatta, mint már mondtuk, egyik félen magasbak, mint a másikon; most meggyújtják a zsirral megkent mohát, s ezáltal a nagy homoru kő, mely épen a tűz fölött van, melegségbe jő, s ekkor a rá tett hógömb vagy jégdarab hamar olvadásba jő, s a kőnek lejtős felén lecsorog az aláhelyezett fókabőrből készült tálba. Ebből áll az egész szakácsság! — Kenyérsütésről vagy főzélekekről s a mi sokféle ételinkről az eszkimo mitsem tud.

Egyedüli tüzelés a rozmár-zsirral készített moh-mécs-csel történik. Ezen tüzelés természetesen a viznek, valamint mindennek, a mi a szobában van, sajátságos izt és szagot ad; de ezzel az eszkimo mitsem törődik, ő nem ismer csömört. Ha tányérja volna sem tudná, hogyan vegye hasznát, mert ő eledelet a földre rakja le. Nem irtózik ő egy kis rondaságtól. Nincs is képze a tisztátlansággal ellenkező fogalomról. Ugyanazért szava sincs e két fogalomra; e szavak az ő szótárában elő sem fordulnak!

Sajátságos azon mód, melylyel az eszkimók tüzet csinálnak! mert ők azon gyújtószerekkel nem bírnak, melyeket az európaiak most már nélkülözhetlennek tartanak. E helyett ők puha, száraz mohát dörzsölnek szét annyira, hogy

könnyen tüzet fogjon; vesznek azután két kemény kődarabot, ezeket erősen egymáshoz ütik, úgy hogy szikrát adnak, melynél azután a moh meggyulad. Nyáron azonban hét-számra sincs az eszkimónak tüzre szüksége, mert akkor a patakok szabadon folydogálnak a moh között, s nincs szükségök hóolvasztásra; akkor éjjel és nappal mindig süt a nap, és pedig oly forrón, hogy barlangjokban nem bírják ki a meleget. Ekkor fókabőrből készült sátrak alatt laknak. Most van az örömöknek és mulatságoknak korszaka; ekkor ifjak és lányok játszadoznak a sátrak előtt; ekkor a vadászat a rozmár- és fókára, sőt a medvére és nyargalóczra is oly kedvező, hogy napokon át nincs egyéb dolog, mint enni és aludni, aludni és enni. — Boldog egy időszak ez, csak az kár, hogy oly rövid ideig tart! — A tulajdonképi nyár ugyanis csak két hónapig tart; az évnek uralkodó időszaka a tél, és pedig olyan tél, melyről a művelt Európában fogalmunk sincs, — épen mint a nyárral Afrikában.

Az egész ország ekkor egy jég- egy hótartomány, és nemcsak a száraz föld ilyen, hanem a tenger is. Nincs egyetlen pont, hol szabad vizet lehetne látni, mindenütt jég és jéghegyek, eget verdeső jégtorlaszok mindenfelé! A közönséges hőmérséklet 40—50 Fr. fok 0 alatt. Februárban, mely a leghidegebb hónap, gyakran 70 fokra esik alá a hőmérő! Ehez járul még a hosszú, hosszú éj, midőn a nap egészen elenyészik, és még délben sem látszik egyetlen sugara sem; mely idő 100—140 napig szokott tartani, a szerint, a mint a vidék közelebb vagy távolabb esik az északi sarktól. Nem csuda, ha a grönlandi a telek, mint az afrikai a nyarak után számítja éveit. — Ő azt *Okipok*-nak nevezi, „a nagy jég ideje.“

Ha a nap ismét feljön, és ereje oly nagy már, hogy a hó és jég legalább délben olvadni kezd, ezen időt *Upernasak*-nak nevezi, „a vízcepek ideje.“

Ekkor jönnek meg a kevés számú madarak is a déli tartományokból, hova a szigorú tél elől menekültek vala, sőt még a növényvilág is ébredni kezd, s a ritka fűnek utat törnek maguknak a havon keresztül. Az upernasak egy kissé későcskén, csak május végén, vagy június elején kö-

szönt be, de mégis csak eljön, és lassankint megszabadulnak a halmok a hótól, és a róluk lecsurgó víz zuhogó patakokká növekszik, miután 9 hónapon át jég alá volt rejtve.

Augusztus közepe táján a nap melegének ismét vége, de még nincs általánosan kemény jég; mert csak ekkor kezd ismét a jég szilárdulni, minthogy még a legforróbb nyáron sem olvad el egészen; sőt inkább csak imitt-amott található egyes helyeket, melyek jégmentesek. — Ezen idő, mely a fris, új jeget a régi jégtömegekkel összekapcsolja: *Aosak* nevet visel, s tart augusztus közepétől szeptember közepéig. Ez az ősz időszaka, midőn vad még untig elég van. Ezután ismét beáll a tél, midőn a vizek ismét becsukódnak, s az egész világ, mint egy jégsíkság tűnik elő, mikor úgy látszik, mintha a láthatár iszonyu hó és jégfallyal volna körülvéve.

Az eszkimó ép ennél fogva mitsem is tud halászatról és hajózásról. De hogyan is, midőn a tenger soha sem jégmentes, legalább annyira nem, hogy az ember csónakon ki merne ereszkedni a tengerre. Ugyanazért ő neki nem kell *Kayac*, a mint a dél-grönlandi lakosok gyors sajkájukat nevezik; ő nem érzi nagyon a *Kresuk* (fa) hiányát! A fa ugyan hiányzik a dél-grönlandinál is, mert az egész tartományban nem terem egyetlen fa sem, sőt még csak egy bokor sem; mégis télen néha-néha egy fatörzs, vagy egy darab fa, csak kerül valamely törést szenvedett hajóból, melyből azon eszközöket, melyekhez fa okvetlenül megkivántatik, elkészíthetik.

De ha az észak-grönlandiaknak hiányzik is fájok és csónakjok, van neki más eszköze, mely ugyanazon szolgálatot teszi, sőt még tán hasznosabb is amannál, mert egész éven át használhatja. Ez az ő szánja és kutyái, melyek a szánat huzzák.

Mi volna ő ezek nélkül? Egy tehetetlen, elhagyatott teremtmény. E szomorú, egyhangú pusztaságban kellene neki egyedül tengődnie, ha kutyái nincsenek, melyeknek segítségével magának eleséget szerezhet és szomszédait néha napján meglátogatja.

Az eszkimók ugyanis igen barátságot szerető emberek. Azon hideg vidékeken, hol gunyhóik egyik jéghegytől a másikig elszórva vannak, 20 mfdnyi távolságra is ismeri szom-

szédjait. Minden születés, minden lakodalom, minden haláleset 20 mfdnyi kerületben mindenkinek tudtára adatik, és a szomszédok meg is jelennek mind hűségesen. Maguk a kutyák is szintén tudják az utat egyik gunyhótól a másikig; és ha mégis eltévedne valaki: a csillagok és hegycsúcsok, melyek mindegyike valamint sajtászerű alakot, úgy saját nevet is visel, — tüstént útba igazítják.

Különös gondoskodásból az utazók számára hús-raktárakat szoktak ősszel a közép állomásokon hó alá elrejtteni, melyek fölé nagy kődarabokat raknak, hogy az utasnak legyen mihez nyulnia, ha talán kényszerülve lenne az utban meghálni.

De nemcsak a szomszédok látogatása tekintetéből hasznosak a kutyák, sokkal több hasznukat veszi az eszkimo a vadászatban. Ezek nélkül épen semmire sem tudna menni, mert lehetetlen volna a medvével megbirkóznia, vagy a rozmárt holtan hazaszállítani, ha szánja és kutyái nem volnának. Ugyanazért ő ezekkel mintegy össze van növe, ezek mintegy családja tagjai, létezésének egyik föltételei.

Borzasztó vad kinézésűek ezen grönlandi kutyák, nagyok és erősek, vas szürkéségű, farkas forma színnel. Egyébiránt is a farkashoz mindenben hasonlók; ugyanazon hosszú nyulánk test, ugyanazon lekonyuló fark, alattomos vad tekintet — mint a farkasé. — A farkast is meglehet szelidíteni fiatal korában, a grönlandi kutyák bizonyosan ilyen megszelidített farkasfaj, azért oly iszonyu vadak mint a farkasok, még ily szelid állapotban is; és csak kevés ideig legyenek is emberektől távol, még jobban elvadulnak.

Ekkor aztán seregben járnak, nyarga- és egyszarvuvadászatra, épen semmit nem adva az ember szavára, úgy hogy az eszkimo kénytelen őket, mint vadállatokat, vadászat által leöldösni. Megszelidítve e kutya épen nem gyengébb a farkasnál, és ezzel bátran szembe mer szállani. Vadászatban párja nincsen, mert könnyen tanítható. Azonban annyira megszelidíteni soha sem lehet, hogy az emberrel egy gunyhóban megmaradjon. A műveltséget nem tűri ugyan, de a szánban és vadászatban a világ bármely kutyája által nem hagyja magát fölülmulni.

Az eszkimo szánkója egészen csontból készül, minthogy fája semmi sincs. A hosszú szántalpak úgy csillognak, mint a sima aczél, pedig nem más mint halcsont. A rozsmár agyaraiból vannak összerakva, és oly simák s egyszersmind oly tartósak, hogy évtizedekig eltartanak. Az összekötő rudak a két talp közt, könnyü, lyukacsos csontból vannak, és fókabőröböl készült erős szijak által kapcsolatnak össze. A szán 6—8, sokszor 10 láb hosszúságu, és 3 lábnál soha sem szélesebb. Emeltebb ülőhely nincs rajta, egészen olyan, mint nálunk a gyermekek szánkói.

Az utas, hogy a léghuzamnak annál könnyebben ellenállhasson, félig fekvő helyzetben van. Egyébiránt a hideget úgy sem érzi, mert nemcsak hogy egészen medveöltözetbe van burkolva, hanem ezenkívül még fölölegül utazó köpenyt is akaszt magára, mely egészen betakarja. Ez egy nyargabőröböl készült nagy zsák, melyből az utasnak csak arca látszik ki; azonkívül még két lyuk van rajta vágva, melyen a karokat kidugni lehet.

De nevezetesebb a szánnál a korbács. Ennek nyele (természetesen csontból) csak 16 hüvelyk; az ostor pedig (kutyabőröböl készült szijakból fonva) 18 láb hosszú. Nem kis ügyesség kívántatik ahhoz, hogy ezen ostort valaki jól kezelni tudja; és ezen ügyesség elsajátítása egy európainak több nehézséget okoz, mint a vivás mesterségének megtanulása.

Az eszkimo persze jól ért hozzá, maga sem tudja hogyan, mert mint kis gyermek játékszerűl már egy miniatür szánt és korbácsot kap apjától.

Egy szán elé legalább 4, többnyire pedig 8—12 kutyát fognak. A szijaknak, melylyel megkötöttek, természetesen különféle hosszúságuaknak kell lenni, mert a kutyáknak egymás mellett nincs helyök, hanem egymás előtt kell nekik futni. Képzeltetni tehát, mily nehéz lehet ezen sok ugató, ordító állatokat egyetlen ostorral kormányozni, minthogy zablyáról vagy gyepelőről természetesen szó sem lehet.

Az eszkimo az egész tuczat kutya közül, hosszú ostorával eltalálja azt, a melyiket megütni akarja, és az ostorhe-

gyével igen jól tud egy bizonyos, nagyon érzékeny pontra sujtani.

De nemcsak ehez ért az eszkimo, hanem azt is nagyon jól és alaposan tudja, mikép kell az ostort forgatni, hogy pattanjék is, midőn a kutyára üt vele. Ezen pattanás oly hangot ad, mintha valaki pisztolyt süitne el, s ezen hangra az ebek jobban figyelnek, mint az ütésre. Jaj azonban azon utasnak, kinek ostora az ebek szijai, vagy a köröskörül heverő jégtorlaszok közé keverődött; nem tudván megfogózni hamarjában, az ostor kirántja a szánból, mert a kutyákat nem lehet egyszerre oly könnyen megállítani mint egy pár lovat, — ha már futásnak eredtek.

Az ostorral való bánás nagyon fárasztó, és néhány óra alatt a kar egészen elerőtlenül bele. Ugyanazért ha többen utaznak együtt, nem mennek szorosan egymás mellett, hanem egymás után, s az elsőségben egymást felváltogatják, mert a hátulsoknak nincs szükségök ostorra, minthogy a kutyák szépen elmennek egymás után, s addig az ember kipi-henheti magát, — hogy ismét felváltsa az előlmenőt.

A minő egyszerű a szánkázás, ép oly egyszerű a vadászat, s a fegyvernem, melyet ez alkalommal használnak; mert az eszkimónak emberek ellen nincs szüksége fegyverre. Ő mindenkiel békében él, a min nincs is mit csudálkozni, ha meggondoljuk, hogy napokig kell neki utazni, mig embert talál.

Lőfegyverről az eszkimo még mitsem tud. Megelégszik a késsel s lándsával, melyet ősei használtak. — A kést a déli tartományok lakóitól cserélik; (venni nem lehet, mert semmiféle pénz sincs), a pengéje aczélból, nyele csontból van; kését csizmáiban hordja, hogy a rozmár vagy a medvével küzdelemben szükség esetén gyorsan kéznél legyen. A lándsa az egyszarvunak szarvából és a rozmár agyarából készül. Ezen anyag a legkeményebb és legjobb, ha ilyen nincs, akkor medve-vállcsontokat használnak, melyek a nélkülözhetlen fókabőrből készült szijak által szorosan összeköttenek.

Vallás dolgában is nagy előhaladást tettek az eszkimók, ámbár kevésbé a vallás külső formájában, mint inkább a

vallás magvában — az erkölcsösségben. Ők többnyire a keresztyén vallást vették be, és megtanultak keresztyénileg cselekedni, habár a formában még sok pogányszerű található is. Az ő hitök, valamint szokásaik is nagyon egyszerűk; nem sokat foglalkoznak ugyan a vallással, mert náluk az evés és alvás mindennél elébbvaló, de a hideg éghajlat legalább megmenti agyvelejüket a fanatizmus forró lázától. Azon hittől azonban nem tudnak szabadulni, hogy a föld nem faoszlopokon, a tengerben nyugszik, és hogy ezen oszlopokat minden évben javítgatni kell már, hogy még egy darabig elszolgáljanak. — Előbbeni papjoktól, az *Angekok*-tól sem bírnak menekülni; mert ez, — ha nem is nyíltan — de titkon minden betegségben, vadász-vállalatoknál és utazásoknál, szóval, minden fontosabb alkalmakkor segítségül hivatik. Az *Angekok* a maga csuda-erejéről személyesen is megvannak győződve; magaviseletéből legalább ezt lehet gyanítani. — Első kellék az, hogy magának egy védszellemet (*Tornpeck*) szerezzen. Ez böjtölés és imádkozás által történik. Ha a *Tornpeck* megjelent, ekkor minden jövendölés könnyen és hamar megtörténik. Az *Angekok* magánkülső állapotba jő, jelenségeket lát, melyek csak általa észrevehetők. Ekkor a mécsék kioltatnak, és ő szellemekkel beszél, melyek neki mély, borzadalmas hangon felelnek. Most egy irtózatos egyhangu éneket kezd, melybe a többi jelenlevők szintén részt vesznek; ezzel vége a czerimoniának, és kezdődik a jövendölés. — Elgondolhatjuk, hogy az *Angekok* ért a hasból beszélés művészetéhez.

Ezzel egyenes ellentétben áll az *Issiutock*, a „gonosz varázsló,” ki a maga rossz szemeivel mindent megront, és mindig szerencsétlenséget hoz. Egy ilyenhez a grönlandiak jó szót sem szólnak, hanem halállal büntetik, ha erre az *Angekok* érdemesnek tartja. De nem közönséges halálbüntetés az, mely az *Issiutock*-ot éri! Homlokbőrét lehúzzák szemére, hogy ne lásson többé, ha talán valaha fölelevenednék; szívet kiveszik és megeszik, hogy föl ne jöhessen többé a tengerből, hova a hullát vetik. Még 1828-ban is két ilyen rossz varázsló végeztetett ki ezen halállal Karmenac és Upernavikban. — Az utolsó *Angekok*, a ki megkeresztelkedett,

Kenguit volt; az ünnepélyes szertartás 1844-ben történt. A keresztségben Jonathan, Jeremiás nevet kapott. Azonban titkon még most is sok Angekok üzi mesterségét, mert a keresztyén telepek igen ritkák; az ember pedig oly igen ragaszkodik az ősihez, az öröklötthez!

Sajátságos azon mód, melylyel házasságaikat kötik. Ők ugyanis *lopják* és *rabolják* menyasszonyaikat; és még a régen keresztyén vallásra tértek sem akarnak ezen szokással felhagyni.

Az ifju, kinek kedvese van, felül szánjára, befogja legjobb ebeit, és orkán sebességgel nyargal azon helyre, hol választottja lakik. Kilesi a pillanatot, midőn a leány a „kastélyból“ négykézláb kimászik, hogy egy tömeg havat vigyen be olvasztás végett, — meglehet hogy a „légyott“ a fiatalok közt már előre is ki van csinálva. Ekkor az ifju rárohan zsákmányára, — ez pedig igyekszik komolyan, vagy csak tettetésből ellenállani, de persze az erősebb férfitől legyőzetik, a ki most kényszeríti őt vele menni. Ezután felpakolja szánjára, s most elkezdődik utánok az üldözés és vadászat élet-halálra; mert a szülők természetesen hamar észreveszik a statuscsinyt, ugyanazért gyorsan befognak ők is, és elindulnak a rabló üldözésére. Ha az ifjunak sikerül a lánnyal szerencsésen elszökni, s ezt barlangjába vinni, akkor az már az ő törvényes neje, és senkinek sem szabad többé őket háborgatni. Ha azonban közel van az elfogatáshoz, akkor leteszi utközben a leányt, és egyedül igyekszik megmenekülni, mert nyilvános küzdelem a leendő ipával illetlennek tartatik. Sokszor megtörténik, hogy egy vetélytárs csendes éjjel ellopja a leányt, s az igazi vőlegénynek koppanik a szeme. Az is gyakran megesik, hogy a legszegényebb sorsu, a kinek alig van 4-es ebfogatja, a leggazdagabb embernek leányát csábitja el, ki több mint 100 komondornak hatalmas ura! A többnejűség nincs szokásban, ámbár semmi törvény sem létezik ellene. — Egyébiránt mit is tudhatna az eszkimo akármely törvény felől? Ő nem ismer semmi ilyest, valamint uralkodót sem. Nomád népeknek nincs bizonyos kormányuk. A családfő egyszersmind a kormányzó; nem is lehet ez máskép, különösen Észak-Grönlandban, hol az em-

berek annyira szétszórva élnek, hogy 200 német mérföldnyi területen alig lakik tizezer ember. — Csak igen ritka eset az, ha valamely gazdag ember több feleséget tart.

De még az ő temetkezési módjuk is nagyon sajátos, megfelelő a sajátos tartománynak, melyben laknak. Halottaikat nem temethetik el úgy, mint mi, mert a föld csonttá van fagyva mindig. Az anyaföld nem fogadja be őket kebelébe. El sem égethetik őket, mert nincsen fa: Bevarrják a holttestet nyargabörbe, és pedig félig ülő helyzetben; bevarrnak vele együtt egy lándsanyelet, varróeszközt — halcsontból, — és egy viztálat, hogy ha a halott fel talál ébredni, találjon mindent készen, a mivel eledelét megkereshesse. Ezután nagy terméskövet raknak a test fölé, mintegy ismertető- és emlékjelül arra, hogy itt egy halott sirja van. A temetési szertartások nagyon egyszerűek, azonban rendkívül sokat sirnak, vagyis inkább ordítanak, mert nemcsak a könyek folynak a legnagyobb mértékben, hanem még hangjok is a legnagyobb jajgatás és fuldoklásba vész. Amint valaki elkezdi a bögést, azonnal mindenki utána kezd; sokszor ordít egyik a másik után a nélkül, hogy tudná miért? Ott mindenki együtt siránkozik a gyászolófelekkel *udvariasságból*. Így hozzák magukkal a grönlandi szokások.

A ki a legelölkelőbb az egész társaságban, annak van joga a fő gyászoló-félnek, t. i. az özvegy nő, vagy férjnek szemeiről a könyeket letörölni, zsebkendő hiányában, pusztán a kezével. — Ha a gyász igen nagy, p. o. a háziasszony halálakor: akkor az özvegy férj, legnagyobb fájdalommal jeleül bizonyos fogalmakat tesz, p. o. egy egész évig lemond a vadászat gyönyöreiről; vagy valamely kedves nyalánságok, u. m. a tengeri nyúl, vagy rozsmárhús élvezéséről. Néha bizonyos ideig födetlen fővel jár, mi azonban erős téli hidegben életveszélyes. Ha a gyász ideje elmúlt, új nőt rabol magának, mert nőtlenségben az eszkimo csak akkor él, midőn már oly nagy öregséget ért, hogy feleségre többé számot nem tarthat.

Ilyen az eszkimo élete! Egyszerű, magábavonult, rideg, mint a természet, mely őt környezi. És talán még sem cse-

rélne a déli tartományok lakóival, kiknek a természet mindent a legdúsabb mértékkel megadott. Szereti az északot, bármennyit kelljen is alatta túrnie. Bármily durva és műveletlennek láttassék is, mégis a nélkülözések eltűrésében kitartóbb, mint az európai. — Hogy az eszkimo durva és műveletlen — igen természetes; hiszen írni, olvasni nem tud, az ő beszéde még nincs abc-be szedve; hiszen a szépművészetekről fogalma sincs, még csak énekelni sem tud, — mert az, a mit ő éneklésnek nevez, inkább fülsértő és metsző nyikorgás, mint ének. A testi ügyességben azonban már sokkal előbbre vannak, mert a birkozáshoz igen értenek. Olyan nagy darab köveket is elhajítanak nagy távolságra, melyet sok európai felemelni sem bírna. — Gyakran ketten leülnek, és hüvelykujjaikat egymásba akasztva, huzzák egymást teljes erejükből, míg egyik a másikat ki nem mozditja helyéből. Ily módon gyakorolják és edzik testi erejüket és rugékonyságukat, annyira, hogy a legnagyobb viszontagságokat is egész könnyűséggel kiállják, melyeknek ha más európai magát alávetni nem akarná, épen nem lehetne gyávaságnak tulajdonítani.

Csak egy példát hozunk fel erre.

Az 1854-évben a grönlandiak közt nagy éhség uralkodott. A tél igen hamar és szigoruan köszöntött be, az őszi vadászat sem igen nyújtott bő eredményt.

Két testvér elhatározta, hogy éhező szüleik és testvéreiknek bármi áron hust szereznek. Kimentek tehát rozmárvadászatra, bármily veszélyes volt is e vállalat azon időben, mert a hosszú téli éj elkezdődött, és így meg kelle elégedniök a bizonytalan holdvilággal. Azonban mégis sikerült nekik egy rozmárt megölni, s nagy örömmel eltelve igyekeztek a vadat mielőbb a szánra tenni és hazaszállítani. Ekkor egy erős északi szél a jeget hirtelen felszaggatta, és ők egy nagy jéglemezen találták magukat, mely mindig belebb-belebb uszott a tengerbe. Hasonló körülmények közt más ember nem tudott volna okosabbat gondolni, mint a száraz föld felé evezni; azonban a testvérek tudták, hogy az uszó jegek és a tenger folyama a partok körül legerősebb, és hogy okvetlen el fognának veszni, ha most a szárazra jutni akar-

nának. — Kutyáikat tehát egy nagy jéghegy felé usztatták, mely tőlök nem messze volt, s mindig feljök uszott. Nehéz küzdelmek után elérték a jéghegyet, és felkapaszkodtak rá kutyáikkal s a megölt rozmárral együtt. Tudták, hogy most itt addig kell várakozniok, míg a szél megáll, s a víz annyira megfagy, hogy veszély nélkül eljuthatnak a parthoz. Deczemberben volt. A hold lenyugodott s a legnagyobb sötétség vette körül őket. Kutyáikat kiálló jégdarabokhoz kötötték, és elnyujtztak a jégen, nehogy valamikép a szélvész a tengerbe sodorja őket. Azonban a tenger egészen odáig felcsapkodta hullámain, és ők jégfürdőben találták magukat. Lassan-lassan sikerült nekik jobb álláspontot elfoglalni s a hegyre mindig fölebb-fölebb kapaszkodni. Kiindulásuk után 5-ik napra egyiknek elfagyott jobb lábán a hüvelykujja, a másiknak egész ballába. De bátorságuk nem hagyta el őket, s a megölt rozmárból éldegéltek, kutyáikkal együtt. E közben a jéghegy, melyen voltak, mindig leebb uszott dél felé. Két izben jöttek nagy összeütődésbe az uszó jéghegyekkel, de hegyök mindig tört magának utat. Huszonkilencz napig uszkáltak így, és 600 tengeri mfdnyire jöttek le dél felé, míg végre a jéghegy megállapodott. Most a rozmár bőréből erős szijakat szabdaltak, megkötötték vele kutyáikat, melyeket előbb feloldoztak, és megkísérlették a hegyről lejöni az ujan alakult jégre, mely most igen gyorsan képződött. Nehéz munka volt ez! mert a víz ily jéghegyek körül soha sem, vagy csak igen ritkán fagy be; azonban kutyáik a vizen átusztak, s gazdáikat is a szijaknál fogva magok után vonták. — Így sikerült nekik, a fris jeget, s néhány óra leforgása alatt a száraz földet elérni. Néhány napig tartó utazás után haza értek, ahol is mint halálból feltámadottakat, úgy üdvözölték.

Ezen kénytelen utazás alatt a rozmárt, mely mintegy 800 font nehézségű lehetett, kutyáikkal együtt teljesen fölemésztették.

A ki nem grönlandi ember, hogy birna ki ily utat, legtöbbszörre sűrű setétségben, oly szélvészben, mely a 10 lábnyi vastag jeget felszakasztotta és szétmorzsolta; 30 és néhány napig szabad ég alatt, semmi más eledel, mint fagyos

rozmárus mellett, — hogy birná ki ezt más, mint egy pár megrögzött, észak grönlandi tősgyökeres eszkimo.

Az észak-grönlandi gyarmatok külső határai egyébiránt most már nem terjednek ki oly messze északra, mint előbb. Még 1826 előtt egészen *Wilcox point*-ig terjedtek, mely az ész. szél. 76-foka alatt fekszik. Ettől fogva azonban, mint-hogy ezen évben a himlő igen nagy mértékben dühöngött, s az eszkimók közül sokat elragadt, ettől fogva az ős benlakók nem igen merészelnek Upernavikon túl hatolni. Nyáron igenis, fehér medvét vadászni egész a 80. fokig elmennek; de ez csak nyáron és csak alkalmilag történik. — Sokkal fölebb északon azelőtt állandó lakosoknak kellett lenni, ezt több kétségbevonhatlan jel erősíti. — *Peternavik* mellett a 78. fok alatt külsőleg jó állapotban levő gunyhók találtak. Sőt még a 81. fok alatt egy csinosan készült szántalp rozmarcsontból találtak a Morrisbai partján. Hogy pedig ezt a tenger vetette volna ide ki, lehetetlen; minthogy e ponton a tenger sohasem enged föl. — A 77. fok alatt azonban nagyobb emberi telep, sőt itt még valóságos falu is létezhetett, mert ott a tenger partján még most is több ház látható, melyek szabályosan egy vonalban vannak építve. Mindezen kögödörök felülről be vannak növe zuzmával, annak jeleül, hogy már igen régen lehetnek elhagyatva. Közülök néhány épen a jég között van, vagy pedig félig a tenger által elsodortatott, a mi azt látszik tanusítani, hogy a part egykor sokkal magasabb lehetett. Kétségkívül akkor, midőn még a partok nem sülyedtek annyira le a víz szine felé, az éghajlat is szelidebb lehetett.

Még néhány évszázad, — s meglehet a föld annyira sülyed, hogy a tenger habjai összeesapnak fölötte, akkor aztán a még létező utolsó telepítvény is elenyészik, és majd csak a rege emlékezik róla, hogy volt egy ország, mely Grönland nevet viselt!

III. Az észak-grönlandi éghajlat hatása polgárisult emberre.

Csupán két izben kísérlették meg a mérsékelt égalt lakói, hogy közel az északi sarkhoz, az északi szélesség 79 foka alatt töltsék át a telet. Mind a két izben a kénytelenség vitte rá őket, mert azon hajók, melyekkel e kalandorok oly mesz-

sze hatoltak, — mind befagytak. Azonban mind a két izben jelentékeny veszteség nélkül tértek haza a merész utazók; és csak kevesen voltak, kik nem tudták az ottani égaljat kiállani, s meghaltak. És mégis a két vállalat között igen nagy a különbség!

Egyik a *Spitzberg* nevű szigeten telet ki. Ezek orosz csethalvadászok voltak. A másik északi Grönlandban töltötte át a telet; ezek amerikai hajósok voltak.

Az orosz hajósok már kora ifjúságuktól fogva hozzá voltak szokva a nagy hideghez és mindenféle nélkülözésekhez. Egyébiránt is Spitzberga szigetén soha sincs oly hideg, mint a száraz földön, mert ezen sziget mindig meleg tengeri szelek által van körülveve; és így az orosz hajó népsége könnyen kihúzhatta a telet.

Azonban a másik hajónak, melyet sorsa oly igen nagyon északra vetett, nagyobb szerű nehézségekkel kelle megküzdenni; mert Grönland valószínűleg a leghidegebb tartomány egész világon. Sem Amerikában, sem Ázsiában ugyanazon fok alatt soha sem száll a hőmérő annyira alá, mint Grönlandban, valószínűleg a sok jég és zuzmarától, mely Grönlandban és körüle létezik. — Ezenkívül még azon férfiak mind *newyorkiak* és *pensylvaniiaiak* voltak, és így kevésbé hozzá szokottak a nagy hidegséghez. A műveltségi fok is, melyen állottak, egészen más életmódhoz jogosítá fel őket, mint ama durva orosz matrózokat. — Ők bizonyos kényelemhez voltak szokva, mely művelt emberre nézve nélkülözhetlennek tünik fel annyira, hogy sokszor később inkább életéről, mint némely — ahhoz megkívántató kényelemről lemondani.

Ezenfelül még nem csupán egy, hanem két telet kellett ezen iszonyu éghajlat alatt átélniök, holott magukkal hozott élelmi szereik már az első télen majdnem teljesen elfogytak.

Ezek azon hires expeditio tagjai voltak, melyet 1853. az északamerikai szabad államok, az északi sark körül elveszett *Franklin* fölkeresésére dr. *Kane* vezérlete alatt kiküldöttek.

Az egész expeditio 17 emberből állott; közülök 15 egészségben szerencsésen visszatért hazájába, ámbár ezek közül is egyik-másik, később bekövetkezett halálos betegségének mag-

vát itt, ama kemény időjárás alatt szerezte, mint maga a vezér, dr. Kane is.

A hely, melyen az 1853 — 55 közti két telet átélték, egy kis öböl volt Észak-Grönlandnak nyugati partjain az ész. szél. 79. foka alatt. Itt éltek ők majdnem két egész évig, elzárva a művelt világrésztől, melybe alig reméltek többé visszatérhetni. Kutatásaikat kiterjeszték 1854. nyarán egész az ész-szél. 81. fokáig; a telet pedig az *Advance* hajón töltötték, melyazon öbölben befagyva volt, s valószínűleg maig is ott van. Az éjszaka ezen északi vidéken 140 napig tart. Már november 7-én délben is alig tudtak olvasni, s csak a legmagasabb hegycsúcsok voltak mintegy 3 óráig a nap sugaraitól megvilágosítva. A hajón egész napon keresztül világítaniok kellett. Deczember 15-én eltűnt a világosságnak utolsó nyoma is, és következett egy 24 óráig tartó teljes sötétség. Január 21-én fedezték fel az újra visszatérő napnak legelső nyomait, mert a déli láthatár néhány perczig narancssárga színű fényt mutatott. Napfényről azonban még szó sem volt, ugy hogy csak február 21-én láthaták újra a napot, mely egy pillanatra megvilágosítá a szomszéd jéghegyek ormait. Február utolján világítá meg, de csak egy pillanatra, a hajó fedezetét. 120 napig volt a nap a láthatár alá süllyedve, s 140 napig nem láthaták azt a Kane-féle expeditio emberei, mert azon öböl, melyben a hajó feküdt, magas hegyektől volt körülvéve, melyeken keresztül nem lehetett a napot előbb látni, míg jó magasan fel nem jött az égboltozatra.

A hidegség ezen idő alatt oly rendkívül nagy volt, hogy egyszer a 75. F. fokot 0 alatt érte el, mely a 107-ik fok Fahrenheit szerint a fagypontra alul, s 47-ik fok Reaumur szerint 0 alatt. A hőmérő rendszeren a 40 — 50 F. fokon állott 0 alatt; oly hidegség, mely ellen az embernek magát megtalnia majdnem lehetetlenség. Ezen hőmérsékben a chlorosavany tömör testté lön, s a chloroform hártját kapott. A higany már a 44 fokon megfagyott, a naphta-aether 54 fokon.

— Minő befolyásuk lehet ily körülményeknek a művelt emberre, ki más mérséklett éghajlathoz volt szokva?

Vizsgáljuk először a lakásokat.

Az első télen még voltak a hideg ellen oltalomeszközök

európai módon. Deszkák és fabutorok, szőnyegek és gyapjutakarók megtették a szolgálatot, *mindaddig, míg szén elég volt, egy vagy két kályhát szüntelen izzó állapotban tartani.*

De már a második télen, midőn a szén fogyni kezdett, a fa pedig egészen elfogyott, hogy védelmezheték magukat a megdermedés ellen? — Ugy tettek, mint az eszkimók, partraszállottak, s nagy mennyiségű fagyos mohát szedtek össze, ezzel berakták a hajószoba padlását, falait és pallózatát egy lábnyi vastagságra. Egy szűk utat csináltak a szobából a hajó földézetére, melyet sátorrá alakítottak, s hasonlókép mohával béleltek ki. Szóval egy Igloet és Tossutot csináltak, hogy el ne veszzenek az iszonyu hidegben.

Már ekkor nem volt jó meleg kályhájok, csak egy mohlámpa rozmárzsirral, a minő a benszülötteké. A megmaradt szenet főzésre tartogatták.

Valamint a klíma által kényszerítve voltak, ép oly légmentes lakásban *élni*, mint az eszkimók, ép ugy kényszerítve voltak hasonló módon *ruházkodni* is. Eleinte természetesen azt gondolták, hogy gyapju, vászon és guttapercha ruháikban, vastag gyapot takaróik s bivalbőreikkel kényelmesen kijöhetnek, de észrevették nem sokára, hogy ily ruházatban, ilyen ágyakban előbb utóbb meg kell fagyniok. Ugyanazért szereztek magoknak az eszkimóktól csere utján, vagy pedig vadászat által olyan bundákat, olyan nyargabőröket, olyan madárbőr-öltözetet, minőt a benszülöttek viselnek. *A második télen már ugyanazon öltözetben jártak, mint az eszkimók.*

Csakhamar beletalálták magokat ezen különös helyzetbe, s csak a szán igazgatásában, s a kutyáknak korbáccsal való kormányzásának mesterségében maradtak nagyon hátra a benlakóktól; e helyett azonban lőfegyvereik által a vadászatban nekik volt előnyük.

De szembetűnőbb hatása volt az éghajlatnak az *eledel* tekintetében. A hajó ugyan jól el volt látva besózott hallal, burgonyával, paszulylyal, kétszersülttel és syrappal; főzhetek ugy, mintha otthon lettek volna; de az éghajlat csakhamar megtanította őket, hogy *főtt eledelek az északi jégvidéken semmit sem érnek.*

A főtt étel, különösen a besózott hús, betegségbe ejté,

csupán a nyers hús tartá fenn épen őket. Így lett a medve, róka, foka, mindenek felett pedig a rozmár főtáplálékuk. Ők ezen tárgyakat megfőzhették volna, mert edényök volt hozzá, de nem akarták, mert azok nyersen élvezve, több *belső meleg* adtak, míg főve — minden erejüket elveszték. Mit gondoltak ezentúl főző eszközeikkel? Ezt csupán theakészítésre használták, s csupán ez volt az egyedüli ételmi cikk, mely őket még a művelt világra emlékezteté.

Minden fáradságuk oda irányult, hogy húst szerezzenek, *hogy élhessenek.*

Ilymódon már egy tél után *külsőleg* teljesen eszkimók lőnek, s csak néhány év kellett volna még, s *belsőleg* is azzá lettek volna. Eleinte rendes foglalatosságok közt tölték el az időt. Szabad idejökben kártyáztak és sakkoztak; sőt még egy színházat is akartak állítani, és egy északi hajólapot szerkeszteni. De a második télen minden elmaradt. Már akkor nem ismertek egyéb életcélt, mint az evést, alvást és testök melegen tartását.

Nagy megerötetésökbe került ezen *eszkimo-állapotból* kivetkezni, s ez csakis bizonyos idő lefolyása alatt sikerült nekik. Nem nevetköztek, nem olvastak többé, csak tengődtek, s közel voltak ahhoz, hogy benszülötteké változzanak.

Ez volt szellemi behatása az északi égálynak.

Még nagyobb volt befolyása a testre nézve, és megmutatta, hogy a művelt világ lakója soha sem képes megélni az északi sark ege alatt. Nyáron még talán igen.

Az egyedüli komolyabb betegség, mely azon idő alatt őket érte, a *hó-okozta megvakulás* volt; de ez is minden nagyobb szerű veszély nélkül csakhamar elmúlt. Azonban télen, a hosszú, száz napig tartó éjszakában! Csudálatos, hogy emberek és kutyáknál egyformán nyilatkozott az égálynak hatása. A betegség görcsökkel kezdődött, melyek egészen megmerevíték, elfásíták a testet. A kutyáknál azon következése lett ezen merevgörcsöknek, hogy egészen önkivüli állapotba, mintegy holdkórságba estek. Az ember azt hitte volna, vizeszony érte őket, mert farkukat lábaik közé vonták, s mindig egy körben futkostak s szüntelen ugattak, vagy kellett, vagy nem; neki rohantak az embereknek, s ép oly állapotban vol-

tak, minőben a kutyák a düh első stadiumában szoktak lenni.

Ettől fogva azonban a betegség gyorsan távozni látszék; de hatvanhárom nagy és erős kutya közül csak hat maradt életben.

A Neufundlandból hozott komondorok estek legelőször áldozatul. A merevgörcsöket az emberek kiállották, de csak azért, hogy más betegségbe essenek.

Elfagyott tagok nagyon közönséges dolog volt, és majd egyetlen egy sem volt köztük, kinek valamely végtagját amputálni ne kellett volna. Iszoryu szenvedéseket okoztak az altesti betegségek, melyek ellen semmi gyógyszer sem akart használni. Egyedüli gyógyszer volt az *égaljváltogatás!* Legtöbben a skorbutban szenvedtek. Sok ideig őrizték az ágyat mindannyian, kivéve két egyént, kik alig valának képesek a *kórház* számára a háztartáshoz szükséges dolgokat megszerezni. — Volt ugyan egy gyógyszer ezen undorító, az embert egészen felforgató betegség ellen, u. m. főtt gyümölcs, friss növények és nyers hús. Azonban a szilva már csömört okozott, s oly állapotban hányták ki, a minőben megették. Friss növényeket pedig télen lehetetlen volt kapni, sőt még majdnem nyers hús is, mert a vadászat télen csaknem kivihetetlen, hacsak patkányhússal nem akartak megelégedni. Ezen állatok pedig a hajón oly roppant számmal voltak, miszerint az ember azon meggyőződésre jutott, hogy az északi égalj ezeknek szaporodására igen kedvező hatással van; azonban hány ember van a világon, kinek a nyers patkányhús csömört és undort ne okozná?

A második télen már mindannyian tíz évvel öregebbeknek látszottak. Igen, egyetlen nap jobban megrongálta őket, mint más közönséges betegségben egy egész esztendő! Halvány, kiaszott kinézése volt mindannyinak, mintha túlvilági kísértetek lettek volna!

Ily nemű volt az északi égalj befolyása a művelt világ férfaira, — férfiakra, kik egyébiránt, valamint elég nagy bátorsággal — úgy egyszersmind nagy tapasztalással és kitartással is bírtak.

A tavasz eljöttével, sőt csak a napnak újra feltünésével is azonban mindezen behatások elenyésztek. A betegek el-

hagyták ágyaikat; kivergődtek a partra, ott a hó alól zöld növényeket kapartak ki, vérök megtisztult! Az Istennek jóltevő napja ismét süttött reájok, lelkök visszanyerte rugékony-ságát, sziveikbe visszatért a remény!

Kevés hét mulva annyira visszanyerték előbbi erejüket, hogy az utazást a déli vidékekre, a legszélső európai telepítvényekhez megkezdheték.

De minő utazás volt ez?

Utazás nyílt sajkákon, melyeket száz mérföldeken keresztül *vinni* kellett, a havon, jegen és jéghegyeken keresztül, míg nyílt vizet találhattak, melyen utazásukat folytathaták.

Majus 20-án hagyták el azon helyet, melyen kiteleltek, és 84 napig tartó utazás után érték el az első gyarmatot, Upernavikot.

Nyolczvannégy napot töltöttek a szabad ég alatt, semmi egyébbel nem táplálkozva, (a theát kivéve) mint nyers tojással és nyers hússal. Ezen táplálék adott nekik erőt, egészséget.

Midőn ismét legelőször fedél alá jutottak, azt gondolták, meg kell fuladniok.

Ezen időtől fogva senki sem merészelt többé azon tájakra menni, hol még nyáron sem olvad fel a jég, hol még a borszesz is majdnem kemény testté lesz!

A gyermek-nevelésről.

Irta dr. SIKOR JÓZSEF.

Szóljunk az emberi hivatás legnemesbikéről, beszéljünk valamit azon nagyszerű szerepről, mi embernek jutott, t. i. tovább folytatni a teremtő megkezdett remekét; egy ártatlan gyermekből, kinek sem akarata, sem ereje nincs, ki minden állat fiánál sokkal gyarlóbb, ki létezését is csak sirás és tagjainak ügyetlen mozgása által tudja kijelenteni, — e kis teremtményből embert, a természet remekét, minden élő lények urát, a teremtő képmását növelni. — Értekezzünk a legnagyobb, legnehezebb feladatról, mely a teremtő Isten bölcsességéhez leginkább hasonlít. Ez a *nevelés*.

Bámulattal áll meg az ember egy ős tölgynek árnya alatt, csudálja roppant terjedelmét, életképességét, és erejét, mely által a viharral daczol, jótéteményeit, melyet az őt felnevelő földnek kölcsönöz, és melyet még kidöltével is éreztetni fog tetemes hullája által. — Látva mindezt, eszünkbe jut ilyenkor, hogy e növény-óriás, e századokat átélt egészséges szervezet, egykor csak egy kis mag volt, később kis csemete, mit ha az ott járó marha letaposott volna, vagy ha az ott füttyörésző kanászgyermeknek eszébe jut, épen kalapját ezzel ékesíteni, leszakított volna, úgy most e terjedelmes lombsátor, és e rettenetes törzs nem léteznék. — Ki az tehát, kinek e jótevő fa ily szép kifejlődését köszönjük? — nem más, mint az ő felnövekedését elősegítő viszonyok. — Csudával határos azon változás, mit egy vadócba tett oltás vagy szemzés által tudunk előidézni, kényszeríthetjük elhagyni vele született vad természetét, olyl্যা idomítván azt, hogy a legnemesebb gyümölcsöt termi meg. — Ezt mind magunk viszzük véghez, mégis bámulunk a dolgok menetén, mert megismerjük, hogy a bölcs alkotó

számos eszközt rakott le kezeinkbe, melyekkel az ős természet szülötteinek, munkálkodván azoknak növekedését, nemesítését, erősbülését vagyunk képesek előidézni. — Azonban e növényvilágból vett példa, bár eléggé megvilágítja a nevelés hatáskörének nagyszerűségét, de egész fényében ez csak akkor tűnik fel, midőn a legnemesebb teremtménynek, a természet urának, az embernek neveléséről van szó. — E mű nagyszerű, felséges, és dicső, de miként a festész és szobrász csak akkor valódi mester, ha a természethez hű maradt, ha a keze alatt levő anyagot úgy alakítja át, hogy az a természeti képhez minél hasonlóbb legyen, úgy a nevelő is csak akkor felel meg hivatásának, ha soha a természettől nem távozik; különben mind a festész, mind a szobrász, mind a nevelő műve szörny, csudaszülött, monstrum lesz.

Az életboldogságnak, elhigyjétek, kedves olvasók, nem a külső körülmények a feltételei. Lehet az ember a legszerencsétlenebb viszonyok nyomása alatt is elégedett, sőt boldog, ha neveltetése megjelelte előtte az utat, mely a valódi boldogsághoz vezet, és a szerencse meg a jóllét adományait százszerosan tudja élvezni az, kinek lelke fogékonytá tette a nemes élvezetekre. Nincs azért jelentékenyebb kérdés, mind egyesek, mind családok és államok életében, mint a nevelés kérdés. Nincs áldozat, a mi e nagy kérdés megoldására nagy lehetne, mert nincs semmi, mi nagyobb szerű következményeket vonjon maga után, és melynek elhanyaglása oly rettenetesen bosszulja meg magát, mint épen a nevelés. Oly tárgy ez, mely egyesek és nemzetek boldogságának és nyomoruságának, emelkedésének és süljedésének egyedüli kútforrása.

Érzem, hogy e nagy dolgról sokat értekezni tehetséget túlhaladja, azért nem is czélom a neveléstannak alapeszméit fejtegetni, sem pedig annak századunkban tett újabb vivmányait bírálgatni; de érzem azt is, hogy hazafi vagyok, érzem, hogy nemzetem erkölcsi és anyagi jóllétének kifejlődése szívemnek veleszületett vágya, és tudom azt, hogy nevelésügyünk oly tömérdek, a jámbor ohajtások körébe valót mutat fel, hogy azoknak mielőbbi orvoslása reánk nézve életkérdéssé vált. — E körülmény bátorít föl, hogy

oly tárgyról szóljak, melyről oly ritkán szól irodalmunk, egyetlen kívánságom az levén, hogy e cikk ne legyen hosszú életű, hanem engedjen helyet mielőbb egy más, avatottabb kezekkel írott nagyobb műnek, akkor célom tökéletesen elértem.

E dolgozatnak célja, először a növelőben szükséges tulajdonokat elősorolni, azután a nevelés irányát előadni, később az eszközöket megismertetni, melyek a cél elérésére rendelkezésünk alatt állanak, végre pedig az anyagi, erkölcsi, és szellemi nevelésről, és annak hiányairól értekezni. Ha valaki azt veti szememre, hogy anyagi hibáinkról irván, a szellemi és erkölcsi nevelésről is értekezni merészeltem, az legyen szives, nekem az élő testtől a lelket csak egy pillanatra különválasztani, és én bocsánatot kérek tőle, hogy azon körbe mertem barangolni; pedig e munka czimének értelmén túl esik, de mig e két valóság egyet tesz, mig nem lehet egyike beteg a nélkül, hogy a másik ne nyögjön, addig az anyagról nem lehet külön értekezni a szellem kizárásával, és viszont.

I. A nevelő.

Közmondássá vált már általánosan, hogy semmi mesterségből nincs több műértő, mint épen az orvoslás mesterségéből, mert ha felkötöd álladat és végig mégysz az utcán, egyetlen ismerősöd sem megy el melletted a nélkül, hogy fogfájásod ellen gyógyszert ne ajánlana; egyik hideget, másik meleget, egyik sympathiával, másik a fog kirántásával, de mindegyik más és más eszközzel akarja ugyanazon czélt elérni, s a mi legkülönösebb, ezen jó emberbarátok közül mindegyik a kötél szakadtáig ragaszkodik azon eszméhez, hogy a mit ő ajánl, az a legsikeresebb gyógyszer. — Én azonban tagadom e közmondás igazságát, mert azt mondom, hogy *semmi sincs több a világon, mint nevelő*. — Nincs ember, ki e nagyszerű kérdésben nem nyilvánított volna életében egy önálló véleményt, nincs, ki gyakorlati tapasztalatokkal ne tudná állítását illusztrálni, mert nincs ember, ki életében valakit, vagy valamit ne nevelt volna, ha mást nem, legalább önmagát. — Ha olvassuk azon tengernyi vé-

leményt, mik a gonosztevők javítására részint indítványoztattak, részint gyakorlatba is vétettek a fogházak és fegyintézetekben, egészen megbódul bele az ember feje, mert még csak itt nehéz ám a választás! Egyik a hidegborogatás gyanánt testi büntetést ajánl, azon elvből indulva ki, hogy bánjunk mindenkivel érdeme szerint, és ha ez ember levetközte emberi méltóságát, üssük mint a barmot, ez célhoz vezet. — A másik meleg borogatás gyanánt a gonosz indulatokat emberséges bánással akarja szelidíteni, és így okoskodik, nem e szerencsétlen a hibás, hanem a társadalom, a mely ennek emberi jogait nem emelte érvényre; honnét tanulta volna ő tisztelni ugyanazon jogokat másoknál? mutassuk meg neki, mi az emberi méltóság, és ha ismerni fogja, másoknál is tiszteli azt. A harmadik már gyökeres gyógymódot ajánl: a fog kihuzása szerint jelszava az: irtsuk a gazt, a hol csak megkapjuk, nehogy a hasznos növény általa elnyomassék, állítsunk akasztófát minden faluvégre, és a gonosztevőt mások rettentő példájára végezzük ki. Ne terheljük az államot azok javításával, mert a mely fazékban egyszer bűdös folyadék volt, mindig megtartja szagát, legjobb azt összetörni.

Tessék már most választani, amazok mind orvosok, emezek mind népnevelők. Innét látni azt, hogy a mihez igen sokan értenek, azon tudományból igen kevés a valódi mester. — E két hivatás annyira hasonlít egymáshoz, mint két tojás; mindegyiknek ugyanazon célja levén, t. i. *az ember valójának téves működéseit a természet korlátai közé visszaterelni.* Érthető ebből, hogy e két állás az a társadalomban, a mely legtöbb készütséget, szorgalmat, kitartást és önfeláldozást igényel.

Szenvedélyes gyermeknevelő volt e cikk írója is egykor, mert ifju korának viszontagságai is e térre utalták őt, annyira szerelmes volt e foglalkozásba, hogy már kezdte elhíttetni magát, miszerint talán célzott is tévesztett akkor, mikor nem képezte magát teljes erővel egyedül e szép hivatásra. Csak később, midőn apává leve és komolyan kezdett gondolkozni saját gyermekeinek neveléséről, akkor látta át azt, hogy előbbi fáradozása a nevelési téren nem volt

más, mint professio, életmód, mert a jó nevelés legfőbb feltétele :

1-ör. *Az önzéstelen szeretet.* Nem kell soha a lélektani buvárt másutt keresni, mint a gyermekben. Oly nagy avatottságot árul el az e tudományból, oly ügyes tapintattal és csalhatlansággal teszi észrevételeit, és húz következtetéseket, mintha a túlvilágon mindig azt tanulmányozta volna, vagy az anyatejjel szivta volna magába e tant. — Tudja a gyermek, a nélkül, hogy valakitől e felől tudósított volna, hogy tanítója havifizetése körülbelöl hány forintot tehet. A hó elején tudja már a kis kópé, vajjon kifizették-e növelőjének mult havi illetékét vagy nem! — Ha a szülők néha, nagyobb buzgalomra ösztönzendők a növelőt, titokban megajándékozzák, nem tudja ezt más, mint az apa (néha még az sem) anya, és a növelő, de a gyermek figyelmét el nem kerülheti; észreveszi ő azt, mert akkor növelője bánásmódjában valami rögtöni szokatlan változást tapasztal, miből a kis csintalan rögtön ezen zárokoskodást vonja ki : ez az én nevelőm engem akkor kezdett szeretni, mikor szeretetét szüleim számomra kibérelték, annyiszeretetet éreztetett velem, a mennyiért azok neki megfizetnek, és e szeretet addig tartand, míg a kölcsönös szerződés. — Pedig e gyermek természetes hajlama szerint feltétlen szeretet keres, és e nélkül, miként a virág verőfény nélkül, szerencsétlennek érzi magát. — Innét van az, hogy senki a gyermeknevelői állásra nincs hivatva, csak a szülők. Itt a legtisztább tükör áll előtte folytonosan, melybe beletekintvén, mindig csak önmagát látja meg, de meglátja benne magán a legkisebb szennyet is, mi talán a másokkali érintkezéstől reáragadt volna. — Nem mást, csak feláldozó szeretetet lát és tapasztal maga körül, és így maga is arra lelkesül, míg egy csupán kenyérkeresetből azzá lett növelő mellett az önzésnek hibáival jó lassankint ismeretségbe.

Elvitázhatlan a növelői állástól azon előny, hogy az igazi növelő feladata a legmagasztosabb. És e magas polezot egy ritka tulajdonának köszönheti, annak t. i. hogy felül-emelkedik azon emberi gyengeségen, mely az üdvözítőnek e szent szavát : „*Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat*“

oly laza lelkiismerettel magyarázza, hogy végre felebarátjának, minden teremtett lények közt, csakis kettőt tekint, az aranyat és ezüstöt, és a szeretetet, ez égi érzeményt, az emberiség ezen valódi boldogítóját, csakis e két dologgal érezteti. — A növelőben, bár túlzott kívánat, de azt kell óhajtani, hogy mint maga a szeretet kútforrása, oly önzéstelen, oly általános szeretettel viseltessék mindenki iránt, ki gondjaira mint növendék bízott. Mulja felül emberszeretben a lelkészt, ki hitfelekezetén kívül más embert szálni tud, de szeretni nem; — mulja felül az orvost, ki ellenségét is gyógyítja és ápolja ugyanépen oly lelkiismerettel, mint barátját, de midőn meggyógyult betege, ismét csak mint ellenség áll meg vele szemközt. Karolja át szeretetével az egész világot, hogyha hivatásának megfelelni komoly feltétele.

Látni innét, hogy a növelőt megfizetni lehetetlen, és ha van állás a polgári társadalomban, hol a kiérdemlett jutalmat a lelkiismeretben kell keresni, úgy bizonyára a növelő állása az.

A jó nevelő feltétele:

2-or. *A növendék viszontszeretetének megnyerése.* Nagy tetteket lehet véghezvinni szigor által az alattvalóknál, ropant eredményeket mutathat fel egy hadvezér, ha katonái gyűlölik is, csak fegyelmezett legyen a hadsereg. Megnyerheti ügyünket ügyvédünk, ha nem szeretjük személyét: de a nevelő falra hányja a borsót, ha nem bírja növendéke szeretetét. Akár a hóba virágot ültess, vagy gyermeket növeld, annak szeretete nélkül egyformán elveszett fáradság. — Akár jutalmazd, akár büntesd növendékedet, csak ugy lesz annak sikere, ha ő téged szeret, és jótettét megdicsérvén, reményt adsz neki szeretetedet megtartani, sőt fokozni, büntetésed legfőbbike pedig az lesz, ha szeretetedet kockáztatva látja. — A példaadás, mi a nevelés egyik legjelentékenyebb eszköze, csak úgy vezethet célhoz, ha a gyermek nevelője iránt tiszta szeretettel viseltetik. Vagy jut-e eszébe valaha a felnőtteknek is, oly ember cselekvényeit utánozni, tulajdonait elsajátítani, kit utál, gyűlöl? nem gyengeségünk hozza-e azt magával, hogy azon embereknek, kiket

nem szenvedhetünk, kikkel nem rokonszenvezünk, legnemesebb tetteiket is setét szemüvegen át vizsgáljuk, sőt legtisztább szándékukat is félremagyarázzuk? Ugy van ezzel a gyermek is, vagy méginkább úgy, mert nála nem annyira az okosság, mint a kedély működik. Nagyon könnyü dolog e szeretetet eljátszani, sőt visszaidézhetlenül elveszíteni, nem ugyan a megérdemlett büntetés kiszolgáltatása által, mert a gyermek mindent tiszta erkölcsi szempontból ítél meg, és a méltó büntetés miatt soha sem fog neheztelni, csak azt indokolva lássa, de egyetlen erkölcsi botlás a nevelő részéről elég arra, hogy növendéke szeretetének birtoklásáról örökre lemondjon. Csak egy hazugságon kapja rajta nevelőjét, már ez igen sokat veszített erkölcsi értékéből tanítványa előtt. Nehezebb pedig a módot megmutatni, hogyan lehessen a növelés ezen mellözhetlen feltételét, a gyermek szeretetét megnyerni. — Mondók, hogy a gyermek inkább enged a kedély, mint az ész sugallatának, azért is némely ember arcza előtte kiállhatatlan, míg egy másiké az első látásra már megnyerő. Némelyiknek, bármi hizelgő legyen is módora, visszataszító a gyermekre nézve, míg mások egyenes, majdnem parancsoló modorukkal a kicsinyek keblében bizalmat, rokonszenvet ébresztenek. Igaz az, hogy az állandó szeretet, melylyel valaki iránt viseltetünk, soha sem maradhat viszonzás nélkül, és a gyermek is elébb utóbb levetkőzi az első ellenszenvet, ha ilyet érzett nevelője iránt, mikor arról győződik meg, hogy az őt szereti. — E szeretetet azonban vadászni nem szabad, mert a mint a gyermek azt észreveszi, épen ellenkező érzelem lesz eredménye, mert valamint szigor által nem lehet azt kierőszakolni, úgy túlzott engedékenység és kegyvadászat által sem érjük el.

3-or. *Valódi hivatás és belső ösztön, magát e szent hivatásra áldozni.* — Mindenki ismeri e latin közmondást: *Quem dii odere, paedagogum fecere* (a kire az Isten haragszik, azt nevelővé teszi.) Honnét eredt e szerencsétlen közmondás? Onnét, mert minden suhancz, minden kenyértelen ficzkó, ki pár iskolát végzett és más pályát törni nem volt anyagi vagy szellemi képessége, kétségbeesésből, mint az éhhalál elleni asylumot e pályát választá. E pályára határtalan türe-

lem, és kitartás kívántatik, itt az áldozatok egész halmaza igényeltetik, és itt nem a hónapos fizetés, hanem leginkább az önérzet az, mi jutalmazza a fáradságot; így tehát ha valaki csupa kenyérkeresetből vetemedik e pályára, igaza van, ha jajgat, és a felhozott közmondást ismételteti, de úgy kell neki, mert oly szent, oly apostoli hivatást elvállalni hajlam és képesség nélkül, ehhez nem merészség, de nagy vakmerőség kívántatik. — Ne bántsuk azonban e szegény embereket, mit is tehetnek ők arról, hogy a társadalom ő róluk oly mostoha módon gondoskodik, és elősegíteni pályájukon, vagy foglalkoztatni tehetségüket más irányban nem képes. Inkább megérdemlik a szót azok a jó hírű növelők, kik ezen üzletet nagyban viselik, az ugynevezett intéztulajdonosok, kik épügy, mint a gépgyárosok, szabadalommal láttatnak el az állam részéről, e szabadalom azután kezesége a képességnek és a jóakaratnak. — Ez intézetekben csak a nagy kémény hiányzik, hogy tudhatná az ember, hogy itt ember-raffinirozó gyár van, mert itt néha kétszáz, néha több gyermek nevelése is felvállaltatik jó pénzért, sőt minél több, annál jobb; mint minden üzlet, ez is csak úgy fizet jól, ha nagyban üzetik.

Egy szerény kérdésem volna nekem ezen jó urakhoz, vagy a társadalomhoz, mely őket e jogokkal felruházta, melyre ha szivesek lennének felelni, igen leköteleznének. Mondják meg az Isten szerelméért, hány órát élnek ők egy nap alatt, hogy oly tömérdek munkát elvégezhetnek? Minő bűn volt az, mi miatt ők a szent fogadalmat tették Istennek, hogy magukat a növelés martirjaiként feláldozzák? — Birják-e ők a mesés Árgus ezernyi szemeit, hogy egyszerre vigyázni tudnak a tanítók seregére, azok képességére, szorgalmára, jóakaratjukra, bánásmódjukra, erkölcsi irányukra? stb. Hol vesznek időt, minden egyes gyermek-kebel tanulmányozására 100 gyermeknek lelki irányát megfigyelni, kik között mindegyiknek gyenge kebele egy-egy kis világot képez, tele szenvedélyek, hajlamok, erények, és vétkek csiráival? Egy ily lénynek, mely nem marad egy napig sem azon állapotban, melyben tegnap volt, hanem kinél a test és lélek folytonos fejlődésben van, úgy annyira, hogy egyes

ily egyéniséget tanulmányozni is nagy feladat, — mit tesz ezen ur száz ily egyéniséggel?

Ne bántsuk őt, bizonyára ki fogja ismerni magát e mindentudóságot igénylő állásában, mert ő vállalkozó szellemű ember, mert miután szent igazság, hogy az ember nem tehet mindent, tehát a reá bizott épületet, az Isten házát, a gyermeket ott veszi elő, ott kezdi simítgatni, hol az leginkább hozzáférhető, és hol a reátett munka leginkább szembeötlő, t. i. a homlokzaton, azaz értelmét képezi ki a gyermeknek. Ha a szülők majd elviszik az intézetből gyermeküket, a gyermek egy kis kész tudós, nem győzik bámulni ismereteit. Megmondja az első kérdésre, hány ölnyi magas a Chimborasso, tudja, hány □ mérföldet tesz a szárazföld, és a tenger, a világtörténelem alig mutat fel nagy férfit, kinek életrajzát egy lélekzet alatt el ne mondja, és a jó szülők nem is veszik hamarjában észre, hogy gyermekükben csak azon rész maradt parlagon, a mely tulajdonkép az embert emberré teszi, a kedély.

4-er. Tökéletes ember és világismeret. Minden művésznek kell ismerni az anyagot, a melyből dolgozni kíván. Ha a szobrász márványának beírászeit nem ismeri, úgy járhat vele, mint a híres Canova mausoleumán látható Velenczében, hol is a háladatosság geniusza női alakban ábrázolva, inge alján és lábikráján ott visel egy igen gyanús kinézésű veres foltot, mely által a remekmű nagy csorbát szenved, sőt némely pajzán ember szemében nevetséges is lehet. — Tudnia kell tehát minden művésznek, hogy az anyag, melyet átidomitani akar, beljében miféle réteget rejt; s a nevelőnek ismernie kell az embert boncztanilag, élettanilag, és lélektanilag, annyira, a mennyiben e tudományt egy ember magáévá teheti. Ismernie kell neki mindazt gyakorlati szempontból, hogy mennyire érhető el a cél, minő eszközökkel történhetik az, minő előnyök azok, melyeket felhasználnia, minő akadályok azok, melyeket eltávolítania szükséges. Ismernie kell végre azon igényeket és reményeket, melyeket a társadalom a növekedő emberbe helyez, valamint azt, hogy növendékének lelki hajlamához, és testi kifejlődésében minő állás lesz alkalmas. — Valamint a földésztől (geolog)

elvárjuk azt, hogy a kérdéses föld felületéről ismerje fel, hogy minő rétegek következnek mélyebben, mennyire található humus, mennyire fekszik az agyag, a köréteg, a víz, sőt sok helyen a vulkanikus hajlam: úgy a nevelőtől megkívánjuk azon tulajdönt, hogy a reábizott kis embernek belsejében lappangó elrejtett szenvedélyeket, tehetségeket és hajlamokat ismerje meg.

E nagyszerű készütséget, e tudományos fegyverzetet, mely nélkül nevelő senki nem lehet, hiába keressük azon szükségből lett növelőkben, kikről fentebb emlékeztünk, mert ezeknek egyrészt fiatalkoruk kizárja ezen ismeretek birását, másrészt pedig olyan tudományok ezek, melyeket nem lehet magunkévá tenni, mellékes vagy felületes tanulmányozás által, hanem szükség egészen nekiadni magunkat, és oly tudományok ezek, melyeket csak egyeseken tett észlelés által szerezhethünk meg, nem pedig egy egész intézetben, mert itt a sok fa miatt nem látjuk az erdőt. — Hányan vannak, kik régóta a nevelés mesterségéből élnek, és soha egyetlen gyermeket sem észleltek, sőt nem is teheték azt, mert erre képességük hiányzik; pedig a nevelés főkelléke az, hogy a növendék folytonos észlelés tárgya legyen. Legyen a nevelő természetbúvár, ki a nagy természetet a gyermekben, e kis compendiumban, vizsgálgassa. Nem elég egy pár nevelési könyvet elolvasni, hogy magát valaki növelőnek hirdethesse, arra gyakorlati ismeretek szükségesek, és oly életkor, melyben a komoly foglalkozás az embernek életszüksége.

5-ör. *A nevelő birtokában legyen a valódi oktatási módnak.* Arra, hogy valaki a gyermekekkel magát tökéletesen megértesse, figyelmét folytonosan lekötve tartsa, valóban születni kell, de a mire az embernek magát képezni is lehet. Nem voltam már kis gyermek, mint egyetemi tanuló, de mindig jól esik reá visszaemlékezni, hogy egy öreg tanárunknak, kivel különben mint emberrel egyik sem tudott rokonszenvezni társaim közül egy bizonyos elvének túlzottsága miatt, leczkéire mindig oly számmal gyülekeztünk, minövel nem dicsekedhetett egyik tanár sem, mert ő a száraz tantárgyat oly elevenen tudta előadni, annyi életet tudott

szavaiba önteni, hogy sajnáltuk, mikor az óra elvégződött és megfosztatánk a lecke hallgatásának további elvezésétől. — Bizonyos azonban csak az, hogy a gyermek mindent örömet hall, a mit felfog, a mit megért, de amint odaért, hogy a beszédet fel nem fogja, gyenge figyelme azonnal kifárad, szétekintget, mintegy keresvén más tárgyat figyelmének, mit felfoghasson, megérthessen; mert a gyermek természete a kis egyéniséget folytonosan tette ingerli, öelötte az unalom ismeretlen, az csak a felnőtteknek válik dicséretes tulajdonává. Mi órákig képesek vagyunk elhallgatni holmi badar beszédet, főkép ha az tekintélyes ajkáról hangzik, hivatalosan mosolyogni, igent és nemet tudunk közbe mondani, bár magunkban igen óhajtuk a beszédnek végszavát hallani, de a gyermeknek őszinte lelke nem fárasztja az értelmet érthetlenségekre és sületlenségekre, hanem azonnal zsebébe nyúl, bicskát vesz elő, és kezdi a padot faragni. Hogy az értelem a földolog az előadásban, látjuk azt a nép-nél is, midőn papja hiában prédikálgat neki, ha beszéde tárgyát a magasabb philosophiából merítette.

Lehet valaki jeles tanár, legalaposabb tudós, és azért mégis rossz gyermektanító, mert főkellék az a gyermek oktatásában, hogy tudja magát a gyermek fogalomkörébe képzelni, és azontúl soha se menjen. Kell, hogy a gyermek gondolkozási módját ismerje, mivel pedig az mindig egyszerű, olyan legyen hozzá irányszandó beszéde is.

Szükséges, hogy a tanító a természettudományok egyes ágaiban avatott legyen, mert a gyermek tudvágyát először is azon tárgyak vonják magukra, melyeket a természetben szemlél, elvontabb tárgyakkal a gyermek nem sokat törődik. Ezerféle kérdésekkel ostromolja a gyermek tanítóját, melyek mind a természettudomány alapján fejthetők meg. Mit lesz teendő a nevelő, ha ezen néha valóban gondot adó kérdésekre nem felelhet? ekkor vagy elárulja nővendéke előtt tudatlanságát, melyet a mint egyszer észre vett a gyermek, vége van a feltétlen bizalomnak és tekintélynek, a mi igen nagy kár mindkettőjökre nézve; vagy pedig hamis feleletet ad, a mi még nagyobb kár az elsőnél, mert a gyermek, ha azonnal nem is, de később át fogja látni,

hogy nevelője ekkor és ekkor nem szólt igazat, és így az erkölcsi becsülésnek lett sirja megásva. Vannak oly kérdései is a gyermeknek, melyek csupa ártatlan tudvágyból származván, mélyebb társadalmi és családi ügyeket tárgyaznak, az ilyeneknél is kerülni kell a hamis fogalmak terjesztését, mert megelégszik a gyermek azzal, ha tanítója biztosítja őt arról, hogy az nem gyermeknek, hanem érettebbkoru embereknek tudnivalója, és egyébkor az ily kérdéseket szorgalmasan kerülendi.

Nem lehet itt említés nélkül hagyni hazánk szomorú állapotát e tekintetben. — Gondoljunk csak vissza gyermekkorunkra, midőn nevelésünk egy részeges kántorra bízott, egy oly emberre, ki a mellett, hogy hivatalának valódi terhét képezé a tanítás, melyet jó kedvvel soha sem teljesített, kinek irás és olvasás képezte egész tudományát, a nevelés teréni ismeretei pedig azon pár évi gyakorlatból állottak, midőn mint altanító egy pár faluban, a béresnél is kevesebb díjért öklözte és botozta a gondjai alá bizott gyermekeket, és kinek józanságáról és jellemtisztaságáról sem volt a közönségnek tudomása. Rettenetes emlékezet!! De jó lesz most utána nézni, vajjon e tekintetben a mindig haladó világszellem, a cultura hatása által történt-e javítás hazánkban és mennyi?

Az utolsó évtizedben állítottak fel hazánkban a népnevelés érdekében az ugynevezett mesterképző intézetek (prae-parandiák), melyeknek lényege röviden ebből áll. Előleges készütség tekintetében igen szerény tulajdonok követeltetnek, u. m. vagy az alreál vagy pedig a 4 gymnasiumi osztályok elvégzése; maga a képezdei tanfolyam két évig tart, a hol is ismét csak leginkább az irás és olvasás tudománya tanítatik a szó szoros értelmében, azonkívül az orgonálás és ének, de különös gond fordítatik arra is, hogy az ily képezendő népnövelő szemtanuja legyen, és úgy tegye magáévá mind elméletileg, mind gyakorlatilag a tanítás módját, és sajátítsa el a modort, mit a gyermek tanításánál követnie kell. A két évi tanfolyam után következik a vizsgálat, melynek eredménye azután fő- vagy altanítói bizonyítvány. Különbözik tehát a jelenlegi néptanító az előbbitől 1-ör azáltal,

hogy nem képeztetik úgy, miként a csizmadia- és szabóinas, hogy felvétetvén tanuló tanítónak minden előleges készült-ség nélkül, és miután két évig ingyen kapálta a princípális-uram kukoriczáját és szőlőjét, gyűjtötte szénáját, és huzta helyette reggeli imára a harangot, ennyi érdemek után altanítói ranggal tovább indulhatott, terjeszteni az emberiség között a felvilágosodás égi malasztját. Most azonban, mióta két évi tanulmány és vizsga után válhatik csak altanítóvá, amint a gyakorlatot megkezdi, azonnal tud annyit, mint ez-előtt a régi tanító, és már meglevő ismereteit nem szerezte-mások kárán.

2-or. Azáltal különbözik a jelenlegi néptanító a multi-tól, hogy ez érteni fogja, miszerint az ő legfőbb rendeltetése-nem a halotti énekekben, sem az orgonálásban, nem a föld-mivelésben, sem pedig a jegyzői hivatalban nem rejlik, mert ezek mind csak arravalók, hogy ezen igen mostohául dija-zott állást elviselhetővé tegyék, hanem az ő legfőbb rendel-tetése a *tanítás*.

El kell ismernünk, hogy ezen intézkedés adott némi lendületet a népnevelés árva ügyének, de ezen orvoslás oly sok kivánni valót hagyott még hátra, hogy e lendület alig fog korszakot képezni a nevelés történelmében. — Ezen fiat-al emberekben, kik az intézetből mint kiképzett (?) nevelők kerülnek ki, hacsak méltatlanok nem akarunk lenni irányuk-ban, ne keressük azon tulajdonokat, miket mint főkéllékeket anevelőben imittelőadtunk, és épolykevésbé az utolsót, mert a tanítói foglalkozásnak legfőbb feltételét nem bírják, t. i. a tudományt. — Nem szólok a protestansok mesterképző inté-zeteiről, mert nehéz volna itt meg nem sérteni őket, kik azon meggyőződésben ringatják magukat, hogy a haza egyéb val-lásfelekezetei fölött a nevelésügy tekintetében felsőbbiséget vitytak ki maguknak. Számos egyházközségben volt alkal-mam tapasztalni azt, hogy a protestans egyház tanítója szép képzettségi férfiú volt, hogy a nevelési ügy olyatén lábon álla, hogy kívánatos volna, az egész országot e tekintetben ezen mintára önteni. Sok helyen arról tudni meg, melyik ház az iskola, hogy az a többenél nagyobb, diszesebb épület, de fájdalom, sok egyházközség nevelési ügye oly nyomo-

rult, siralmas állapotban van, itt is, hogy tanítója, ki gyakran egy személyben pap is, e két hivatal után annyi anyagi jólétnek örvend, hogy egy kocsis, egy béres, ha esze van, jövedelmet nem cserél vele, és a néhány parasztyerek tanítása azon ok, mi miatt állását minden órán változtatni óhajtja, és életéből elveszni véli azon órákat, miket az iskolában tölteni kénytelen. És ugyan ki csudálkozhatik rajta? egy családapa, ki minden szorgalmának, erőködésének dacára csak nélkülözésekben részesül, rettentő példa gyanánt szolgál mindazoknak, kik gyermekeiket e pályára szánták. Nyomorral küzdvén a néptanító, kérdem tőletek, szeretett barátim, honnét veszi ő akkor a belső ösztönt, mely nemes hivatását betölteni nógassa, és midőn kenyere sincs, miből szerezzen könyveket, folyóiratokat, melyek őt pályáján elősegélik? — A legszenvedélyesebb nyulfogó az agár (hogy ha szabad ilyen hasonlattal élni), de ha bármi jó iramlákkal ruházta fel a természet, nem eszünk annak fogtából, ha nyakába kölönczöt akasztunk. A tanítónak örökös kölöncz a koldustarisznya, melyet állása akasztott nyakába. — Ugy teszünk bizony mi a tanítóval legtöbb esetben, mint J. . . a Gyuri tett gazdatisztjeivel, ki midőn őket szerződtette, azt mondta nekik: fizetésed semmi sem lesz ugyan, de lesz szabad lopás; azonban ha csak egyszer is rajtakaplak, rögtön elcsaplak. — Felteszszük a tanító felől, hogy ha elég készülsége volna, csak nem jöne falunkba e csekély fizetésért élet-halálra agyonvesződni gyermekeinkkel, de azután ha vagy tudatlanságon, vagy hanyagságon rajtakapjuk, akkor megelkergetjük!

II. A nevelés célja.

Igazság szerint csak egy célja lehet a nevelések, az t. i. hogy *egészséges*, és, mint a magyar mondja, *emberséges ember* neveljen. — Bármi pályára szánja magát a gyermek, mindenképp felett ez a két kellék a legszükségesebb, és minden jó tulajdonok és minden szerencse adományai közül ezen két dolognak veszi az életben legtöbb hasznát. — De a társadalom, melyben élünk, azt kívánja, hogy valamint minden em-

ber egy bizonyos életpályát köteles követni, úgy azon pályára a gyermek már zsenge korában előkészítettessék, és innét származnak a nevelésnek másodrendü céljai, de a fő cél, hogy embert neveljünk test és lélekben épet s erőset, úgy éretik el, ha a következő igényeknek iparkodunk eleget tenni.

1-ör Neveljük a gyermeket csupán emberré. — Vannak mindenféle nevelő intézeteink, hol a gyermekből katonát, gazdát, papot, kereskedőt, iparost, sat. képeznek, — vannak iskoláink, melyben a gyermek katholikussá, lutheránussá, kálvinistásá, zsidóvá, göröggé, unitáriussá sat. neveltetik, sőt vannak iskoláink hol a növendékből magyart, németet, ráczot, oláhot, tótot, horvátot stbit faragnak, de nincs iskolánk, hol a gyermekből tisztán *embert* képezzenek. — Nem is jutott még eszébe egy államnak is, hogy ily intézetet létesítsen, mert e szép czélnek kivitelében legyőzhetlen akadályokra találunk. — Azon ellentét, mely a gazdag és szegény, magas és alacsony, mivelt és miveletlen között van, és mit kiegyenliteni lehetetlen, képezik az első akadályt az egész világon, mert az ember születése által nem csak az emberi fajhoz, hanem egyszersmind bizonyos osztályhoz is tartozik, a melyben született; környezetének, családjának befolyása egész életére kihat, úgy hogy azon osztály vétkeit és erényeit magáévá tevén, különbözik a többitől. De nálunk magyaroknál ezen általános akadályokon kívül van még számos más tényező is, mik az embernek csupán emberré neveltetését akadályozzák, ilyen a vallás és nemzetiségi különbség. A gyermek, ki koránál fogva oly közel áll még a természethez, kedélyesen eljátszik társával, keblére szoritja azt, megosztja vele falatját, barátjának, pajtásának szólítja, és soha eszébe sem jut, hogy megkérdezné tőle, minő szertartással imádja Istenét, azon jó Istent, ki ennek a másiknak is épen oly szerető atyja, mint ő neki; nem kérdi nemzetiségét sem, mit érdekli az őt! csak szeretetet ohajt ő pajtásától.

Igy gondol és cselekszik a gyermek, de elmulnak a játszó évek, iskolába kerül a fiu, hol ezen feltétlen szeretet lassanként elöletik. Megtanulja azt, hogy ő minő családhoz tartozik, megtanulja szólni, de nem becsülni mások véleményét,

vallását, nemzeti törekvését; gyűlölni igen sokat tud, szeretni senkit. Hazánk a felekezetestesség kedves tanyája, hol annyi vallás, annyi nemzetiség összehalmozva találtatik, a mennyi egy hazában sem; ha valahol, itt szükséges megállapítani az elvet, hogy neveltessenek gyermekeink mindenek felett emberré; keressük mindenben azon utat, mely egyesít bennünket, s kerüljük azt, a mi szétválaszt; tanítsuk a felebaráti szeretetet mint legfőbb emberi erényt, hirdessük a vélemény teljes szabadságát és tiszteljük mindenki véleményét, ha az a miénkkel ellenkezik is. Ismertessük meg az önzés bűnének alávalóságát, tanítsuk a törvény iránti tiszteletet, és szoktasuk a gyermeket arra, hogy minden e világon létező biróságoknak elébe tegye saját lelkiismeretének ítéletét. — Ily eszközök elősegíthetik a nevelőt kivihetetlen nehéz feladatában, abban t. i. hogy a reá bízott növendékből mindenek előtt tisztán embert neveljen.

2-or Neveljük a gyermeket családeletre, azaz tanítsuk szeretni. Nincs a világon mód, a mely által emberi teremtmény inkább ember lehetne, mint a családelet által. Azon szeretet, mely apa, anya, gyermek, és testvér között létezik, azon szeretet a legönzéstelenebb. — Nem retten vissza a szülő semmi áldozattól, mit gyermeke boldogságának eszközlésére tennie kell.

Vannak ugyan emberek, kik szeretik az embert a közönséges állatvilág tagjául tekinteni és annak semmivel több méltóságot, sem jövőt nem tulajdonítanak, mint a többi állatoknak. — Ezen emberek a szülői szeretetet az embernél a többi állatok ugyanazon érzésével összehasonlítván, azt mondják, hogy ha a medvénél és verébnél a fiai iránti szeretet ösztönszerű, azaz: a természet nógatásából vagy épen önzésből történik, akkor az embernél sem egyéb az. Nem gondolják meg, hogy a fecske elkészíti ugyan a fészket jó puhára fiai számára, sőt azok felett ül szorgalmasan, nehogy megfázzanak, eteti őket saját keserves keresményéből, védelmezi is őket minden megtamadás és viszontagság ellen, de ez csak addig történik, míg szárnyai megnönek a fiuknak, és repülni tudván magukra lehet őket hagyni, azután többé soha sem törődik velök, sőt nem is érez többé vágyat látni őket. —

Nem így az ember, mert az gyermeke bölcsőjétől egész saját sirjáig folytonosan gyermekeinek él. — Mig felnövekedik a gyermek, addig is már jövőjéről aggódik a szülő, és életének utolsó gondolatját is gyermekei képezik, elhaló szemei utoljára is azokat keresik föl, és boldogan hunyja be szemeit, ha azokat gyermekei által tudja majd befogatni. — Nézzék meg azok az okos emberek a szegény földművest vagy napszámost, a ki homloka izzadságával keresi kenyerét, mily örömmel tagadja meg magától egy pár napig kedvencz pálinkáját vagy dohányját, csak azért, hogy gyermekeinek egy kis játékot vásárolhasson, és az által szeretett magzatjának ártatlan arczára a boldogság jelét, egy pár mosolyt csalhasson.

Igaz, hogy az állatok fiai nem koplalnak, mig szülőik szárnyai alatt vannak, de ha szülőiket a nyomor kényszeríti, saját fiaikat maguk felemésztik; az ember pedig képes éhezni, hogy gyermekeit kielégithesse, sőt éhségét eltitkolja, vig arcot mutat, nehogy gyermekeik észrevevén, hogy miattuk a szülők nélkülöznek, belássák az áldozat nagyságot, s miattuk szintén fájdalmat ne érezzenek. — Nézzük meg továbbá a felnövekedett gyermeket, mint áldozza fel magát szülőiért, mint ápolja beteg roskatag testét, mikép türi gyengeségeit. Minden napi példa, hogy a gyermek legszebb jövővel kecsegtető állást odahagy, ha látja, hogy azon állás szülői iránti legszentebb kötelességeit szétszaggatná. — Hol találunk példát ezen utolsó érzelemre az állatoknál? hol mutat fel a természetrajz az állatokban nyomot a fiuk hálája és szeretetére? Azt sehol sem képes példával bebizonyítani.

A szülői szeretetben nyilvánul tehát legerősebben azon nemes törekvés, magát mások miatt elfeledni, a mi nem lehet vak ösztön műve, hanem valóban tiszta érzete az emberiségnek. — A szülők szeretete és példája azonban korán megtanítják a gyermeket hasonló érzelmekre, megtanulja, magát elfeledni másokért, magát feláldozni embertársaiért és utálni az önzést. Épen ezért a családélet az, melyre az ember először a természet ösztönéből utaltatik, de mely őt valóban emberré teszi a szó szoros értelmében. De a családélet a maga biztos alapját csak is a házasságban találja meg, melynek miután célja csak az, hogy szeretetet teremtsen, és azt sza-

poritsa, csak is a szeretet vallásában, a keresztyén vallásban van leginkább elterjedve. Mióta a világ áll, a népek történelme mindenütt mutat föl egy bizonyos intézvényt, a mely a két nembeli embert egyesítvén, a házasság pótlója volt, mert minden időben átlátták a népek azt, hogy ily szövetségek a béke és az emberi társadalom fentartására, az emberi nem szaporítására és javítására a legczélhozvezetőbb eszköz.

Természetesen olyan házasságról szólunk, mely a kölcsönös szereteten alapul. — Minden állat él páros életben, mindegyik szaporítja fajtát, mindegyik szereti kölykeit, de minden állatnál kivétel nélkül ezen hajlammak belső ösztön és semmi egyéb a szülője. — Az állatoknál évszakokhoz van szabva a párosodás ideje, ekkor akaratlanul, ösztönből felkeresi a más nembelit, és az elsőt, a kit feltalál, ily alkalommal számára a természet által eljegyzettnek tekinti. — Egyedül az ember az minden teremtett állat között, kinél a szaporodási törekvések nincsenek bizonyos időhöz kötve; és miért van ez így? — Azért, mert míg a többi állatnál a szaporodási vágyat egy az állati testnek az idő változásai által előidézett ellenálhatlan inger okozza, addig az embernél a legmagasabb fokú testi szervezet kívánalmait a nemes lélek egyik legnemesebb indulata: a *szeretet* vezényli. Ez a legfőbb különbség, mely az állatvilág és annak királya, az ember között létezik. Szeretet tehát a házasságnak egyedüli biztos alapja, és mindazok, kik e szent szövetséget nem ezen a természet által kijelelt alapra fektetik, hasonlókká lettek a barmokhoz, és vétkeztek a természet szent törvényei ellen, mely törvényszegés nem marad boszultatlanul. — Mert fájdalom, de igaz az, hogy azon nemes czél, mely szerint a házasság a házaspárok földi mennyországát alapítsa meg és avassa föl házukat Isten állandó lakásává, e czél korunkban igen gyakran tévesztve van, úgy, hogy az épen poklot teremtett menny helyett, bünbarlangot épített Isten tanyája helyett, és boldogtalanná tette nem csak azon emberpárt, kiket összekötött, de gyermekeiket és környezetüket is. — Nem kell erre példát hozni föl, mert e szomorú képnek elég sok hű lenyomatát láthatja mindenki a mindennapi életben.

E meglevő rosznak gyógyítására legfőbb szükség az,

hogy ezen bajok kutforrását megkeressük, és megmutassuk azt, hogy ennek kezdete, indoka hol lelhető fel. — E két forrás véleményem szerint, következő u. m.

1-ör. *Mert a házasság nagyobb része anyagi spekulatiók alapján köttetik.* — Korunk házasságképes fiatalsága oly őszinte, hogy nem is szégyenli bevallani élheteretlenségét az által, hogy a házasság magasztos eszméjét saját anyagi előnyére kizsákmánylandó lalkalomnak tartja. — Nem jö itt tekintetbe a nőül veendő hajadon, annak multja, kedélye, hajlamai, egészségi állapota, neveltetése, lelki tehetsége, ez mind csak mellékes dolog, ez csak sallangja vagyis terhe a szerződésnek, és csak is úgy vétetik a nő, mintha az azon szép jószágon, mit keze által a nősülendő elérni ohajt, egy betáblázott adósság volna. — Egész jegyzékét hordja zsebében a mai házasulandó azon összegeknek, melyek bizonyos leányok keze megnyerőjének vigaszul adatnak. — Az ő nyelvük szerint vannak kétemeletes, és földszintes leányok, száz holdas özvegyek, negyed, fél, és egész telkes hajadonok, nyolcz ökrös leányok sat. Derék legények vagytok, barátim! derék, azt mondom, mert ha az ifju korban, midőn a kebel annyira tele van költészettel, hogy ha a képzelet megragad, az eszményképet félig szeretet félig imádás tárgyává teszi, e korban már annyira tudtok uralkodni a kedély és a szív fölött, hogy néhány piszkos bankóval úgy betömitek annak száját, hogy a leghangosabb kiáltását is elnémítjátok, — mily sokra vihetitek ti az önzés gyönyörű mesterségét, mire megvénültök; ti az én csudálkozásomnak igen, de irigységemnek soha tárgyainem lesztek.

De lássuk most már, mit csinálnak a másik táborban, mikép védik magukat a férjhez adandó leány szülői? — Ezek igen keveset különböznek a másik nemtől. — Ha van valami kis birtok, vagy bármi vagyon, mit leányuk öröklendő lesz utánuk, azt akarják, hogy leányuk férjének szintén annyi legyen, *legalább* ebben keresik a jámborok az öszhangzást, mi mindenesetre a boldog házasság legfőbb feltétele. — Lehet az ifju egy kissé korhely is, multja ilyenkor nem jö tekintetbe, mert hiszen kitombolta már magát eléggé, annyival is jobb férj válik belőle. — Oh az ilyen vőlegény mellett ezer nyi ajánló, okok szólnak, épen annyi ok, a hány ezer forintnyi

értéke van, de még mi több, ezen okok képesek elenyésztetni a különbséget is, mert ha a vőlegény ily esetben 30 rövid évvel idősebb is, mint menyasszonya, az nem tesz semmit, ilyenek a legjobb férjek; mindig jobb az öreg fa árnya alá huzódni, mint a fiatalé alá; ott nem érheti az embert az idők viszontagsága, ezekkel lehet bánni, mint gyermekkel sat.

Igy gondolkoznak a szülők, fájdalom, majdnem átalában, leánygyermeküknek legjelentékenyebb, egész életre határozó és döntő befolyással bíró lépésüknél, a házasságnál, és ha ilyenkor az engedelmességhez és ahhoz szoktatott leány, hogy a szülők akaratját parancsnak tekintse, ha mondom, a leány ilyenkor ellenvetést mer tenni, vagy, szivecskéjének némi kedves titkát napfényre hozni, ilyenkor a szülők azt mondják: te járatlan vagy, te gyermek vagy neked tanácsra van szükséged, különben szülőidet átkozod meg, ha majd észreveszed, hogy az élet sanyaru gyakorlata szived poezisát cserben hagyta. Mi bizonyosabb mint az, hogy a leány ilyenkor szülői tanácsát követi, mert önálláshoz nem szokott, nincs elég lelki ereje ön szive jogainak védelmére kelni; meghajol mint mindig, szülőinek akaratja előtt, és akkor engedelmes jó leányuknak mondják ezek, de nem tudják, hogy saját gyermekükből véráldozatot készítettek az önzés szennyes oltárára.

Ha van a világon nevetséges bolondság, úgy valóban az anyagi spekulációkon épült házasság az. — Ha az éhes ember nagyon megkíván egy sült libát, de azt azon áron kaphatja csak meg, ha előbb elrontatja gyomrát hánytató borkövel, ha ez megállja a feltételt, előttem bolond, mert inkább nyuljon a száraz kenyérhez egészséges gyomorral, több élvezetet fog találni benne, mint a legjobb sültben, beteg emésztő műszerekkel. — Azon szerencsétlen ember, ki lelke sugallata ellen a roszul számító, speculativ észnek ösztönzésére keres házastársat, nagyobb áldozattal keresi meg pénzét, vagyonát, mint a favágó, ki egész nap verejtéket törül arczáról egy forintért, mert ez utóbbi testi erejét fogyasztá a szerzésre, mit egy éjeli nyugalom ismét visszaád, de a házasság iparlovagja, vagy lovagnéja odaveti egy egész életnek örömeit, oda a kedélynek egész vastag albumát, melynek tiszta lapjai beiratlanul fognak maradni, mivel

„— Az egész világ nem a mi birtokunk,
A mennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk.“

2-or Mert gyermekeink nem a családeletre neveltetnek.

Ha egy családot megnézünk, melynek minden tagja olyan, minőnek lenni kell egy egészséges alma gerezdejének, lelkünk örömmel telik el, ha közéjük lépünk, mert itt elismerjük azt, hogy a jó Isten gondoskodott arról, hogy a jóknak ígért túlvilági mennyet itt e földön élvezhessük.

Nézzük csak azon jelenetet, midőn a családapa, munkától kifáradva, gyakran törekvéseinek sikertelensége miatt leverve, hazafelé tart, arcvonásain meglátszanak többféle lelki bánatalmak kifejezései, mert épen a munkáról jön, a kaján világ megmarta, megsebezte lelkét, irigyeinek és elleneinek töreit látta lába alatt, de vége felé közelg a nap, nyugalomra megy övéi közé, kik miatt homloka egész nap izzadott.

— Mielőtt átlépi saját küszöbét, mintha szentelt helyre menne, lerakja odakünn a szomorú gondolatokat, eléje futnak gyermekei; minden tagját egy egy fürge angyal tartja lenyügözve, üdvözlik őt a szeretet csókjával, és repeső örömben törnek ki, mert hiszen az ő mindenük, az ő szeretetök és tiszteletük tárgya érkezett meg. Még ki sem rajongták magukat a gyermekek, eléje jön meglegedett boldog arczczal a jó nő, a gyermekek édes anyja, forró csókkal üdvözli férjét, részvétét és elismerését nyilvánítja annak fáradalmai iránt, tudakozódik a nap viszontagságairól. — Összeül azután az egész család és egy szerény estebédet tréfa, enyelgés, és folytonos egymás iránti szerelmi vallomások között költenek el.

— Fő és egyedüli rugója itt minden cselekvénynek és érzésnek a szeretet. A gyermek szülői iránti határtalan szeretetből teljesíti minden kötelességeit, nem tekinti azt tehernek, ha áldozatokkal van is egybekötve, hanem kedves kötelességnek.

— Megszokja ez által a munkaszeretetet, és később, midőn ismeretesekek lesznek előtte a férj, feleség, és házi asszony hivatásának kötelességei, azoknak ugyanannyi készséggel s valódi belső gyönyörrel felel meg.

Azonban épen ebben rejlik korunknak legnagyobb bökkenője, mert a gyermeknek szülőik iránti szeretete és határ-

talan tisztelete levén a fő feltétele a házias nevelésnek, megtörik a gyermek kebelében e nemes érzelem, ha látja, mi fájdalom, korunkban gyakran előfordul, hogy a szülők egymást nem becsülik és nem szeretik, hogy egymásról durva kézzel tépik le azon büvös fátyolt, melylyel őket a természet gyermekeik tisztelete tárgyává tevé akkor, midőn szülőkké lettek. — Ezen villongások mint férgek rágódnak a család törzsén; csoda lesz-e, ha a gyümölcsök is mindannyian férgek, romlottak lesznek, és iparkodnak leesni, elszakadni az anyatörzstől?

Van továbbá még egy másik ok is, mi a szülők iránti szeretetet a gyermekekben semmivé teszi, és ez azon igen lábra kapott szokás, azon pongyolaság, melynél fogva a szülők gyermekeik előtt nem szégyenlik leplezetlenül feltárni mindazon tömérdék gyengeséget, melyekkel valóban bírnak. — A kornak ezen legszomorítóbb tüneteméye azonban leginkább onnét magyarázható, hogy a szülők a gyermekekben már a zsengetől kezdve azon férfiut vagy nőt szemlélik, ki nek a világban egykor nagyot játszani, fényeskedni kell, és így nem háziasan, hanem a világnak nevelik.

Egész halmazát a haszontalan ismereteknek verik a szegény gyermek fejébe, és ha valamely tárgyhoz tehetséget vesznek benne észre, ezen tehetséget mint a melegházi növényt, mesterségesen csigázzák magasabb és magasabb tökélyre, azt mielőbb a világnak bemutatni iparkodnak, csak hogy valamiképp csudagyermeket faraghassanak belőle. — Ez által a gyermek jókor önféjü és büszke lesz, szülőit elkezdi magához hasonlítani, és azt veszi észre, hogy sok tekintetben azoknak felette áll. Iparkodik tehát minél inkább ezek fölé emelkedni, fölöttük uralkodni, mi nem ritkán meg is történik, főképp ha a gyermek éretlen kincseivel tündökölni tud, de főképp ha azon szerencsétlensége is van, hogy szülőinek egyetlen gyermeke. — Itt azonban a kényeztetett gyermek nem állapodik meg, hanem lett belőle paczkázó és vakmerő, és mindenki, ki csak körébe esik, megkisérti uralmát éreztetni. — Lassanként felütik fejüket a szenvedélyek, irigy lesz, ha gyermektársa bármi kis előnyt nyer fölötte. — A tetszvágy és piperevágy által képzelő tehetsége erősen fokozta-

tik, annyira, hogy már a gyenge gyermek kebele sok esetben meg van mérgezve. — Azon apró házi foglalatosságok és örökök, mik eddig egész figyelmét lekötötték, többé nem mutatják őket, unatkoznak a család örömei között, a szülők discsérő szava nem elég nekik, igényüket az egyhangu társalgás ki nem elégíti; nem érez, nem gondol másról, mint a külvilágról, ő csak testileg van családjá körében, lelke a dús képzelet szárnyain künn repked a nagy világban, hol élvekinálkoznak foglalkozás helyett, vigalmi zaj csend helyett, táncz és zene a rokka és orsó egyhangu pörgése helyett. — Hogy azonban a világban mielőbb felléphessen, talán egy-egy tapsot arathasson a gyermek, igen hozzá lát, hogy mindazon haszontalan ismereteket magáévá tegye, melyekkel a felületességet és külső mázt ohajtó korunk embereinek tetszését megragadja. Erre azonban mint mindenre, idő kell, sok idő és kitartó szorgalom. Az iskolázás ideje, alig hogy körültekintünk, már lejár, azért tehát iparkodnak a szülők minden áron időt nyerni, és így az életre legszükségesebb ismeretek elhanyagoltatnak. — Saját hazájának, nemzetének küzdelmes történetét, földrajzát, és a természettant nem ismeri ugyan annyira sem, hogy tudná megmondani, melyik állatfajhoz tartozik ő maga, de gyakran nem is az a feladata a mai nevelésnek, hogy munkához, kitartó szorgalomhoz, alapos tanulmányokhoz szoktatva a növendéket, ez arra iparkodnék, hogy egykor mint a társadalom hasznos polgára, jó apa, jó nő tündököljék, — nem: hanem hogy csinos, kellemes külsejű legyen, szépen tudjon bókot csinálni, semmiről igen sokat beszélni tudjon, ismerje a szavalás, táncz, zene, és ének mesterségét és hogy tudja magát úgy viselni, mintha biborban született volna. — Nem a tisztaság és rendszeretet, nem a takarékoság, nem azon képesség, hogy egy háztartást vezetni tudjon; nem az, hogy az ő kisebb és öregebb testvérei és környezete iránt szeretettel, ápolással és gondoskodással viseltessék, de nem is szerénységgel és kedélyes magaviselettel (mely tulajdon pedig a női nem koronájának drágagyöngyét teszi), nem is ártatlansággal (mi egyedül teheti a leányt egykor boldogító nővé), sokszor nem ezen tulajdonokkal vágyik a mai kor leánya a világ előtt diszelegni, nem,

mert más könnyebb, és célhoz vezetőbb módja is van a fel-
tűnésnek és tündöklésnek, a mi az ostobát, a tovább nem szá-
mitót talán bámulatra ragadja, például szépen, divatosan öl-
tözni, magát az uralgó illem szabályaihoz alkalmazni, el nem pi-
rulni holmi apró aljas kifejezések hallatára, melyek a társalgás-
nak itt ott fűszerei, hacsak nem akar untató, és álmothozó lenni.

Másként állott a világ ama régi jó időkben. Akkor a gyer-
mek- és az ifju kornak legkiválóbb tulajdona volt a sze-
rénység. A fiu felnőttek társaságában valódi néma hallgató
volt, nem merte volna kockáztatni azt, hogy magát az érett
megfontolással bíró férfiakkal párhuzamba tegye, s köztük
sok szépet, és jót tanult. Mig most! — — kiküldik ugyan a
szobából azon ürügy alatt, hogy most fontosabb dolgok jön-
nek szóba, mint a gyermekfűlnek valók, de a fiu igen jól
tudja azt, hogy most ezen meglett férfiak csupa illetlen tré-
fákkal mulatják magukat, melyeket ártatlansága előtt szé-
gyenlenének előhozni, tehát neki csak a kulcslyukon szabad
azt hallgatni.

A leány azon időben elrejtett rózsa volt, mindaddig,
mig ki nem nőtte magát virágzó hajadonná, mert minden
idejét a házi foglalkozások vették igénybe, a miknek szükében
soha sem volt, mert heverő idejének vigasztalására ott volt
a pergő rokka és a guzsaly, mit mostanában a regények pó-
tolnak. — Kisebb testvéreinek ő volt dajkája, a háznak kiseb-
bik gazdasszonya, az anya számadó tisztje, a család gondvi-
selője. — Nem *nagyság* volt ugyan a czime, mint most, ha-
nem mivel a családok között a testvériesség lakott, az
öregebbek őt *édes hugomnak*, a kisebbek Mariska vagy Kati-
cza néninek nevezték. — Növekedtek is akkor jobb apák és
anyák, jobb házi asszonyok a Mariskák és Katiczákból, mint
most a nagyságokból. — Nem volt a szerény háztartás oly
roppant költséges mint ma; akkor még néhány forintot meg-
lehetett gazdálkodni a gyermekek számára, melyet most a
fényezésre fordítanak.

Adná bár az Isten, hogy az a jó régi idő és a kedves
magyar szokás a nevelésre nézve ismét visszajöjjön s minden
törekvése a szülőknek az legyen, hogy gyermekeiket minél
házasabban s minél inkább a család életre neveljék.

Székelyhid vára.

(1660—1665.)

Történeti-rajz CSÚTHY ZSIGMOND-tól.

Az erdélyi nagyfejedelmek ezen kedves és nagyfontosságú vára, az Ér és Berettyó vizei hidjainak őrizetére épített hajdu és székely katonák által, Biharmegyében az Érmelléken, hol a gazdagon termő lapályon elszélesedő Ér vize, nádas és sáros tavakat képez, mignem a hozzá hasonló Berettyó folyóval egyesül Pocsajnál.

Mellette húzódnak el, a diószegi, székelyhidi, kiskereki, asszonyvásári, és ottományi hires bortermő hegyláncolatok, melyek alatt hajdanában igen sok drága honfivér kiomlott.

II. Rákóczi György szerencsétlen halálával, nem hogy begyógyultak volna Magyar- és Erdélyország vérző sebei, hanem még jobban kiujultak. Mert egy felől a hős Kemény János, és a habozó Barcsay Ákos a fejedelemségért versenyezve, áthúzák mind a két haza területén, az egymást felváltó nyomoruságok véres fonalát: más felől pedig Nagy-Várad eleste után a törökök határnélküli uralma, semmi ügy- és tárgyra nem nézett oly farkasszemmel, mint Székelyhid várára, melynek daczos és kihívó urai erős köfalaik közt, oly veszedelmes, roszakaratu szomszédoknak tűnének fel előttök, hogy e miatt azon daczos vár őrségének mindegyik legénye, egy egy szeg volt a törökök sarkában, és szurós tövis a szemökben.

Nem csoda tehát, hogyha nem kíméltek sem pénzt sem vért, nem szüntek meg ármány és cselszövés után más fortélyhoz nyulni, csak hogy ezen boszantó és gonosz szomszéd-ságot vagy eltávolíthassák maguktól, vagy pedig hatalmukba

kerithessék! — Azértis semmiben nem szerettek ugy halászni, mint a Kemény és Barcsay, és ezek pártfelei által felzavart vizben.

Székelyhid — melyet még Rákóczi párthivei és így a Kemény Jánossal tartók birtak, — volt ugyanis az a botránykö, mely miatt, a mint a törökök gondolák, Szathmár és Kálló váraihoz, sem juthatnak könnyebben: tehát ide is, mint amazok parancsnokaihoz a kéttestvér Károlyi Ádám és László urakhoz, következő, daczosan fenyegető felszólítást intézett Ali basa parancsából Ziphra Hasszan aga Nagy-Váradról.

„Én a leghatalmasabb és legyőzhetetlen török császárnak fegyveres katonája, Székelyhid várának ura, Bihar, Szathmár, Szabolcs, Ung-vármegyék és Nagy-Váradnak főispánja, köszöntlek téged, Károlyi Ádám! Látom én és veszem észre, hogy te jó ember vagy, de nagyon sajnállak, mivel Szathmár az én legyőzhetetlen császárom vára; takarodj hát onnét ki, mert te vagy oka, hogy az magát nekem fel nem adja. Tudd meg, ki az én császáromhoz fordul kegyelemért, annak csak egy hajszála sem esik le fejről. Gondold meg azt is, hogy Kővár és Borkő az erdélyi széleken, Munkács, Tokaj, Patak, Putnok mind odatartoznak. Mit akarsz tehát Kállóban, miként élsz, és hogy tudsz aludni?! Mi meg fogunk téged nem sokára titokban látogatni, tehát te ostoba szathmári várparancsnok, te vak kutya, miért akarod ezen nagy veszélyt bevárni fejedre! fontold meg tehát ezen irást, és ne téveszd el szemeid elöl! Kiadtam Nagy-Váradon december 5-én 1660-ban én Ziphra Hasszan aga, megerősítve irtam neked alá, ki már ez előtt 13 évvel éles szablyával voltam körülövezve, és ezen időtől fogva győztes fegyverem magyar vért iszik.“

A két vitéz gróf, ezen fenyegetést kinevette s figyelembe sem vette, hanem mind a két várat, a haza oltalmára tartotta meg.

Ily körülmények közt a merész és hős Kemény János, kinek az ágyúk bömbölése volt a legkedvesebb zenéje, egy hatalmas sereggel, részint a nádor, Wesselényi Ferencz sógora, részint pedig a maga birtokairól megindulva, a törököktől fejedelmül tett és elismert Barcsay Akos ellen felkelt, és

sebesen vonult be Erdélybe. Székelyhid várát, jól felszerelve biztosságban hagyván hátra.

Barcsay Ákos Kemény ezen eljárása ellen Görgény várából — hol országgyűlést tartott — Bánffy Dénes hú embere által protestált.

Az így Erdélyben keletkezett mozgalmat Bécsben az udvar is figyelembe vette, s Wesselényi Ferencz nádor elnöklése alatt haditanács ült össze, melynek tagjai valának: Szelepcsényi érsek, Zrinyi, Budiani, Nádasdi, Susa, Forgách tábornokok, és több más főrangú ur, kik az erdélyi ügyre vonatkozólag Kemény érdekében, abban állapodtak meg, különösen a nádor sürgetésére, hogy a császári hadsereg azonnal Magyarországon kitűzött állomásait az Erdély felőli részekben foglalja el. De minthogy a zsaroló katonák nem tartották meg a rendet, köztök és a nép között oly éles surlódás keletkezett, hogy ez Füleki és Balassa-Gyarmat vidékén, valóságos csatává fejlődött ki, minek következtében, miután hideg tél volt, a német katonák közül sokan megfagytak, sokat pedig agyon vertek.

A Körös és Berettyó mentében ólálkodó törökök ezt meghallván, azonnal kiindultak rabló fészkeikből, és mint az esztendő első hónapjaiban: úgy most utolsó napjaiban, mindenfelé pusztítottak és gyujtogattak, különösen a Keménynyel tartó vidékeken. — A székelyhidi magaslatokról ezen szomorú időben, karácsony első estvéjén, egyszerre 12 falut lehefett égni látni, melyeket a vérszomjas Szejdi basa gyujtattott fel.

Az 1660-dik esztendőnek üszkei között földerült 1661-dik év első napján Szász-Régenben Kemény János — kiből az erdélyiek, különösen pedig a székelyek, a hős Rákócziakát látták feltámadni — fejedelemmé választatott. Felavattatása után azonnal két okmány olvastatott fel a gyűlés színe előtt; — egyik a budai basától, melyben ez Kraszna, Szolnok és Bihar-megyéket, ez utolsóban pedig feltétlenül Székelyhid várát, határozottan követeli átadatni, — a másik pedig a bécsi haditanácstól, melyben az, visszacsatlakozás esetében a császár hatalmas pártfogását ígerte.

A budai basa követelését illetőleg az mondattott az or-

szágyülésen, hogy e tekintetben, a magyar korona megkérdezése nélkül nem határozhatnak semmit; mivel Erdély Magyarországához tartozik. A bécsi gyülekezet értesítésére vonatkozólag pedig azt válaszolták; miszerint az uniót, ők maguk is ohajtják a császár segedelmének teljes biztossága mellett, de azt engedje meg nekik a magas gyülekezet, hogy a még nagyobb veszedelem elkerülhetése végett, e pillanatban még, végkép nem szakítanak a törökkel.

Egymást megértvén, az erdélyiek Barcsayval dolgukat rendben hitték lenni: ez, nem felejthetve önként lemondott fejedelemségét, testvéröcscsével táborba szállt Kemény ellen, a törököktől izgatva. Szerencsétlen vállalatát elősegíteni látszott azon körülmény, mely szerint a már általa is megadóztatott parasztok, az adó tulterheltetése miatt felső Magyarországon Kemény ellen feltámadtak, kik ellen a fejedelem 300 vitéz lovast küldvén, a zendülőket lecsillapítva, keményen megbüntettette. De ismét tul a Tiszán és Várad vidékén, a törököktől fegyverekkel ellátott parasztok, akarva nem akarva, támadtak fel Kemény ellen, és katonái közül, a törökök segítségével sokat levágtak, sokat pedig egy nagy malomba szorítva, ezrájok gyujtották. Ezen szerencsétlenség következtében a neki bátorodott rabló törökök, Székelyhid és Szent-Jób várai alá vonulva, mindkettőt elkezdék ostromolni.

Kemény katonái Székelyhid várában oly erősen tarták magukat, hogy onnét a dühtől tajtékozó törökök, megszegyenülve távoztak el 13 ágyuval, és csatlakoztak a szentjóbiakkal. — Szent-Jób — gyenge lévén várőrsége — a nagyobb erőnek megadta magát, melyet aztán a nagyváradi basa, Szinan basa kormányzósága alatt 200 jancsárral rákott meg.

Ez a felfuvalkodott basa, mivel Székelyhid alatt halva maradt öcsese, fogait csikorgatta átok és szidalommal teljes napiparancsában febr. 23-káról Székelyhid várát, vagy mint pozdorját összetörni, vagy egészen a körülötte elterülő ingovány alá süllyeszteni fenyegette. Határt nem ismerő haragjában, minden embert közel és távol, 24 óra alatt hódolattételre hívott fel, két arany évi járandóság és a tized azonnal pon-

tos lefizetése mellett; mert különben, a mint monda, maga előtt fogja az embereket hajtani, mint valami baromcsordát, és tüzzel vassal a földszinéről eltörteni.

3811 Mig ezek Székelyhid és Szent-Jób várai alatt így történtek vala: addig Kemény serege Barcsayt derekasan megverte Erdélyben, mely kedvező eredményhez azon szerencse és üdvkívánat is csatlakozott, melyet nagyon kedves székelyhidi várőrsége hódolat nyilvánításul intézett hozzá, szentül fogadván, hogy a jóban osztani kívánja vele örömét, lehető balsorsában pedig hiven megmarad mellette!

3812 Ily helyzetben lévén Kemény János, Konstantinápolyba irt, kimondván nyiltan, mikép fejedelemmé választatásával, csak a jó rendet s a fenálló törvények erejét akarja tiszteletben tartani és tartatni; és ezért kezeskedik is a portánál.

3813 Ezen tartalmu iratával, meg is elégedett a szultán, más esetben és irányban pedig a fejedelmet illetőleg, következő tartalmu, intő és fenyegető levelet kézbesítettett neki a váradi basa által a nagyvezér:

3814 „Leghatalmasabb császárunk megérté, hogy te a mi kereszttyén Erdélyünkben fejedelemmé választattál, ismervén nagy erejét és hatalmát, tudván azt is, hogy ő minden hü alattvalóihoz nagylelkű, és azokat védelmezi; ellenben pedig minden pártütőt, s ellenszegülőt lesujtva üldöz és kirt, — és így alázatos irásodra, melyet a váradi basa által küldtél, azt feleli, hogy te mind addig el ne merd foglalni helyedet, mig leghatalmasabb császárunk hozzád rendeletet nem küld, mely által egyszersmind oltalmával és hatalommal is megajándékoz. Különös, hogy te magad, nem személyesen, hanem irásod által mutatod be saját ügyedet, holott az mind a magad biztosítására, mind az ország nyugalma, és csendessége tekintetéből, sokkal jobb lett volna. E végre nem kell tüzeskedned, hanem alázatos szívet mutatnod. Most azonban nem mondunk ellene szándékosnak, és így jó is lesz a dolog, hanem ezennel meghagyjuk, hogy tulajdon követed által, hódolatod jeléül, küldeni fogsz leghatalmasabb császárunknak 500,000 Rh. forintot, mivel ezen öszvegre, leghatalmasabb császárunknak szüksége van. Mely egyszersmind kötés fog lenni, hogy te semmi hamisságot nem táplálsz szí-

vedben és semmi más fejedelemmel nem fogsz szövetkezni országunk ellen. Így aztán számolhatsz azon oltalom és hatalomra, melylyel a magad országában újabb tatár csorda lehető megrohanásától megoltalmazhatod magadat. Ezeket megtartani tanácslom teneked, hogy nagy alázatossággal leborulva alávesd magadat. Így minden időben a mi leghatalmasabb császárunknak oltalma, pártfogása és kegyelmében meg fogsz maradni.“

Ezen választ Ali basa a nagyváradi basa által küldé el Kemény Jánosnak, s az ezen megjegyzést tevő hozzá: A mint én ezen levelet a nagyvezértől megkaptam: azonnal elküldtem Kemény Jánosnak, hogy ha rá felelni akar, azt késedelem nélkül intézhesse a nagyvezérhez Belgrádra!

A fejedelem azonban sehogy sem akart hódolni a töröknek, hanem Szathmár, Kálló, és Székelyhid várait még jobban megerősítve, Lipót császárral lépett egyezsége. A törökök azt megtudván, rettenetesen fenyegették Keményt s egyáltalában nem ismerték el fejedelemnek, míg a három évi elmaradt adót, a másfél millió aranyat, és 500,000 Rh. forintot be nem fizeti, és fiát kezesül Konstantinápolyba nem küldi, — különben új fejedelem fog választatni.

És mivel Kemény mind ezekre nem hallgatott, Lipót császárral pedig tovább is egyezkedett: következő szavakkal szidta, mocskolta a török Keményt: „Várj, te Kemény beste-lélek kurafia, én neked jutalmat fogok adni, de fogadom, nem köszönöd meg.“

Igy állván a dolog, a fejedelem ügyét tekintve, Lipót császár roppant mennyiségben szállíttatá az élelmi szereket, és más hadikészleteket lefelé, kívánván egyszersmind, hogy a fejedelem, hűsége zálogául számára Kővár és Székelyhid várait üritené ki, mi megtörténvén, az eddig mindig magyar székelyhidi várőrséget Tiefenthal parancsnoksága alatt német őrsereg váltotta fel.

Ez alkalommal egy pribék, ki már régóta, a nagyváradi basa titkos kémének mutatkozott, szerencsésen hurokra került, s elfogatván a kállói hajduktól, temérdek nép kíséretében április 2-kán 1661-ben Kálló várába be is kísértetett.

Székelyhidvárának ez árulója, azonnal törvényszék elé

álítottatott és megégetésre ítéltetett; mert ez időben minden hazaárulóra ily rettenetes büntetést szoktak mérni.

Kimulta előtt a szerencsétlen ezt vallá: Székelyhidon — melynek várára igen fenik a törökök fogukat, különösen pedig a nagyváradi basa — két áruló bíró lakik; ugymint Véber János és Suszter Péter, kik egymást érve járnak ki s be Váradra, a várat áruba bocsátani. E két czinkos minden eljárására nézve a törökökhöz esküdött. Ugyan ott lakik Pfeiffer István is, ki egy nemesi birtokot adott el és árát elvitte a váradi basának, ki neki egy levelet adott, azt parancsolván meg élöszóval is, hogy azon levelet adja át Suszter Péternek, ez pedig azt közölni fogja Véber Jánossal, ki aztán ezt kívül a városon feltörvén, a mezőben rejtekhelyen elolvassa. Mi megtörténvén, azt mondá a kézbesítőnek: most már te elmehetsz dolgodra, a többi a mi gondunk! — Kivalotta azt is, hogy Puszke György nevü paraszt ember volt az árulók főnöke, ki félvén az elébb utóbb bekövetkező büntetéstől, a vár alól elüzött törökökhöz csatlakozva, Szent-Jóbra költözködött és most ott lakik. Ugyanott lakik Véber Mátyás is, kinek szeme láttára hűsége jutalmául, a váradi basa szép aranyos zászlót adatott.

Ezen vallomás után, az istentelen embernek, ki teste lelke, vére, hazája, s nemzete ellen, oly nagy bünt követett el az árulás által, kegyetlenül meg kellett bünéért lakolni. — Ugyanis leástak két hegyes oszlopfát a földbe, és a vétkest vaslánczezal nagyszerü fanyársra kötötték, melyet a két oszlop átfurt lyukaiba, egy nagy kerékkel oda ütöttek. Ezután a két oszlop közé a nyársra kötött áldozat alá, nagy tüzet raktak, mely mind addig nagy lánggal lobogott, míg izzó parazst nem hagyott maga után. Ekkor a szerencsétlent, a nyárson az izzóparázs fölibe fordíták, és az ott számosan jelen volt főurak, az Isten és a haza szent nevében, még pedig kiki, egymást föl váltva, életkora, hivatala és állapota szerént, mind addig forgatták, míg rajtuk sorjában keresztül nem ment. Azután a forgatás a pórnép kezébe került.

A szerencsétlen még meg sem halhatott egyszerre; mert az oszlopok alá helyzett s friss vízbe mártott szalma csu-

takokkal fejétől bokájaig sűrűn meglocsolták, hogy így, sültve, égve, főve, annál irtózatosabban bűnhődjék.

És midőn az ekképen kinzott szerencsétlen korommá sült, akkor az oszlopról a nyárrsal együtt a roppant rakás tűzbe vetették, hol újra nagy rakás fát hánytak rá, hogy az ott megégvén, a bűnös poraival vegyülve a szél által szórassék szanaszét.

Az így megsütött embert aztán átadták a népnek, — s ez, előljáróinak, kik csufságból azoknak küldék el, kik a törökökhöz szegődve, keresztyéneket árultak el, — és valamint ma, hazaárulóknak neveztetek. — Így bűnhődött meg Székelyhid várának árulója, a gonosz emberek *rémületére!*

Mig ezen szomorú kötelesség teljesítése Kálló várában eszközöltetett: azalatt a Magyar- és Erdélyország határszélein számos basa alatt álló töröksereg csak arra várakozott, hogy az árvizek elmulván, szabadon dülhasson mindenfelé, különösen pedig hogy Erdélyt megrohanhassa. E végett egész május havában, az áradásoktól elrontott hidak helyre állításán dolgoztak, Szejdi, Szinán, és Hasszan basákon kívül, kik már ekkor Várad alól megindulva, egyenesen Székelyhid vára ellen, förgetegként zudultak. A vár azonban, mint zúgó habokkal a tengeri kőszikla daczolva, erősen meg állt, sőt a falaira szórt golyók sűrű zápora közt kapui megnyilván, a kirontott őrség emberül megtizedelte Szejdi rabló csordáit, kik megfutva, a pocsaji sokkal kisebb számú vár-őrségen töltötték a kegyetlenségtől forró haragjuk boszuját; mert ott a várőrséget — nem irgalmazva senkinek, — egytől egyig kegyetlenül lekonzolták!

Ezen borzasztó véres jelenet után, oly erős várrá alakították át Pocsajt a törökök, hogy erősebbet nála ez időben az egész hazában nem lehetett találni. — Naponkint 3000-ren dolgoztak rajta; első erőműve, vízzel teli eresztett, hosszú, széles kőárokából állott — a második szintén vízzel tele eresztett futó árkokból — a harmadik egy mély völgyből tekervényes, vízzel teli átfutó árkokból, melyek körül fél mérföldre elterülő gázolhatatlan mocsár és ingoványon keresztül, csak egy keskeny út vezetett a várba, egy hiddal, melyen három szekér fért csak el egymás mellett. — Ezen vár alapját

Bocskay, a hős fejedelem, veté meg — a törökök pedig egy véres mütét után annyira megerősíték, hogy e tekintetben, még Kanizsát sem tartották elsőbnek.

A pocsaji vár helyreállítása után, mihelyest tudomására jutott a portának, hogy Leopold, befolyását Erdélyben Kemény János érdekében használja fel: azonnal Ali basa Temesvárnál 50,000 ember felett tartott hadi szemlét, kihez még Szejdi basa a tatár khánnal egyesülve 30,000 emberrel csatlakozott; ezeken kívül ide számítva még az 5000 főből álló váradi őrséget is, mely közt fájdalom, sok elvetemült magyar szolgált, mint a többek közt Bittó Imre, a török bég, ki midőn bizonyos küldetésben Váradról Egerbe ment volna, egynehány huszár által elfogatott, és 15 más törökkel együtt Kállóba hurczoltatott, hol miután, az ugynevezett magyar pecsenyével megvendégelték: ő is elvette cselekedete méltó jutalmát.

A török roppant erő ellenében a Bécsben meghalt herczeg Gonzaga helyett, a német hadsereg vezérévé választott Montecuculi; ez a titkos utasítások oly pontos megtartója és végrehajtója, akarva nem akarva, késedelmezésével, annyira elvesztegette az időt, hogy míg a szorongatott hőseklü fejedelem segítségére lehetett volna: addig a rombolva duló törökök miatt az egész Erdély tűzben állt, s lángba borult városai és falvai vérpiros lángokat csapdosának az ég felé, romjaik fölött ülvén a pusztulás és enyészet sötét anyala; kiterjesztve jéghideg kezeit, hogy a szerencsétleneket számalomnélkül temethesse el balsorsuk sirjába.

Erdők sötét völgyei, ingoványos helyek zombékjai, a nádasok, a turjánok menhelyei, a kösziklák hasadékai, kiégett vagy elkorhadt fák üregei tömve valának szegény menekülőkkel; kik szüleik, férjeik, feleségeik, gyermekeik, s testvéreik holttesteiken keresztül futva bujdosnak szerte széllyel. Montecuculi mind ezt jól tudta, és mégis késedelmezett!

Az egészen magára hagyatott fejedelem hivei közt térdig a vérben gázolt; a vad törökök pedig arra erőlteték az erdélyieket, hogy a Keménynek adott hűséget felmondván, szakitsanak vele és új fejedelmet válaszszanak, miértis követeket küldtek hozzájuk, azon igérettel, hogy az új fejedelem-

választás és az elmaradt adó lefizetésének föltétele mellett, meg fogják a tanácskozó urakat kimélni, ellenkező esetben pedig a török ismert hatalmát mint éles nyilak szurásait fogják éreztetni.

Ily fenyegetés daczára is az erdélyiek „nem“ mel feleltek, és az adót Leopoldnak fizették, ki ezuttal két megbizotját, egy papi és világi követjét, mint az egyezés kezeseit a junius 9-kén tartott gyűlésre el is küldte.

Ezen gyűlésben Barcsay mind a fejedelemséget, mind fejét elvesztette. Mert Kemény egy fontos okiratot fogott el tőle, melyben a törököket Erdély valóságos elfoglalására ingerelve hívta fel. Ezt megboszúlandó, Kemény elhatározta magában, Barcsayt a maga várában megsemmisíteni, mi végre Görgény várának szomszédságában vadászatot rendezett, melyre Barcsay is meghivatott.

Vadászat végével arra szólítá fel Kemény Barcsayt, hogy menjen vele lovagolni Görgény várába, mitől Barcsay vonakodott s nem akarta elfogadni. Kemény ezt látván, igazán keményen így szólt Barcsayhoz: „Most már többé nem mint szolgája, hanem mint ura parancsolom, hogy engedelmeskedni kell. És úgy lön; mert a szegény változékony Barcsaynak, csakugyan engednie kellett az erőnek és várának kapuit megnyitni Kemény őrizete előtt, s e mellett még saját személyét illetőleg is büszke vára az ő tömlöczévé változott át.“

Örömtelen fogházából Barcsay, egy nyilatkozatában hivatkozott mind azon pontokra, melyek felett Keménynyel értekezett; de feleletül, szive szomoruságára csak azt nyerte, hogy mind azokból, semmit sem tartott meg Barcsay; melynek bizonyosságául, Kemény ott a gyűlés rendei előtt, a kezei közt lévő okiratokból bizonyítá be, hogy tulajdon sorai Barcsaynak igazolják, hogy csakugyan hazájának árulója; mert imé, ezen sorokban — ugymond — ugy tűnik fel Barcsay, mint ki Erdélyt a törököknek erővel akarja átadni; most tehát, ugy fog vele bánni, mint hazaárulóval.

Ezt megértvén az erdélyi KK. és RR., miután ugy sem bizhattak Barcsay habozó eszében, ellenben tartva a Kemény részén álló nemes és vitéz székely harczosoktól, Barcsayt

Kemény János, mint Erdély választott fejedelme, kénye-kedvére bizták, mitsem törődve vele.

És a szegény Barcsay szomorú sorsra jutott, mert midőn Kemény parancsára Kövér Ferencz és Váradi János, Kemény főtisztjei, egy csapat katonasággal görgényi fogságából kivén, a törökök elől biztosabb helyre Kővárra kísérték, azután Répa nevű helységben, -- mint Budai írja — bizonyos emberek, kik előre lesbe voltak állítva, megrohanták, és keserves sok sirás közt való rimánkodására is semmit nem hajtván, méltatlanul megölték. Holtteste gyalázatosan egy árokba vettetvén, a répási parasztoktól alacsony sorshoz illő módon temettetett el. A Fogaras várában elfogott testvéröccse András, az ítélet következtében mint részes a hazaárulásban, szintén kivégeztetett.

Mig a két Barcsay pöre folyt: addig Szathmár, Nagy-Károly és Székelyhid körül 12,000 török, különösen Székelyhidra vigyázva, száguldozott szerteszét, rabolva mindennütt az élelmiszereket, minek meggátlása miatt, sok ártatlan lakos esett áldozatul. De ezen rombolásnál Debreczen városa, Székelyhid vára és a hajdu városok, melyeknek ostora volt Szejdi basa, de melyektől ő is viszont korbácsoltatott, azon véletlen szerencsében részesültek, — hogy Székelyhid várának, melyet Szejdi basa, minden áron szeretett volna összerombolni, — ez időelőtti megtámadása miatt, az Ali basa és közte kiütött villongás meghozta kívánt gyümölcsét az ottani lakosokra nézve. Mert a Szejdi basával megegyezni nem tudó Ali basa annak fejét vétette, és saját hűsége, amannak pedig engedetlensége jeléül a porta számára Konstantinápolyba küldötte.

Helyére Izmael, a tengeren túli hadaknak fővezére, neveztetett ki, és már július 1-ső napján 1661. Erdélybe be is ment. Még utjában irt az erdélyieknek, hogy még van — ugymond — idejük, elkövetett hibájukat helyrehozni, a németekkel való csatlakozást hagyják abba; mert különben végkép el fognak pusztulni.

A császár is most minden figyelmét Erdélyre kezdé fordítani, és június utolsó napjaiban Metzger és Fischer követeit Ali basához küldé azon határozott utasítással, mi-

szerint ha a határokat túllépi, Erdélyt pártfogása alá venni kötelességének ismeri, és minden megtámadás ellen védendi; mire nézve, az erdélyiek át is adták Leopold császár számára: Székelyhid, Szamosujvár, Kővár és Déva várait.

Alig látá meg azonban Ali basa Metzger : azonnal csibukjának, mint valami kéménynek, felhő alakban felszálló füstoszlopai közül kiáltott fel hangosan, magát jókedvűnek mutatva : „Mind jó lehet, a mit hoz magával, de ha Székelyhid várát illetőleg részünkre, még pedig föltétlenül, nincs utasítása; úgy én megnémulok, és a mellett megvakulok s megsüketülök.“

Ali basa még Metzger eltávozása után sem mozdult ki Temesvár és Várad között ütött táborából. Ugyanezt tette Heiszter tábornok is, ki Szathmár mellett szállt táborba, pedig ugyancsak sürgette mozdulásra a megszorult fejedelem, kinek különösen gyalog katonasága nagyon megfogyott. De csak időzött a tábornok, Montecuculival egyetértve; mindössze is csak annyit tett, hogy Székelyhid várát, melyre minden időben fognak támaszkodni, gazdagabban megrakatta, mind legénységgel, mind élelmiszerekkel.

Keménynek szomorúan kellett tapasztalnia, hogy a neki adott nagy szavak és ígérek, mind eddig eredmény nélkül hangzának el: gyorsan küldött tehát lovaspostát Pozsonyban időző követéhez, értesítvén azt, hogy a törökök egész erővel beütöttek Erdélybe, és hogy sürgesse a megígért német segédhadakat, annyival is inkább, mivel Kapi György tábornoka is 3000 lovasával — nem lévén elegendő gyalogsága, — megveretvén Vaskapunál, ezt elvesztette, honnét mindent levágva, gyilkolva, a szegény nőket megfertőztetve, vagy az ártatlan kis gyermekekkel, s magukkal is tehetetlen öregekkel, rablánczra fűzve, mint baromcsordát hajtja maga előtt a vad ellenség!

Izmael basa másfelől, 20,000 főből álló hadával, melyhez 5000 tatár csatlakozott, Nagy-Várad alól megindulva, a félelmes Székelyhid várát kikerülve, oly sebes menetben haladt Szathmár felé, hogy a várban lévőkötől — kik derűre borúra vigadtak — észre sem vétetvén, egy puska-durranás nélkül elérte a Tiszát; melynek partján három

nap időzvéen, mindent, a mit csak talált, feldult és felégetett, még a földeken kint levő learatott, és csomókba összerakott eleséget sem kimélve meg.

A Szathmár és Tasnádtól 4 mérföldre gyönyörű szép és termékeny helyen fekvő, de különösen ez időben pénzverő intézetéről híres nagy-bányai várórség, Izmael eljárását meghallván, az ott kóborló törököknek, magát föltétlenül megadta. A város polgárai azonban — ámbár elhagyá őket a császári örsereg — azt felelték : ám tessék elmenni, de mi bezárva a kapukat, utolsó csepp vérig fogjuk magunkat védeni.

Erre a törökök a fegyver nélkül maradt polgárokat kegyetlenül elkezdék ágyúzni; de senkitől nem gyámolítatván, még a közel táborozó német sereg vezéreitől sem, kénytelenek valának magukat sok gyilkolás után megadni.

Ez történt augusztus 7-én 1661-ben, mely napon gróf Stahrenberg 8000 emberrel ment át Tokajnál a Tiszán, az ott 12,000 emberrel táborozó Montecuculihoz csatlakozott, várván a még Putnokról jövő gyalogságot, de balsorsa úgy hozá magával, hogy ezen a magyarokat nagyon tisztelő német tábornok ugyanott augusztus 25-én, forroláz következtében, melyben serege is szenvedett, meghalt. Végső perczében is azt mondá : „Nincs a világon nemzet, mely jobban kiérdemelné a közös emberiségtől a közös védelmet, mint a nemes és vitéz magyar nemzet, mely egy maga már régóta küzd Európa szabadságáért.“

Izmael szerencsés előhaladásán, s Nagy-Bánya elestén a bagaméri táborban állomásozó Hasszán és Kucsuk basák vérszemet kapva, irtózatossal indultak meg Székelyhid vára ellen, mint a melynek különben is szemmel való tartására valának rendelve Bagamér alá.

A székelyhidi magaslatokon sötét felhőként állt meg a két basa, dühében félig örült hada rettenetes port verve fel maga után, mely közül Kucsuk basától következő tartalmu irattal bontakozott ki egy futár Tiefenthal parancsnokhoz : „Itt van Kucsuk basa Hasszánnal, kiket te már bizonyosan ismersz, emberségesen így szólunk hát hozzád elő-

ször is, hogy takarodjál ki szép módjával ebből a Székelyhid várából, mely különben is a mienk; mert ha ezt nem teszed, torkodra hágunk és megfojtunk, mint a kutyát.“

Tiefenthal ezen felszólításra röviden felelvén, azt izente, hogy ezen várban katonák vannak, és nem kutyák, melyek csak harapni tudnak, mint ti kóborló vadak; a katonák tudják, mit kell tenni.

Kucsuk most oly erősen kezdé ágyúztatni a mocsárok büszke várát, hogy a föld csak úgy rengett belé; de természetesen a milyen volt a jó nap kívánás, olyan lett a fogadj Isten is. E szerint, minthogy az ég is megdördült odafent, és sűrű villámlások közt szivrendítőleg zengett mind fönt mind alant, oly háború lön, minőt Kucsuk basa nem is álmodott.

A Kucsuk basáénál is sokkal hatalmasabb égháború, mindkét részről hüvelybe kényszeríté dugni a fegyvereket, melyek csak a vihar elmulása után, kezdettek ismét nagy zörgéssel megszólalni. Tiefenthal figyelmeztetve katonáit, a pocsajiak szomorú sorsára, — hivatkozott a vitéz magyar őrség hős kirohanásaira; katonásan felszólítá harcosait élni vagy halni; de Székelyhid várának birtokunkban kell — ugymond — maradni.

Katonái pedig ezt kiálták utána : megértettük e szavakat; most tehát előre! És a gögös Kucsuk és Hasszán, temérdek veszteséggel, szégyen és gyalázattal, egymást törve zúzva, nyakrafőre sietve vonultak, sőt menekülve futottak el Székelyhid vára alól.

A keményen megvert, gyáva, de gyilkolásban kegyetlen törökök székelyhidi vereségüket megboszulandók, a körüllevő városok és falvak fegyvertelen lakosait rohanták meg, kik ezen tigrisek elől menekülni akarván, részint Debreczenbe futottak, részint pedig az Érvize, tavai és mocsárai közé búva rejtették el magukat. A tehetösebbek felső Magyarországra menekültek, s Munkácsra, hol az özvegy Rákóczi fejedelemné is tartózkodott, tették át ideiglenesen lakásukat; sőt még tovább is futottak, nevezetesen az erős Huszt várába, hol akkoriban maga Kemény János is tartózkodott, oda menekülve az őt üldöző erdélyi török hadak elől, s várva Montecuculi valahára megérkezését.

Az ártatlan lakosok ezen szerencsétlenségét a székelyhidi várórségre nézve azon örömjelenet váltotta fel szeptember első napjaiban, hogy közójük váratlanul egy 100 főből álló székely, hajdu szabad vitéz csapat lépett be, leirhatlan örömujjongása közt a várórségnek!

Tiefenthal új vendégeit — kik a fejedelem katonáitól vágtattak el — gazdagon megvendégelvén, miután maguknak is nagy kedve volt rá, kérve kérte őket, hogy Sz. Jób várát foglalják el, mint bünféskét a törökkel szövetkezett gyalázatos árulóknak, mivel az ily szomszédság ránézve felette alkalmatlan, részint mivel a fel- s alákóborló törökök ott mindig megpihennek; részint mivel a pártütő parasztok oda menekülnek, mint ismert czimboráik tanyájára.

A vitéz székelyek, kikhez Tiefenthal a maga huszárjait is, néhány kiválasztott gyaloggal, s négy jókedvű trombitással, segítségül odaadá, — égve a vágytól, a törökökkel megütközhetni, s az árulókat kézrekerithetni, nemcsak hogy örömmel ajánlkoznak a parancsnok bennük vetett bizalmának megfelelni, hanem ezt úgy fogadták, mint rájuk nézve különös megtiszteltetést.

A kis, de lelkes tábor tehát Székelyhid várából estve felé megindulván, Szent-Jób alá éjjél tájban érkezett meg. A rengeteg erdő hegyei és völgyei közt, erősen trombitálva, és dobolva haladván, oly rémületes lármát csinált a sokszorosán viszhangzó hegyek közt, hogy a várórség ezt hallva, rémületében eszeveszetten futott, ki merre tudott. Kevés idő múlva tűzben állt Sz.-Jób vára, és magasan felemelkedő lángjai nagyszerű vérvörös lepedővel boríták le a szűk völgy óriási fáinak zöld lombjait; de a melynek világánál egyszersmind 200 darab kihízott marha is, melyeket elhajtának, birtokukba esett hadizsákmányul, és a pártos parasztok közül is, a levagdaltakon kívül, hatan hurokra kerültek.

És e hat között épen ott volt Puszke György és Véber Mátyás is, mint a hitszegő parasztok főnökei, és Székelyhid várának árulói. A székelyeknek semmi sem volt kedvesebb préda, mint ezen két gazember, kiket keményen összelánczolva, és a boszutól lihegve vittek magukkal Székelyhid várába vissza, hol szeptember 15-én 1661-ben elítéltetve,

épen úgy és azon módon, mint Kálló várában társuk, megégettettek.

Végre a sok kisebb és jelentékenyebb csatái után a még folyvást magárahagyott fejedelemnek sikerült nagy nehezen Montecuculival egyesülni, de már akkor, midőn Ali basá a Keménynyel tartó hős székelyek földjén keresztülvonulva, azokat egytől egyig megadóztatta, és egyszersmind a kis Apaffy Mihályt is, a szebeni bíró fiát, fejedelemmé nevezte ki.

Apaffyt a rendek közül sokan nem akarták elfogadni azért, mivel Rákóczi tanácsosa lévén, inkább a törökökkel tartott. A szászok még csak pisszenni sem mertek, mert akarva nem akarva, engedniök kellett Ali basának.

Egyesült tehát Kemény Montecuculival Majtinnál, szeptember 30-án, de ezen egyesülésen nem volt az Isten áldása, mert Montecuculi 36,000 emberével Kemény nagy szívfájdalmára Kolozsvár köfalai alól ütközet nélkül vonult vissza, oda dobva a szegény erdélyieket a törökök vad dühének; magára hagyva Keményt, kinek mindent ígért, de semmit sem teljesített. — Nagy szavakkal jött, galádul visszament.

Ali basa Petki István székely tábornok legyőzése után, Temesváron keresztül, téli szállásra Belgrádra ment, Jenőn és Temesváron hagyva Kucsuk basát Apaffy Mihály védelmére. A nekikeseredett székelyek és az erdélyi rendek, a nagy nyomor miatt, melyet hazájukra hozott a császári hadsereg tétlensége, elszomorodva, és a nagy szavakkal ígért, munkátlan pártfogásban érzékenyen megcsalva, melyet drága s hasztalan kiontott vérükön vásároltak meg: miután már különben is a székelyek, mint a sereg zöme, Apaffy részére erőszakoltattak, nagyobb részint Apaffyhoz hajoltak, azon reménytől táplálva, hogy így tátongó sebeiben vérző hazájukat a végső elpusztulástól meg fogják menteni.

A törökök elvonulása után azonban Kemény 3000 hű erdélyi katonájával, kikhez Csáky István 5000 harcosával csatlakozott, bement Erdélybe, hol az érte rajongóktól szívesen is fogadtatott. De ezen bevonulás villámokkal teljes

felhő volt, az erdélyiektől egyébaránt csaknem bálványozott, de reményeiben megcsalatott hős katonára, a vitéz fejedelemre nézve!

„Mind Apaffy Mihály, mind a rendek irtak neki — mint Budai feljegyzi — és kérték, hogy a hatalmas török zultánt ne ingerelje tovább Erdély ellen; mert akkor végső romlásra és pusztulásra kell jutnia. Azonban bizonyossá is tették őt nemcsak a felől, hogy erdélyi birtokaira nézve semmi megháborítást nem fog szenvedni: hanem arról is, hogy ha a török udvart maga iránt megengeszteli, a rendek az ő iránta való engedelmességre visszatérnek.“

De ezen beszédekre mitsem hallgatva Kemény, tovább folytatta utját, és csakhamar Tordánál 400 oláhot, kik a várat elfoglalva tartották, szétugrasztott. Innen, Apaffyt üldözendő, egyenesen Szeben és Brassó felé ment, a falukban és városokban az Apaffyval tartókat mindenütt keményen büntetve, meghagyta egyszersmind szigoruan, hogy ha a vele nem tartók 8 nap lefolyta alatt 100,000 tallért neki le nem fizetnek, tüzzel vassal fogja őket pusztítani, mely fenyegetése nagy rémülést okozott.

Apaffy Medgyesnél foglalt állomást, és annak hallatára, hogy Kemény tekintélyes erővel sebesen halad feléje, futásban kereste menedékét, és januárius 12-én 1662. 1500 törökkel Segesvár falai közé zárkozott. — Ily szorultságában Apaffy Ali basához folyamodott, ki is azonnal Kucsuk basát 12,000 főből álló lovassággal, az általa kinevezett fejedelem mellé rendelte.

Ez a ravasz, vérengző és ragadozó természetű ember, ki még most is forrott dühében, hogy boszuját Székelyhid várán ki nem onthatta, válogatott embereivel Segesvárba sietett, mit minden áron meg kellett volna akadályoznia Keménynek, de ezt ő nem tette, s így Kucsuk nagy örömrivalgás és ágyudörgés közt tartotta bevonulását Segesvárba.

Kucsuk semmit sem késve Segesvárot, azonnal indulót fuvatott Kemény ellen, ki nagyszöllősi táborában, hol bátorságos helyen hitte magát lenni, épen akkor, midőn ebédhez készült, Apaffytól és Kucsuktól megtámadtatott, még pedig saját legbizalmasabb két főtisztjének árulása követ-

keztében. — Vérszerinti rokona Bánffy Dénes, ki többször megfordult ügyében a bécsi udvarnál, volt a főáruoló, ki Segesvárnál Apaffyhoz szegődve, Kemény helyzetét legkisebb részletekben felfedezni bűnnek nem tartotta, sőt azt is elárulá titkos kémjei által, hogy Kemény katonái mely órában kezdenek az ebédhez ülni.

Esett ez déltájban — mint Budai írja — midőn Kemény János katonái szintén ebédhez akartak fogni. Észrevévén Kemény a törökök jelenlétét, hirtelen jelt fuvat a harczra, és a mint hevenyében lehetett, katonáit hadirendbe állítá. De nagy része azoknak elszéledve lévén, elő nem állhatott. Maga Kemény János a magyarokkal a tábor közepén, a német és horvát hadak pedig, annak két szárnyán állván : midőn Kucsuk basa egyenesen a fejedelemnek és a körülötte lévő magyaroknak tartott, és azokat nyomta, ezek zavarba jövé, megszaladtak. Annak látására a németek és horvátok is futásnak eredtek. Kemény János is csupán a futásban kereshetvén szabadulást, s midőn lova a sebes nyargalás közben elesett volna : a nagy zavarban összetapostott. Holt teste, soha meg nem találtatott.*) 2000 erdélyi, 700 német, ezek közt 5 zászlótartó, és számos horvát esett el ezen ütközetben.

Igy végezte be életét a szerencsétlen, de vitéz Kemény János, elárultatva kedves rokonaitól, megcsalatra szövetségeseitől. Korlátnok Bethlen János, titkos tanácsosa Haller Gábor és az említett Bánffy Dénes Apaffyhoz szegődve, s a szerencsétlen fejedelem szép birtokait maguk közt fölosztva, siettek elfoglalni.

Apaffy most a várakban fekvő német őrségekhez kiáltványt bocsátott, melyben fegyvereinek szerencséjét tudtul adva, figyelmezteté öket, hogy a török pártfogás- és hatalomnak hódoljanak meg. Ugyanezt tette a váradi basa is, inté a Kemény-pártiakat, hogy késedelem nélkül Apaffyhoz menjenek át. Másfelől pedig az ifju Kemény Simon is atyja he-

*) Ortelius azt mondja : a fejedelem, megaláztatván, feje levágotott, és Apaffy annak, ki Kemény János fejét neki ajándékol vitte, egy egész falut adott. Sokan azt is mondják, hogy egyik okozója volt ő is II. Rákóczi György halálának.

lyébe kívánt lépni, szerették volna is az erdélyi rendek; de részint a török uralom nagy befolyása, részint pedig a már egyszer úgy is eredménytelennek bizonyult bécsi segedelem nem várhatása miatt, lépéseit siker nem koronázta, annyival is inkább, mivel Méncsvára s Fogaras is Apaffy Mihálynak nyitotta meg kapuit.

Mindazáltal az erdélyi ügyek iránti érdekeltségéből az ellenkező tudósítások következtében Szentgyörgyi Ferencz váczai püspököt Apaffyhoz küldte a császár a pozsonyi tanácskozó urak köréből, miszerint magának általa mind a német várörségek helyzetéről, mind pedig az erdélyi rendek hangulatáról biztos tudomást szerezhessen.

Apaffy a püspök kiküldetése fontosságát megértvén, és azt Kucsuk basával is közölvén, közbenjárásával kieszközölte, hogy a püspöki követ Erdélyben tartózkodása idejére az egymással ellenkező felek közt, ha lehet, béke, de mindenesetre fegyvernyugvás köttessék.

E célból a fejedelem nyílt kiáltványban, mind a szathmári parancsnokot, mind pedig a kolozsvári örség vezérfőnökét, Schneidau Ferenczet értesítve biztosítá, miszerint a püspök úr időzése alatt Erdélyben részéről, katonái szigorú büntetés terhe alatt, nem fogják a határszéleket át lépni, ha ugyan hasonlót ígérnek a maguk részéről is az örségek parancsnokai. Ezen kiáltvány kelt a kolozsvári mezőben június 15-én 1662.

Ugyanezt tette Kucsuk basa is, következő esküje mellett: „Én Kucsuk basa, legyőzhetetlen császáromnak szolgálja, Jenő és a hozzátartozó részeknek vezérlő basája, Temesvár és megye főispánja, és ez idő szerint az egész Erdélyországnak helyettes kormányzója, — esküszöm a mindenható Istenre, legnagyobb hatalmu császárom fejére, és a szent próféta sirjára, és szentül fogadom, hogy míg a folyamatra vett béke mind a két császár részéről Ali basánál Temesvárott, mind itt Erdélyben, a német császár követe, Apaffy a fejedelem, és köztöm kötött fegyvernyugvás ideje tart, török, oláh és más alattvalók, kik hatalmam és parancsnokságom alatt vannak, a német császári örségeket, legyenek azok akár városokban, akár falvakban, megtá-

madni az ismert határszéleken túl nem fogják, és javaikat avagy személyüket bántalmazni, üldözni, megkárosítani se nem lehet, se nem szabad; mert különben a vakmerőket ismert rettenetes haragom porrá törí. De a viszonzosság tekintetéből ugyanily szigorú rendet és fegyelmet kívánok megtartatni a német császáriak részéről, mind legnagyobb hatalmu császárom, mind szövetségese Apaffy fejedelem érdekében. Kelt a keresztési táborban, június 18-án, 1662.“

Megértve ekképen egymást az egyezkedő felek, a fejedelem táborában időző váci püspök arra kérte Apaffyt, hogy engedné meg neki, néhány szót válthatni a kolozsvári őrség parancsnokával. Igen, ugymond a fejedelem, szívesen megengedem azon határozott feltétel alatt, ha a párbeszéd a vár falain kívül a szabad ég alatt kettejük közt és csak egy óráig fog tartani.

A püspök, ámbár jól értette a fejedelem határozott szavait, mindazáltal azokat ígérete szerint zsinórmértékül nem tartva, bement a várba, és a parancsnokkal három óra hosszat értekezett. A püspök-követ úr, ezen nem várt magaviselete gyanúra adván okot, Kucsuk basa parancsára elfogatott; mi annyival is inkább könnyen megtörtént, mivel a kolozsvári őrség, se közel se távol nem egyengette az utat.

Kucsuk basa és Apaffy fejedelem a püspök követ úr ezen balesetét fel akarván használni, a német őrség Erdélyből kivonulása feltétele mellett a császári kormánynak megígérték foglyuk szabadon bocsátását. De a nádor és az esztergomi érsek, részint sajnálkozva, részint boszankodva a püspök ügyetlen eljárása felett, nem akarták rögtön kockára tenni az erdélyi várak és őrségek sorsát. Az esztergomi érsek nyíltan és hangosan kimondá: maga oka szerencsétlenségének; mert nyíltan mondá neki előttem a nádor: legyen óvatos Apaffy előtt, sokat gondoljon, de keveset beszéljen; a törököknek pedig, bármint esküdjének is, ne higyen.

E szerint a püspök-követ úr Temesváron, hova 200 jancsár fedezése alatt foglyul kísértetett, balsorsának tömlöczében, s nagy búbanatában nemcsak áldozatul esett,

hanem a színleges fegyvernyugvás is felbontatott, melyre — ezen szomorú körülményen kívül, okul szolgált még a székelyhidi várörség hatalmas kirohanása az alkudozás ideje alatt, a vár területéhez tartozó földeken kóborló számos törökre, kik 200 darab vágó marhánál már többet összetelve utnak indítanak Várad felé. A császári huszárok azonban utánok rohanva, elérték őket egy széles mocsár mellett. Lett aztán köztük olyan csetepaté, melynek eredménye következtében a marhák is visszakerültek, és hozzá még 80 hosszú szekér, félig holtakkal megterhelve, haladott lassan Várad felé, éles sikoltások kíséretében, melyeket a tátongó sebek égő fájdalma csikart ki.

Villámsebesen repült ennek hire Temesvárra Ali basához, kinél éppen akkor fáradozott Metzger tudor császári követ a békekötés ügyében. A kised köpczös Ali basa veres bársony vánkosáról szikrázó szemekkel ugrott fel, melyekkel csaknem átszúrta a körülötte levőket, és fejét csóválva így szólott: „Ez a vár, ez a vár sok bajt csinál nekem, és sok bosszuságot okoz uramnak!” — „Lásza! folytatá Metzger tudor felé fordulva: azok a székelyhidi lovasok megint garázdálkodtak; részemről tehát semmit sem mondhatok, sőt keveset követelek, — ha tovább megy, többet fognak kívánni, mint azt, hogy Erdélyből a német örség kitakarítassék, — Székelyhid vára pedig, mint átkozott rosz szomszéd, birtokunkba adassék át.“

Hiában mondá dr. Metzger, hogy a törökök sem tartották meg a szerződést, mertők is prédáltak a tilos földeken, és Sz. Jób várát is újra felépítették, mely ismét Székelyhid várának rosz szomszédja volt mindig, valamint most is az, menyiben minden lázadót, rablót, istenkáromlót, tolvajt, ziványt, befogad falai közé, kik aztán a törökök köpenyege alatt olyat is elkövetnek, mit azok maguk is megbüntetnének, ha úgy tudnák, mint mi.

Mindez nem használt semmit, csak mint kiáltó szó a pusztában, hangzának el Metzger megjegyzései Ali basa fülemél, ki semmi másról nem akart hallani, mint két feltétele elfogadásáról, azért is bedugta füleit.

Igy nem lévén a békéből semmi, Apaffy lövetni kezdé

Kolozsvárt, melynek polgárai német vendégeiket megunván, hangosan mellette nyilatkoztak. De Aretani, ki az ágyában betegen fekvő Schneidau helyett vezette a vár ügyeit, az összecsoportosult polgárookra lövetett, mit megtudván Apaffy, a vérontás megkimélése tekintetéből Kolozsvár falai alól távozott, mely később 1664-ben belforradalom következtében a fejedelemnek meghódolt, melynek példáját aztán több más vár is követte.

Az 1662-ik esztendő augusztus 20-ka igen ünnepélyes volt Székelyhid várára nézve, mert ugyanis Halmucz bég megutálván azon sok istentelenséget, mely Sz.-Jób várában elkövetetik, három szép feleségével és két gyönyörű gyermekével Sz.-Jóbról megszökvén, Székelyhidra szerencsésen megérkezett, és ott keresztyénné lett, még pedig református keresztyénné, ki ezen vallás szertartásai szerint az egyházba felvétetvén, a várparancsnok által kivánsága szerint a váron kívül egy szép szigetre szállásoltatott el.

Ugyanezen alkalommal a vigalom köréből repült ki a hír szárnyain azon ármány és cselszövény, melyet maguk érdekében fontak leghivebbnek látszó emberei a fejedelemnek. Zólyomi Miklós ugyanis és Bethlen János Déva várát Hunyadmegyével együtt a császáriaknak hercegi czimért átadni ígérték. A fejedelem felgerjedt haragjában, mind a kettőt elfogatván, Beszterczéről Fogaras várába vitette, hol mind a kettő lefejeztetett, beleegyezésével a török császárnak, a többi 12 pedig, ki csak kalap alatt játszott, felakasztatott október 27-kén 1662-ben.

Ezen szomorú esemény lefolyása után sokan mondták, Kemény János szerencsétlen halálát még akkor is könyezve: hála Istennek, mind a kettő elvette cselekedetének jutalmát, mert ime hős fejedelmünk elárulása után hiúság és nagyravágvásból ismét azon fejedelmet s érdekeit árulták el, a kiknek Kemény véres csepjei felett akkor hizelegtek.

E tényazonban, melynek alapját a török porta a bécsi udvar tulságos befolyásának az erdélyi ügyekre tulajdonítá, csak sietteté Kiüprili nagyvezér és Ali basa azon tervét létesíteni, miszerint egész Erdélyt basasággá változtassák. — A bécsi udvar, mely ezen tervet szintén jól ismerte, dr. Metzger

után ismét Gois lovag urat küldé december 13-kán, Budán át Ali basához a békepontok felett alkudozni. Ali basa azonban, most is csak azt mondá: menjenek ki a németek Erdélyből, és adják át nekik Székelyhid várát, Zeriny várát pedig rontsák le, úgy meglehet, kedvem jő a dologhoz szólani, most azonban — füle tövét vakarva azt mondá, — sok elfoglaltatásom van, mi annyit tett: elmehet Isten hírével.

Gois urnak nem sikerülvén a békekötés, a bécsi udvartól újra Beris tanácsnok küldetett Belgrádba a nagyvezér Kiüprilihez, ki azt meg sem hallgatva, sőt Erdélyt egyenesen török tartománynak nyilatkoztatva, szintén Ali basához utasítá Temesvárra, ez pedig a szót is sajnálva, hidegen mondá: „miután egymással semmi közünk, ha tetszik, elmehet Bécsbe, vagy ha szeret utazgatni, Konstantinápolyba, de azt tudja meg, hogy, kik még Nagy-Váradot sem tudták megoltalmazni, se nem tartunk, se nem félünk.“ Így a békéből — melyet a törökök nem is akartak — ekkor sem lett semmi. A bécsi udvar mind ezek ellenére is el nem fáradva eredménytelen alkudozásaiban, újra békeoklevéllel küldé el Konstantinápolyban székelő követét, Renninger Simont a nagyvezérhez, de ez is, Ali basával egyetértve, csak azon feltétel alatt akart békére lépni, ha a császár Székelyhid, Nagy-Károly, Kálló és Kövár várait, a hajdu városokat átengedi, a Zrinyi Miklós által okozott károkat megtéríteti, Zeriny várát pedig földig lerontatja. Így a békekötésből, miután a törökök kívánsága folytonosan szaporodott mint az árvíz — ezuttal sem lett semmi.

Így tehát Kiüprüli 150,000 főből álló hadával zajongva indult meg belgrádi táborából 1663 tavaszán Magyarország ellen, értesítve kemény parancs kíséretében Apaffy Mihály fejedelmet is, hogy minden hatalmában levő erővel magát a hozzácsatlakozásra készen tartsa. — Ez azonban jól ismerve a nagyvezér tervét, miszerint ez hadainak kivitele által megfosztván Erdélyt erejétől, magával együtt hazáját vas karjai közé akarja szorítani, a nagyvezér szigorú parancsa teljesítése alól, magát a következő okoknál fogva szépen kimenté: Ha ő ugymond Erdélyből kimegyen, az ott lévő németek úgy fognak gazdálkodni, mint nekik tetszik. Az is könnyen meg-

hetik, hogy a németek szabadságot ígérnek a lakosoknak és ezek fegyvert fogva, azt az ő érdekeik ellen fogják fordítani. — Ha pedig honn marad, többet tehet a porta érdekében, mert azt védeni fogja minden kár ellen, — továbbá: a török császártól annyira zaklatott adót csak így szedheti be; ellenben pedig a szászok, a kik valami ujat akarnak és a kik titokban a császáriakkal alattomoskodnak, ezt könnyen zsebjükre rakhatnák, és azután a városokat megrohanva, egész Erdélyt a császár kezére játszhatnák.

Ezeket előszámlálván a fejedelem, kit szive inkább a magyar korona fele vonza, egy jó csomó ajándékkal Kapidsi basa által elküldé a nagyvezérhez, igérvén, hogy ha dolgai biztos kerékvágásban lesznek, azonnal a török hadsereget fogja követni. És csakugyan meg is fuvatá az indulót és Kolozsvárt, Nógrádot, Székelyhid várát árulás következtében hatalmába kerité, — 1663-ban november 10-kén.

Nógrádban erdélyi születésű Nadányi volt a parancsnok, kinek javai a fejedelemtől elpártolása miatt lezárva valának, melyeket Apaffy a meghódolás feltétele mellett önként visszaadni megígért, megajándékozván az őrséget is gazdagon. Ez megtörténvén, Nógrád erős várát a fejedelem átvéve, a nagyvezér beleegyezésével magyar és török őrséggel vegyest — máskép nem lehetvén — erősen megrakta.

A mi Székelyhid várát illeti: ez valóságos katonai lázadásnak lön színhelyévé; november 25-kén ugyanis, midőn a parancsnok Tiefenthal vacsorához akart volna ülni, Kausics Fülöp jezsuita atyát és Rivason kapitányt beszélgetés kedvéért magával elhívta a Suse-ezredből. Már 9 — 10 óra közt volt az idő, midőn az őrmester szintén azon ezredből, ki a parancsnok szolgálatában állt, Gottfried Gábor, Jaschina Márton, Supp Ferencz, Keller György pártos közlegényekkel együtt, lármát ütve összefutottak.

A parancsnok ennek láttára, azonnal maga elé parancsolá az altiszteket, kiket rögtön lefejeztetni akart. — Ezek pedig kinevették és a többi közlegényekkel annál inkább szövetszerezve, a parancsnok ablakain keresztül, annak szobájába tüzeltek. Ennek foltyán a parancsnok lakosztályából egy altisztje szobájába menekült; mielőtt azonban a szűk folyosó-

kon keresztül oda érhetett volna, nem zárhatván be hirtelen maga után az ajtót, a lázadók nyomban követték, a negyedik őrtornyot elfoglalván, más főtisztekkel együtt börtönbe zárták és a várat Apaffy részére elfoglalták.

Ekkor a lázadó katonák Tiefenthal parancsnokot arra büntették, hogy neki a várat el kellett hagyni, ki midőn a várból kifelé indult volna, a közlegénység csufosan kiabálá utána: Vezér nélkül is meg fogjuk tudni védeni a várat.

A megijedt pater hallván a harsonák iszonyu riadását, de egyszersmind látván mind a három ezred legénységének fenyegető összecsoportozását, az ablakhoz állva így szólt a zendülőfélben levő legényekhez: Mi a baj, kedvesfiam? én fogom teljesíteni szükségéteket. Pénzre van — ugymond — szükségünk, kiáltott fel az őrmester; jól tudják önök pater, hogy már 10 nap óta zsoldot nem kaptunk, pedig mi is szeretünk ám enni és inni, mint oda fent pater urék, és a többi tisztek; édes mézes szavakkal nem lehet ám jóllakni sat.

Erre a pater és Rivason ismét az ablakhoz mentek, kérve kérték a legénységet, hogy legyenek nyugodtan, mindenről gondoskodva lesz, csak menjenek alunni. — De mind ezen kérelemre a legénység mit sem hallgatva, ismét fenyegetve a főbb tiszteket, csak azt kiáltozá: Nem hiszünk többé, nekünk nem szavakra, hanem borra, kenyérre, sóra, fára, paprikára és pénzre van szükségünk sat.

Bármit beszélt is itt a pater és a többi főtiszt, a legénység egyikre sem hallgatott, hanem másnap riadozó trombiták viszhangjai közt elfoglalta a pénztárt, feltörték, és a mit benne találtak, egymásközt osztották szét, a velük nem tartókat pedig, kik az erdélyi fejedelem részére nem hódoltak, a várból elkergetve, kiűzték.

Sokan tehát alighogy felső öltönyüket magokhoz vehették, egyik sötét helyről a másikra menekülve futottak el Tiefenthal után Szathmárra, Kopp vendégszeretetére bizva magukat. És Kopp ezen eseményért, melyet szerinte a magyarok idéztek elő, hallani is borzasztó volt, mily átkokat szórt a magyarokra.

Tiefenthalnak ott maradt készpénzben 2000 birodalmi tallérja és minden ingósága, mely gazdag zsákmányul szol-

gált a pártos katonáknak, kik először maguk közül egy izmos trombitást választottak vezérnek, de ez arra magát elégtelennek érezvén, megköszönte, helyette tehát nagy rivalgás közt a Strozzi-ezredből a szállásmestert nevezték ki ideiglenes parancsnoknak, ki zászlót véve kezébe, ezen szavakkal fogadta azt el: „éljen Apaffy!”

A következő évben ezen példát több várörség is követte, mely szerencsés körülményt a fejedelem felhasználni akarván, a magyar megyékhez kiáltványt bocsátott, melyben a rendeket, s ezek által a megyék lakosait felszólította a részére való csatlakozásra, mely végből Kassán gyűlést tartott, hol maga is személyesen megjelent.

Mig az erdélyi ügyek ekként folyának a pörös határszéleken, melyek magaslatain gyilkos fegyverek fénylettek a felkelő nép kezében, lent a völgyek ölében pedig a bujdosók sohujai nyögtek fel a magasba; mert hiszen a többek közt az egész Maros-Vásárhely a kiállhatatlan zaklatások miatt, a sötét völgyekbe menekülve, örege apraja oda hagyta hajlékát, — tehát mig ezek ekként folyának: addig az anya-ország sem volt boldogabb állapotban.

A vallás-villongás, mely miatt a császár csatára hívó kiáltványa sem talált teljes viszhangra, — a fontolva haladó Montecuculi késedelmezése, ki majd itt majd amott ütötte fel táborát, de leginkább a nagynevű Zrinyiek, s ezek barátai és tisztelői irányában mind fönt mind pedig alant kimutatott ellenszenve, s azokkal homlokegyenest ellenkező működése következtében a belgrádi táborából zugva megindult török nagyvezér sebes léptekkel minden akadály nélkül haladt fölfelé, mindent rombolva maga előtt. Az egymást nyomban követő császári békekövetek: Metzger, Renninger, Beris, Gois urak, sem Illokon, sem Eszéken, sem a mohácsi mezőkön, sem a duna-földvári sánczokban, sem Adony várában, sem az ercsii erődítmények közt, sem végre Budán nem boldogultak vele; mert mindenütt nem csak a pörös határszéli várakat, hanem Érsekujvár és Zeriny várai lerombolását is követelte.

A dolgok ekképen állván, nem csuda, ha a vad törökök annyi százezereket füzve rablánczra vittek magukkal — a szomszéd és saját hazánk határaitól fogva a hétágu torony és

más török börtönök kapujáig, hol azután megtört bennök az emberi méltóság érzete, s eltűnt a remény egy jobb jövőre, — s nem csuda, ha a hadvezérek egy célra nem működven, egymás után döntötték halomra Magyarország nagyfontosságú erősségeit s így önként utat nyitottak a török félhold büszkén hordozására Zeriny vára és Érsek-Ujvár faláig.

Hány falu és város füstölgött romjában, mig ezek porba omlottak, mit maga a gondviselés is megsokallván, tán a sok véres áldozat kárpótlásául adá Zerinyvára üszkei közül haragjában a szent-gothárdi szerencsésebb napokat. (Vasvármegyében augusztus 1 — 4, 1664).

A magyar hadakkal egyesült Montecuculi itt az egész török haderőt megverte. 16,000 török s ezek közt 30 basa vére pirosította ekkor a harczmezőt. Itt esett el Kaplan basa is, kinek elfogott lova pompás nyeregtakarójában Rákóczi György, a volt erdélyi fejedelem tulajdonára ismertek, bojtos sarkain tündöklő neve- és czimeréről; a ló szerszáma különben a gazdag arany ezüst himzettől szemvakítólag ragyogott.

Az egész haza, mely ekkor legszánandóbb állapotban volt, ezen győzelemből — melyhez millió vérző szív reménye volt csatolva — benne szabadságának egyszerre életre lépett élőfáját látta, sőt hitte kisarjazni az elhullottak szent véréből, s az ezeket megsiratott szép szemek könyeiből, melyek vegyülve azok véres cseppjeivel, megnedvesíték a nagyszerű temető területét!

Ez erős hit és remény azonban hiu álommá változott át, mert csakhamar egészen váratlanul, mindenkit fájdalmasan meglepve, béke köttetett Vasváron gróf Lesley eszközlése folytán augusztus 10-én, mely, miután nem is mosolygott rá a kegyes istennő, eredményeiben nagy békételenséget okozott, s ismét gyászba borítá Magyarország legelső családjait, és sok keserű könyvet facsart ki a fájdalmukban elnémult szivekből, melyek a legnemesebb áldozatokra hullának.

A vasvári békekötés 6-dik pontja szerént Székelyhid várának is, hogy többé vizálgodásra okot ne adjon — ütött végórája, mert lerombolása elvégeztetett.

Valamint egyes nagy embereknek, milyeneket Isten századokon át is csak nagyritkán szokott teremteni, sajátos sorsa van: úgy e durva erőszakkal daczoló nagyszerű építménynek is. Hannibalt, ki Karthágó falai alatt nem tudott elesni, egy éjjel szobájában halva találták. Székelyhid vára, mely oly büszkén daczolt minden külmegettámadással és a félholdnak oly soká nem nyitá meg kapuit; melynek falairól minden rá szórt nyil és golyó megtompulva hullott alá, egy szerencsétlen napon, aláásott tűz-aknák által változott köhalommá, ugyanazok közreműködése mellett, kiket falai közt hatalmasan védve, mindig győztesen megoldalmazott.

Ma a vándor, ha Székelyhidról Kiskereki és Asszonyvására felé ballag, kézzel mutat még most is látható romjaira, — melyek közt az egyszerű halász, ha a rend-vágásba belefáradt, órahosszat ott guggolva, a szigonynyal lesi a szerte-szét úszó halakat!

...

LEVELEK

a mohácsi veszedelem előtti napokból.

Az akkori idők jellemzésétül.

Közli ISTVÁN ÁDÁM.

Burgio levele a pápa titoknokához.¹⁾

Tegnap irtam a főtisztelendő úrnak, de ma a kalocsai érsektől más új levél jött, melyből kitünik, hogy a sereg egy része Belgrádhoz érkezett, a hidak már félig készek, a mint ezt a főtisztelendő úr a kalocsai érsek leveleiből megértheti. Itt oly szükségben vagyunk, hogy ma reggel, midőn nemes lovagot kellett volna küldeni a királytól a kalocsai érsekhez a végett, hogy azon megyében létező népet felkelésre buzditná, másikat pedig a nádorhoz: ez a költségek fogyatkozása miatt nem lehetett, s én magam kénytelen voltam fedezni a költséget. Elgondolhatja ön, hogyan van a többi rendezve. Az egyházakból kiveszik az ezüstöt, de pénz nem találtatik, mert nincs arra időnk, hogy a nyers anyag a pénzverdében folyó pénzzé változtathassék.

Ma reggel elhatározottat, hogy véres kard küldessék szerte az országban, a mint szokás; továbbá mondják, hogy a táborba is el akarnak menni; én el is hiszem ezt, hogy elmennek, hanem, hogy minden oda van, bármit végezzenek is, azt is az Isten tudja. A szervezendő sereg kapitányaúl Frangepán Kristófot és Salm Miklóst hívták meg, ez utóbbi a francia király csatavesztésén is jelen volt; de egyik sem akart jönni, s itt nincs egy sem, a mint ezt annyiszor irtam, a ki lovas sereget, annál kevesbbé pedig az egész királyi dandárt rendezni tudná.

¹⁾ Pray : Epistolae procerum regni Hungariae. Pars I. pag. 243.

Azok közül, kik a tanácsban vannak, egyetlen egy sincs, ki meztelen és vérrel borított kardot látott volna. De, ha nem is volnának jártasak, csak az Isten azt eszközölné, hogy egymással megegyeznének. A legkisebb dolgon, mely a tanácsülésben előjön, az egész napot czivakodásban töltik, és estve meg minden határozat nélkül válnak el. Ha valami végeztetik, nincs senki, ki azt véghezvinné. Ő felsége sem nem emlegeti, sem nem érzi a veszélyt; délig alszik, csak délben megy a tanácsülésbe. Nincs is semmi félelem s tisztelet, mindennap rosszabbra hajlunk; a Dunán nincs még egyetlen hajónk sem, sem kész hadiágyúnk, azon néhány ágyún kívül, melyeket, mint mondják, az országnagyok majd idehozandnak. Élelmiszerről nincs gondoskodva, nem is gondolnak arra, hogy az legyen, noha én és mások már mind ezeket sürgősen javasoltuk; mindenki belátja ugyan, hogy jók a javaslataink, de a pénz hiánya, az idő rövidsége, az ellenségtől félelem, hazánk ezen sajnos állapota bennünket naponkint nagyobb és nagyobb zavarba sodornak, és e zavarban odáig jutunk, a honnan tovább menni nem lehet; egyéb tanácsot magunknak nem adhatunk, mint, hogy kiki ragadja meg azt, mi neki jobbnak látszik, némelyek előre rohanni, mások ismét visszatérni akarnának, de most már egyik sem lehet.

Uram Istenem! Ennyi zavar közt egynek igyekezete mit segíthet? Bizonyára semmit sem, sőt maga is kénytelen magát a rendetlenséghez csatolni, — miként másokkal, úgy történik ez velem is. Felsőges uramnak én nem tanácsolhatok; a mi engemet illet, — hacsak nyílt veszélybe rohanni nem akarok, azon utat választom majd, melyet a zavar nekem előmutat s választani enged. Többet is irnék, ha attól nem tartanék, hogy szavaim más értelemben vétetnek. Budán, 1526. év június hó 19-én. *Báró Burgio.*

Ugyanaz ugyanahhoz.²⁾

Főtisztelendő úr! — Most új hireim vannak : annyi bizonyos, hogy a török Belgrádra ütött június hó 15-én.

²⁾ Pray : Epistolae procerum regni Hung. P. I. pag. 262.

Azok, kik néhány nap előtt e helyet túlhaladták, tétlenül állnak ott, lovasaink kihívták őket a csatára, de még sem mozdultak meg. Most két lehetőség áll előttünk: az egyik az, hogy azért nem mozdulnak, mert a mai napig bőjtjük van; a másik pedig, hogy azért van a tétlenség, mert a szerencsére magukat bizni nem akarják, hanem inkább óhajtják megvárni, míg az egész sereg hozzájuk csatlakozik, és csak aztán kezdenek a hadműködéshez egész biztosságban. Ő felsége még most is Budán van, és azt mondja, hogy csak hetedikén akar elmenni. Nem tudom, mit higgyek erre nézve, azt jól tudom, ha innen eltávozik, egyedül maga megy el, akkor is hanyagul elkészülve, és minden kíséret nélkül. Mégis jobb lesz, ha csakugyan megy és megpróbálja, ha képes-e nemzetét minél hamarább felkelésre bírni, jobb mindenesetre, mintsem hogyha itthon nézi távolról az ellenséget. Esztergomból volt ma itt valaki, és egyéb említésreméltó nincs. Budán, 1526. év július hó 8-án.

Báró Burgio.

Ugyanaz ugyanahhoz³⁾.

Főtisztelendő úr! — Tizenhatodikán utoljára annyira vittem a dolgot, hogy ő felsége e hó 20-án Budát elhagyta. Legelső megállapodása innen két mérföldnyire volt, hol mai napig maradt; tegnapelőtt a királyné Csepel szigetére ment, mely a királyi szállástól egy olasz mérföldnyi távolra van. A király azért ment oda, hogy ott egymásnak végső „Isten hozzád“-ot mondjanak, a mely után ő felsége Tolna felé folytatja utját. A királyné Pozsony felé látszik utazását irányozni.

A király kíséretében van mintegy 2500 lovas, 200 vasas vitéz, és körülbelül 1000 könnyű fegyverzetű lovas; hírlik, hogy a vármegyék már megindultak, hogy a királyhoz csatlakozzanak. A Váradon történeteket a kalocsai érsek leveleiből láthatja, most erről csak ennyit irok: A kalocsai érsek a boszniai püspököt küldte ide, hírvil adván, hogy azon vasárnap, mely e hó 15-kére esik, a törökök déltájban a

³⁾ Pray: Epist. Proc. regni Hung. P. I. pag. 263.

várra és a vizgátakra támadást intéztek, mely uróbbit a kalocsai érsek a másik partról védelmezte. Mindkét fél nagy roham- és erővel összecsapott; egy szóval, a csata kemény volt. Kik a várban voltak, erősen védték magukat, sok janicsárt megöltek; mondják, hogy több száznál volt a vizgáton, ámbar csak 40 kis hajójuk volt, melyeket itt naszádoknak neveznek, és mintegy 100 lovasuk és 3000 parasztjuk, mégis erősen védelmezték magukat, egy török hajót alásülyesztettek, sok ellent megöltek, a mieinkből pedig csak nyolczan haltak el. — A küzdelem mindkét részről egész éjjelig tartott; éjjel a kalocsai érsek, átlátva, hogy a vizgátat ily kevés hajóval a török tengeri hadereje ellen (mely, állítólag a mieinkhez hasonló 100 hajóból, 23 háromevezős és egyéb hajóból áll) meg nem védheti, arra határozta el tehát magát, hogy elhagyja a vizgátat, és szomszéd vizgátra vonul vissza; így is tett. A péterváradi víztöltés már a törököké; a kalocsai érsek Bácsnál van csekély seregével, és tehetsége szerint feltartja az ellenség további előrenyomulását. De ugyan mit tehet ily kevés számú nép annyi hatalom ellen?

Következő hétfőn a törökök oly távolra mentek a vártól, hogy a bentlevők már ki is mehettek, a Dunából vizet meríteni, vagy más egyéb dologért, mire épen szükségök volt; így maradtak keddig. Kedden, ugyanazon időben, mint vasárnapi napon, a törökök a várra ütöttek, azt vélvén, hogy könnyen elfoglalhatják azt, és pedig annyival inkább, mert falai magasak nem voltak. A bentlevők férfiasan védték magukat az ágyuk segélyével, és jó nagyszámú janicsárokat küldtek a más világra. Az ütközet éjjelig tartott. Szerdán látni lehetett, mint változtatják harci tervöket a törökök; ágyúkat helyeznek el négy részben a vár ellen, és azt éjjel, nappal iszonyúan kezdték lövöldözni; hogy mi történt aztán, nem tudjuk, de semmi jót onnan nem reménylhetünk, mert az erőd gyenge és könnyen szétrontható.

A kalocsai érsek azon reménnyel kecsegteti magát, hogy még nyolcz vagy tiz napig védheti magát, egyszersmind a királytól segélyt kér, és pedig 10,000 lovast, azt állítván ugyanis, hogy a tengeri hadtól visszafoglalja a víztöltést, és akkor aztán az erőd segélyére sietend. A vita

arról foly most : küldjenek-e neki segílyt, vagy nem? Nem tudom, mi fog határozatni. Az alatt, míg a kalocsai érsek a vizgátat elvesztette, a törökök felgyújtották Futakot, az erős várkastélyt, és számos más helyet túl a Dunán. A péterváradi várba kevés reményt helyezek, mivel lehetetlen, hogy a király a szárazföld felül segílyére siessen, de a folyó felől sem, mert nincs kész hajó, lovasság pedig nincs egyéb, mint a pápa ő szentségéé. Nekem ugy tetszik, hogy most minden nyugszik, a melyről a vita máskor foly. Ismétlem : mindaz, a mi a Dráva és a Száva között van, ránk nézve elveszettek mondható. A király a Drávánál állapodik meg, erősen védi az átmenetelt, ámbár ez sem lesz könnyü azon okos rend- s tanácscsal és szegénységgel, melyet ő felsége magával hozott, s így aztán az eddigi eredményt inkább tulajdoníthatja az ellenség gyávaságának, mint valami másnak. Mondják, hogy a török császár Szalánkeménynél van, itt a Száva e partjánál, — Magyarországbán mely helyet építetteti és naponkint erősítetteti, azt a kalocsai érsek leveleiből láthatja.

A kalocsai érsek a boszniai püspök által arra biztatja a királyt, hogy küldjön követeket a törökhöz, és kérjen békét, és pedig, ha máskép nem nyerhetné meg azt, kínálja meg öt évi adófizetéssel. Azt hiszi a kalocsai érsek, hogy a török visszatérend, csupán Péterváradot tartja meg, azon nézetből indulva ki, hogy éhség és a katonai becsület kielégítése visszatérésre birandja a törököt. Ebből megértheti főtisztelendő úr, minő reményt táplál magában a kalocsai érsek, a ki főszemély ezen háborúban. Az országnagyok, ámbár örömet elfoglalnák az így kötött békét, de még sem merik ezt tenni, mert nincsenek mind együtt, és félnek a többi országrendektől. Én nem tudom valóban, hogy ezután mi fog történni.

Miután leveletem megírtam volna, Péterváradról jött egy ismeretlen, ki éjjel, mint halott, bocsáttatott le az erőd-
ből, így azután a Dunát átuszva, Budára jött. Szerinte a törökökkel való két csata valóban megtörtént igaz, hogy sokat közölök megöltek; magyarjaink annyi zsákmányra tettek szert, hogy tornyot tölthetnének be vele; a várban bent mindnyájan jó bizalommal vannak, szilárdan együtt tarta-

nak, bárha az ágyúk a falakat igen rongálják, úgyannyira, hogy már negyven ölre szétrombolták azt; belül azonban folyvást erősítik, csak még néhány napig védhetnék magukat, míg ő felsége segílyt küldend. Budán, 1526. év július 22-én.

Báró Burgio.

Lajos király Ferencz francia királyhoz.⁴⁾

Fenséges és dicső herczegnek, Ferencz úrnak, a francia nemzet keresztyén királyának, Milano herczegének, testvéreinek, és kedves rokonának, Lajos, Isten kegyelméből Magyar- Csehország királya, üdvözetét küldi.

Fenséges herczeg! Követeket fenségedhez, a mint szükségeltetnék, hazánk nagy szüksége és egyén hiánya miatt jelenleg nem küldhetek. A hir teljesen bizonyos, miszerint a török szultán roppant sereggel, gyakorlott hadfiakkal s jól felszerelt hadikészlettel hazánk felé oly czéllal közelg, hogy nemcsak valamely végvárat, hanem egyszersmind egész magyar birodalmunkat hatalmába kerítse.

Fenséged hazánk gyenge védelmi állapotát már gyakran hallhatta, de most e levélből is megértheti. Képtelenek vagyunk ily roppant erővel szembeszállni. Ennek oka mindennapi hadikiadásaink, ugyanis birodalmam minden jövedelme a török végvárak védelmi állapotba helyezése végett kiadatott, melynek eszközlése egyes alattvalóim magánvagyonát is igénybe vette s lelküket keserűséggel eltöltötte, ellenségünk pedig közel pár év alatt mennyire növekedett, fenséged maga is jól tudhatja. Ily mostoha viszonyok közt, mint keresztyén és király, kihez forduljak segílyért, mint keresztyén királyokhoz? az egy igaz Istenen kívül nincs támaszom.

Azért is fenségedet ezennel felkérjük és felszólítjuk, ezen mostani nagy szükségünkben legyen nekünk segílyünkre, és pedig legyen segílye minél hathatósabb és minél gyorsabb. Mi, a mit tehetünk, mindent meg fogunk tenni, szembeszállandunk a legkegyetlenebb ellennel, s ha úgy fog

⁴⁾ Pray : Epist. proc. regni Hung. P. I. pag. 223.

kelleni, örömmel fogadjuk a halált Krisztusért és szegény keresztyén társainkért. Ezt fenségeddel ismét tudatni óhajtottuk, hogy a nagy szükségben a keresztyén közönség javára egy keresztyén királyt el ne hagyjon. Buda, 1526. aprilis 24-én.

Számadás.⁵⁾

Magyarország jövedelméről 1526-ik évben, negyven napról, Macedoniay László, királyi tárnokmester által kiállítva.

(Fessler szerint.)

Kiadások:

	arany frt.	ezüst fillér.
1) A birodalmi hivatalnokok fizetésére s végvá- rák felszerelésére kiadatott	9834	96
2) Az udvari hivatalnokok fizetése	3424	31
3) A királynénak kiadatott	1986	31
4) A királyi konyha felszerelésére, naponkint	1000	—
5) Fűszerre kiadatott	167	50
6) Borra	77	50
7) A király ruházata- és fegyverzetére	162	50
8) Sörre	3	—
9) Éneklőknek	19	—
10) Vivóknak	10	50
11) Alamizsnára	8	25
12) Papirosra	5	35
13) A sólymok és más madarak fentartására	1	—
14) A lengyel küldöttek megvendéglésére, 24 napon át, naponkint 12	288	—
15) Ajándékokra	159	25
16) Pók János, királyi kamarás lakodalmára	50	—

⁵⁾ Engel : Monumenta Ungarica pag. 87--236.

A gyapot történetéből.

Közli MAJOR BÉLA.

Fekete köszénfüsttől árnyalva, ott fekszik előttünk a terjedelmes *London*, füstöt okádó gyár-kéményeivel, szörnyű ház-tengerével, melyből egy helyt a Tower szürke tornyai, arrább a Pál-templom hatalmas kupja, ettől jobbra a Westminster-apátság toronycsúcsai merednek föl.

Ez a világváros, a minden tengerek parancsolója, dockjaival, óriási köpalotáival, börzéjével és mérföldnyi hosszú utcáin elláthatlan raktáraival. A Themzén megszámlálhatlan hajó lengeti az enyhe szellőben tarka zászlait, az utcákon pedig mindennemű és alakú kocsi, társzekér és targoncza zavarog, rohan, és zörög zürzavaros kábitással. Légszesz-világította boltokban a nagy világ minden égaljának és tartományának kincse hever tündéries fényben; itt kelet ragyogó aczél szerszámai csillognak, amott Indiák drága shawlja pompáz, míg mellette habpuhaságu prém dagad, melyet távol Szibériában számüzött vadász szerzett. Amaz oszlopos csarnokban zamatos ananász és izletes fris füge kínálkozik; emitt a tengerzajlás kincsei, csudálatosan alkotott házaikkal és csigapánczélaikkal, meglepő kagyló-koszorúba vannak rendezve. A mit az ügyes rézmetsző biztos keze készített, azt ajánlja ama kirakat, míg a délszigeti lakos egyszerű árúit emitt leled, múmiák, régi pergamenek és kövületek mellett.

London az ujvilág Babilona; tündöklő tisztaságu járdáin változatos embertömeg hullámoz, mely nagyobb számu, mint némely német herczegség összes lakossága; London csudáit minden nyelven magasztalják, s utcáin minden nemzetiség fölfedezhető: a néger mellett barna ázsiai és sárga egyiptomi járdal; a szőke német mellett barna spanyol halad el, és kar-

öltve a szakálás oroszszal Svédország kékszemű gyermeke nézi a kirakatokat; büszke magyar lépeget nagy szótalanul tova, majd élénk szováltás közben veszekvő zsidó csapat következik; széles kalapú mexikói ültetvényes a Kordillerák lakójának magyarázgatja az előtte érthetlen megbámolni valókat, — szóval, minden nemzet képviselve van itt, az északi sarkponttól a déliig.

London nagy és hatalmas, a szó legszorosabb értelmében világváros; börténjén távol országok sorsa határoztatik el, gyáraiban a kornak világhódító hatalmai dolgoznak. Halljuk mint zúgnak, dörögnek a mozdonyok, mint zakatol, dörömböz az ezernyi gép ama munkás gyárosztályban, melynek kormos falai világrészek reményét foglalják magukban! Gőzkocsik tüsszögnek végig kevély oszlopokon, magasan a város felett, majd lejjebb szállva a Themze partján eltűnnek a sötét vízi-alaguton, melynek komor nyílása úgy tátong, mint egy nagy kapu a föld belsejébe; a gőzkocsi eltűnik a földben, s fölötte, a sima víz színén, nehézkes gálya uszik el csendesen, mintha a levegőben szállna, megfoghatlan erőtől hajtva és emelve. Méltán csudáljuk Ázsia ősvárosainak omladványait, az ezredéves piramisokat és Rómának dicső templomait, mindazáltal mik azok egyetlen egy gyárral összehasonlítva, melyben a gőz iszonyú ereje hasznos munkára van fordítva? mik egy csillagdához képest? mik egy hirlapszerkesztőség, iroda-, vagy azon új találmányhoz képest, mely a gondolatot a világosság sebességével röpi tova sodronyain távol vidékekre, tengereken és hegyeken keresztül?!

S ki adta Londonnak e hatalmat tenger és szárazföld felett? Tán győztes fegyverekkel harczban vívta azt ki, vagy arannyal, kincsekkel szerzé meg? Nem! Nagy hatalmát, európai tulsúlyát — az *ipar* megdönthetlen fegyverei szerzék meg számára; iparával tette alárendeltjeivé embertársait, s rabszolgájává a tengert, földet, levegőt, az egész természetet!

Az iparnak számtalan tárgya és előállitmánya van; de egy sincs oly messzeható, mint a *gyapot*. Anglia történetében fény szerep illeti a gyapotot, mert az adta Anglia kezébe a világ fölötti hatalmat, melyet senki sem vitat el tőle; nem nehéz bilincsekkel tette ő rabjává idegen országok népeit,

hanem vékony, pókhálószerű fonalakkal, melyeket messze föld növényéből sző. E fonalak teszik őt gazdaggá és hatalmassá, e fonalak nélkül eltörpül Anglia; vedd el tőle a gyapotot, s gépei és mozdonyai megállnak, csatornái beomlanak, ezernyi hajója lomhán rothad el zátonyossá váló kikötőiben, irodák becsuktnak, áruboltok megürülnek, s másfél millió munkása, a nemzet disze és fentartója, kenyér nélkül marad, és a jelenkor műveltsége romba dől!

Bár a jámbor hindu már ezredévek előtt a fáról szedte öltözetét és érté a mesterséget, a gyapot gyümölcsének sárgán habzó selymét oly finom és átlátszó fonadékká szöni, hogy arab költők „szövött szélnek“ nevezték el művét, mert egy egyén felöltönye átfért egy gyűrűn s az egész szövet, ha a fűre kiterítették s langy harmat érte, láthatlanná vált: még sem becsülte a hindu a gyapotfa ember-nemesítő hatalmát, nem ismerte fel az erkölcs-terjesztés és polgárosultság apostoli hivatását az igénytelen gyapotfában. Pedig valóban ez benne van abban!

A gyapot volt talán az első termény, mely az embereknek nemcsak testeiket védé a meztelenségtől, hanem lelkeiket is. Midőn Guanahani vad lakójában a szemérem első szikrája fölébredt s körül, tekinteni készté oly valami után, a mivel meztelenségét eltakarja, az első lépést tevé az állatiságból az emberség felé, és sok szellemi, eddig nem ismert erő és érzemény tisztult, fejlett a brazilaiakban és peruiakban, hogy a gyapotot öltönyül használják. Bizonyára nem esetlegesség, hogy Montezuma alattvalói Amerikának minden népe közt legerköcsösebbek voltak, a kik tudvalevőleg a gyapotot legfinomabban tudták szöni, sőt közéje tarka madár-tollakból még képeket is himeztek. A gyapot és kezelése szelidekké teszi az embereket, míg Amerika, Ázsia és Ausztrália azon részein, hol nem tenyész a gyapot, az emberek az állatiság nyersségében maradtak; ott nem művelték a földet, nem alapítottak templomokat, nem támadt köztük rendezett polgári és társadalmi élet, város, állam; ott rablásból és gyilkolásból éltek, s e szakadatlan véres munka folytán vad emberevökké váltak.

A gyapot az emberiségnek vezére a találékonyságban,

ész és ipar fejlesztésében, azért nyomában műveltség és erkölcsi nemesülés jár. A szent Gangesz-völgyből elterjedt keletre és nyugatra, ruházta az ind szigetek lakóit, s a chinaiak közé habszerű pelyhével vallást és iparos szellemet vitt, úgy hogy ez óriási forgalmu államban évenként 1350 millió tallér értékű gyapotot dolgoztatik fel, míg selyem csak 84 millió tallér értékű használtatik. A hol ily szörnyű mennyiségű gyapotot felfonnak és felszőnek, ott rendszerezett polgári államnak, nagyszerű iparszorgalomnak és élénk kereskedelemnek kell lenni; ez pedig mind csak a polgári élet magasabb fejlettsége mellett lehetséges. A chinaiak papirkészítésre is alkalmazták a gyapotot, így szellemi kincsek terjesztőjéül is szolgált, a lelki műveltség apostolává vált. China jóléte és polgárosultsága a gyapottenyésztésen alapszik; ha ez egyszerre kiirtatnék, az egész ország nyers barbárságba sülyedne vissza, mert festői, szövőgyárosai, takácsai, kereskedői s ezekkel együtt az államigazgatás közegei, az ipar és tudomány emberei is vagy éhen halnának, vagy a földet turnák élelmükért; szóval, az egész ország fölfordulna. Hasonlóképen történék Japánban is. A gyöngéd gyapot és az erőtelenszű rizs Középázsia szolgálai, szűklelkű és gyáva népeinek fentartói és vezetői a polgárisultság tökélye felé.

Indiából elvándorolt a gyapot a Pháraók mesés országába is, hol a papok tarka gyapotszövetben jártak, hogy magukat a durva lenvásznat viselő tömegetől megkülönböztessék. Csak hosszú századok leforgása után, midőn a papok hatalma megtörtetett, a köztársasági Róma uralgása alatt, lőn a gyapot-ültetés széltire megengedve a Nil völgyében, jeleül, hogy a műveltség lehetősége mindenkinek meg volt adva, s a kényurkodó egyedurás papok számüzve.

Mig India a gyapot egyedüli hazája volt, népei a világ egyetlen iparos népe voltak, s így a polgárosultság náluk volt található; nem a tudományokat értjük, mert azt csak hosszú idő után és közvetve adja meg a gyapot, hanem az erkölcsök szelidültét s a mai kor kívánalmait megközelítő felvilágosultságot. — A gyapot-kezelés szelidit, kézi ügyességet ad, s megtöri a szellem vad szabadságu röpkedését, szü-

kebb körbe vonván annak csapongását: a gyapot kereskedése s a további műtételek vele, a többit idézik elő.

E korban Babylon volt a világ fővárosa, itt honolt a legtöbb tudomány és művészet, épen azért, mert ide hordták távol asszyr karavánok és arab hajók a gyapot-készítményeket; innen terjedt tovább az ó-világ minden államába a kereskedés útján, Phoenicziába, Karthagóba, Maltába, Szicziába és Cziprusba. A gyapottal azonban a betü-ismeret, pénz, erkölcsösödés és finomultság is vándoroltak a népek közé; ez fejleszté a kereskedést, s a kereskedés messze elhordá a művelődés magvait a kelet és dél vad népei közé. A hol a phoenicziaiak hajói megjelentek, uj, eddig nem ismert szükségleteket terjesztettek el ott, s midőn a félmeztelen benszülöttektől lágy és meleg öltönyökért honi terményeket cseréltek, kényszeríték a népeket, részükről is tevékenyekké lenni és dolgozni, hogy cserélni tudjanak.

A gyapot Indiából Persiába is elterjedt, s midőn Nagy Sándor ott csatázott, mint hadi zsákmányt hozta azt magával Elő-Ázsiába és Görögországba, hol csakhamar oly nagy figyelmet keltett, hogy Kosz sziget lett főhelye a gyapot-kezelésnek.

A hódító arabok fensőbb szellemi műveltségükkel együtt a gyapotot is végig hordták a világon. A hol mecsetjeiket fölépíték, körülültették azokat gyapottal, s midőn Abdallah Nagy Károlynak ajándékokat küldött, nem hiányzottak azok közül drága művészi gyapotszövetek sem, melyek Valencia és Granada térein lengő fák gyümölcseiből szövettek.

A karton-ruhával a gyapotpapiros is elfogadottá lön nyugaton, a hol egész 1400-ig maradt használatban.

A világfölfedezők, Columbus és Cortez, megtudták itélni a gyapot fontosságát, mert hadi zsákmányképen arany és ezüst, kitömött kajdácsok és kajmánok mellett gyapot-kötegeket és gyapot készítményeket is küldtek uralkodóiknak, sőt Columbus Guanahani, Hispaniola és Kuba lakosaira adó fejében gyapotbani fizetést vetett ki.

Mint a hogy a keleti népek, melyek annyi találmány birtokában voltak, nem sejték e találmányok fontosságát; mint a hogy a chinaiak nem tulajdonítottak nagy jelentőséget az

általok már rég fölhalált löpornak, papirosnak és irásnak, és nem is sejték, mily óriási lendületet fog adni nyugati Európa haladásának a löfegyver és könyvnyomtatás: épen úgy a gyapot is, habár fentebbi jelentősége már megvolt, nem volt a keleti népek kezében az a világ hatalom, a mi most, s a mire annyira érdemes. Bár az ázsiai népek nagyobb része gyapotot viselt öltönyül, bár — mint előadni megkísérlettük, — ez okból a gyapot nagy előmozdítója volt a kereskedelemnek, s ez által megmérhetlen ipar-tevékenység kifejtője: mégis csak az európai tudta fölszabadítani az embert a gyapotszövés szolgálai műveletéből, csak ő tudta a világkereskedelem általános legfőbb tárgyává emelni a gyapotot, s csak ő tudott reá új nemű s az emberi szellemet új oldalról fejlesztő ipart alapítani. Bizonyára nehéz az indus takács dolga, ki hónapok hosszáig ül szövöszéke mellett a nyitott utcán, hogy alig látható fonalakból alkosson lenge szövedéket, és színes szálakkal tarka képeket varázsoljon átlátszó shawljára, vagy mousselin-jára; ily módon a gyapot kezelése csak házi foglalkozás, csak kézimesterség, mely nem fejlesztheti a szellemet, sőt gyengíti azt, s mig egyfelől az erkölcsöket szelidíti, más felől elpuhítja az erőteljes nemzedéket. Ezt látták az európaiak és gépeket alkalmaztak e munkára, mely a mily előnyösen hat a kedélyre, oly károsan az észre, elmére. S nem-ez e egyik oka, hogy keleten századok óta megdermedt a tudományos törekvés, megszűnt a haladás a művelődésben? Hisz hiányzik az ily munkásnak a munkák változatossága, mely a szellemet felfrisítse; hiányzik a találékony ipar feltartóztatatlan előhaladása; nem tudja még a lángészt és meglevő ismereteket sem használni a kiszabott szűk körön túl, s nem művelődhetik, mert nem tanult mást, mint a nyers terményt gépileg ápolni, feldolgozni és elhasználni!

Angliába a 14-ik században lámpabél-alakban vándorolt be a gyapot Velenczéből, később Keletindia fölfedezése után déleurópai hajósok által a kereskedés cikkei közé is becsuszott; hanem csak még később fedezték fel az angolok éles pillantással, mily világhódító jelentősége van a gyapotnak. És ez a nép volt arra alkotva, hogy e világhódító jelentőséget érvényre juttassa! Az égalja által tunyává lett keleti nép-

faj nem volt alkalmas a gyapot által nyújtott viláгурalmat megragadni és erős kezekkel tartani: ködös Anglia gondolkodó fia volt arra hivatva. Carolinában 1680 ban ültették az angolok először a gyapotot, Surinamban 1737-ben, 1747-ben kiviteli szállitmány lett, s midőn Franciaország zsarnok királya elüzte birodalmából a szorgalmas gyapot-takácsokat, Anglia tetterős népe új vállalkozó nemzedékkel szaporodott, a mely hathatósan segíté őt, a gyapotot szabad szellemi működés alapjává tenni; szabad szellem, szabad kereskedelem pedig megalapítá a szabad államot. Bár Franciaország, Német- és Oroszország nagy gondot fordítottak a gyapot-szövéésre, még sem merészeltek a szabad kereskedelem által a gondolatok szabadságára következtetést engedni, s épen azért nem birták szolgálatukba venni a szabad teremő szellemet; más kegyek által lehet a lángészt megnyerni, mint a gondolatnélküli emberállatot, de annak működése eredménydúsabb is ám! Angliában nemcsak 14 millió szövőszék dolgozik a szörnyű gyárakban, melyeknek ellenébe az egész többi világ csak 10 milliót állíthat, hanem mindenik szövőszék mögött egy szabad gondolkodó ember áll, úgy, hogy ott a fonalakkal egyetemben folytonosan eszmék is gombolyodnak el népboldogításról, emberi jogokról és államkormányzati elvekről. És Anglia ágyutorkai nem hiába védik a vásártéreket és gépeket; Anglia miniszterei gondoskodnak, hogy egy gép munkátlanul ne álljon, s egy hasznos gondolat el ne vesszen: a szövőszékek mellett dolgozik a sajtó, s Anglia miniszterei hadat viselnek a gyapotért, konzulai gondoskodnak a gyapotról, és egész nép félő szeretettel csügg a gyapoton. Oroszország, 60 millió rabszolgájával, nem bír több szövőszéket, mint a 2 millió szabad polgárt számláló Sveicz, s bár Franciaország tizennyolczszor több lakossal bír, mint e kis állam, mégis csak hétszer annyi szövőszékkal rendelkezik, Ausztria csak három annyival, Németország egy nyolczad résznyivel, tehát csak kétszer annyival, mint a piczi Belgium. Magyarországnak természeti fekvésénél és viszonyainál fogva, fájdalom, még csak szava sem lehet e versenygésben!

Az angolok nagyokká lettek a gyapot által, mert nem szolgailag dolgozták azt fel, mint a keletiek, kik a természet

rabszolgáivá aljasodnak, hanem mint szabad szellemek, kik uraivá teszik magukat a természetnek, s kényszerítik azt, eszközeit feltétlenül átengedni embernemesítő célokra. Az angolok hatalma éppen abban áll, hogy ők fölszabadítják az embert a természet vak szolgálatából; a munka nem rabszolgai robot többé, hanem alkalma a szellemi erők fejlesztésének. Az angol engedi működni a természet erőit, de szellemének, gondolatainak szolgáivá teszi azokat; s ezért kutatja át a természetet, hogy annak szellemét kikutassa és ellesse. Mirt a hogy a rómaiak a leigázott népek isteneit Rómába gyűjték, hogy a nép szellemei felett való uralkodás által magukat a népeket uralmuk alatt megtartsák: ép úgy az angol távol világrészek terményeit haza hordja, hogy azokat czélszerűbben dolgozza fel; s a római uralom azon eljárás folytán római műveltséget terjesztett a barbár népek közé: az angol gyártmányaival szabadságot, erkölcsök nemesültét és felvilágosodást visz szét a világon. A hova az angol gyártmányok behatolnak, ott elenyészik a rabszolgaság, hol az angol felüté vásárlját, ott a személyes szabadságot oltalmazza; szabad községet, szabad szellemet, türelmet (vallási és társadalmi tekintetekben) ültet a népség közé, és elfojtja a kényuraságot, babonát, önkényt és tudatlanságot. Ily szorosán össze van kapcsolva szellem és anyag, szabadság és munka, kereskedés és népboldogítás.

Mióta a köszén a gőzgépekkel alkalmazásba jött, azóta a gyapot kezelése óriásilag növekedett; elvétetett a tunya kelet kezéből, hogy nyugaton az ipar világhatalmává váljék. És csakis gőzgépekkel lehetett az; mert mely emberi kéz képes egy font gyapotot oly vékony fonállá kihúzni, hogy kétszázezerszer körül érje a földet, és nyolcz és félszer a föld egész körforgási pályautját, azaz: oly fonalt, mely 540-szer elérjen a földtől a napig, mert 1000 millió mérföldnél hosszabb?!

Nem a véres csaták döntenek el többé a népek sorsát, hanem az ipar versenye a gőzgépek által! Gyenge az egyes ember, mert a legkisebb baleset is megfoszthatja őt munkaképességétől, vagy életétől is: de ellenállhatlan hatalmu, midőn mint szellem az anyag ellen küzd, midőn a természet urának

mutatja magát azon mindenható léleknél fogva, melyet Isten belélelt. Ez leginkább a gyapotnak gépek általi feldolgozásában nyilvánul.

Száraz talajon minden emberi ápolás nélkül nő a gyapotfa Keletindianának rónáin; emberi kezek csak annyiban működnek közre, hogy levagdadják erőtlenítő korcs-hajtásait és nem engedik hat-hét lábnyinál magasabbra nőni. Bár a gyapotfa valóságos terebélyes fává fejlődnek ki és akkor hosszabb életet érne, mégis kénytelen a késnek áldozatul adni felső koronáját, mert igy megcsonkítva több gyümölcsöt érlel, melyeknek halványpiros felső ajkaiból az emberek a sárga malyva-virág alaku gyapotot szedik. Szerényen, csendesesen állnak Charlestown és Savannah közt See-Island gyapot-ültetvényei, mintha láttatni akarnák, hogy ők egész népek boldogításának gondját hordozzák. Mint munkás-sereg áll az egész ültetvény, kiterjesztett ágakkal, melyeken szőlőlevélformájú sötétzöld levelek inganak, élő tanúi azon táj áldásdússágának. Mindegyik bokor magába vonult, mert sokféle tevékenységet kell kifejtenie. Itt egy dagadó bimbót rejteget árnyas levél alá, a másik ágon szironyalaku virágot fordít a nap felé, mintha megakarná annak mutatni a vérveres pontot, mit a sárga kehely fenekére rajzolt; a másik oldalon ért gyümölcsnek nyujt forraló tápnedvet, míg emerről egy megért gyümölcsöt pattant fel hangos pukkanással, hogy az örökös munkás elősiethessen és összegyűjthesse a ragyogó fehér pelyhet, mely kiömlik, mielőtt a lég mozgása a piszkos földre vetné.

A mi a Rajna- és Neckarvölgy tulajdonosaira nézve a bor-szüret, az a gyapot-szüret Georgia, Carolina, Brazília és Keletindia ültetvényeseinek. Ragyogva köszönt be a tropicus nap, a sötétkék égből a világmindenség végtelensége tekint le a kicsiny földre; lanyha reggeli szellő kél, és lágyan ébreszti fel a gyapotfa lenge ágait csendes, boldog álmukból; azok ébrednek, megmozdulnak, hogy megmutassák az új napnak a ragyogó termést, melyet az éjjel érleltek meg. Halmokon és lapályokon messze terjed az ültetvény; sötétzöld levélkoronák közül, tarkára vegyítve, sárgás virágok és szikrázó fehérségű gyümölcs-pelyhek villog-

nak elő, mintha az ágak sárga és fehér virágokkal volnának rakva. Most ott pattan a kemény burok, majd itt, aztán az egész cserjesoron össze-vissza, mint vidám vinczellérek üdvövései; minden pukkanáskor fekete emberi fő siet keresztül a bokrokon, s barna kéz nyúl a kiömlő selyem-pehely után, hogy szorgalmasan összegyűjtse és hazahordja azt. Otthon hatalmas hengerek kiszaggatják a burokból a pelyhet, aztán más munkáskezek csomagokba rakják; gyapot-göngyök halmozódnak össze; megelegetten olvassa őket a birtokos, s midőn az utolsó, a főszüret is véget ért, távol vidék hajósa érkezik, a ki fényes aranyokat számlál le a nyers terményért, melyet tovaszállit. De mielőtt a hajós hazaért, gondoktól terhelt fővel ülnek az író asztalnál kalmár, gyáros és bankár; alig várják az ujságokat, melyek tudósításokat hoznak a gyapot-szüret kilátásairól. Hisz milliók állnak kockán; ezer- meg- ezer ügyszoba, árucárnok, és gyár záratnék be, ha folytonos esőzés, vagy szakadatlan szárazság a gyapot burok pehelyszerű tartalmát nem engedné megérni és kifakadni. Angliában másfél-millió ember maradna kenyér nélkül, a kiknek a gyapot évenként 154 millió tallért jövedelmez; kenyér nélkül maradnának a fuvarosok, hordárok, festők, fehérítők, mintametszők, kereskedők, gyárosok, alkuszok és segéd-személyek, kik a gyapot szolgálatában állanak. Midőn a gyapot-takács, nejével és gyermekeivel, esti vagy reggeli imádságát végzi, mindig könyörög, a messze földön termő növény virulásáért, mert hiszen Anglia évenként 400 millió fontnál több gyapotot felszõ, minden héten többet 8 millió fontnál.

Mennyi kéz foglalkozik ily temérdek mennyiséggel! mennyi fej izzad, mennyi gondolat, gond és eszmélkedés születik, míg a rettentő tömegek a gyárosok rakhelyeire érkeznek! Mily szellemi erőfeszítésre van szükség a gyapot legsikeresebb és legcélszerűbb feldolgozásának megállapítása körül, mennyi segédeszköznek kell még hozzájárulni, hogy ez valósíthatóság! Ott a tulajdonjognak rendezve kell lennie, gazdag föld-birtokosságnak kell megtelepülni az országban; kalmároknak boltokat kell nyitni; utak, kikötők építendők, merész gyarmatosítások végzendők, s pénznek és hitelnek szilárdsága

elkerülhetlen. A hol a gyapot világhatalmához illő helyt foglal el, ott erkölcsök nemesülte, béke, munka s a szorgalmas háziasság erényei ütik fel tanyájukat, úgy, hogy az emberek külső meztelenségének elfödésére czélzó fáradozás, az emberek szellemének szép erény-forrásául szolgál.

A csendes falusi élet e vidor képe természetesen elsötétül, midőn a köszén veszi át az uralmat; a köszénnel a föld sötét őselemei vonulnak az emberek közé: a sárga vágy a hideg arany után, az ércz túlsúlya a szellem művei fölött, és számtalan helyen vak rombolási düh. A hol a köszén fekete füstje az eget és a fák szép zöldjét elhomályosítja, ott a gazdag vállalkozók palotái és nagyszerű gyárai mellett a proletariátus is tanyázik nyomorával, ezernyi jajával és aljas gyönyörvágásával. És a hol az Orinoko partjain és Brazília lapályain a gyapotültetvények kies tekintetet nyujtanak, ott az embervásár vicsoritja ránk undok fogait; az isteni lélekkel felruházott teremtmény barommá aljasittatik és öntehetetlen munkaerővé. Mily érzelmekkel emlékszik vissza nyugodt hazájára az elrabolt néger, midőn a gyapot ültetvényekben megáll ez idegen földön, melyre vad fehérék hozták, kik ravaszul megrohanták őt, megejték mint vadállatot, aztán elcserélték, mint árut! Véres könyök szökelnék szemébe, midőn a felügyelők fájós korbácsa vállain csattog, midőn emberek rabságában görnyed, kik daczára a sok emberszeretetről való prédikációnak, nem átallják lelküket emberkereskedés által elundokítani, s ocsmány pénzsomjukért az örök tűznek adni el, a kik vérjogukat vasvessző és bilincsek által érvényesítik, s vérebeiket tanítanak be rabszolgák vadászására, ha azok közül valamelyik szökést kísérle ne meg! E szomorító észleletek, — melyek azonban még nem minden, — még az ó-ázsiai zsarnokság és egyiptomi papiuralom maradványa.

De el e sötét képekkel! Tekintsünk át azon ragyogó, habár teljesen nem árnyfolttalan látványra, melyet a gyapot gyári kezelése nyujt. Keressük fel Orell G. J. szövő-gyárát Manchesterben, a mint züg, csattog, zakatol, zizeg, mintha egy egész pokol szabadult volna föl alvilági munkára.

Forró, számum-szerű levegő nyomul elénk; gyermekek, nők és férfiak szaladgálnak előttünk földszinü arcokkal és

lázás, merev tekintetekkel. Belépünk a tágas szövőterembe; ezernyi szövőszék surrog mértékes időközökben egymás mellett, közbe a kalapács és emeltyük ütései csattognak és dörögnek, melyek e számtalan kereket, hengert, simító lapot és szövő-hajót mozgásba hozzák. Minden darab vas megelevenülni látszik; azt hisszük, hogy varázsos tündérvilágba léptünk, melyben a természet őserői végnélkül mozognak, küzdenek és alkotnak. Itt egy szövőszék a pókkal versenyez, szálainak finomságára nézve, ott ama kerék forgása a gondolat sebességét mulja fölül, míg amarrább azon hatalmas pöröly megszegyeníti a zúzó csapásu sziklakost. — És mind e szörnyü változatos működést egy gyöngé gyermek igazgatja, a ki egy csavarral kezében a kör közepén áll; ha ő egyet fordít a csavaron, megáll az egész alvilági körforgás.

Röpülve foly a dolog, az óriási gépek zúgva szövik meg a szörnyü mennyiségü gyapotot, miután azt szépen megtisztogatták, fésülték és simították; az emberi kéznek nincs más dolga, mint az elszakadt fonalak összekötözése. Tehetetlennek tünik fel és eltörpül az emberi erő és ügyesség a géppel szemközt, mely tizszerte többet, tizszerte gyorsabban végez, mint ötven ember végezhetne.

És ha a gépek egy kissé megerőltetik magukat, száz embernél is többet állítanak elő.

Hogy erről meggyőződjünk, csak egy jelenetet kell végig néznünk a gyárban. Épen itt jó a levélhordó; egy sürgös megrendelést hoz Londonból. A titkár tollhoz és papirhoz nyul, pár percz alatt készen van a levél és sebes gőzös röpi Liverpool felé. A nap még nem jött föl, midőn már a megrendelt nyersgyapot-csomagok megérkeztek Liverpoolból s fel vannak halmozva az Orell-gyárban; másnap reggelre már az egész mennyiség meg van tisztítva, fodrozva, széttépve, kicsavarva, megfonva, megszőve, megfestve és kiszáritva! A londoni ház megbizása nagy mennyiségről szólott és sürgös volt; hah, mint zúgnak ilyenkor a szövőszékek, mint kattognak az emeltyük, mint röpülnek szédületes sietséggel a kerekék! Tizenhárom-ezer szövőszék van a gyárban, s egy nap alatt tizenhárom-ezer vég szövet készen van.

Óriási a gőz-szövő-gépek tevékenysége! Angliának 130,000 szövőszéke évenként 40 millió vég szövetet állít elő; téres Muszkaországnak mind a 60 millió lakója kora reggtől késő estig szöhetne, ha azt a mennyiséget el akarná készíteni. S ha Orell urnak minden vég gyapotszöveten csak egy tizenkettedrész-tallér tiszta nyeresége van, akkor 1300 szövőszéke 30,000 tallér tiszta jövedelmet hajt neki évenként.

Anglia gőzszövőszékeinek, melyek 134,217 lóerővel egyenlők, fele a gyapot szolgálatában áll, melyből több mint 700 millió font szállítatik be; azon értéket, melyet a gyárak Angliában képviselnek, 420 millió tallérra lehet tenni, ezeknek jövedelme átlagosan 250 millió tallér. Valóban hálás tökécsítés.

S mi köti Angliát oly elválthatlanul Amerikához? A gyapot! Az első kardcsapás, melyet Anglia a tengeren át Amerikára intézne, őt magát tenné tönkre, mert szövőgyárainak millió-meg-millió szálait vágná ketté. A szakadás által Anglia gyárai, rengeteg raktárai Liverpoolban, üresen állnának, Amerika gyapot-ültetvényei elpusztulnának, mert 400 millió fontnál többet egyedül Amerikából szerez Angolország. Mindkét részről oly aránytalanul növekedett a szorgalom, hogy szinte mesének tetszik, midőn olvassuk, hogy 1784-ben Liverpoolban nyolcz zsák amerikai gyapotot elkoboztak, mert nem hitték, hogy azok csakugyan amerikai termény, míg most Északamerika körülbelül 80 millió dollár értékűt ad el évenként Angliának.

A gyapot üdvös változásokat idézett elő a társadalomban, a polgári életben és közigazgatási szervezetben; ezt statisztikai adatok bizonyítják. Manchesternek 1774-ben csak 11,000 lakosa volt, Liverpoolnak csak 6,000, Glasgownak 40,000: ekkor feltűnt a gőzgépekkeli gyapotkezelés világa, s tevékeny emberek ezrei ellenállhatlanul vonattak össze a központok, a nemzeti erőtelj nyilvánulásának pontjai közé. Szóta e nagyvárosok mindegyike 300,000-nél több lakossal bír, palota palotát ér, fényes árucsarnokok diszitik a hosszú egyenes utcákat, pompás utak, hidak, alagutak és vasutak hálózata borítja a környékeket s a vidéken kies nyárilakok ezrei épültek. A lakosság számának növekedtével mindig érezhetőbbé válik

a szükség törvény és jog, biztosság és rend, keresztyén szelidség és a szerencsétlenek gyámolítása iránt. És ime, a gyárak mellett kórházak és gyermekápoló-intézetek emelkednek, takaré- és betegség esetére szóló pénztárak alapítottak, szegényiskolák állítottak; a gondos felsőbbség örökös a kövezettől kezdve a nyilvános vendéglők ételeig minden fölött, s figyelme főtárgyául a szegények ügyét választja; nehogy a nép maga magának terhévé váljék, az egészséget kényszerítik az egészről szorgoskodni. A miniszterek és parlament gondoskodnak, hogy mindig újabb és újabb vásártérek fedeztessenek föl az angol takácsok számára — s így az ország kül-terjeszkedése is kényszerülve halad messzebb és messzebb, míg otthon tudósok ismét újabb fölfedezéseken török fejeiket a tudományok világában.

Ezek a birminghami gyárak működésének eredménye, melyekben 5,000 lóerejű gép naponként ezer meg ezer kereket forgat és sikamlós szövő-hajókat lökdös idestova.

Önkénytelenül kérjük, ki alapítá e forgalmat, e tevékenységet, e gazdagságot? Oh, nem koronás királyok, sem hatalmas miniszterek, de nem is parlamentülések; hanem találékony fejek, melyek az egész világ műiparát megfordítani elég erős eszméket szültenek! Egy *Watt* nevű egyszerű greenocki gépész, 1769-ben a gőzgépet könnyen igazgatható dolgozó-géppé változtatta át, a mennyiben a kondenzátort, kettős hengert és a túlfűtésnél kipattanó dugaszt alkalmazta reá. *Whitney* 1793-ban föltalálta a gyapot-tisztító gépet, a mi hazájának — Északamerikának — egy félévben 1500 millió tallért jövedelmezett, mert általa az eddig hasznavehetlen gyapot használhatóvá lön téve. 1769 egy *Hargreaves* nevű ácslegény és *Arkwright* nevű borbély összeállíták a szellemű szerkezetű gőz-szövőgépet, mely azóta annyira finomult, hogy a nyers gyapotnak finom szövetté való átalakításaig mindent elvégez, az embernek — mint mondók, — csak az elszakadt fonalak összekötését s az egész gépezet vezetését hagyván hátra; igen, mert újabb időben a gép saját maga fűti is magát, még pedig rendesebben mint a hogy emberek azt tehetnék; sőt oltógépet is alkalmaznak hozzá, mely a gyuladás lehető kiütését gátolja.

Ezek az iparos ész csudái és ez alapja Anglia szörnyű forgalmának, mely növekedve haladt apránként előre, a mint eszközei tökélyesbültek; mert míg 1818-ban Anglia csak 83 millió font nyers gyapotot fogyasztott el, 1851-ben gyors gőzgépei segítségével már 460 millió fontot változtatott finom szövedékké, s e szám mindig növekszik; s míg Indiáról ezelőtt csak nagy fáradsággal tudtak egy-egy shawlt, vagy mouselin-darabot behozni, a melynek csudájára jártak, most onnan körülbelöl 18 millió fontnyi gyapot-készítmény vándorol át a tengeren.

A gyapot végett a tevékeny angol nemcsak a rest keleti ültetvényest, Brazília és Keletindia birtokosait, Északamerika farmereit és Egyiptom durva parasztjait készíti ez iparnövény szorgalmas tenyésztésére és ápolására, amennyiben európai iparcikkeket nélkülözhetlenné téve, őket műveli; s elcsábitja, emberiesen élni, s a kényelmet és szépet szeretni: hanem európai népeket is ösztönöz, serkent, hogy példáját kövessék s a gyapot feldolgozása által maguknak jólétet szerezzenek; küldi a nyers gyapotot is szerte, s fel a szász Érczhegységek árnyas völgyeig, a Neckar borteremő partjaiig, a köszéngazdag Vesztfáliáig és az Alpok aljáig mindenüvé terjeszti a gyapotot, a mely, a hol csak műkezelése otthonossá válik, mindig nagyobb számú értelmes munkás osztály fenntartójává lesz.

A gyapot története valóságos világtörténet, mert tőle függ a népek jóléte és insége s művelési rendszereinek fokozatai az emberiség művelődésének legbiztosabb mérföld-mutatói.

Levelek a dohányról.

Közli Dr. BARDOCZ LAJOS.

I. A dohány története.

A növényország nem egy könnyen mutathat fel növényt, mely annyi fátumon, oly nevezetes vándorlason ment volna keresztül, mint a dohány, s annyi üldözés után mégis oly sebes léptekkel terjedett volna el a föld kerekéségén, s oly nagy tekintélyt szerzett volna magának, mint e növény. — Európába történt átszarmazása után alig telt el egypár évtized, s már is egyházi és világi fejedelmek esküdt ellenségeivé lettek: de daczára hatalmas ellenségeinek, győzelmi menettel járta be a világ minden részeit, s alig 150 év alatt annyira elterjedett, hogy Lissabontól fogva Pekkingig és Irlandtól fogva a Jóremény fokáig széltében dohányzott és burnótozott agg és fiatal, gazdag és szegény. — Valóban csudálkoznunk kell azon, hogy a dohány ezerféle akadályok daczára ily óriási léptekkel birta magát mindenütt elterjeszteni és meghonosítani akkor, midőn a fejedelmeknek majdnem erőszakos eszközökkel kellett alattvalóikat a burgonya termesztésére szorítaniok. E körülmény annál ritkább és sajtáságosabb, minthogy a dohányzásból és burnótozásból nyert élvezet azon realis haszonnal, melyet más külföldi növények, például a kávé és thea nyujtanak, össze sem hasonlítható.

Midőn Columbus Kristóf 1492-ben Amerika partjaihoz ért, és a szárazra kiszállt, mind őt, mind hajóstársait egy sajtáságos jelenet lepte meg, mely őket méltó csudálkozással töltötte el. E jelenet az volt, hogy a parton pihenő békés indiánok szájukon és orrukon bodor füstöket bocsátottak

ki, vagyis a mi terminológiánk szerint szólva, pipáztak és szivaroztak. Ilyesmiről az európaiaknak még fogalmuk nem volt. Legfelebb csak azt gondolhatták, hogy a szegény vademberek meggyultak. Az indiánok már ekkor nemcsak a dohányzást ismerték és folytatták derekasán, hanem a dohányrágást és burnótozást is nagyban gyakorolták.

Azt könnyen elképzelhetjük, hogy nem himzett tárczából szedték elő e csudálatos emberek a havanna és regalia szivarokat, s nem drágakövekkel kirakott szopókákból eregették a finomdohány izletes füstgomolyait. Hol vették volna a szegény vad népek az ilyen szép és becses dolgokat, midőn rongyot sem birtak elegendőt, melylyel meztelen testöket elfedjék. Ők a természet egyszerű és romlatlan gyermekei valának, és az ő egyszerűségökhöz hasonló volt az ő dohányzási készülék is. Egy pár dohánylevelet összegöngyölgettek, az ekkép alakult és egy kissé megszáritott tekercsre rágyújtottak, s ez idomtalan tekercset mégis nagyobb élvezettel szítták, mint mi a monopoliumok és trafikák ilyen meg amolyan czifra néven nevezett szüleményeit. Ha pipából kivánták a finom növény kellemes füstjét színi, az is hamar elkészült. Nem kivántatott ehez egyéb, mint egy darab agyag vagy fa, melyet ők csakhamar pipává gyurtak vagy faragtak. Bedugtak aztán egy nád- vagy faszárat, és az eszköz a pipázásra készen volt; oly egyszerű, mint ők magok. Az indus papok a jövendő dolgokat ép úgy jósták a dohány füstgomolyaiból, mint a római augurok és görög oraculumok a madarak repüléséből, az áldozatok belsejéből, a felhők járásából s más efféle titokteljes jósforrásokból. — Midőn Columbus ezen ritka szokást a vad népeknél látta, talán nem is álmodott arról, hogy az valaha itt Európában is meg fog honosodni; hogy a dohány egykor a mezeigazdaszat, az ipar és kereskedelem hatalmas tényezőjévé, milliók élelemforrásává, és az államok jelentékeny pénzforrásává fog válni.

Az első dohánynövények Nyugatindiából a tizenhatodik században származtak át Európába, hol nem mindjárt dohányzásra vagy burnótozásra, hanem gyógyszer gyanánt kezdték használtatni. Romana Pano, egy spanyol barát,

kit Columbus második utazása alkalmával magával vitt, és Sz.-Domingóban hagyott, volt az első, ki a dohányról és annak használatáról Európába bővebb ismereteket hozott.

A benszülöttek a dohányt *cohoba*, *cohobba* és *youli* vagy *yoli* néven, a szivarokat pedig, melyeket az összegöngyölt dohánylevelekből készítettek, valamint a pipát is, melyet fából faragtak, agyagból gyurtak, vagy pálmalevelekből készítettek, *tabaco* néven nevezték, honnan a latin *tabacum* vagy *tabacca* és a német *Tabak* elnevezések is származtak. — Vannak ugyan sokan, kik azt hiszik, hogy a dohány érintett nevét vagy *Tabaco* új spanyol tartománytól, vagy *Tabago* szigettől, vagy *Tabasco* mexicói tartománytól nyerte. De inkább hihető, hogy a nevezett sziget és tartományok vették nevüket a dohánytól, melyekben az, mindjárt kezdetben nagy szorgalommal termesztették. Annyi a fiatalabb Columbus tudósításaiból bizonyos, hogy a *Tabaco* elnevezés Amerikában már az európaiak látogatásakor otthonos volt.

Ugy látszik, De las Casas Bertalan előtt, vagyis 1516 előtt, midőn a nevezett pap a négereknek a spanyol gyarmatokban való letelepítése mellett nyilatkozott, egy európai sem dohányzott. A négerek és európai hajósok voltak az első, kik a dohányzást az amerikai benszülöttektől megtanulták, és e foglalkozásban az európaiak tanítói lettek.

Némelyek azt mondják, hogy a dohánymagot Oviedo 1519-ben hozta először Spanyolországba, hol az eleinte mint dísznövény termesztették. Mások meg azt állítják, hogy a legelső dohányt Don Francesco Hernando, II. Fülöp spanyol király udvari orvosa 1558-ban hozta Portugalliába. A két állítás egymással nem ellenkezik; csak az a feltűnő, hogy a portugallok csak 1558-ban honosították meg a dohányt országukban, holott azt a spanyoloktól majdnem 40 évvel előbb megszerezhették volna.

Egyébiránt ne higyjük, hogy az új világ felfedezése okvetlenül szükséges volt arra nézve, hogy mi európaiak a dohányt megismerjük. A mennyei birodalom fiai a dohányt Amerika felfedezése előtt régen termesztették, és opiummal keverve, gyűszűnyi nagyságu pipácskákból kényelmesen füstölgették. Ha China az európaiaktól magát annyira el

nem szigeteli, tőle a dohányt az új világ felfedezése előtt jóval megismerhettük s Európába átültethettük volna. De a mennyei birodalom fősvényfiainak túlféltékenysége okozta, hogy sok nevezetes dolgot, miket ők már régen ismertek és használtak, az európaiaknak újra kellett felfedezniök.

Az indiaiak a dohányt azért is különösen becsülik és szorgalmasan termesztik, mert annak különös gyógyerőt tulajdonítanak. Az európaiak e gyógyerejü tulajdonságot az indusoktól hallván, azt Európába is elterjesztették. A kuru-solás ekkor és mindenféle varázsszerekben való babonás hit még napirenden volt, a szokatlan újságon a tudatlan nép nagyon kapott, a mende-mondát tiszta igazság gyanánt fogadta, és így a dohányt, a csudás erejü növényt, mindenki örömmel üdvözölte. Sőt még tudósok és elismert tekintélyü férfiak sem hiányzottak, kik a nélkül, hogy a dolgot mélyebben megvizsgálták volna, a dohány magasztalását és elhiresztelését magukra vállalták. Nem csudálhatjuk tehát, hogy az új plántából rövid időn valódi varázsserejü szer és csudaszülett lett. A többi közt csak egypár példát hozok fel.

Monardes orvos és a szevillai egyetem tanára a dohányt mint kitünő gyógyerejü füvet kezdette magasztalni. Halljunk néhányat azon betegségek közöl, melyeket a dohány Monardes szerint gyökeresen meggyógyít. Főfájás, gyomorgörccs és csúzbajok ellen a dohány zöld leveleinek meleg borogatása, a nevezett orvos szerint, igen hasznos. A fris levelekből sajtolt nedv a fogfájást megszünteti. A dohány nedve kis mértékben véve, a belférgeket elüzi, levelének lefözete pedig a köhögést megszünteti. A nyílt sebekre a fris levelek igen jó szolgálatot tesznek; mert a vérzést azonnal elállítják és a gyógyulást elősegítik. Kenőcsökben a dohány mindenféle gonosz kiütések, daganatok, gyuladások, sőt szemfájdalom ellen is igen hasznos szer sat. Ezen, és más ezekhez hasonló jó tulajdonságokkal ruházta fel a nevezett orvos ur a dohányt.

Épen ezen kitünő gyógyerő, melyet a dohánynak tulajdonítottak, eszközölte azt, hogy ezen növény Brabantban, Angliában, Franciaországban és másutt is szives fogadtást nyert és mindenütt szorgalmasan termesztett. — Jean

Nicot, ki a lissaboni udvarnál 1559-től 1561-ig mint követ tartózkodott, 1560-ban egy Amerikából visszatérő francia nemestől dohánymagot kapott, ennek egy részét, minthogy ő a ritka növények nagy kedvelője volt, kertjében elhintette a másikat pedig a királynénak, Medicis Katalinnak küldötte Párisba. A királyné a ritkaságot örömmel fogadta, és azon sajtáságos gondolatra jött, hogy az ezen magból termő új növényt saját nevééről nevezze el. A mag ki is kelt, és a dohányt a párisi nép jó ideig „Herbe Catharine“, „Herbe Medicis“, „Herbe de la reine“ néven nevezte. A királyné neve azonban tartós nem maradt, mert az új növény Jean Nicot néven kezdett mindenütt ismeretes lenni, és tőle nyerte *Nicotiana* növénytani nevét is.

A dohány elhíresztelésére nézve Nicot János is igen sokat tett. A mint a kertjében elvetett dohány megnőtt, levelével mindenféle gyógyítási kísérleteket tett, hogy annak gyógyerejét kitanulja. És valóban sikerült is neki egy fiatal ember orráról az ott támadt daganatot eloszlatni, saját szakácsának vágás által okozott sebét, egy nemesember lábán a daganatot meggyógyítani, és egy asszony arczáról az ott támadt foltokat leorvosolni. E szerencsés kísérletek után egész Lissabon tele lett a csudás gyógyerejű növény hírével, és ha valakinek valami baja lett, mindjárt a francia követhz küldött gyógyszerért, vagyis dohánylevelekért.

Ha eddig Nicot János egész Lissabon figyelmét a dohányra irányozta, ugy a következő eset annak csudagyógyerejével nemcsak Párist, de egész Franciaországot telelarmázta.

Élt tudniillik ez időben Párisban egy Ruffe nevű igen vagyonos grófné, kinek hiúságát igen nagyon bántotta az, hogy arczán éktelen foltok keletkeztek. Vagyonának szivesen oda adta volna felét, csakhogy ezen kellemetlen foltoktól megszabaduljon. A leghíresebb orvosokat rendelte magához, ezek minden tudományukat összeszedték, latba vetették, de minden igyekezetök, minden ügyességök mellett sem voltak képesek, a foltokat a grófné arczáról leorvosolni. — Elvégre sem maradt egyéb hátra, mint az ujonnan felfedezett csudanövényhez, a bűvös erővel bíró dohányhoz, folya-

modni. Jean Nicot esetlegesen a grófnének jó ismerőse volt, és a szerencsés lissaboni gyógykísérletek híre a grófné előtt is már ismeretes volt. A grófné Nicot segítségét felkérte, és ez utasítást irt neki a dohánygyógymód használatáról.

Hogy történt, hogy nem, a dohány használata után az éktelen foltok a grófné arczáról eloszlottak. A dohány ez időtől fogva a leghathatósabb gyógyszer szerepét vette magára, a gyógytárakba befészkelte magát, és villámszárnyakon terjedett el a hir egész Francziaországban, sőt azon kívül is, hogy a dohánynál csalhatlanabb gyógyszer alig létezik a világon.

Sőt még mi több, egyszer macrobioticus szer is lett belőle. Cornelius van Bontekou holland orvosról beszélük ugyanis, hogy hiresztelgette volna, hogy a dohány használata mellett, száz évig élél az ember. Mi lehetett ez orvos szándéka a felől uincsenek mindnyájan egy véleményben; sokan odamagyarázzák a dolgot, hogy ő a dohány feldicsérése által annak minél nagyobb elterjedését és meghonosítását kívánta eszközölni. — Castor Durante, római orvos, egy a dohány dicsőítésére irt latin költeménnyel sietett van Bontekou célját előmozdítani.

Mint említők, az újvilágból visszatért utasok és hajósok valának azok, kiktől az európaiak a dohányzást megtanulták. Legelsők voltak a spanyolok. Ők eleinte csudálkozva nézték, hogy eresztik a matrózok szájukon és orrukon ki a füstöt, és nemsokára maguk is akkép cselekedtek, mint amazok. A spanyol népnél a dohányzás lassankint oly általánossá vált, hogy most már hű kísézője az előkelőnek úgy mint a koldusnak, kora reggeltől késő estig, munkaközben úgy, mint henyélés alatt. Még a vámházban sem hagyhatják el a dohányzást, sőt még a nők is kedvelt időöltést találnak benne. A spanyol kegyét semminemű ajándékkal sem lehet inkább megnyerni, mint egy jó szivarral. Még a koldus sem tagadja meg magától ezen élvezetet, s az utczákon elhányt szivardarabkákat szorgalmasan felszedegeti és elfüstöli.

Angolországban a dohányzás 1586-ban kezdett meghonosodni, hol eleinte szintén csak a tengerészek és katonák

kezdették meg, de később már a közép és főrend is nagy tetszéssel fogadta, és még az udvarnál is elterjedett. A 16-ik század vége felé már minden osztálynál oly általános volt, hogy még a nők is szeltében szivaroztak, és még a templomban sem akarták kivenni a szivart a szájukból. Ezen gyors és általános elterjedés eszközlésére legtöbb befolyással volt Sir Walter Raleigh, ki Erzsébet királyné különös kegyében állott és szenvedélyes dohányos volt. Mondják, hogy még kivégeztetése napján is pipával sétálgatott a vesztőhelyre. Ugyan róla beszélik azt is, hogy midőn egyik szolgálója egy alkalommal látná, hogy ura füstöl, őt egy kanna sörrel, mely esetleg kezében volt, nyakon öntötte; azon hiedelemben lévén, hogy ura valahol meggyuladott.

A francziák a dohányzást első kézből tanulták, Nyugatindiában. Jean Bart, a híres tengerész, ki Nyugatindiában huzamosabb ideig tartózkodott, oly szenvedélyes dohányossá lett, hogy pipájától csak akkor vált meg, midőn elaludt. A pipázást még a színházban sem hagyhatta el, és minthogy XIV. Lajosnál nagy kegyben állott, még az udvarnál is dohányozva jelent meg. — Hasonló szerencsével terjedett el a dohány más országokban is.

Eddig tehát a dohány mint varázsszer, mint csudaszülött, mindenütt örömes fogadtatásban részesült, és a vad indusoktól egész az európai trónokig emelte fel magát. Nemsokára azonban bekövetkezett az idő, midőn ördögiszser, pokolszülöttje lett belőle, és poklok fenekére kárhoztatták.

Az élczes Ben Jonson, Shakspeare barátja, a dohányzást egy vigjátékban, mely Londonban 1598-ban adatott elő, nevetségessé tette. A templomban való burnótozást már Erzsébet királyné tiltotta, s a ki ezen tilalmat megszegte, burnót szelenczéjét vesztette el. I. Jakab király a dohányzásnak még nagyobb ellensége volt, mint Erzsébet, és azért minden igyekezettel azon volt, hogy ezen szokást országából egészen kiküszöbölje. Legelőször is tehát, mint erkölcsbíró lépett fel népe előtt a dohányzás ellen, de midőn belátta, hogy atyai intései nem gyümölcsöznek, a dohányra nagy adót vetett, és kemény büntetés alatt megtiltotta, hogy 100 fontnál többet termeszteni senki se merészeljen. Midőn

ezen rendszabályok sem használtak, írói minőségben lépett fel és 1619-ben „Misocapnos“ (dohányzást gyűlölő) czim alatt megjelent munkájában engedelmetlen gyermekeinek atyai komolysággal előadja, hogy mily nem hozzájok illő dolog az, ha a pipázás és dohányrágás által testök legneme-
sebb részeit korommal beszennyezik; és művelt néphez mily méltatlan cselekvény az, ha az amerikai barbár népek szokásait elsajátítja. Az atyai indulatu király a dohányos ember belsejét valószínűleg úgy képzelte, mint mi valamely gözkazán szurtos kéményét. Mily nézetei lehettek neki a dohányról, kitetszik egy rendeletéből, mely a többi közt így szól: „Különben a dohány csak az előkelők által, és mint gyógyszer használtatott; de most az alávaló származásu söpredék nép kezdi azt széltiben használni. Ezáltal az alattvalók egészsége megromlik, a pénz az országból kiszivárog, s a termékeny föld az ily haszontalan dudva által elfoglaltatik.“ Még ezeknél is épületesebbek a király azon atyai intő szavai, melyekkel a Misocapnost bezárja. Azok így hangzanak: „És végre, oh polgárok, ha van bennetek szemérem, hagyjatok fel ez üdvtelen foglalkozással, melyet a szégyen szült, a tudatlanság befogadott, és a balgaság elterjesztett. Hagyjatok fel e szokással, mely az Isten haragját ingerli, az egészséget tönkre teszi, a családi életet megmetelyezi, a népet lealjasítja, és a külnépek előtt megvetendővé teszi. Hagyjatok fel ezen szokással, mely az orrnak oly kellemetlen, az agyra oly kártékony befolyással van, a tüdőt megrontja, és mely, — ha őszintén ki kell mondanom, — a fekete füstfelhők által a pokol gőzéhez tökéletesen hasonlít.“

Az angolok általában véve nagy gyűlöléssel kezdettek a dohány iránt viseltetni, úgy, hogy egy atya fiát az örökségből egyedül azért tagadta ki, mert azt egy alkalommal dohányozva találta.

Bármennyire boszankodott is I. Jakab a dohányra, s bármily erélyességgel igyekezett is azon, hogy e növényt országából kiküszöbölje, büntető prédikációi nem vezették a kívánt eredményhez. A dohányzás a király minden intézkedései ellenére mindinkább általánosabbá lett, s még

a tetteges büntetések sem segítettek a bajon. Sőt az angol nép atyjának még azon boszuságot is meg kellett érnie, hogy fenebb érintett munkáját a dohányzást kedvelő portugalli jezsuiták „Anti-misocapnos“ czim alatt irt munkájokban kigunyolták.

Jakab utódja a dohány ellen kezdett eszélytelen harczot nem folytatta tovább; sőt az emberek dohányzási szenvedélyét az állami pénzügy javítására fordította azáltal, hogy a dohány egyedáruságot behozta, és abból igen jó hasznot huzott.

A világi fejedelmek példáját követve, az egyházi szószékek is a dohány ellen zudultak fel, és az ellen fordította hatalmát maga az egyház feje is.

VIII. Orbán pápa 1624-ben a dohányzást és burnótozást egyházi átok büntetése alatt megtiltotta, és az egyházsolgák a keresztyénség minden templomaiban felhatalmaztattak arra, hogy azoktól, kik a templomban burnótszelenczével jelennek meg, azt elszedhessék. Ezen tilalom egész XII. Incze pápáig (1691—1700) állott fenn, ki a dohányzást az egyházi átok alól felszabadította, s a büntetést csak azokra szorította, kik Szent Péter templomában burnótoznak. Végre XIII. Benedek, a burnótozás igen hü kedvelője, ezen büntetést is megszüntette.

Hogy fogalmunk legyen azon hangulatról, melyen Németországban az egyházi szószékek a dohány ellen felléptek, csak egy pár példát hozok fel. Hoffmann Gáspár quedlinburgi lelkész, a dohányt egy lelket megrontó lénynek és a pokolbeli sátán közvetlen művének nevezte. Egy bázeli lelkész ezeket hangoztatá a szószékről: „Ha szájakat (Mäuler) látok, melyek füstöt bocsátanak ki, úgy tetszik nekem, mintha csupa pokolbeli kéményeket látnék.“ Skrivér Keresztély, buzgó theologus és a „Lelkikincs“ szerkesztője így ír: „Nézze és hallgassa meg az ember, mi történik ünnepek és vasárnapokon a csapszékekben a kancsó mellett. Az emberek teleiszszák magukat, és hogy még többet ihassanak (mehr saufen können), torkukból kéményt csinálnak és az ördögnek füstölő szert gyujtanak.“

Mind ezen és más ezekhez hasonló prédikációk ép oly

kevéssé segítettek a dolgon, mint a világi fejedelmek büntetései.

A dohány Erdélyben is rossz fogadtatásra talált, hol annak ültetése egy 1689-ben kiadott rendelet által jószágvesztés büntetése alatt, a dohányzás pedig 2 – 300 forint bírság alatt eltiltatott.

Legnagyobb szenvedélyvel engedték át magokat a dohányzásnak a törökök, kiknél a legszigorúbb büntetések sem voltak képesek azt megszüntetni. Hogy Törökországban a dohányzásra szabott büntetések oly túlszigorúak voltak, leginkább onnan magyarázható, hogy Konstantinápolyban gyakran ütött ki a tüzvész, s néha egész városrészeket elhamvasztott. Az ily szerencsétlenséget aztán rendszeren a dohányzók kontójára rótták, akár voltak hibások ezek, akár nem. A ki dohányozva találtatott, az mint nyilvános gonosztevő, a nép gúnyának tétetett ki, gyakran pedig fejével laktolt. IV. Amurat egy szegény embert Konstantinápoly egyik utcáján dohányozva találván, e miatti haragjában a szegénynek orrát átfuratta, azon a pipaszárat átszuratta, és így egy számarra felültetvén, a város utcáin körülhordoztatta. 1633-ban pusztító tüzvész ütött ki, mely a város nagy részét elhamvasztotta. Erre IV. Amurat, midőn hírül vette, hogy a tüzvész dohányzás által támadt, oly dühös lett, hogy büntetéseiben határt nem ismert. A kegyetlen zultán hóhérok kíséretében éjjeli őrjáratokat tett, az utcákat és kávéházakat összejárta, s ha valakit dohányozva talált, az rögtön a halál fia lett. Majd minden reggel lehetett lefejezett hullákat látni az utcákon, melyek az éjjeli büntető törvényszék szomorú emlékeül szolgáltak. I. Ibrahim a dohányzókat hasonló szigorral üldözte. Mondják, hogy százakra sőt ezrekre rugott azon szerencsétlenek száma, kik alatta ezen kedvtöltés áldozataivá lettek. — IV. Muhamed a dohányzás elleni tilalmat visszavette, és e szokás ez időtől fogva minden rendűek között oly nagyon elterjedt, hogy most törököt pipa nélkül nem is képzelünk. A törököknél a dohányzás még a nők között is nagyon el van terjedve.

Abbas sakk, Persia fejedelme, a dohányzásnak szintén nagy ellensége volt. A ki alatta dohányozni mert, annak

orrát és ajkait vágatta le, sőt egy kereskedőt, ki táborába dohányt szállított, portékájával együtt megégettetett. Egy csipős anekdotát beszélnek róla, mely eléggé mutatja, mikép igyekezett ő a dohányzást nevetségessé tenni. Midőn egy ünnepélyes alkalommal az ország főbjeit magához hivatta, pipákat töltetett meg lóganajjal, és azokat a vendégek közt kiosztotta. Miután ezek rendre rágyujtottak volna, kérdé őket a sakk: „hogyan tetszik a dohány? mert én azt hama-dámi vezéremtől kaptam ajándékba, ki nekem azt mondta, hogy ez legjobb dohány a világon.“ Erre mindenik azt felelte: „Uram, e dohány kitünő; ennél jobb nem is létezhe-tik.“ A sakk végre egy tábornokhoz fordult, ki a többi közt legnagyobb tiszteletben részesült: „Mondd meg nekem őszin-tén és igazán, hogy tetszik ezen dohány?“ „Uram, felelé a kérdezett, szent fejedre esküszöm, hogy e dohány a legszebb virág illatjával bír.“ Erre a sakk mindnyájokra gúnyos mosolyt vetve mondá: „átkozott a dohány, mely a lóganaj-tól különbözik!“ — A sakk hatalma és ellenszenve azonban a dohány elterjedését meg nem akadályozhatá, s a persák rövid időn a legszenvedélyesebb dohányzók közé tartoztak, és a gyűlölt dohány a nők háremében is nélkülözhetlen czikké vált.

Oroszországban a dohányzást Feodorovics Mihály czár a patriárka tanácsára tiltotta meg. Büntetése eleinte fővesztés volt, de nemsokára az orrvesztés, a Szibériába való szám-üzés és a kancsuka büntetés lépett helyébe. Mi lehetett oka annak, hogy a patriárka a czárt ezen tilalomra rávette, nin-csen egészen tisztába hozva. Sokan azt állítják, hogy a fő-pap a dohányzást azért nem szenvedhette, mert a dohány-zók a templomot, melyet a görög papok mindenféle illatsze-rekkel szoktak kifüstölni, dohányszaggal töltötték el; mások meg azt mondják, hogy a főpap a dohányzást azért nem szí-velhette, mert azt véteknek tartotta, minthogy a szent írás-ban az áll, hogy „a mi a szájból kijő, az vétek.“

A szigorú tilalom nem lehetett tartós; mert azt a meg-változott idők czélszerűtlenné tették. Nagy Péter czár igen szívesen vette, hogy a londoni kereskedők 150,000 forint ajándékot adtak neki azért, ha megengedi, hogy a dohányt

országába bevihessék. A csár tehát ennek következtében elődjei tilalmát megszüntette, és így a dohányzás Oroszországban is nagy elterjedést nyert.

A dohányellenes törvény, mely áthágóit pénzbüntetéssel, pellengerrel és fogsággal büntette, a dohányzást a bűnök közé sorozta, és pedig a házasságtöréssel egy osztályba. Oroszország a dohányzók elítélésére és megbüntetésére egy különös törvényszéket (Chambre du Tabac) állított fel. E példát Sveicz némely kantonjai követték. Bernben az első ilyen törvényszék 1661-ben állítottatott fel, és csak a múlt század közepén szűnt meg. A dohánytilalom szigorú rendszere alatt mindenki arra köteleztetett, hogy a növény áthágóit a hatóságnál feladja. A vendéglősök, kik vendégeiknek a dohányzást megengedték, vagy azokat fel nem jelentették, a törvényszék elé idéztettek és megbüntették. — Némely országokban az is megtörtént, hogy a papok a dohányzókat, ha azoknak a szószékről elhangoztatott prédikációk nem használtak, a consistoriumnak jelentették fel. Mily épületesek lehettek ezen feladások, tanusítja a következő egypár példa.

A salzburgi lelkész 1662-diki feljelentésében ez áll : „Ledermann egy részeges (Säufer) tékozló ember, és egészen a dohányivásnak (—dohányzás) adta magát. Midőn a húsvét szent ünnepén az úr asztalához jött, a lelkészt annyira elbűdösítette, hogy alig lehetett mellette megmaradni.“ „Kopp János rendetlen életű ember, dohányt iszik (sauf Tabak) és feleségét veri.“ Öt évvel később következő jelentést teszen : „Midőn a parasztok a kis templomban a lelkész előtt ülnek és lélekzetet vesznek, a lelkészt oly bűdösség lepi el, hogy azt gondolná az ember, hogy meg kell szöknie. Egy 1669-diki jelentésében pedig így szól : „Herrnmüller feleségével rosszul él, mindig dohányt iszik, és midőn a templomban ül, és dohányt nem ihatik, azt mégis szájában tartja“ s hogy a mondat annál szebb legyen, a lelkész ur a száját „Maul“ szóval fejezi ki. — Sittenwaldi Philander, ki a 18. század elején Nürnbergben lelkész volt, így ír : „Midőn néhány embert dohányozva láték, szóla az úr hozzám méltatlanhoz : emberfia! látod a pusztulás szörnyetegét, mely az

ember szívébe rejtezett, és magát bálványoztatja, a kárhozatos dohányzás és burnótozás képében, melyre az embereket az ördög csalárdsága birta, kik ezen büdös dohányistent különbség nélkül tisztelik és imádják. Jegyezzétek meg magatoknak, ti dohányzók, hogy az ördögtől mindnyájan megvagytok csalva. Mert lássátok, valamint azok, kik mindenféle ételeket összezabálnak (fressen), és attól meghiznak, tanujelét adják annak, hogy hasukat tekintik istenöknek: úgy ti is ezen dudva használata által a tűz szeszét magatokba szíjátok és a füstöt kárhózatotok jeléül szátokon megint kibocsátjátok.“

Mint minden fonákság a világon, úgy a dohány üldözése sem tarthatott igen soká, habár ma is vannak egyesek, kik ellenséges indulattal viseltetnek iránta. A fejedelmek lassankint belátták, hogy a dohánytilalom által annak természetőin és a fogyasztó közönségen nagy igazságtalanságot követtek el, de főleg belátták azt is, hogy épen azon czikk, melyet ők oly nagyon tiltottak, az állam jövedelme és a nemzeti gazdaság egyik nevezetes forrását képezi. Siettek tehát a dohány ügyét a békókból felszabadítani. Most a termesztéshez mindenki hozzá kezdett látni, és a verseny nagyszerű dohánygyárakat hozott létre, melyekben tömémentelen bel- és külföldi természetmenny dolgoztatik fel.

Az első dohány megismertetése óta alig telt el 150 év, s már a dohányzás és burnótozás az egész ismert világon oly általánossá lett, hogy azt gazdag és szegény, főrendű és földmivelő mindenütt egyaránt ismerte és folytatta. De nemcsak az ismert világrészek voltak azok, melyek a dohányt meghonosították, hanem elterjedt az a szigeteken is, hová csak az európaiak jutottak. Midőn Kook a déli tenger szigeteit meglátogatta, a benszülöttek még akkor se dohányt se pipát nem ismertek. De ma talán egy sziget sincs az egész déli tengeren, melyen a dohányzás ismeretlen volna. Így például Kotzebue Otto déltengeri felfedezési utazásáról irt munkájában beszéli: „A Sandwich szigeti király feleségeinek fő foglalkozása dohányzásból, fésülködésből, evésből és abból áll, hogy magokról a legyeket elhajtsák. Csak Teamea királyné nem dohányzik, de különben e szokás a

Sandwich szigeteken oly nagyon el van terjedve, hogy a gyermekek hamarabb tanulnak dohányozni, mint járni. A felnőttek oly szenvedélyesen dohányoznak, hogy gyakran kábultan rognak össze.

A dohány elterjesztésében legnagyobb résztvettek az angolok, kik azt kiterjedt kereskedelmi összeköttetésöknél fogva mindenhová bevitték, a hol nyereségre kilátásuk volt. Svédországban a dohányzás a 16-dik század vége felé már egész Laplandig feljutott, és itt oly nagy tetszéssel fogadtattott, hogy a smalandi parasztok halottjaik szájába pipát, oldalai mellé pedig dohányos zacskót és tüzszerszámot raktak, és így tették őket az örök nyugalomra.

Az Afrika nyugati partjain lakó néger népek a dohányzással a 15-dik században ismerkedtek meg, melyet a rabszolga-kereskedést üzö spanyol és portugál hajósoktól tanultak el. A dohány az egész tengerparton és Afrika beljebb eső vidékein is, hová azt a karavánok elterjesztették, oly kedvelt és nélkülözhetlen czikké vált, hogy a négerék érte mindenöket odaadják, és inkább éheznek, semhogy a dohányzást nélkülözzék. Legszenvédélyesebb dohányzóknak a hottentotokat mondják, kik dohányért feleségöket is áruba bocsátják, és ha ahhoz egyáltalában nem juthatnak, pipájokat elefánt gajjal töltik meg.

II. A dohány mint méreg, és annak vegyi részei.

Az ember azon iparkodásában, midön természeti kívánságait és szükségait kielégítene törekszik, fokonkint emelkedik felebb és felebb. Mindenekelőtt a közvetlen életszükségekről gondoskodik: Mindenütt a hus és kenyér azon eszközök, írja Johnston „az élet vegytana“ czimü érdekes művében, melyek által ezen czélt eléri. A legsürgösebb élelmi szükségek kielégítése után a jólétet igyekszik megszerezni és gyarapítani és a gondot és kellemetlen gondolatokat elüzni. A mely szereket evégre alkalmasoknak talált, azok a forráson átment italok. A vad és polgárisult népek, a jelenben ugy mint a multban, közel ugy mint távol, mindnyájan birnak azon közös ösztönnel, melynélfogva a forrott italokat készíteni tudják, s azok élvezete által kedvet szereznek maguknak.

És legyen bár azon szer, mely e célra használtatik, pálma vagy aloë, czukornád vagy méz, szőlő-, alma- vagy körtemust, a malátává készített gabona szesze, vagy a tatár kanczatej, forrás által mindeniknél ugyanazon anyag származik, tudniillik az *alkohol*, a mámorozó italok leglényegesebb alkatrésze.

Végre a testi és szellemi jólét emelésének és az élvezetek szaporításának kívánsága a *narkotikus anyagok* használatára vezette az embert. Középamerika lakosai jóval azelőtt hogy Kolumbus megszületett, vagy Walther Raleigh gyarmatosai a dohányt Erzsébet királyné udvarába bevitték, már dohányleveleket göngyöltek össze és annak gondüző füstje között álmodozták át az életet. A kokalevelet, mely a perui öszvérhajtóknál még ma is vigaszt és enyhülést nyújt, az indiai bennszülöttek, ugyanazon hegyek között, emlékezetet túlhaladó idők óta rágják. A mákony, kender és arékadió használata a keletázsiaiabelieknél a legsötétebb előkorig terjed vissza. Valószínűleg ép ily régi a borsnövény használata is a déli szigetek lakosainál, és a maszlagos redősiromé az Andes és Himalaya hegyek között; míg Déleurópában a komló, hasis, mocsári rozsdabura s más narkotikus szerek használata hasonlóképen már ősrégi idők óta divatban volt.

Ámbár a részegítő alkatrész minden forrott italnál ugyanaz, csudálatosképen minden narkotikus szer sajátlagos működő anyaggal bír. A forrott italok tehát, bármily módon legyenek is készítve, meglehetősen ugyanazon hatást gyakorolják az emberi testre, holott minden narkotikumnak sajátos működése van.

Az első helyet minden narkotikus szer között a dohány foglalja el. A dohány a narkotikus szerek között az, mi a tápnövények között a burgonya, nemcsak termesztésének kiterjedésére, hanem egyszersmind azon érzéketlenségre nézve is, melyet a hőmérsék változása, a hely fekvése és az égály iránt tanusít. Lássuk tehát a dohány vegytani részeit, és a narkotikum működését az állati testre.

Kísérletek a dohány alkatrészeinek kikutatására már a mult században történtek, de ezek, a vegytan akkori álláspontjánál fogva, a kérdés megoldására elégtelenek voltak. A

jelen század elején Vauquelin és Hermbstädt a megkezdett vizsgálatokat tovább folytatták; de a dolgot napfényre deríteni ők sem valának képesek.

Végre a heidelbergi egyetem orvosi kara pályakérdést tűzött ki a fontos feladat megoldására, s azt Pötselt és Reimann 1828-ban kellőleg meg is oldották.

A dohánynál tett vizsgálatokból eredményként következők tűntek ki. A vegyi anyagok, melyek a dohány használatánál a narkotikus működést előidézik, következők:

1-ör Egy szédülést és hányást okozó *illó olaj*, mely a dohányban csak $\frac{1}{38}$ 0/0 mennyiségben található, mely tehát egy fontban csak két szemert tesz.

2-or Bizonyos illó alkaloid, a borzasztó *nikotin*, melyből egyetlen csepp elegendő arra, hogy egy kutyát megöljön; melynek gőze oly roppant hatással bír, hogy alig vehet lélekzetet az ember azon szobában, melyben csak egyetlen csepp nikotin gőzzé változtatott. E nagy erejű mérge a dohánylevélben 2—8 0/0 mennyiségben található, úgy, hogy fél lat dohány elszívásánál eshetőleg 2—8 szemert szívunk a legfinomabb méregből szánkba.

3-or Bizonyos, még kevésbé ismert *kozmas-olaj*, mely hatására nézve a kéksavhoz jár közel.

Hogy a dohányzás ismeretes hatása előidéztessék, e három anyagnak kell egyesülni. Természetes azonban az is, hogy a pipa alakja és szerkezete e három anyag egyesülését nagy mértékben módosíthatja. Így például a török és indiai pipák, melyeknél a lassan égő dohányfüstje vizen vezetetik keresztül, a mérges gőzök nagy részét visszatartják, úgy, hogy a füst tetemesen szelidítve jut a dohányzó szájába. Hasonló történik a német pipáknál, melyek alsó része az olajok és más égésokozta származékok gorombább részeit összegyűjtik; valamint a kis orosz pipa hoszuszára is hasonló működéssel bír. A nálunk divatos közönséges pipák, főleg ha már használva voltak, már kevésbé tartják a dohány ártalmas alkotórészeit vissza, a szivarozásnál pedig, főleg ha a szivar szópóka nélkül és végig kiszivatik, majd minden égés-okozta származék a dohányzó szájába jut.

A dohányrágók és burnótozók természetesen nem érzik

a mérges kozmás olaj hatását, mely csak a dohány elégsé-
nél képződik, és rájuk ennél fogva csak a természetes illó olaj
és a nikotin hatnak.

De a burnót-készítésnél a kétszeres erjesztés és a mes-
terséges szárítás által a két utolsó alkatrész is legnagyobb
részt kihajtatik a dohányból vagy szétbontatik, úgy, hogy a
burnót, főleg a száraz, működő alkatrészekben sokkal sze-
gényebb, mint a természetes dohánylevél; és még maga a
rapé is, mely az 5—6% nikotint tartalmazó legerősebb euró-
pai virginiai dohányból készítették, csak 2% nikotint foglal
magában.

A vegytan arra tanít minket, hogy a természetes illó
olaj a zöld dohánylevelekben hiányzik, s hogy az csak a szá-
radás által képződik. Innen magyarázható meg, honnan van
az, hogy a szárítási műtét a dohány zamatára és erejére be-
folyással bír. — A vegytan tanítja továbbá, hogy a mérges
nikotin jó minőségű havannadohányban a legkisebb, a virginiai
és francia dohányban ellenben legnagyobb mennyiségben fog-
laltatik. Innen magyarázható azon előszeretet, melylyel a
szivarozók (kik minden égésokoza származékot beszívnek) a
havannaszivarok iránt viseltetnek. — A vegytan tanítja végre,
hogy a dohány mindkét mérges alkatrésze illó, s ennél fogva
a szabad levegőben lassanként elröpül, elillan. Innen magya-
rázható meg, miért van az, hogy a dohánylevelek és szivarok,
ha sokáig állnak, jóságban nyernek, és ép úgy mint a jó bor,
az állás által értékökben növekednek.

A dohánymérget kétféle módon lehet előállítani: száraz
és nedves lepárolás (destillatio) által. Az előbbeni módon
nyert mérgeg *empyreumatikus dohányolajnak*, a nedves lepá-
rolás által nyert pedig *nikotinnak* neveztetik. A nikotin már
magában véve is a legborzasztóbb mérgek egyike, de az em-
pyreumatikus dohányolaj még annál is veszedelmesebb.

A nikotin, tiszta állapotában, meglehetősen folyékony,
erős szagu, éles ízű, vitztiszta folyadék, mely a levegőn állva
sárga színt nyer. E növénymérge a leghathatósabb változá-
sokat idézi elő az állati testben. *Igen kis adagban* bevéve, a
kipárolgás rendes folyamát azonnal megháborítja, az izmokat
lázás mozgásba hozza, görcsös jeleneteket, hányást és hasme-

nést idéz elő. *Ha valamivel nagyobb mértékben adatik be,* egypár másodperc alatt oly erős szédülést okoz, hogy az állatok összerogynak alatta. Ezt borzasztó görcsös mozgások követik, ezek után egy két perc múlva általános ellankadás következik be, és ezen állapotot egykét perc múlva a halál váltja fel.

A dohányméreg egyiránt nyilvánítja hatását, akár folyadék- akár poralakban vezettség az állati testbe; reá nézve mindegy, akár a gyomorba jusson, akár valamely sebbe, a véredényrendszerbe, a száj nyílásába, vagy a végbélbe fecskendeztessék be: mert az az állatoknál úgy, mint az embernél, halált idéz elő. Az idő, mely alatt a halál bekövetkezik, természetesen az állat nagyságától és erejétől, továbbá a méreg tisztaságától és mennyiségétől függ. Az említett következmények az empyreumaticus dohányolaj alkalmazásánál még hamarabb beállanak mint a nikotinéval. Némely állatoknál a halál már azon pillanatban bekövetkezik, melyben a nyelv ezen olajjal megnedvesítettik; de leggyorsabban bekövetkezik akkor, ha a méreg a véredényrendszerbe befecskendeztetik.

Ha a nikotin egyáltalában tiszta és minden vízrészecskétől ment, úgy annak működései valóban borzasztók és gyorsaságra gyakran még a kéksavat is felülmúlják. Így például Posselt és Reiman tapasztalták, hogy egy tengeri nyulnál csak egy negyed csepp gyors halált idézett elő. A kutyákat $\frac{1}{2}$ —2 csep 1—3 perc alatt megölte. Egy erős galamb azon pillanatban elveszett, melyben egy csepp méreg a csőrébe tétett, a kisebb madarakat pedig szaga is megölte. A nikotin által megölt állatok bonczolásánál a méreg szagát észre lehet venni, valamint a megmérgezett ember vagy állat leheletéből is kiérezhető.

Mondják, hogy a hottentottok nikotinnal ölik meg a kigyókat, melyek nyelvére elég csak egy cseppet cseppenteni, hogy attól az állat elveszzen. A méreg hatása oly pillanatnyi, hogy az állatból mint villámütés, oly gyorsan oltja ki az életet.

Látható ezekből, hogy mind a nikotin, mind az empyreumatikus dohányolaj, nagyon veszélyes fegyverek a gonosz-

tevők kezében. És mégis az ezek által véghezvitt mérgezések a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak.

Ennek oka könnyen megmagyarázható. Először is a veszélyes méreg nem oly könnyen hozzáférhető, előállítása pedig tetemes foku ismereteket igényel. De másodsor a méreg alkalmazását az íz és szag nagyon megnehezíti. Még az öngyilkosoknál sincs nagy okunk a nikotin használatától tartanunk, minthogy az ilyenmü halál roppant fájdalmakkal van összekötve. A kinek ily esetben rendelkezésére áll a nikotin, az a kéksavhoz is hozzáférhet, és ezt fogja amaz elébe tenni, minthogy a kéksav a halált kevesebb kínzás között idézi elő, mint a nikotin. Mig azon hit uralkodott, hogy a tudomány a növényalkaloidák (hová a nikotin is tartozik) által eszközölt mérgezést nem képes napvilágra deríteni, addig a gonosztevőt az inger könnyen e veszélyes fegyverek használatára csábíthatta. De már ezen csábísem létezik többé, mert már az első egyén, ki a tudomány gyengeségében bizva, bün elkövetésére engedte magát vezetetni, maga is csufosan megcsalkozott. Bocarmé gróf volt ezen férfiú, ki különös szorgalommal tanulmányozta a vegytant a végre, hogy a nikotin előállítását megtanulja. Bocarmé esete tanít minket arra is, mily nehéz ezen mérget az áldozatra kiszemeltnek beadni. A szerencsétlen áldozatnak erőszakosan kelle azt szájába tölteni. A bünös férfiú azonban nemsokára borzasztóan megcsalkozott, mert Stass brüsszeli tanár, egy addig nem igen ismert vegyész, nemcsak a szerencsétlenül kimult Fougnes nyelvéből és gyomrából, hanem még az ebédlő pallójából is előallította a nikotint, melylyel a szerencsétlen Fougnes kivégeztetett; noha a palló melegvizzel és szappannal a leggondosabban fel volt mosva, hogy a bünténynek még csak gyanujele is eltávolíttassék.

A Bocarmé-féle eseten kívül még csak egy mérgezés ismeretes, mely hasonlóképen nikotin által történt. Egy 15 éves fiú Regensburgban a dohánygyárban egy gyermekes fogadás következtében azon léből ivott egy pálinkás pohárral, melyben nyolcz napon át rágó-dohány ázott, és egy óra mulva kimult a világból. Lehmann gyógyszerész a megmérgezett fiú gyomrából a nikotint ez esetben is előallította. A dohánylé

oly gazdag volt nikotin-tartalommal, hogy 10 drachmából egy scrupulus nikotint állítottak elő, vagyis valamivel többet mint az egész tömegnek egy harminczadrészét.

Nikotin minden dohányban taláztatik ugyan, de különböző mennyiségben. Henry és Boutron szerint :

a marylandi dohány	0. 53 ⁰ / ₁₀₀	nikotint,
a Lot departamentbéli	0. 65 ⁰ / ₁₀₀	„
a Garonne departamentbéli	0. 82 ⁰ / ₁₀₀	„
a cubai	0. 86 ⁰ / ₁₀₀	„
a virginiai	1. 00 ⁰ / ₁₀₀	„
az Ile és Vilaine departamentbéli	1. 12 ⁰ / ₁₀₀	„
a du Nord	1. 13 ⁰ / ₁₀₀	tartalmaz.

Schössling szerint azonban a nikotintartalom sokkal temesebb, ő ugyanis :

a havannai dohányban	2. 00 ⁰ / ₁₀₀	nikotint
a marylandiban	2. 29 ⁰ / ₁₀₀	„
az elszaziban	3. 21 ⁰ / ₁₀₀	„
a Bas du Calais departamentiben	4. 94 ⁰ / ₁₀₀	„
a kentuckyben	6. 09 ⁰ / ₁₀₀	„
az Ile és Vilaine departamentiben	6. 29 ⁰ / ₁₀₀	„
a du Nord departamentiben	6. 58 ⁰ / ₁₀₀	„
a virginiaiban	6. 87 ⁰ / ₁₀₀	„
a Lot és Garonne departamentiben	7. 34 ⁰ / ₁₀₀	„
a Lot departamentiben	7. 96 ⁰ / ₁₀₀	talált.

Valamint a bor jósága nem egyáltalában és egyedül az alkohol tartalomtól függ, ugy a dohány jóságát sem a nikotintartalom határozza meg.

A föld, melyen a dohány terem, annak nikotintartalmára nagy befolyással van. Igy például azon dohány, mely kövér vagy jól megtrágyázott földben termett, sokkal több nikotint tartalmaz, mint az, mely sovány földben nőtt. Ismeretes továbbá az is, hogy a kitünő cubai, új granadai dohány és más efféle, nem trágyázott földben természetlik.

A dohány ereje tagadhatlanul a nikotintartalomtól függ, de evvel annak jósága nem ugyanazonos; mert épen a szaglásra és izlésre legkedvesebb és leggyengédebb dohányfajok azok, melyek kevés nikotint foglalnak magukban.

A többi alkatrészek között mégcsak a légenyirtalmu a

tojásfehér- és pép-féle részek méltók említésre, minthogy ezek a dohányzásnál a kellemetlen szagot okozzák. Ezeken kívül még *légeny nélküli* részek is találtak a dohányban, mint *mézga, gyanta* s több efféle, és különösen két szerves sav, mint *alma- és citromsav*.

A dohánylevelek elégés után bő mennyiségű *hamut* hagynak hátra. Ez a magyar fajknál 19—27°/_o-tet teszen, hét megvizsgált havannafajnál pedig csak 16—19°/_o-re rugott. Ebből Casasaca azon következtetést vonja: hogy minél finomabb a dohány, annál kevesebb hamuja van.

A jelentékeny hamutartalom, melyet a dohánylevelekben találunk, nem épen örvendetes körülmény. Tudjuk, hogy mindazon ásványanyagok, melyek valamely növény hamvában találtak, a földből vétetnek ki, melyen a növény termett; és hogy némelyek ezen hamualkatrészek között, melyek nélkül a növény meg nem élhet, a termő szántóföldben csak *csékély mennyiségben* találtak. Ez különösen a *kálira* nézve áll. És a dohányhamu épen ebben meglehetősen gazdag. A dohány már magában véve is sokkal több ásványos alkatrészt huz ki a földből, mint bármelyik a többi közönséges növények között.

A buza például magban csak	1.65—2.46 ^o / _o	hamut,
szalmában körülbelől	5 ^o / _o	„
a rozs, magban	1.9—2.65 ^o / _o	„
szalmában	5.91—7.20 ^o / _o	„
a zab, magban	2.62—3.95 ^o / _o	„
szalmában	4.95—5.20 ^o / _o	„
az árpa, magban	2.07—2.65 ^o / _o	„
szalmában	3.09—6.80 ^o / _o	„
a tengeri, magban	1.51—2.50 ^o / _o	„
szalmában	5.49—6.50 ^o / _o	tartalmaz.

Kálira vonatkozólag még kedvezőtlenebbek ezen arányok, mert 100 font dohánylevél ép annyi kalit szí ki a földből, mint 600—1150 font buzaszem, 850 font buzaszalma, 1120 font rozsszem, 360—400 font rozsszalma, 800—1645 font zabszem, 435—625 font zabszalma, 555—1095 font árpaszem, 570—985 font árpaszalma, 1150 font tengeriszem, 250 font tengeri szalma.

Ezen számokból eléggé lehet látni, hogy a dohánytermesztés a szántóföld erejét sokkal inkább kimeríti, mint bármely más gazdasági művelési ág. Erre vonatkozólag a tapasztalás a legmeggyőzőbb bizonyítékokat szolgáltatja, mert az északamerikai Egyesült államokban az egész Atlanti tengerparton fekvő nagy kiterjedésű földek a dohányültetés által annyira ki vannak szivattyuzva, hogy most pusztán és elhagyottan hevernek.

A gazdag hamutartalom azt is megmagyarázza, miért kíván a dohányültetés oly ren(kívüli erős trágyázást. És ez fő oka annak, hogy a dohánytermelés némely vidékeken oly nagy hanyatlásnak indult. Először is a dohánytermesztéshez szükséges trágyamennyiséget nagyon nehéz előteremteni, és azután is a trágyázás azon alakja, mely szokásban van, s melylyel a dohánynövény tenyészéséhez szükséges ásványi részeket a szántóföldbe bekebelezzük, e kereskedelmi növény jószágára hátrányos befolyást gyakorol és ezáltal a művelést kevésbé jövedelmessé teszi. Természetesen másként volna a dolog, ha a földbe csak magukat a sókat rakhatnók bele, de ennek kivitele a mostani viszonyok között nagyon sokba kerülne.

III. A dohányzás, annak létrészei, és hatása az emberi szervezetre.

Minden dohányzó tudja, hogy nem mindegy, a dohányt pipából szija-e ki, vagy szivaralakban. E különbség onnan származik, hogy a dohány átváltozása a különböző alakú *száraz lepárolás* (destillatio) által különböző módosítások között történik. Annyi mindkét alakú dohányzásnál áll, hogy a dohányzó a vegyi működés származókéának (productum) legalább egy részét a füsttel együtt beszívja. Miben álljon a tulajdonképi dohányzás és szivarozás között a különbség, mindjárt alább következik.

A dohányfüstöt különböző vegyészkek vizsgálták meg, mint például Zeise Kopenhágában és Malapert Poitiersben. Az eredmény, melyhez ezen vizsgálat után jutottak, oly érdekes, hogy nem hagyhatjuk érintetlenül.

A nevezett tudósok, hogy a vizsgálatot megtehessék, a

pipához vagy helyesebben szólva, a pipázó készüléthez hasonló mechanizmust szerkesztettek. Ezen mechanizmus következő. A dohány egy tégelybe tétetik, mely ép úgy, mint a pipa, alsó felén ki van furva. A tégely alsó nyílásából egy cső egy üres üveg fenekére megy. Ebből egy másik cső egy második üres üvegbe és ebből egy harmadik cső egy harmadik üvegbe vezet, melyben kis mennyiségű ritkított kénsav foglaltatik. A harmadik üvegből egy negyedik cső egy víztartóba vezet, melynek alsó részén a víz kibocsátására egy kakas van alkalmazva. Mind a pipa gyanánt szolgáló tégelynél, mind az üvegeknél a megkívántatóság az, hogy a csők jól zárólag paradugacson vezetessenek keresztül, a legutolsó üveg vagy edény pedig tele legyen vízzel töltve. Ha már most a készülék rendben van, a tégelyben levő dohány meggyújtatik s a víztartó kakasa kinyitattik. A víz kifolyása szívó működést idéz elő, épen olyant, mint midőn mi a szivarból vagy pipaszárból a füstöt szánkba szívjuk, és a dohány vigan ég a tégelyben, míg benne tart. Ezen egyszerű physikai jelenetet sokan érteni fogják olvasóim között, de lesznek olyanok is, kik nem foghatják fel. A víz a tartóból saját nehézségénél fogva kifolyik, és felül üres tért hagy. Minthogy azonban a természetben teljesen üres tér nem létezhetik, a külső levegő, mely az égő dohányra nehezedik, ebből a füstöt, az üvegeken és csőkön keresztül (mintha ezek csak pipaszárat képeznének) a víztartóba nyomja s ebben a víz kifolyása által támadt üres tért rögtön kitölti. A készülék tehát egy dohányzó automatához hasonlít.

Az első üvegben egy barnás folyadék rakodik le, mely vízből, kátrányból (Theer), kozmás olajból, szénsavas légnegből (Ammoniak), és nagy mennyiségű nikotinból áll, mi az elhasznált dohánynak $8\frac{1}{2}\%$ -jét képezi. A második üvegben a kozmás anyagokból csak kis mennyiség gyűl össze. A harmadik üvegben a gőznek (már nem dohányfüst) a savas vizen kellvén keresztül mennie, a vízhez hasonlóképen nikotint rak le, de már nem oly nagy mennyiségben, mint az első üvegben ($0.3—0.35\%$). Ezenkívül a legutolsó edény még gőzt foglal magában, mely kellemetlen szaggal bír, de a dohányfüsthez egyáltalában nem hasonlít.

Zeise az említetteken kívül még következő anyagokat talált a dohányfüstben. *Paraffint*, mi újabb időben mint világító szer nagy használatban van és a barna kőszénből és más anyagokból nagyban állítatik elő. *Eczetsavat*, mely a növényanyagoknak száraz lepárolásánál mindig elő szokott állani, és mi nagyon különös, meglehetősen nagymennyiségű *vajsavat*, mi különben a vaj megavasodásánál szokott előállani, és annak a kiállhatlan izt és szagot adja. *Kreozotot*, mely különben a növényanyagok száraz lepárolásánál elő szokott állani, a dohányfüstjében nem lehetett felfedezni. Ebből magyarázható meg tehát: honnan van az, hogy a dohányfüst nem oly csipős ízű és köhögésre ingerlő, mint a fa füstje. Mert az utóbbi füstjében kreozot foglaltatik, a dohányéban pedig nem.

A szerint, a mint a dohányt pipából vagy szivaralakban szívjuk, a füsttel együtt kisebb nagyobb mértékű nikotin, vizgöz, korom, kátrány és kozmás olaj jő szánkba. Igaz ugyan, hogy a száraz lepárolás ezen származékait a füst kibocsátása, részint a nyál kiköpése által legnagyobb részben kitakarítjuk szánkából, de mégis a vízben könnyen oldható nikotin egy része, a nyál által feloldatik, és a véredények, a nyálhártya és a szájüreg által a vérbe vezetetik, ezáltal pedig az agyvelőbe jut, holazután izgató és ingerlő tevékenységét gyakorolja. A hozzá nem szokottnál fejfájást, szédülést, kábulást és gyomorémelygést okoz, és később ha ezen izgalom a megszokás által eltompul, vagy legalább lehangoltatik, csak szelidebb alaku izgatottságot, vidámságot és gyors gondolatjárást idéz elő, szóval, azon kellemes jeleneteket, melyeket egy pohár bor vagy egy csésze thea élvezetének köszönünk.

Igy mondják legalább; de azon élvezetek okai, melyeket a dohányzás nyújt, még sem oly könnyen magyarázhatók meg.

Vizsgáljuk meg csak egyszer jól, mennyi mindenféle fület dohányzik vagy inkább füstöl össze az ember, és kétségek lehetünk aziránt, vajjon nyujt-e a dohányzás egyáltalában élvezetet, és miáltal eszközöltetik az?

A dohány mindazon országokban, hová a monopol behozatott, mint például Ausztriában, Franciaországban sat. legtöbbször oly minőségű, hogy annak füstölése aligha szerez-

het élvezetet, és a monopolium által nyújtott jövedelem mégis évről évre szaporodik. Ezenkívül a hamisítás a dohánygyártásnál is erősen lábrakapott. Czukorrépalevél, szattyu (Huflattich), káposzta- és burgonyalevél és sok más burján elegyítettik a dohány és szivar közé. De a mig ezek csak mint hozzátételek szerepelnek, a füst még mindig nikotint tartalmaz, és ezáltal a hatást meg lehetne magyarázni. Azonban már annyira vitték a dohánygyártás művészetét, hogy dohányt és szivart gyártanak, miben még csak nyoma sincs a dohánylevélnek. És mindezen surrogatumokat, sokan, kiknek erszénye a dohányra való kiadást nem győzi, épen azon élvezettel füstölik, mint a valódi dohányt. Sokat lehet a dohányosok között látni, kik, ha dohányuk kifogy, majd ez majd amaz dudvához fordulnak, és azzal töltik meg pipájukat. Ez különösen az északamerikai indiánoknál gyakran megtörténik. Így például pater Dobrizhofer beszéli, hogy egy spanyol kapitány, ki Paraguayban több hétenát utitársa volt, ha a dohánya elfogyott, paraguay theát dohányzott. Midőn Dobrizhofer e különöség okát kérdezé, ezt felelé a kapitány: „azért cselekszem, mert megszoktam. Nem élhetek, ha füstöt nem látok orrom alatt, bárminemü legyen is az.“ Ehhez egy őrmester példája hasonló, ki dohány hiányával szénával tölte meg pipáját. Jelszava volt: „csak hogy égjen.“

Mindezen és más hasonló tények után jogosan feltehetjük, hogy a dohányzásnál a képzelődés és a szokás igen nagy szerepet játszik. Hogy ez így van, hogy t. i. az élvezet, melyet a dohányzás nyújt, inkább a képzeletben van, mint a valóságban, kitetszik onnan, hogy sötétben egy dohányos sem tudja, ég-e pipája vagy nem.

Egyébiránt sokat vitatkoztak már e kérdés felett, és mostanig még sem tudta senki tisztába hozni a dolgot. Lásuk helyette azt: miben áll a szivarozás és dohányzás közti különbség?

Ha a szivarozásnál a vegyi átalakulás ugyanazon módok között történnék, mint a pipázásnál, akkor a szivar füstjének sokkal erősebbnek kellene lenni, mint a pipának; minthogy a pipánál a füst jelentékeny része a pipa

nyakában és szárában megsűrűdik, tehát nem jut a szájba; a szivarnál ellenben az elégsé sokkal teljesebb, mint a pipánál; minthogy ott a lég hozzájárulása sokkal szabadabb, mint emitt. A pipában a dohány, minthogy itt a lég hozzájárulása korlátozottabb, inkább alá van vetve a száraz lepárolásnak, mi a szivarnál hasonlóképen megtörténik ugyan, de mégis kisebb mértékben. Ennélfogva a pipa füstje, dacára annak, hogy egy része megsűrűdik és a szájba nem jut el, több nikotint és kozmás származékot tartalmaz, mint a szivaré. Már pedig ép ezek azok, mik a dohányfüstnek a csipős ízt kölcsönözik. E körülményen alapszik az is, hogy újabb időben a szivarok, mindamellet, hogy sokkal drágábbak, a vagyonosabb körökben a pipát majdnem egészen kiszorították, és az előszeretet napról napra nagyobbodik irántok. Hogy a szivar füstje finomabb és jobb illatu, épen az elégsé módjától van, mert ha a legfinomabb és legjobb illatu szivart összevágjuk és pipába tömjük, koránsem fogjuk oly kellemesnek találni.

Ezenkívül maga a pipa minémüsége is nagy befolyást gyakorol a dohány jól izlésére. A dohány száraz lepárolásának származékai, melyeket a dohányzásnál nemzünk, csak bizonyos hőmérséknél illók. Ha már most azok ezen hőmérsékenalól hűttetnek meg, akkor megsűrűdnek és folyó állapotba térnek át. Ez az oka, hogy a német pipáknál egy különös felfogó van készítve avégre, hogy ezen nedvet összegyűjtse. Hol ez nem így van, ott a pipanedv magába a pipába foly vissza és a dohány alsó rétegeit átáztatja. Ezáltal képződik az úgynevezett *bagó*, minek undorító része onnan magyarázható, hogy ezen maradványban a narcoticus részek összpontosulva vannak.

Tehát minél hosszabb a pipaszár, annál nagyobb mértékben sűrűdnek meg benne a száraz lepárolás származékai az úton, míg a füst a pipából a szájba ér, és annál kellemesebb és szelidebb izü a dohány. Ez méginkább így van a török- és persa-pipánál, a *narghil*nál (sajátlag persa találmány) és *hukán*ál. A narghil üvegből, porcellánból vagy fémből készített edényből áll, mely féligen felül vízzel töltetik meg. Az edény fedelébe a fémből vagy égetett agyag-

ból készített pipa tétetik be, melyen alól egy szár van alkalmazva, mely a vízbe belenyúlik. A hosszú pipaszár fából vagy sodronyspirálokból áll, utóbbi esetben bőrrel bevonva. Ezen szár a vízedényben levő szabad ürbe vezet, tehát a vízbe nem nyúlik be. E bonyolódott készüllet a földön nyugszik a divánon ülő dohányzó előtt. A huka ehez hasonló készüllettel bir.

Mielőtt ezen szerkezetnél a füst az ember szájába jut, a vizen kell keresztülmennie, melyben a nikotin és a kozmás olaj nagy része megsűrűdik, úgy, hogy a füst élessége tetemesen megszeli. A keletiek és indusok épen ezáltal lettek mesterei a dohányzásnak, és ezen pipaszerkezet nálunk is nagyon ajánlatos volna, ha az ember helyhez nem köttetnék általa.

A matrózoknál, katonáknál, favágóknál s általában a nép alsóbb rétegeinél a kurta száru pipák részesülnek nagyobb kedveltetésben, minthogy azoknál a dohányfüst hatása sokkal erősebb. A szár, rövidsége miatt, a dohányzásnál megmelegszik és ezáltal a nikotin és kozmás olaj kiválása megakadályoztatik, s ezek ennél fogva nagyobb mennyiséggel jutnak a füsttel együtt az ember szájába. A rövid száru pipák újabb időben a társadalom felsőbb rétegeiben is nagy elterjedést nyertek. Különösen azok kedvelik azokat, kik erős szivarokat és dohányt szeretnek szívni, kiket tehát a hosszuszáru pipából való dohányzás, idegrendszerök eltompítása miatt, már nem elégít ki.

A dohány ize továbbá a víztartalomtól is függ. Minél nedvesebb a dohány, annál több nikotin megy az ember szájába. Egyrésztől ugyanis a vízgőz, mely a nyirkos dohányból az elézés alkalmával nagyobb mennyiségben fejlődik ki, a nikotinnak a tűz általi felemésztését akadályozza. A száraz dohányból vagy állott szivarból oly kevés mennyiségű vízgőz fejlődik ki, hogy általa a nikotin az elézés tűzhelyétől nem elegendő mennyiségben vezettethetik tovább, annak tehát jelentékeny része a tűz által semmisítettik meg. A nikotin a nyirkos dohányból már ezen okból is tömegebben jut a dohányzó szájába, és ehhez még az járul, hogy itt a vízgőz csak nagyon lassan veszi el melegségét. Ez

által a nikotin és kozmás olajok megsűrűdése a szájhoz vezető uton hasonlóképen meglassittatik.

Ez tehát az oka, hogy a nyirkos dohány és a nyirkos (tehát az állásban kellőleg ki nem száradt) szivar sokkal erősebb, tehát hamarabb okoz émelygést, szédülést, főfájást, étvágyhiányt és szárazságot a torokban, mint a száraz dohány és állott szivar.

A nedvesség befolyása által az is megmagyarázható, honnan van az, hogy a dohányzónak a pipa vagy szivar első fele sokkal könnyebben tetszik és kellemesebben ízlik, mint a második. Az első fél rész kiszívásánál a vízgőz és nikotin egy része mindig megsűrűdik, úgy, hogy mire a dohányzással a pipa vagy szivar második felére érünk, nemcsak nedvesebb, hanem egyszersmind nikotinban is gazdagabb dohánnyt szivunk. E szerint természetesen legjobb volna, a pipának vagy szivarnak csak első felét szivni ki, a másikat pedig elhajítani. Azonban ezen „magas élvezetet“ csak kevesen szerezhetik meg maguknak, minthogy e kérdésnél a pénzes zacskónak is fontos szava van.

IV. Ártalmas-e a dohányzás az egészségnek vagy nem?

E kérdés felett sok vitatkozás történt azóta, hogy a dohány Európában meghonosodott, de a tudós értekezők, vizsgálók és vitatkozók évszázadok óta sem birtak egy véleményre jutni. Az egyik rész azt állítja, hogy a dohányzás nem egyéb, mint az egészséget aláásó bűn, az életet megrövidítő méreg. A másik párt ellenben a dohány élvezetének nagyon jótékony hatást tulajdonít; azt mondja hogy az egészség fenntartására kitünő szer, hogy még az életet is meghosszabbítja. — Mint mindenütt, úgy itt is az arany középut a legbiztosabb.

Az előbbiekből láttuk ugyan, hogy a dohány nagyon heves mérget tartalmaz, habár kis mennyiségben; de más részről azt is tudjuk, hogy idegeink ezen hatás ellen csak hamar eltompulnak, és így ha különben a dohányzásban mértéket tartunk, egészségünk tekintetében épen semmi veszélytől vagy hátrányos következménytől sem lehet tartat-

nunk, főleg akkor, ha a dohányzás jól esik, és nem nagyon erős dohányt szívunk. E feltétel mellett a dohányzás, főleg hosszuszáru pipából, teljesen ártalmatlan. A szivarozásról nem mondhatjuk ugyanezt. Minthogy itt a gőz közvetlenül hatol a szájba, s itt a nyállal összeelegyedik, alkotórészei könnyen felszívódnak a vérbe. Hiszen régi tapasztalás, hogy az erős vagy nem állott szivar könnyebben okoz szédülést és émelygést, mint a pipából szítt dohány. Ezenkívül a szivarfüst a szemet is inkább háborgatja, sőt mondják, hogy a szemet csakugyan gyengíti is.

A dohányzásnak azonban árnyoldalai is vannak. A dohányzás mindenekelőtt azon fiatalokéknak ártalmas, kiknek teste még nincs kiképezve. A nikotinnak átmenete által a vérbe, az idegrendszer lehangoltatik és meggyengül, valamint a növekedett nyálelválasztás és annak kikövése által az emésztés megzavartatik, ezáltal a táplálkozás, a táplálkozás által pedig a test kifejlődése hátráltatik.

Hasonlóképen azoknak is ártalmas a dohányzás, kik nagyon érzékenyek és izgékonyak, valamint mindazoknak, kik gyenge testalkotással bírnak, kik emésztési gyengeségben szenvednek, gyenge mellett bírnak, és köhögésre hajlandók.

Ellenben némely hátrányok, melyeket sokan a dohányzásnak tulajdonítanak, egészen alaptalanok. Így állítják például, hogy a dohányfüst a fogakat megrontja és elpusztítja. A gyakori dohányzás nevezetesen az emphyreumatikus dohányolaj és a kátrány a fogak mázát kétségkívül megbarnitja, főleg ha kevés gondot fordítunk azok tisztaságára, de a foganyagot épen nem támadja meg. Az északamerikai indiánok és a kalmükek nem tartoznak-e a legszenvedélyesebb dohányzók közé, és fogaik a legkésőbb vénségig mégis a legszebbek és legegészségesebbek. Ép ily alaptalan állítás az is, hogy a dohányzás az életet rövidíti. Számosan vannak azon dohányosok, kik igen magas életkort értek el. A híres Newton például, ki köztudomás szerint egyike volt a legszenvedélyesebb dohányzóknak, 84 éves kort ért el; sőt olyan egyének sem hiányzanak a dohányosok között, kik a 100 éves kort jóval meghaladták. Egy sléziairól, ki gyer-

mekkorától fogva erős dohányos volt, hitelesen be van bizonyítva, hogy 142 éves életkort ért el. Másrészt az is balgaság volna, ha ebből azt következtetnők, hogy a dohányzás az életet meghosszabbítja.

Ezek szerint valóban megfoghatlan, hogy írhat oly okos ember mint Hufeland, a dohányzásról ilyesmit : „A dohányzás élvezete egyike a legmegfoghatlanabbaknak. Ezen testetlen, piszkos, csipős, bűdös valami lehet-e oly életélvezetté, sőt oly életszükséggé, hogy emberek vannak, kik nem lehetnek előbb vidorak, megelégedettek, jókedvűek, sőt kik előbb gondolkodni és dolgozni sem tudnak, mielőtt füstöt nem bocsátanak szájukon és orrukon? A dohányzás elrontja a fogakat, kiszáritja, sovánnyá és sáppadttá teszi a testet, a szemet és az emlékezetet gyengíti, a vért a fejbe és a tüdőbe húzza, tehát hajlandóvá tesz a főfájásra és mellbetegségekre, és azoknál, kik hajlammal birnak a hektikára, vérköpést és tüdősorvadást idéz elő. Tehát mindenkit arra intek, tartóztassa meg magát a dohányzástól.“

Ha szertelenül üzi valaki a dohányzást, úgy kétséget nem szenved, hogy egészségét rontja vele, és izlését is eltompítja. A tapasztalás tanítja, hogy az erős dohányosak nem finom izlők, hanem inkább a pikáns ételeket keresik, mint-hogy izlésök tompaságánál csak ezek képesek benyomást gyakorolni az izlési szervezetre. A tapasztalás azt is tanúsítja, hogy az erős dohányosak nem nagy evők. Ezt két okból lehet megmagyarázni. Először a nyál kiköpése által az emésztéshez szükséges egyik nedvből jó mennyiség elvész. Ezenkívül a nyál kiköpése által más, szintén az emésztésre szolgáló nedveknek, mint a gyomor- és bélnedvnek, a pancreaticus nedvnek és az epének kiválasztása hasonlóképen akadályoztatik és az emésztés és táplálkozás ezáltal is zavaratik. Másodszor az emphyreumatikus dohányolaj és a nikotin melyeket a nyállal együtt lenyelünk, a gyomor idegeinek működését lehangolják s ezáltal az emésztést hasonlóképen zavarják.

Ezeken kívül a tulságos dohányzás még más bajokat is idéz elő. Ugyanis nemcsak a nyelv idegeit tompítja meg, hanem az egész idegrendszert lehangolja, és a test erélyes mű-

ködését kisebbíti. Innen van, hogy azerős dohányosok között oly gyakoriak a semlegesek, részvétlenek, és phlegmaticusok. A szüntelen való dohányzás reszketést, görcsöket, kábulást, szélhűdést, sőt némely esetekben még halált is okozhat. Olyan esetek is ismeretesek, hogy oly egyének, kik 18—20 pipa dohányt egymásután szakadatlanul kiszívtak, a haláluk lettek áldozatává.

A szertelen dohányzás gyakran nyálhártya-, száj-, torok-, és légcsőgyuladást okoz. E baj néha időszakivá és rákfélévé is válik, úgy hogy sokan e betegségnek áldozatjává lettek.

Ujabb időben a szertelen dohányzásból származó nyelv- és ajak-rák ijesztő módon kezd szaporodni, főleg némely vidékeken. Így például Buisson a montpellier-i orvosikar sebészi klinikájának igazgatója, pár év előtt a rákoperációról egy jelentést bocsátott ki, mely a dohányzás kárhóztató ítélete gyanánt tűnik fel; annál inkább, minthogy a tudós orvos nem pusztá okoskodásokkal él, hanem magukat a tényeket engedi beszélni, és magát a következtetéseknél, melyeket azokból leszámaztat, nagyon mérsékeltnek mutatja.

Már több év óta tettek jelentéseket a sebészek Franciaország minden nagy városaiban arról, hogy az ajakrák nagyon nyugtalanító módon kezd elterjedni, de mindezek Montpellier megett messze hátramaradtak. Maga Bouisson az 1845-től 1849-ig terjedő időköz alatt a Sz.-Alajoshoz czimzett kórházban, melyhez Herault, Aveyron, Ardiche és Lozere departamentek tartoznak, tehát 504 □ mérföld területen, mely Tirolnál jóval kisebb, nem kevesebb, mint 68 rákoperációt tett. Ez ijesztő betegség korábban egészen ismeretlen volt. Sem a múlt század sebészi kézi-könyveiben és a jelen század elejéről valóokban, sem azon munkákban, melyek különösen a szájbetegségeket tárgyalják, nem történik róla említés.

A Bouisson által felhozott tényekből nem szenved kétséget, hogy Franciaországban az ajakrák a dohányzás fel-tünő terjedésével a legszorosabb összefüggésben van. Szerinte e borzasztó betegség az élet bizonyos korszakában szokott feltűnni. Így például az általa operált legtöbb férfiú a

40 évet már túlhaladta volt. E baj a nép alsóbb rétegeiben, hol a rövid száru pipa van divatban, korábban kifejlődik; ellenben a vagyonosabbaknál, kik finom szivart használnak, vagy hosszuszáru pipából dohányoznak, nagyon ritka. Ebből nagyon valószínű, hogy e bajt nem annyira a dohányzás okozza, mindinkább azon melegség, mely a rövid szárból a szájra és az ajkakra hat. Ezen melegség ugyanis a bőrre izgatólag hat, és azon lassan-lassan szerves változást idéz elő. Azáltal, hogy az ajkak szövete folytonosan fokozottabb melegnek van kitéve, az epidermis megvastagodik, olyformán, mint a tüzzel dolgozók kezén. Ezen réteg ezáltal lassankint elfajul, az elfajulás a szomszédsszövetre is kihat, és ily módon daganatot idéz elő. A keletiek, a dohányzás mesterei, a meleg füst ártalmasságát régen átlátták, és azért tökélyesebb szerkezetű pipáról gondoskodtak.

A baj kezdetben kis hasadásokban vagy szemölcsöshöz hasonló kis kinövésekben mutatkozik, melyek az alsó ajakon képződnek. Erre a dohányzó figyelmet sem fordít, és pedig annál kevésbbé, minthogy a baj semmi fájdalommal sincs összekötve. A baj azonban nemsokára komoly jellemet ölt magára. Először megkeményedés támad, azután daganatok következnek, melyek tovább terjednek. Ekkor aztán az egyetlen gyógyszer a bonczkés.

Bouisson többféle óvszert irt le, melyek által ezen fájdalmas baj elhárítható. Talán nem teszünk hiábavaló munkát, ha azokat közöljük, főleg a dohányzókra nézve, kiket a dolog közelebről érdekel.

Mindenekelőtt csak könnyű, kevés nikotin tartalmu dohányt kell szívunk, és azt is mérsékelten. A szivarokat soha sem kell annyira kiszívunk, hogy ajakunk megmelegedjék tőlök. Az sem tanácsos, hogy a szivar végét dohányzás közben elrágjuk. Dohányzás után szükséges a száját kiöblíteni és az ajkakot megmosni. Ha az ajkakon valami bőrvastagodást vagy szemölcsféle kis kinövéseket veszünk észre, a dohányzást azonnal meg kell szüntetnünk. Erre a baj vagy magától elenyészik, vagy csak nagyon kevés segítségre van szükségünk, hogy azt magunktól eltávolítsuk. E segítséget

s azonban inkább az értelmes orvosoknál keressük, mint a sebészeknél.

A most felhozottakban egy okkal több van a dohány kárhoztatásának, vagy legalább az attóli önmegtartóztatásnak hirdetésére, de sajnos, a legborzasztóbb kilátás (mely itt a dohányzó előtt megnyílik) sem képes a dolgon legkisebbet is változtatni, még akkor sem, ha nem teljes önmegtartóztatást, hanem csak ezen élvezetbeni mérsékletet akarnának az illető szakértők elérni. Maga Bouisson is átlátja ezen keresztesháború hiábavalóságát, és azért el is áll tőle. Ennek illusztrációjául szolgál egy, Bouisson által felhozott eset, midőn az illető a baj okát, melyben szenvedett, jól tudta, s annak természetét jól ismerte, s még sem tartóztatta meg magát a dohányzástól. Ennélfogva tehát az operációnak csupán az állhatatlanság és akaratgyengeség miatt kellett bekövetkeznie. Ha évszázadok előtt a szultánok és czárok borzasztó tilalmai, valamint a Vatikánról leszórt pápai átkok nem voltak képesek a dohányzás elterjedését megakadályozni: ugy most a tudósok intései is, bármennyire a szív mellől származzanak is azok, kétségkívül sikertelenek lesznek.

Ha azonban mégis megtörténnék, hogy valaki az előadottak folytán a dohányzással fel akarna hagyni, a felhagyást ne egyszerre, minden átmenet nélkül foganatosítsa; mert e szokás hirtelen abbahagyása nem minden veszély nélküli.

A c h i n a i h a d ü g y .

Irtá PETHŐ DÉNES.

Ama dicső „mennyei birodalom“ számtalan furcsasága közt már rég a mennyei hadsereg titokszerű alakja vonta magára figyelmemet. Megvallom, hogy sokfelé buvárkodtam; a hol csak valami adatra, bárminő csekélyszerűre, szert tehettem, azt azonnal megszerzém, ha valami poros könyvtárba léptem, legelőbb is a chinaiak iránt tudakozódtam, ama méltóságos foliánsoknál, vagy az újabb irodalom karcsú ivadékainál; kikutattam a mennyire lehetett, a párizsi jezsuiták iratait is, s bár íveket irtam tele jegyzetekkel, utóvégre mégis csak azon szomorú eredménynél kellett megállapodnom, hogy a mit összeszedtem, az mind csak zavar, csak felület, csak egyesek véleménye, bizonytalan állítás, s hogy ember legyen, a ki ebből valami érthető s összefüggő egészet tudjon előállítani. Ezen bizonytalanságra legelőször is ama vakmerő gyanú fészkelte meg magát lelkemben, hogy a mennyei birodalom valamennyi titka között bizonyára a hadsereg a legmélyebb titok, melyet leginkább őriz a barbárok szemei elől.

Eféle tünődések között a véletlen szerencse jött segedelmemre, ama szerencse, mely még akkor sem hagyja el az ember fiát, mikor oly nem megvetendő merényletre veti fejét, hogy a chinaiak titkait akarja kisütni. Van nekem ugyanis egy ismerősöm, egy nagy tudományú öreg úr, ki már 80-dik évéhez közeledik s kora ifjuságától, tehát legalább is 60 év óta a chinaiakat tanulmányozza; megis irta tizenháromszor, s meg elégette mindannyiszor a mennyei birodalom történetét, melyet most ir tizenegyedszer, remélvén, hogy most már ha más nem is, legalább ő maga el fog igazodhatni rajta.

Angol és francia katonatisztek leveleiből sok érdekeset és hitelreméltót olvastam a chinai katonákról; de az volt a baj, hogy e levelezők őket mind csak hátulról vehették szemügyre s irhatták le, miután fényes arcaikat profán szemnek kitenni méltóságukon alólinak vélték. Említett ismerősöm azonban igen békeszerető ember lévén, őket minden oldalról tanulmányozhatta, s engem különösen egy angol folyóiratra (The united service magazin) s egy német hadtudományi munkára utalván, azon kellemes helyzetbe tett, hogy a mennyei harcosokat olvasóimnak e békés jellemű lapok hasábjain — a mi a csatatéren talán alig sikerülne — előről is bemutathassam.

A chinai hadsereg létszámát majd 800,000, majd 1,000,000, majd 1,800 ezer emberre teszik. Az említett angol folyóirat e tekintetben a pekingi orosz küldöttség adatait állítja hitelesnek, melyek szerint e sereg négy önálló osztályra szakad, s mindenik ilyes osztályt egy-egy külön néptörzs fiai képezik. Az első s legelőbbkelő osztály a *mandzsuké*: ez 678 csapatból, minden csapatja 100 emberből, tehát az egész osztály 67,800 emberből áll. A második osztályt képezik a *mongolok*; kik a mandzsukkal együtt jöttek Chinába s velük együtt telepedtek meg: ezen osztály 210, száz-száz emberből álló csapatot, tehát 21,000 embert ad a zászlók alá. A harmadik osztályban azon chinai őslakók vannak, kik a mandzsukkal, midőn ezek a Min dynastiát kiirtották, szövetkezvén, őket a trónra segítették, ezek 270 csapatot, vagyis 27,000 katonát állítanak, kik egyúttal a birodalom 400 ágyúja mellett a tüzéri szolgálatot is végzik. Az itt elsorolt három osztály képi a szorosabb értelemben vett hadsereget, mindössze 115,800, nagyobbára lovas harcosból áll, s nyolcz külön hadosztályra szakad.

A negyedik és minden tekintetben utolsó osztály a köznép fiaiból áll, s háborúba csak szükség esetén menvén, rendszeren a helyőrségi szolgálatot végzi. Létszáma 500,000 ember. Van azután ezeken kívül még nem rendes katonaság is: ilyenek a 125,000 embernyi nem rendes gyalogság, s körülbelül 500,000 embernyi könnyű mongol lovasság. Összevetve tehát a chinai hadsereg létszámát, áll az: 615,800

rendes és 625,000 nem rendes katonából, vagyis 1,240,800 emberből, kik közül mintegy 640,000 ember a lovasságot képezi.

Öltözetükben csupán a *kurma* vagyis a felöltő különbözteti meg a chinai katonákat a mennyei polgári rendtől, mely kurmának mindig azon színűnek kell lennie, a minő az illető osztály vagy csapat zászlója. Békeidőben fegyvert még a hadgyakorlatoknál sem mindig viselnek, hanem ilyenkor nagy büszkén selyem csizmában járnak, s igen czifra, kaczer módra, tollal s egyéb cziczomával ékített legyezőt hordanak, mely utóbbi nélkül chinai levente még csak az utczára sem megy. Ha pedig ebben az öltönyben tetszik magának, úgy azt hiszi, hogy hadi díszben, midőn a kurma fölé még hatalmasan kibélelt haczukát ölt, karjára bambusznádból font paizsot akaszt, fejét pedig mindenestől, főző-csupor idomú pléh sisakba dugja, hogy ekkor aztán már oly félelmes a külseje, miszerint valami gyengébb idegzetű barbárnak őt csak látni is elég lesz, hogy ijedtében világgá szaladjon.

A mi fegyverzetüket illeti, abban az észak és délvidéki katonaságé között különbséget találunk. Az északi Chinában állomásozó mongol lovasság fegyvere: a nyil és íj, melylyel ők igen ügyesen bánnak*), Mackenzie szerint pedig egy feldúlt fegyvertárban az angolok pamut s más szövetekből készült felöltőket leltek, melyek mint az európai középkorbéli pikkelyezettek, hol apróbb, hol öregebb vas pikkelyekkel voltak borítva, valamint csiszolt aczélból készült sisakokat is; hogy azonban e védfegyvereket csupán a mandarinok (tiszték) vagy a közkatonák is viselték-e? azt tudósító nem képes elhatározni.

A mandarinok rövid, széles pengéjű, gyilokalakú kar-

*) Ez egyáltalán a legrégebb ázsiai távfegyver; a hajtó-dárda sokkal későbbi találmány. Sok ideig ez a lovas népeknek egyetlen fegyvere volt, a centaurok, parthusok, szarmaták jeles íjászok voltak. A tatárok, kik IV. Béla alatt hazánkat dúlták, szintén leginkább íjjal harczoltak, s nyilaik Rogerius szerint a sajjóparti ütközetben oly sűrűen hullottak, hogy még a napot is elsötétítették, s mint mikor a sáska és cserebogár csapatostúl jár, úgy repkednek vala a levegőben. Már a zsidóknak volt külön íjász seregük, s a Benjamin törzsbeliek voltak, állítólag e fegyverben legügyesebbek.

dot viselnek, s pedig hogy bal oldalt a tegez elférjen — a jobb oldalon, a mi régente egyáltalán s nem csak a zsidóknál, hanem Európában is nagyobbára, például a rómaiaknál, gallusoknál, s germánoknál szokás volt (Lásd ezekről Tacitus : Ann. XII. 35. Diodor : I. 5. Vegetius : II. 14). — Van ezenkívül a chinaiaknak még egy más, igen sajtáságos kardjuk, a két pengéjü, mely olyformán van készítve, hogy mindenik penge belül egészen lapos, kívül pedig éles borda fut rajta végig; midőn a tokba dugják, a két markolat egészen egymásba illik, s a két penge belső lapja szintén egymást érintvén, a kard négy oldalú szögoszlopot képez. — Néha — írja egy angol — valamely harczzszomjas mennyei hős a sorból hirtelen előpattan, s mindenik kezében kettős kardjának egy-egy pengéjét tartván, mindenféle nyaktörő bukfenczek s handabandák közt, irtóztató káromlásokkal gyalázza s szidja az ellenséget, mikor ez t. i. jó messze van. — Homér szerint a régi görögökről is gyanítható volna, hogy ők kardjuk mellett a tokban még egy kést is hordtak; így olvassuk legalább *Ilias* : III. 271, 272.)

„S fejdelem Atrides kivoná haladéktalan a kést,
Mely neki rendesen ott lógott nagy kardhüvelyénél.“

de bár ugyanott (XIX. 252, 253) ismét így szól :

„Kapta pedig kését Atreusfi király Agamemnon;
Mely neki ott lógott mindig nagy pallosa mellett.“

a III. 272-ik versből, hol azt mondja : *kardhüvelyénél*, nagyon is kitünik, hogy a kés nem a kardhüvelyben, hanem csak mellette, valószínűleg vele egy kötön lógott. — A chinaiak azonban csakugyan meghazudtolták a közmondást, mely szerint *egy hüvelyben két kard meg nem fér*.

A tegez kemény bőrből van, s többnyire kis zsebecskével ellátva, melybe az ij egyik végét szokták dugni. Nyilaik igen egyenlőtlen hosszúságúak, hegyeik élesek, gamósak, s e nyílhegyen néha átlyukgatott golyó van, melyről a chinaiak azt hiszik, hogy röptében sajtáságos zúgásával az ellent elrémíti. A nyíl szárnyai tarkabarka tollakból állanak s legtöbbször becsülik e tekintetben a tatár fáczán tollát, melylyel csupán a mandarinok nyílvevesszeit szokták ékíteni.

A tegez, melyben e nyilakat hordják, drága, többnyire hímzett tartón függ, s e tegeztartó az egész öltözet fődíszét képezi. Kopjái igen hosszúk s keskeny, szintén túlságosan hosszú vas pengével vannak ellátva; a lovasság kivétel nélkül ezzel fegyverkezik, míg a gyalogság igen gyarló szerkezetű kanóczos löfegyvert visel, melyet azonban nem igen szeretnek, mert számtalanszor megesett már, hogy a mennyei levente az ellenség helyett saját magát lötte vele agyon. Védfegyvereik közt az említett csuporidomú pléhsisak nagyobbára csak a mandarinok kitüntető jele, s a legénységnek bambuszból készült kalapja van, melyre elől két idomtalan veres szemet festenek, hogy tekintetük annál rettenőbb legyen. E bambuszkalapok állítólag bárminő súlyos kard csapásának is ellentállnak. Paizsaik oly óriásiak, hogy többnyire jóval nagyobbak a katonánál, a ki viszi; mint már mondtuk, bambusznádból vannak fonva s belől karikával ellátva, mely a fogantyút képezi; kívül pedig az ördögnek vagy valamely más képzelt szörnyetegnek rettentő alakját festik rá. A kardvágást ezek is megállják, de golyó ellen nem védenek.

A löportartót bőr- vagy szövet-tokban mellükön hordják, mintegy 15—20 töltényt tesznek bele, s ezekkel is nagyon gyakran megtörténik, hogy gondatlanságból fellobbanván, a katonát a légbe röpítik, vagy egy-egy hőst karjától, lábától fosztják meg. — Ők az ilyen okokból, de azért is becsülik többre a kopját a löfegyvernél, mert azt meglehetősen ügyességgel forgatják.

Ijat a mandarinok is hordanak, s ezek csak oly alakúak, mint a legénységéi; de más finomabb anyagból vannak készítve. A mongol lovasok íjai állítólag igen nagyok, s ezek még e mellett kézijat (arbaléte) is hordanak, melyről egyszerre három nyilat lehet elpattantani. Az íj kívül szarúval bevont fa, a húr pedig selyemből vagy szöszből van csavarva.

Öltözetük, mint már mondtuk, kevésben különbözik a polgárokétól, s a kurma kivételével kinek-kinek saját tettségétől függ. Leginkább pamut-szövetből készült mellényt viselnek, melynek színe élénk világos-kék, gallérja pedig veres, vagy — de már ritkábban — a mellény veres, a gallér

pedig fehér. Nadrágjuk szintén veres vagy kék, s csupán a térdig ér, mely — valószínűleg hogy jobban szaladhassanak — szíjjal vagy kendővel van átkötve. Minden katonának felöltőjén saját mellékneve van kivarrva, mint például „Tigris,“ „Hatalmas,“ „Veszett eb,“ „Vad bika,“ stb., mi azért van, hogy az ellenség tudja, mily dicső vitézzel van dolga, s hogy annál inkább szembetűnjék: oly helyen van, melyet az ellenség legelőbb s mindenesetre legtöbbször is lát, t. i. a hátán. Mellén mindenik csapatja nevét hordja, egy különösen kitűnő hadtest azonban e név helyett tigrisfőt, s ennek azután egész öltönye is olyan, hogy némileg a tigrishez hasonlít. Sőt a többi csapatokban is azon egyesek, kik, mint fennebb érintettük, bizonyos állat nevét viselik, mindig azon vannak, hogy alakjuk a mennyire csak lehet, ezen állathoz hasonlítson, s hogy magukat még félelmesebbé tegyék, ellenség színe előtt a *veszett eb*nek vonitania, a *vad biká*-nak bömbölnie, a *tigris*-nek orditania kellene, ha t. i. ijedtében erről meg nem feledkeznék.

Legsajátságosabbnak állítják az angolok azon körülményt, hogy e seregben megszámlálhatlan sok a zászló, majd csaknem annyi, mint maga a katona. Vannak azonban nagyobbak és kisebbek, s úgy látszik csupán a nagyobbak birnak a zászló valódi jelentőségével; de a chinai katona nem nagy becsületben tartja sem a kicsinyt, sem a nagyot; többnyire a zászlótartók szaladnak meg leghamarább, s még a csatatéren dobálják el zászlóikat, hogy annál könnyebben futhassanak. A fenn elsorolt osztályok mindenikének megvan a maga zászlószíne, az első osztályé a sárga, mely egyúttal a császári szín; a másodiké fehér; a harmadiké veres; a negyediké kék; a nem rendes csapatoké pedig zöld. A sárga zászlók közepén a nagy császári sárkány látható drága himzésben, s a várakon is sárga zászlók lengenek, melyekre nagy fekete betűkkel a vár neve van írva. E zászlók azonban nem selyemből vagy más szövetszövetből, hanem kicsipkézett pléhlemezből állanak, s alattuk a rúd végén a törökökhöz hasonló lófark lóg.

Katonai zenéjükről azt olvassuk Loehrnél, hogy ez is nagyon gyarló. Legközönségesebb hangszerük egy kis fuvola,

melyen azonban kevés hangot tudnak létrehozni, s egy igen fülsértő trombita. Mackenzie azt írja, hogy a zenészek rendszeren legesleghamarább oldták meg mindig a kereket s így az angolok csak egyetlen hangszert se tudtak kézre keríteni. A *gong* a dobnak egy neme s azon zenészt vélik legderekebb művésznek, a ki rajta legnagyobb lármát tud verni; számuk megszámlálhatlan, hangjuk a legrútább, mit valaha ember füle hallott s róla, minthogy oly sok ez a hangszer s úgy szólván szünet nélkül szól, a chinai sereg közeledtét pár órájárásnyira már fel lehet ismerni.

E sereg stratégiai állapotáról adatokat sehol sem leltem. Taktikája mondhatlanúl gyarló: rendes felállítást nem ismernek, csapatjaik csordákban foglalják el a csatatéert s midőn az ellenség rohamra indul, rendetlenül futnak szét. Rohanni őket még senki sem látta. Voltak ugyan a legutóbbi időkben esetek, hogy a rohamot bevárták, de ekkor is rövid és gyenge ellentállás után fegyvereiket elhanyván, vad rendetlenségben riadtak világgá. A barbárok ellen a mennyei birodalmat soha a hadsereg, hanem e birodalom sajátságos viszonyai s aféle chinai falak fogják megőrizni.

Hadgyakorlatuk nyilazásból s azon keveseknél, kik löfegyvert használnak, czéllövésből áll. A lovasok azonban a rohamban is gyakorolják magukat, s ilyenkor — írja Mackenzie — mikor t. i. a puszta levegővel szállnak szembe, nem hiányzik bennük sem bátorság, sem hősies kitartás. Lovaik aprók, könnyűk, de gyengék s ezek hátára lágy kelmékkel gondosan kibélelt igen magas nyergeket tesznek, melyből a méltóságos kényelemben ülő vitézt nem egy könnyen lehetne kiemelni. Lovagolni — arányban többi testgyakorlataikhoz — jól tudnak s lovaik, habár hadi szolgálatra nem is, de nyereg alá alkalmasak.

Érdekes lesz még e sereg belszervezetéről is egyetmást feljegyeznünk. Minden chinai katonának szabad, sőt majdnem kötelessége megházasodni, s az ily házasságból szakadt új mennyei csemetét születése után rögtön az illető csapat lajstromába igtatják, hogy mire felnövekszik, atyja mellé állhasson. Minden csapatnak külön iskolája van, melyben a katona-gyermekek oktatást nyernek.

Az első három osztály katonái fegyveren, lovon s bizonyos mennyiségű rizsen kívül, melyből családjokat is tartoznak élelmezni, meghatározott zsoldot is húznak, mely a mi pénziünk szerint hónaponként mintegy 6 frtot tesz s ezzel ruházkodni s fegyverük rendbentartásáról gondoskodni kötelesek. Az utolsó osztályban táplát s fizetést nem kapnak, hanem e helyett használatra bizonyos földterületet, melyet munkálni mindenki maga tartozik. A ki magát a csatatéren kitünteti, az előléptetésben vagy pénzbeli jutalomban részesül, ha pedig az ilyen hős elesik, akkor a pénz-jutalom örökösire marad, nevét pedig ünnepélyesen az *áldozatok könyvébe* írják. A ki 60-ik évét meghaladta, nyugdíjra tarthat igényt, mely eddigi összes élvezeteinek feléből áll, míg a negyedik osztálybeliek a haszonvételeire birt földet holtukig megtartják, de nyugalomba csak akkor lépnek, mikor már a szolgálatra egészen képtelenek.

Békeidőben a szolgálat igen csekély. A rendes katonaság nagy része a folyók, csatornák partjain, országutak mellett, s erdők szélein, egymástól három-három óra járásnyira fekvő, fából épült s zászlókkal ékített őrtornyokban lakik, melyek hol kisebbek, hol nagyobbak s 100—400 embert fogadnak be. A katonák e lakokban állandóan tanyáznak, állomás-váltás náluk soha sem történik s békeidőben a csend- és rendőri pontos szolgálatot végzik.

A hadi ügyeket egy tisztí bizottmány kormányozza, mely a legfőbb katonai hatóságot képezi. Az összes hadsereg tisztjei mind az első katonai osztályba tartoznak. A főparancsnok vagyis *akiong-kiaoung* mindig mandzsu, de a másodparancsnoknak chinainak kell lenni s a chinai eredetű katonák ügyeit mindig s mindenben ennek kell intéznie. A császári testőrség, mely 23,000 gyalogból s 3000 lovasból áll, mind mongol s e sereg a mennyei birodalom legfőbb urának csupán vadászki-séretét képezi — háborúba soha sem megy.

A katonai, ép úgy mint a polgári tisztségeket csupán az érdem szerint osztják; de a katonai tisztségek fokairól bizonyos adatokat nem lelhattünk. A chinaiak azonban a katonában — nemcsak a közlegényben, hanem a tisztben is — a testi erőt és ügyességet inkább tekintik érdemnek, mint

a képzettséget vagy észet. A megürülő tisztségek betöltetlenül maradnak az évenként tartatni szokott vizsgálatokig, a midőn azután a legerősebbek, legügyesebb ugrók, lovaglók, nyilazók sat. nyerik el az oklevelet.

A katonai büntető törvények, úgy látszik, igen szigorúak. Annyi bizonyos, hogy a legfőbb tiszteket is megbambuszná-dazzák s ez alól a legutolsó újoncztól egész fel a kiong-kiaoung ő főmagasságaig egyetlen mennyei harczos sincs kivéve.

Fizetésüket s egyéb járulékaikat igen rendetlenül kapják; de az effélét aztán ők sem szokták tréfának venni, hanem azonnal zendülést okoznak. Mackenzie jelen volt egy alkalommal Cantonban, midőn a mennyei leventék, kik már hetek óta nem kaptak sem ételmi szereket, sem zsoldot: nagy éhesen felkerekedvén, magának a kiong-kiaoungnak sem engedelmeskedtek, hanem ép az ő magas lakását kezdték bontogatni, hangosan ígéretvén, hogy tetőtől talpig lerontják, ha róluk azonnal nem gondoskodik; s ez ígéretüket — nagyon meglátszott, rajtuk, hogy véghez is vitték volna, ha a kiong-kiaoung ijedtében üngig levetkezvén, egész becses garderobeját rögtön zálogba nem küldi s az éhes hősöket ott azonnal ki nem elégíti.

Tüzérségük állapotáról szintén az angoloktól veszünk adatokat. E tekintetben a chinaiak még igen hátra vannak; ágyúik, tekintve öblük csekélységét, túlságosan súlyosak és erősek. Több 42 fontos, melyeket az angolok tőlük elvettek, 126 mázsát nyomott; s bár ily nagy erő mellett alig volna hihető, ágyúik megis igen gyakran szétpukkadnak, a miért még a tábori ágyúk mellett is a fölállítás után azonnal gödröt ásnak, hogy a tüzér, a perczben, melyben a kanóczot a gyutacsra teszi, rögtön elbúvhassek. Targonczáik (affuti) időmtalanok s oly ügyetlenek, hogy csak igen lassan lehet kezelni. Az utóbbi időkben Amerikából s állítólag Portugálból és Belgiumból kaptak ágyúkat s mozsarakat, melyek az ő saját gyártmányaiknál ugyan sokkal jobbak, de ezekkel még nem tudnak kellőleg bánni. Löporukban a vegyarány ugyan helyes, de e por oly öreg szemű, hogy csak igen csekély erőt képes kifejteni.

Golyókat különféleképpen találtak az angolok: voltak már-

vány söt gránit golyóik és nagy számú lánczgolyóik, melyeket azonban az utóbbi időkben már nem használnak.

Sajátságosak ama kézi gránátjaik cserépből, melyek igen kellemetlen szagú, fojtó s vízzel el nem oltható gyuanyaggal vannak töltve. Erődeik körül, ha az ellenség rohamra készül, s hátráláskor maguk mögött ilyeneket szoktak nagy mennyiségben eldobálni, melyeknek illatja mindenesetre sokkal nagyobb hatást gyakorol az ellenségre a mennyei birodalom rettenetes karú hőseinél. A tüzerek nagy része parittyával van ellátva, melylyel a köveket s apró golyókat nagy távolságra dobják.

A chinai hajóhadról Mackenzie csak azt említi mint sajtásagosat, hogy mindenik hajónak saját bálványa van, mely a legnagyobb becsben áll, tiszteletére ünnepélyek tartatnak, agyúk szólnak sat. mindaddig, míg a hajóbelieknek jó dolguk van; a mint azonban dolguk rosra fordul, ha például zivatar támad s életük veszélybe jő, a bálvány pedig imádságukra nem hallgat; akkor borzasztó dühvel rontanak neki, irtózatosan összekáromolják, darabokra zúzzák, a tengerbe vetik s dolgukat végezvén, most már iszonyatos resignatióval várják vesztüket.

A mennyei birodalom általános és bensőbb viszonyait nem ismerjük s így ezek haladásáról vagy pangásáról nem szólhatunk; a hadseregről azonban annyi bizonyos, hogy azon állapota, melyben itt szemléltük, oly régi, hogy valamely újabb fejlődésnek nyomát alig találjuk benne, kivéve a tüzéség körül ama keveset, miről a legújabb hadjárat alkalmával a francia s angol katonák tudósítottak.

I. Napoleon Moszkvában.

Közli K. G.

Délután két óra volt september 11-én 1812, mikor a francia hadsereg az oroszok szent városát megpillantá, s mint tizenöt évvel azelőtt az egyiptomi piramidokat üdvözlék hangosan, százezer torok viszhangzá: itt Moszkva! Moszkva! Midőn a város feltűnt aranyozott fedeleivel, tornyaival, minden el volt felejtve; el a borzasztó s véres győzelem a Moszkva vize mellett, mely magát a győztes sereget is aggályteljes rémületbe ejté. Franciaország ekkor, miután egyik karját az indiai oceán után nyujtá, a másikkal az északi tengert akarta elérni, nem ismerve akadályt sem a homok- sem a hó-pusztákban.

A fellelkesült katonaság, szokása ellenére, sorait elhagyva előrenyomult; maga Napoleon követte példájokat, arcza kiderült, a kimondhatatlan örömmérszet dicsfényvel sugárzá körül homlokát; felemelkedett kengyelvasában s ajkain önkéntelenül e szavak siklának ki: „Moszkva! Moszkva“! De csak hamar felhő árnyazta be homlokát, visszaült nyergébe s tisztán olvasható volt vonásaiból e gondolat: ideje is volt már!

Napoleon azon reményben ringatta magát, hogy a városból küldöttség fog eleibe jöni: hosszú ősz szakálú vének, zöld ágakat tartó fiatal szüzek — ezüst tálcán magukkal hozva a szent város kapujának arany kulcsát. De minden csendesnek, kihaltnak látszott, mintha a város mély, örök álomba merült volna; csak a hollók kerengtek seregeseen s szálltak le a fedelekre, fekete gyászos szőnyeggel vonva be azok aranyozásait.

Lassanként Moszkva ellenkező oldalán sűrű tömeg lesz látható, mely mint duzzadt folyamár hullámszik tovább tovább. Napoleon sas szemével a hullámszó tömegben az orosz

sereget ismeri föl, mely a Niementől Moszkváig hátrálva menekült s most keletnek tart.

E pillanatban a francia hadsereg, mint szárnyait kiterjesztő sas, jobbról Eugen, balról Poniatowski vezérlete alatt kezdi a várost bekeríteni, míg Murat a nyugtalankodó Napoleont folyvást szemmel tartva, a külvárosig hatol, de hódoló küldöttség csak nem mutatkozik.

A törzstisztek mind a császár köré sereglenek, a császár nyugtalansága őket is aggasztja. Napoleon látja a gondtól barázdált homlokokat, az aggályteljes arcokat észrevette, hogy gondolatai társainak gondolatai.

„Türelem! Türelem!“ szól gépszerűleg „ezek az emberek oly vadak, hogy talán még azt sem tudják, mint kell meghódolni.“

Ezalatt Murat a városba nyomult. Napoleon nem várhat tovább, utána küldi Gourgaudot, ki lovát megsarkantyuzva, sebes vágtatva elrohan s Muratot épen akkor éri be, midőn Miloradowits orosz tiszt jelenti a nápolyi királynak, hogy vezére a városnak rögtön üszköt vet, ha az utócsapatnak időt nem engednek a visszavonulásra. „Hadd menjenek“ mond Napoleon „egész Moszkvát akarom, a leggazdagabb palotától a legszegényebb gunyhóig.“

A császár még mindig várja, hogy ezen megvarázsolt város lakosai eleibe jönek. Minden várakozás haszontalan s a tisztek azon csudálatos hirrel térnek vissza: Moszkvát elhagyták. De ennek Napoleon nem ad hitelt, kémsel és fülel — pusztai magány; — ő a sirásó a város kapuinál: mely Pompeji vagy Herkulanum.

Még mindig reményli, hogy mint Brennus a Capitoliumban, a senatorokat curuli székeiken ülve találja. Végre miután a városból senki sem jö ki, csak a kik engedélyt nyertek a menekülésre, az egyik oldalon Eugen, a másikon Poniatowski által újra körülvetetni parancsolja. A két hadtest mindig jobban nyomul előre s Moszkvát bekerítik; ekkor a moszkváii herceget előreküldi a gárdával, hogy a város szívébe nyomuljon. Maga meddig csak lehetett, késve — mintha önszemeinek sem akart volna hinni — elhatározza, hogy, a Dorogonitoff kapun bevonul. Hivatja tolmácsát Deborgnet, ki jól is-

meri Moszkvát s meghagyja, hogy oldala mellett maradjon. Csak a léptek egyhangú zaja által megtört csendben, előrehajtott fejjel tudakozódik az elhagyott emlékekről, az üres palotákról s az árva házokról. Majd az eltévedéstől félve az épületek tömkelegében, megállapodik s lováról leszállva, egy nagy vendéglőt választ előleges szállásul, a mely épen oly elhagyatott, mint a város egyéb része.

Alig foglalta el az épületet, parancsai oly gyorsan következnének egymásra, mintha csak harczmezőn ütött volna tanyát. Érzé, hogy ezen elhagyottságnak s halotti csendnek, mely előtte rémitőbb volt az ellen jelenléte és zajánál, ellent kell állnia. A Trevisoi herczeget a tartomány kormányzójává nevezi; a Danczigi herczeg a czári palotát — Kreml — foglalja el s átveszi annak felügyeletét; a nápolyi királyt, hogy az ellent szem elől el ne veszítsék, annak üldözésére küldi oly meghagyással, hogy az elmaradozókat felfogván, hozzá küldje.

Beállott az éj s Napoleon azon mérvben lett komorabb, a melyben az éj sötétebb. A Konna-kapunál néhány lövés halatszott; Murat hadteste volt az, mely — miután kilenczszáz mérföldet hagyott maga után s hatvan csatát állt ki s a czárok városán oly könnyen vonult át, mint valamely jelentéktelen városkán — a wladomiri uton utólérte a kozákokat. Mondják, francziák jöttek, kérve a kegyelmet, hogy császárijokkal szólhassanak. Napoleon maga eleibe bocsátja s mohón kérdezősködik tőlök. De már első szavaikra összeránczolja homlokát, felugrik helyéről s kétségbe vonja a tudósítás lehetőségét. Valóban ritka csudás dolgot beszélnek; szerintök Moszkva saját fiai által megsemmisítésre van elítélve. — „Az lehetetlen!“

Reggel két óraker jelentik, hogy a kereskedelmi csarnokban, azaz a város legpompásabb részében tűz ütött ki. Rostopschin borzasztó fenyegetése teljesülni kezd, csak Napoleon nem hitte még s szerinte a tűz valamely katona vigyázatlanságának eredménye; a parancsok s futárok egymást érik. Megvirradt, de a tűz még nincs eloltva, mert a mi csudálatos, sehol sem találnak fecskendezőket. A császár maga is a veszedelem helyére siet s ott újra ugy nyilatkozik, hogy

az egész Mortiernek s a fiatal gardának hibája, mindennek a katonák vigyázatlansága az oka. Ekkor Mortier egy egészen elzárt házat mutat neki, a mely magától mint egy titkos varázsütésre égni kezd. Napoleon egyet sohajtva lehajtott fővel lassan haladt föl a lépcsőkön, melyek a czári palotába vezetnek.

Végre hát elérte oly forrón ohajtott célját; előtte fekszik a czárok öslaka, jobbról a szent Mihály temploma, hol azok hamvai nyugosznak, balról a senatus s a patriarchák palotái.

Belép a palotába, de annak sem olasz izlésre mutató építészeti modora, sem tágas fényes termei, melyeken áthalad, sem az elragadó kilátás a Moszkvára, az ezerszinű háztengerre, aranyzott tornyokra, esüstözött kupokra, rezes fedézetekre — nem képes őt merengéséből felzavarni. Nem Moszkvát foglalta el, hanem annak csak árnyát, kísérteties csalképet. De hát ki ölte meg, ki volt a gyilkos?

Később újra jelentik, hogy a tűz el van oltva. Ismét egy új ellen győzetett le. Szerencséje még mindig Caesaré. Valóban nem tekintve az égést, az elhagyottságot, minden úgy ütött ki, mint előre számítá.

A tudósítások egymást érik. A czári palota fegyvertárában 40,000 angol, osztrák s orosz fegyver van; körülbelül 100 ágyu, lándsák, kardok, öltözetek s győzelmi jelek találtak, melyeket a török és persáktól nyertek. A falakon kívül magányosan álló épületekben 4,000 mázsa lőpört s több mint 1 millió font salétromot fedeztek föl. A nemesség elhagyta palotáit s a butorozott termeket a főtisztek foglalják el. Több ily kastélyban leveleket találtak, melyben az orosz urak jelenték, mihelyt az első zavar elmulik, visszatérnek s addig lakaikat a franczia nagylelkűségre bizzák. A raktárak tele vannak élelmi szerekkel, 250,000 ember áll rendelkezés alatt, itt csak ki lehet a telet húzni. Franciaország hajója, mely észak tengerének meghódítására vitorlázott el, hat hónapig a sarkjég közé fagy. A tavasszal a háború s a háborúval a győzelem újra kezdődik.

Igy altatta magát Napoleon, elnyomatva gondjainak árja s reményeinek dagálya által.

Éjféltájban újra e szavak hallhatók: „Tűz van, tűz van“!

A szél északról fúj s a tűz a város északi részén ütött ki. A véletlen éleszti a lángokat, a szél előre hajtja s mint lángáradat nyomul a csári palota felé, már tűzsziporkák hullanak annak fedeleire s a falak mellett fölállított ágyútelepre, midőn a szél keletről fordul. A tűz más irányt vesz, de folyvást terjed. A keleti oldalon is kigyuladt s mint az első, a szél segítségével erőre kap. Azt lehetne mondani, hogy a két helyen támadt tűz találkozási légyottja a csári lak s mintha a tűz is, egyetértve az oroszokkal, Napoleonra törne. Tovább nem lehet kétség, az ellen új megsemmisítési tervet készített.

Majd helyenkint új tűzoszlopok támadnak, melyekből a láng mint tüzes lánDSA emelkedik föl; a szél a tüzet dühös kigyóként nyomja előre. A sziporkák körülczikázzák a csári lakot s úgy látszik, mintha láva-ár folynék bennök. Minden pillanatban új erek dagadnak ki a lángtengerből, melyek viszont hamar elterülnek. Azt gondolná az ember, hogy a föld háborog s tüzet hány; már többé nincs gyuladás, hanem mérhetlen lángtenger, beláthatatlan áradat az egész, mely egyre nő, borzasztón közelg s már úgyszólva a csári lak lábait nyaldossa.

Napoleon az egész éjet a tűzroham elfojtásával tölti el; de ereje, lángeszé megtörve, egy titokteljes daemon növeli azt. Scipio midőn Carthagót égni látá, Rómaért remegett.

A láthatárra feljött nap megvilágosítja az éj borzalmait. A tűz bevégezni kezdi pályakörét s a segítni akarókat maga előtt hajtja, közelebb közelebb a palotához.

September 14 és 15 közti éjszaka, azaz a megszállás éjén, egy bomba-forma tüzgolyó szállt Trubeczko lakára s azt lángba borítá. Kétségkívül ez jeladás volt, mert ugyanazon pillanatban kigyuladt a börze s még a város két-három pontja, az orosz rendőrök kátrányos lánDsája által segítve; gyújtó granátok majd minden kályhába valának elrejtve s ha a francziák tüzet gerjesztének, ezeket gyújták meg s elpattanva kettős kárt okoztak, megölték az embert s elperzselték a menhelyet adó házat. A katonák egész éjjel nem tesznek egyebet, mint házakba menekülnek s látniok kellett, mint gyuladt ki magától minden látható ok nélkül a ház, melyet csak imént

hagytak el, vagy épen az, melybe lépni akartak. Moszkva, mint a bibliai elátkozott városok, egészen az enyészetnek volt szánva, azzal a különbséggel, hogy a tűz a helyett, hogy az égből szállt volna alá, a földből tört elő.

Napoleon elvégre engedni s elismerni volt kénytelen, hogy a gyuladások egy akarat s talán egy kéz műve. Kezével izzó nedves homlokát érinti s önkéntelen felsohajtva szól: „Igy folytatják a háborut. Mi tévedtünk a sz. város műveltségében, a modern oroszok még mindig a régi scythák.“

Parancsot ad ki, hogy mindenkit elfogjanak, kihallgasanak s föbe löjjenek, kit a gyújtáson rajtkapnak. A régi gárda, mely a czári lakot tartá megszállva, fegyverbe szolítatják; a lovakat felmálházzák, a társzekereket elkészítik; végre minden ott van, hogy a várost elhagyják, melynek oly messziről jöttek látogatására és a melytől oly sokat vártak.

Félóra mulva jelentik a császárnak, hogy parancsai teljesítve vannak. Vagy husz gyujtogatót elfogtak, kihallgattak s föbelöttek, kik azt vallották, hogy számra 900-an vannak s a kormányzó Rostopschin, mielőtt a várost elhagyta volna, meghagyta, hogy rejtőzzenek el a pinczékben s minden városnegyednek vessenek tüzet. Ők hűn engedelmeskedtek.

A láng uj hóditásokat tett, a czári palota lángtengerbe vetett szigetnek látszik. A levegő megtelt forró gőzzel s a palota zárt ablakainak táblái csörömpölve szétpattognak.

Ekkor hallatszik a rémhír: „ég a czári palota, ég a palota!“

Napoleon elhalványul a haragtól. Tehát még a czárok öslaka sincs kimélve; de a gyujtó elfogatott s a császárhoz vezették, egy katona az, az orosz rendőr-ezredből. Napoleon maga kérdezi. Ez ismétli a már hallottakat. Ő s még nyolcz társai a czári palotát vállalták magokra s megfelelt hivatásának. Napoleon undorral távolítja el s egy pillanat mulva megszűnt élni.

Most a császárt kényszerítik, hagyja el a palotát, a tűz utólérte. Csak ő maga szegül makacsul a végzet ellen, ragaszkodik tervéhez, nem enged semmit. Néma, komor, lebilincsel. Hirtelen tompa zugás veri föl: „A czári palota alá van aknázva“!

Ugyanezen pillanatban hallatszik a granátosok lármája, kik a császárt keresik; az aknázás hire eljutott hozzájuk is. Császárijokat akarják, császárijokat nem hagyják, ha még csak egy percig vonakodik, erővel viszik magokkal.

Határozott; de merre menjen? Oly sokáig maradt, már nincs menekvés. Gourgaud és Berthier a palota erkélyére sietnek, nem fedezhető-e föl átjárás; hasonlóan több szolgálatteltevő tisztnek parancsolja, kutassák fel a környéket.

Berthier és Gourgaud alig képesek az erkélyen megállani; a szél ereje, a levegő megritkulása oly szakadatlanul mozgó légrohamot idézett elő, mely magával akart mindent ragadni; egyébiránt a hol állnak, onnan nem látható más, mint egy lángtenger minden megszakadás, minden határ nélkül.

Leszállnak s tudatják ezt a császárral is.

Nem késhetik tovább. Kész bele rohanni a lángok közé, gyorsan lehalad a lépcsőkön. De az udvarról már nincs menekvés, a láng minden kijárást elzárt.

Egy lihegő tiszt jön, haja egészen elégett, de talált utat, melyen menekülni lehet. Van egy földalatti folyosó, mely bizonyosan a Moszkvához vezet. Négy árkász áll elős a folyosó ajtaja szét van darabolva. Napoleon két sziklafal közt halad előre, visszafordulni már lehetetlen, nincs más mód, csak előre!

A tiszt tévedt, a folyosó nem a folyóhoz vezet, hanem keskeny, már egészen lángban álló utczába; de ez nem tesz semmit, ha az utcza a pokolba vinne is, mégis menni kellene rajta. Napoleon megy elől jó példával, első hatol át egy lángív alatt. Követik, senki nem gondol magával; ha ő elveszett, vége mindennek.

Már nincs ut, nincs vezető, nincs csillag! a szerencsétől függ minden, a láng borzalmi, a parázs sustorgása s a boltozatok ropogásai közt. Minden ház ég, vagy már leégett s a melyek még állnak, ablakaikon, ajtajaikon láng tódul kifelé, mintha üldözni akarná a menekülőket. A házcatornák alázuhannak s az olvadt ólom pattakként foly, minden tűzben van, a falak, a levegő, az ég! Többen a menekülők közül az úton rognak össze, megfultak az éltető lég hiánya miatt vagy a romok zúzták össze.

E pillanatban az első hadtest emberei tűnnek föl a lángok közt, a császárt keresik. Napoleont felismerve, közreveszik s mintha szokott ellentől kellene védeniök, előtte haladnak, folytonosan kiabálva: ide ide!

Napoleon szokott bizalommal hagyta magát rájuk s mentve volt.

Kocsik kettős sorai közé jutnak. Kérdi, mi van a ládákban? Az első hadtest ágyúkészlete, a mit megmentettek. Mindegyiken több volt 1000 font löpornál s az izzó parázs a kerekék közt hamvadt el.

A kiadott parancs szerint a sereg a Petroskoi felé vezető útra tér; van a városon kívül egy czári kastély, Eugen herceg tábora közelében, ott lesz a főhadiszállás.

Még két nap s két éjszaka égett Moszkva, csak a harmadik reggel aludt el a tűz. S a füstfellegben, mely mint sűrű köd terült el fölötte, Napoleon a sz. város komor, elpusztult várát látta maga előtt.

A magyar becsületszó.

Történeti elbeszélés BEÖTHY ZSOLTTÓL.

I.

Karácson este volt. Sűrűn esett a hó, zúgott a szél, s kemény hideg volt. A hold, néha előbujva az őt környező felhőrojtok közül, teljes világot adott a fehér utcáknak.

Gyöngyösön egy nagy ház előtt állunk meg, mely kiválik a többi közül mind nagysága, mind szépsége által. Belülről vigadók zaja, kupák csengése hallik; lakói bizonyosan vígan töltik a karácson estét. Lépünk mi is be, de mellözve ezúttal a mulatókat, a nagy s hosszú udvar hátulján levő kis szobába menjünk.

A szoba, melybe lépünk, inkább nevezhető kamarának. Közepén egy keresztlábu faasztal, a fal mellett két pad teszi az egész szoba bútorzatát. Az asztalon levő mécs gyenge világánál két férfiút pillanthatunk meg, egymás ellenében az asztalra könyökölve. Az egyik galambösz, hanem azért bajusza ugyancsak hegyesre van ám pederve, a másik legszebb korát éli, mindkettő arczáról becsületesség sugárzik elő. Beszélgetés közben bele tekintgetnek az előttök álló kulacs fenekére, s jót húznak annak tartalmából.

— Hej János bátyám — szólal meg a fiatalabbik — tisztelet, becsület urunknak, de annál rosszabbul egész életében nem cselekedett, mint a midőn szavát adta Török Bálint uramnak, hogy soha el nem szökik.

— Mit tudod te azt, öcsém — vágott közbe fontos képpel az öreg, — nem tudsz te az urak dolgához, hátha soha okosabbat sem tett. Te csak végezd el szorgalmasan a dolgotad mellette, a többivel azután ne gondolj.

— De bátyám, van ám még bennem is magyar vér, a mely oda vonz, oda csatol uramhoz. Nem vagyok én, sem

János bátyám, olyan szolgál, a ki csak addig hü urához, míg jól megy mellette dolga, azután ha megfordul a koczka, ott hagyja magát az urát. Én uramat Bodó Ferenczet, legyen bár milyen dolga, követni fogom. Emlékszik-e még bátya, midőn Egerben Bodó uramat körülfogták a Salm katonái, én szabadítottam ki közülök, midőn vállam megveregetve azt mondá, hogy én nem szolgálja, de barátja leszek. Nem felejtettem ám olyan könnyen el, s nem is fogom elfeledni. Barátságára ugyan gondolni sem merek, de érdemessé akarom igazán tenni magamat arra, hogy legalább már egyszer annak nevezett.

— Ne daráljannyit öcsém, mostani sorsában nincs a ki neki segítsen, ha valami csodával meg nem szabadul. Tanuld meg öcsém Pista, ha nem tehetsz semmit, ne is szólj. Huszonhét esztendő óta vagyok hűséges szolgálja, még sem dicsekszem vele, pedig bizony, ez is dicsekvés nélkül légyen mondva, én is nem egy jót tettem urammal.

Kis szünet állott be, melyet István következő szavakkal szakított meg.

— Bizony szomorú dolog, bátyám, ez a fogság. Hej János, mikor viszi megint János király zászlóját?

— Meghoz mindent az idő, csak ez átkozott fogságból szabadithatnók meg magunkat.

— Bátyám! — mondá, mintegy jó gondolattól megkapatva, kissé emeltebb hangon István, miután a kulacsból jót hörpentett.

— Nos?

— Gondoltam egyet, kettő lesz belőle.

— Csak ki vele.

— Elmondá ekkor a hü István megszabadítási tervét társának, melyet mi később fogunk látni.

De most menjünk be a vigadókhöz.

II.

Magas térémbé lépünk, melynek igen ódon ösies kiné-
zése van. Az ablakok sötét mélyedései, szerfeletti nagy-
ságuknál fogva, még a nagy világosság mellett is, mely
a térémben szétárad, meglehetősen sötétek maradnak, s zor-

don tekintetűek. A terem sötét színű, boltozatán ékesen faragott czifrázatokkal. A falakon komoly ősök, komoly, mogorva arczczal nézve le a vigadó utódokra, szemökben még látszik a tűz, melylyel beszéltenek az ország gyűlésén, tekintetökben a bátorság, melylyel küzdöttek a drága hon érdekéért. Ott látszik a terem elején mindjárt egy papi férfiú képe : Török Bálint egyik püspök őse. A bátor arczu férfiak között néhol tisztos matrónák képei függenek, szelidebb hatást adva az arczképsornak. A falakon itt-ott fegyverek, kardok, paizsok és dárdák függenek, korántsem rozsdás állapotban, sőt nagyon is fényesen, tanujelei annak, hogy tulajdonosuknak vitéz kezeiben gyakran forognak. A sarokban néhány lófark hever, Török Bálint uram nyert csatáinak emlékei s ő kegyelmének egyetlen büszkeségei.

De nézzük a mulatókat is. A terem közepén hosszú, hófehér abroszszal terített asztal van, mely körül ifju hősök s szép korukat átélt öregek ülnek tarka vegyületben. A vacsorát már elvégezhatték, mert úgy látszik, kedvderítő boron kívül az asztalon nincs egyéb, a szép fehér abroszon pedig az egri vörös bor foltjai tanuskodnak a vendégek jó kedvéről. Vigan beszélgetnek egymás között átélt viszonyaikról, csatáikról és őseikről, kedvüket nagy mértékben fokozza a kupák mindinkább kevesbülő tartalma.

Az asztalvégen feláll egy középkorú férfi, diszes öltözetben, magasra emelve poharát így kezdé köszöntését :

— Ezen egypár szavammal szállok kegyelmedhez, Bodó Ferencz uram!

Az asztal tulsó felén egy szerfelett becsületes arczú férfiú emelkedett fel székéről. Közép magasságu termetét egyszerű barna zsinóros ruha fedé, tömött bajusza erősen kikenve, haja őszbe csavarodott, arczán eredeti ősi magyar jelleg ült. Felkelt tehát székéről s Török Bálint, a házigazda, szavaira régi szokás szerint e szavakkal felelt :

— Állok elébe, Török Bálint uram!

A vendégek töltögettek billikomaikba a jó erős egriből, előre tudva, kire emelte fel a szives házigazda poharát, s mivel az közöttök általánosan tisztelt és becsült vala, nem

restelt egyik sem egy pohárral többet a kelletinél a derék férfit egészségéért inni.

— Adja az Isten — így kezdé beszédét a házigazda — hogy kegyelmed, Bodó Ferencz uram, ne sokáig legyen foglyunk és ellenségünk, de nemsokára váljék barátunkká és Ferdinánd király hivévé, s mint ilyent az úr Isten sokáig éltesse, ha pedig ez, a melyet úgy hiszem kegyelmetek is kedves vendégeim, szívökből ohajtanának, meg nem történhetik, máskép is derék ember marad ő — — tehát egyszóval akárhogy is, minden föltétel nélkül mondjuk ki, hogy Bodó Ferencz uram sokáig éljen!

Hatalmas „éljen“ hangzott a teremben, kiki sietett Bodó Ferenczhez, poharat kocczintani vele, miután pedig az éljenzés megszűnt, s egyenkint elmondá mindenki a sokáig „éljent“, Bodó felkel, és így felelt a köszöntő Török Bálint szavaira :

— Nagyon köszönöm kegyelmednek, tisztelt házigazdám rólam való szives megemlékezését, köszönöm barátimnak is irányomban tanusított jó indulatát, de a mi az átpártolást illeti, igaz magyar lévén, eskümet még kényszerítve sem fogom megszegni s Zápolya János királyomnak hű embere maradok.

Ezután még jó sok egrijét fogyaszták el a vendégek Török Bálint uramnak, mindenik többet ivott az elégnél; végre nem erőlködtek ellentállni az álomnak, s éjfél tájon szétoszoltak, kiki szobájába.

III.

A palota szuroksötét folyosóján két férfit látunk, vagyis inkább hallunk haladni, lábujjhegyen járnak, lépteik félelmet árulnak el — épen mintha életöket lopnák. Magok között igen lassan suttogva beszélnek.

— János, János, ha meglátnak — mondá az egyik.

— Ne félj öcsém, le vannak a csatlósok úgy itatva, hogy trombitaszóval sem lehetne őket álmukból felverni, csak bátran haladjunk előre. Vigyázz lábadra, meg ne botolj, mert esésed lármát ütne.

A beállt szünet alatt lépteik hangosan kongtak az üres folyosón.

— Ej bátyám — mondá az először szóló, ha megmen-
tenők urunkat, nem tudnám mit tennék örömben.

— Mégis van ám neked, Pista, már látom, életrevaló
eszed; magamnak is becsületemre válnék ez a gondolat.
Bodó urunk becsületszavát adta, hogy el nem szökik, s nem
is szegi meg szavát, mégis szabad lesz. Mi nem adtuk sza-
vunkat, hogy nem szöktetjük meg, tehát mi fogjuk meg-
szöktetni. Pompás egy gondolat. Vedd elő a kanóczot Pista,
mert nem találunk reá az ajtóra.

Pista egy lassan égő kanóczot húzott elő, melynek
gyenge világánál végigvizsgálták a szobák ajtait, végre egy-
nél megállapodtak a hű szolgák, mert hogy ők voltak, bizo-
nyosan tudják már olvasóim.

— Zárd ki, öcsém — mondá János — de vigyázz, ne-
hogy nagyon zörögjön a kulcs, mert ha rajtakapnak, akkor
mindhárman elvesztünk.

Nemsokára kulcscsikorgás hallatszik, melyre azonnal
egy ajtó tárul fel.

Belépnek János és István.

A magas, nagy ablakon gyönyörűen világított be a
hold, az ágyban Bodó Ferencz feküdt. János odalépett s fel-
rázá álmából. Bodó azonban mámoros levén, sehogy sem
tudott helyreigazodni.

— Keljen fel, uram, és öltözzék gyorsan — mondá Ist-
ván — mi megszabadítani jöttünk kegyelmedet.

— Mi az? ki az? ki mer engem megtámadni? ki vagy?
kezdet az ébredő Bodó kiáltani.

— Hallgasson uram — mondá János, de minden csiti-
tása hasztalan volt, végre ura száját betömté.

Felöltöztvén az, a szabadítók igen siettek vele, s a nél-
kül, hogy valakitől észrevétettek volna, a hátulsó ajtón ki-
mentek, hol három felnyergelt paripa állott. Ezekre ültek
fel János a még mindig nagyon dühöngő Bodó mellé ve-
zeté lovát, — megereszték a kantárszárat, s sebesen tűn-
tek el szemek elöl.

IV.

Másnap, midőn aranysugarait a nap felemelé, egy kisdédfaluban ébredt fel Bodó. Szolgáit látta maga körül, s egy paraszt szobában találta magát; nem tudta megfogni, hogy jutott ide. János és István örömkönyvek között beszélék el neki a mult éj eseményeit. Bodó megértve a dolgot, hálás köszönetet mondva, szolgálai nyakába borult, sirt mint a gyermek örömében, nem győzte perczről perczre eléggé élvezni a szabadság gyönyöreit.

Azonban egyszer elkomorult. Elgondolta : ő becsület-szavát adta, hogy meg nem szökik, ki fogja majdan Gyöngyösön hinni, hogy az ő akarata nélkül történt szökése? Mégis inkább jobb, elfogva lenni, mint becsületét veszteni az embernek.

Ezeket meggondolva magában, így szólt szolgálaihoz :

— János, István, kedves barátaim, nagyon köszönöm feláldozástokat, de megfontoltam a dolgot, szabadságomat nem használhatom becsületem elvesztése nélkül. Azért ti menjetek haza, én pedig visszatérek fogságomba. Emlékezzetek meg néha rólam, én ígérem, hogy mind'g emlékezetemben foglak tartani titeket.

Hiába volt minden kérelem, minden marasztalás, Bodó hajthatlanul megmaradt elhatározása mellett, s midőn szolgálaitól elbucsúzott, mind a hármuknak szeme könnyben lábadt. — — Olyan keserves volt az az elválás.

Két óra mulva újra Gyöngyösön volt Bodó, hol már azóta nagyban folyt keresése.

Bodót szabadsággal kínálta meg Ferdinánd, ha részére áll, de a becsületes vitéz nem szegte meg Zápolyának tett esküjét, inkább Németujhelyen egész holtáig börtönben ült.

Természettudományi jegyzetek.

Közli I. K. I.

Az emberi haj, mint kereskedelmi cikk.

Szervéleti (physiologiai) tekintetben nem látszik valami lényeges különbség a haj és a bőr, a bőr s a szaru, a szaru (a tülökkel s csőrrel) és a pikkely, ez s a tollak között; mind az öt csak változata ugyanazon egy anyagnak. Midőn tehát fésűvel nekimegyünk hajunknak, vagy midőn a madár tollait csőrével igazgatja : akkor két, vegyileg egyfélékép összetett tárgy hat egymásra.

Boncztoni tekintetben a hajszál szaruállományu sok csöböl van összetéve, melyek festanyaggal telvék. A haj gyökere hajedények hálószerű szövedékén pihen, melyben a festanyag közvetlenül a vérből megy, mialatt a szaruanyag magukból a hajedényekből választatik el. A festanyag vegyi összetételétől függ a haj színe.

Hozzávetőleg kiszámították, hogy a haj négy — szőke, barna, fekete, s vörös — főneme, a legnagyobb sűrűség idején, számra nézve egy-egy fejen így van képviselve : a szőkék fejen körülbelöl 140,000, a barnakén 108,000, a feketékén 102,000, s a vörösökén 88,000 hajszál. Ellenben az egyes hajszálak a szőkénél legcsekélyebb, s a vörösöknél legnagyobb súlyuak, úgy hogy a számbeli aránytalanságot az általános súlyarány helyreüti.

A növo tárgyak közül alig mutathat fel a természet tartósabbat, mint a haj, a testtől elválasztása után. A mi az erősséget s szint illeti, az egyiptomi sirokból, 1—2000 éven át elzárt haj került teljes épségében elő. De az élet folyamában nem oly erős, s nem annyira tartós.

Kétségtelen tény — mondja Hassel — hogy a haj nagyobb szellemi erőfeszítések mellett egyetlen éj folyamában fehérré vagy szintelenné válhatik. E feltűnő változás csak egy sajátságos folyadéknak a hajcsövekbe tódulásából eredhet, mely anyag rendkívül halványító sajátsággal bír, s bizonyos lélekállapotban a fejben jelentékeny mennyiségben választatik el.

A haj színe s növése kiválólág az illető emberfaj minőségétől függ; az égálnak rá csekély befolyása van. Prichard kimutatta, hogy az emberi nem tulnyomó része barna vagy fekete haju. A szőke s vörös haju törzsek főleg csak Európa határ-részeire szorítkoznak.

Anglia, Belgium, Észak-Németország, Skandinávia s Oroszország nagyobb része a világos haj hazája. Spanyolország, Nápoly s Törökország lakosai egyáltalán fekete hajuak. Európa többi részeiben a hajnak mind a négy színe képviselve van, azonban a barna s fekete mégis tulnyomók.

De azért e tekintetben bizonyos körvonalozott határok nem állíthatók fel. A czelta s kymri törzseket, Irországban, a walesi s a skótiái hegyek közt, északi fekvésök daczára a fekete haj jellemzi. A franciaországi Normandia lakói, bármily világos színű hajuk lehetett oda északról vándorlott őseiknek, általában barna hajuak. A velencei donnák büszkék dús aranyfürtükre, melyeknek szépségét már Tizian halhatatlanul megénekelte.

Valószínűleg kevés olvasó tudja, hogy az emberi hajjal való kereskedés mily nagyban üzetik. Pedig csak Londonban évenként 5 tonnával (100 mázsa) több vitetik be a hajkereskedők által.

De a hajpiacz igen hiányosan volna ellátva, ha kereskedelmi tárgyat csupát a véletlen nyírásokból kapná. Szükség van rendes aratásra, melyre meghatározott időben biztosan lehessen számítani.

Miként a fekete és a zöld thea számára, ugy a világos s a sötét hajra nézve is külön vásártérek vannak a külföld, főleg Anglia némely nagy városaiban.

A világos haj kiválólág német termék, s egy holland társulat ügynökei által gyűjtetik, kik megbízatás véget

évenként eljárnak Angliába, s onnét kereskedelmi cikkek szerzeshelyére, Németországba sietnek.

Mintegy 50 évvel ezelőtt még a világos haj volt a legkeresettebb. — E hajszint, különösen az aranyfürtöket a legjelesb költők és művészek az újabb időkig feltűnően gyelték. Így Homer, Correggio, Rubens, Shakespeare stb., mely két utóbbinak főleg a szőke haj volt kedvenczök. Rubens nőalakjai közt egyetlen egy sincs, melynek haja fekete volna; Shakespeare összes színműveiben csak kétszer emeli ki a fekete haját, mintha a világos haját a női szendesség és gyöngédség szükségszerű kiegészítésének tekintette volna.

De ennek vége. Már most a sötétbarna francia haj uralkodik a hajpiaczon, Angliában is. Olyanok nézete szerint, kik a tárgyhoz illetékesen szólhatnak, az angol nép hajszíne az utolsó 50—60 év alatt meglehetősen sötétedett, a mit annak tulajdonithatni, hogy a napoleoni háborúk óta az angolok igen sűrűn léptek házassági összeköttetésre déliebb népek tagjaival.

Azonban, akár sötét, akár világos legyen a kereskedésbe jutó haj, ezt a vevők oly szigorú vizsgálatnak szokták alávetni, hogy ezen emberek végre csupán szagérzékök segítségével képesek a francia haját a némettől megkülönböztetni; sőt sokan közölök megmondják azt is, melyik az angol, walesi, ir- és skót haj, melyek közül az első a német, a három utóbbi pedig a francia haj kategóriájában alnemet képez.

A fekete haj a kereskedésbe jő, főleg Bretagneból s Franciaország déli részeiből, hol azt az illető párisi nagykereskedő-házak ügynökei gyűjtik. Ott évenként átlag 4—5 millió frank áru haj vásároltatik össze, s egy fejtől 1—5 frankot fizetnek, a suly és szépség szerint.

Egy utazó, ki Bretagne bejárta, az ottani vásárokról mint szemtanu, ezeket írja :

„A tarka népvegyület közt három vagy négy ily hajvevő volt látható, kik az egész tartományt bejárják, hogy vásárok alkalmával a parasztleányok hajfürteit megvegyék, mely utóbbiak e cikket oly szabályszerűen hordják a piacra, mint pl. a zöldséget. Hajuk különös szépségű és igen

tömött. Azt vélné az ember, hogy az oly nagy mérvben üzött hajkereskedésnek a női hiúság akadályt gördít útjába; de itt az semmi nehézséggel nem találkozik a szép fejéknél; melyek hajaikat a legkészségesebben eladják. Sok lányt látunk, kik egymás után nyiratták le magukat; hajuk ki volt fésülve, s csipeikig ért. A nyirást részint férfiak, részint nők eszközölték. A kereskedő körül nagy kosarak voltak, melyekbe a levágott s egy-egy csomóba kötött haj vettetett.“

A mi a szépséget illeti, az a breton nőknél hajuk elvesztése által épen semmit sem szenved, mert ugyis oly keskeny fejék van náluk divatban, mely a haj minden részét elfedi a szem elől, s így a hiányt teljesen elleplezi.

Az említett hajvevők a nagykereskedőknek adják el a gyűjtött haját, mely ott kitisztíttatik, s aztán fontja 10 frankjával adatik el. A parókáknak szánt része teljesen kikészítetvén, fontja 40—80 frankjával árulatik. De vannak oly kiválóztott gyönyörű hajak, melyek — mint a kitünő s régi festvények, s régi porcellán, — roppant összegeken kelnek.

Befejezésül meg kell jegyeznünk, hogy a vendég-haj nem valami új találmány. Az legalább is a Pharaók idejeig viheto fel, mint ezt a thebei Isis-templomban talált paróka, mely a londoni nemzeti muzeumban látható, eléggé bizonyítja.

A fájdalom érzetéről az embereknél és állatoknál.

Egy angol physiolog, Carpenter tudor, sajátos esetet beszél el egy kocsisról, ki hideg téli éjjel fáradtan a tüzhelyre feküdt, hol elaludván, álmában lábai a közel parázsba jutottak s ott a csuklyóig megégtek, anélkül, hogy az alvó valami fájdalmat érzett volna, ki csak reggel bámult el magán, midőn felébresztették. Valószínűleg a képződött szénsav elkábitotta s ideiglenesen alélt állapotba hozta a szerencsétlent, de bármi lett legyen azon érzéketlenség oka, az illető a kórházban 14 nap mulva meghalt, — mint Rowell angol tudós megjegyzi azért, — mivel kezdetben semmi fájdalmat sem érzett.

Ha ezen előzményül s kiindulás pontul itt felhozott eset az indokolással együtt áll: ugy a fájdalom, minden kellemetlensége daczára is, azon jó oldallal bir, hogy intő jel az élő lények számára, miszerint létezésök fenyegetve van. Ez bizonyára nagyon különösen hangzik az olvasónak; mert már megszoktuk feltenni, hogy a sebnek mint ilyennek fájnia kell, és pedig annál erősebben, minél mélyebb az.

Azonban, bármily hihetetlennek lássék is némely physiologok érintett nézete, azt kereken elítélnünk nem szabad; mert hiszen pl. köztudomásu dolog, hogy a sebészek a más-kép orvosolhatlan testrészek körüli műtéteknél a szenvedőt rendszeren azzal szokták vigasztalni, hogy a legroszabbat már kiállotta, midőn a bőr keresztül lett vágva. Ugyanis, testünk igen érzékeny sejtszövetbe van mintegy beburkolva, hogy a fájdalom által figyelmeztetve, még idejekorán kerüljük ki a veszélyt, mielőtt ez magát az életet fenyegetné. Ebből kimagyarázhatók az érzéketlenség némely feltünőbb esetei, ha egyszer azon sejtszövet a sérülést — elkábitott állapotban észrevétlenül — kiállotta; mert mindenesetre áll, hogy legfontosb szerveink érzéketlenek.

Igy Bell Károly jelenti, hogy I. Károly angol király idejében egy nemes, a Montgomery családból, a híres Harvey tudor által a király jelenlétében műtét alá vétetvén, egy le-metszés következtében mellén kis hosszukás nyílás képződött, melyen keresztül a patiens szive látható- s tapintható volt. Valahányszor a sziv tapintása ujjal a külső bőr érintése nélkül megkísértetett, mialatt a szenvedő behunyta szemeit, ez nem érezte, hogy szivén ujj pihen.

Tehát a sziv, ezen szerv, melyet képzeletileg az erkölcsi benyomások s egyáltalán a kedélyhangulat székhelyének tartunk, teljesen érzéketlen s talán épen ezért van a csontokból álló külfal által védve. Az agy is szilárd csészefélében fekszik, s a testi érzetek csak akkor lesznek észrevehetők, ha azok az idegek utján, és ugyan főleg a gerincz-agyon keresztül, az agyvelőhez jutnak s vele közöltetnek; mert, ha az agygyal való összeköttetés meg van szakítva, a tőle elzárt testrészek idegeinek állapotát az agy nem érezheti s így azokról nem tud. És mégis, maga az agyvelő, teljesen érzéketlen, annyira,

hogy a koponya felnyitása után az agyvelő egy része levágható, anélkül, hogy a beteg érezné.

De, habár a koponya, mint holmi természeti sisak, az agyat védi, ettől minden fájdalmat mégsem távolíthat el. Rosz levegő, részegeskedés, s tulságos szellemi erőfeszítés — főfájás által nyilvánítják reá gyakorolt hatásukat, s a kellemetlen érzés okának eltávolítására kényszerítenek, ha testi szenvedés által lakolni nem akarunk.

Izmaink sajátságos tulajdonnal, az ugynevezett izomérzékkel bírnak. Ezáltal pontosan tudjuk, mily helyzetben vannak tagjaink, habár ezeket akkor nem látjuk is. Ezen állapot tudatát az idegek érzékenységének köszönhetjük, mert mihelyt ezek elérzéketlenednek, vége az illető tagok helyzete tudatának. Bell Károly egy oly rőt gyógyított, ki egyik karján teljesen érzéketlen volt, habár különben izomereje a legkevesebbé sem volt csonkítva. Csecsemőjét szoptatván ezen asszony, azt melléhez szorítva tartá érzéketlen karjával, míg ezt szemeivel kísérte; de a mint háborgatva más felé irányzá tekintetét, karja lehanyatlott s a gyermek földre esett.

Tehát a legközönségesebb végzendőket lehetetlen volna teljesítenünk, ha az idegek útján az érzés által cselekvésünk tudatával nem bírnánk. Csak a lát-, hall-, és szaglási idegek megfeszültsége folytán láthatunk, hallhatunk s illetőleg szagolhatunk. A látás és hallás érzéséhez nem mindig szükséges hang s illetőleg fény, mert néha hallani s látni vélünk valamit anélkül, hogy ránk bizonyos hang vagy fény benyomást tett volna. Ily tünetény az idegek erőszeti (dynamicus) önmegfeszültsége által, beteges vértorlódás folytán, könnyen fölmerülhet.

Ha szemgolyónkat ujjunkkal megnyomjuk, szivárványt látunk. Szemünk külső szövetének érzései a természet által sajátszerűleg vannak felosztva. A legkisebb szálkával való legcsekélyebb érintés is kiállhatlanul kellemetlen benyomást tesz szemhéjunkra; holott ha ez alá jutott ujjával a szemorvos, a szemhártyát a műtét tekintetéből megnyomva tarthatja, anélkül, hogy ezáltal fájdalmas érzést okozna. Ellenben a parányi homokszem könyeket facsar látszervünkéből s ezt addig kinozza, míg rajta marad. Ezen érzékenységből magya-

rázható a szemhéjak fel-alá történő gyakori mozgása. Ugyanis, a légben bizonyos mennyiségű por lebeg folyvást, s a szemre lerakodik; de ezen alig észrevehető benyomás a szemhéjakat mozgásba hozza s ezáltal a por a szemszögletekbe szorittatik, később pedig onnét is ki. Ezen önkéntelen szemvédelmi eljárás látérezékünk megmentésére mulhatlanul szükséges; mert ha annyi tisztátlanság gyűl egybe a szemhártyán, hogy ez érzékenységét s a fájdalom észrevehetőségének képességét elveszti, akkor látszervünkben gyuladás támad, mely könnyen a szemvilág elvesztését vonja maga után. Tehát a fájdalom itt is mint híven védő barátunk szerepel.

A földi giliszta, egyike a leghasznosabb állatoknak, mely a talajt különféle irányban keresztülfurja s ezáltal mintegy szellőzteti s porhanyítja, — a legnagyobb kegyetlenségnek van kitéve, mert az eke, ásó, s kapa, minden lépten-nyomon kettévág egy-egy ily állatot, melynek visszaszerző ereje oly nagy, hogy a két darab mindegyikéből új teljes állat képződik ki. Az ily féreg, a szétvágás után, két töredékében rángó mozgásokat tesz, hempereg; de ez egyáltalán nem fájdalom jele. Hiszen a mi tagjaink is, ha gerinczagy-bántalmak folytán az agyvelővel való összeköttetésüket elvesztették, mutatnak olykor görcsöket s öntudatlan rángásokat, de érzést nem. Így van ez a földi gilisztánál is.

Hasonlag kísérletek tétettek gyikokkal, melyeknek fejük levágtván s aztán testtörzsökük szurkáltatván, ez görcsös rángásba jutott. Oly békák, melyeknek fejük levágtatott, szökdeltek, ha lábaik érintés által ingereltettek, s hasuk sértegetésére lábaikkal karczoltak. A szövény (kaszás pók) sok részre darabolható, s a töredékeket az egyes lábak mozgásukkal ide-oda czipelik. A kettévágott nádaly (piócza) felei a vízbe dobva, ott tovább uszkálnak, s egy ily fejétől és farkától megfosztott állat, még hónapokon át adja életjeleit. Tehát nem holmi kiállhatlan fájdalom ugratja ki a lábásból az angolna egyes darabjait, mivel az bőrétől elevenen lehámoztatott.

E mozgások önkéntelen s így érzés nélküli görcsös rángások. A szétvágott földi giliszta csak azon töredékében érezhet még fájdalmat, hol agya pihen; pedig ezen agy végtelenül nyomorék jószág, ha a magasb fejlettségfoku állato-

kéhoz hasonlítjuk. A tapasztalat bizonyítja, hogy a nadályvérszívás alatt két részre vágható, a nélkül, hogy ezáltal magát étvágyában háborgatni engedné, sőt annál mohóbb lesz, mert a magába szitt vért a szétvágás helyén kiadja; innét támadt azon hiedelem, hogy a kettévágott nadály hatékonyabb, holott csak több vért képes elszini, mint az ép.

Némely rovarok, mint pl. a szöcske, az acsa (szitakötő) stb. melyeknek pedig aránylag nagy agyuk van, testök hátulsó részeit, ha ezek szájukhoz vezettetnek, összerágják vagy épen megeszik anélkül, hogy fájdalmat éreznének, sőt élettevékenységök sem akad meg ezáltal, ha az összemarczangolás igen nagy mérvben nem történt. — Vannak példák rá, hogy egyes rablórovarok, melyek a gyűjteményekben napokig gombostűre szurva állottak, midőn ezzel együtt még élve kifordultak, egypár közeli társukat felfalták. A cserebűly (cserebogár) közönyösen tovább folytatja vándorlását, habár beleit valamely kósza madár kirágta; a hereméhek pedig potrohuk letépése után is mohón hozzálátnak a szájuk ügyébe eső mézhez. — A halaknál is hasonló érzéketlenség vehető észre. Egy híres angol halászkönyv mondja, hogy oly pisztrángok fogattak, melyek szájukon hordták még a horgot, melyet régebben a zsinegtől elszakítottak. Tehát a természet a fájdalmak felosztásánál bizonyos fokozatot állapított meg. Ha a fájdalom érzésének az a célja, hogy az élő lények általa önfenntartásra figyelmeztessenek, úgy a fájdalomnak háttérbe kell szorulnia ott, hol a sértés az életfeltételek elleni támadást nem foglal magában. A hal, melynek állkapcsát a horog keresztülfurta, kétségkívül csekélyebb fájdalmat érez, mint a milyen az étvágya, különben nem térne vissza legott a családokhoz.

Midőn a hinduk a férgek s rovarokat, melyek őket ki-nozzák, őrizkednek megölni, nehogy élő lénynek fájdalmat okozzanak: akkor feledik, sőt nem is gyanítják, hogy egypár csöpp víz megivásával gyakran néhány ezer millió ázalék-férget semmisítenek meg, vagyis több teremtményt, mint a hány emberlakója van a földnek. Ekkép, vigasztalásunkul szolgál tudni, hogy az élet szétrombolása valószínűleg a legtöbb esetben csekély fájdalommal van összekötve. Bizonyos

állatok kártékony tulszaporodásának megakadályozására, a természet gyilkos ellenségeket állit velök szembe, s ez utóbbiak fogyasztása nem marad boszultatlanul. Így északamerikai Virginiában az első gyarmatosoknak sikerült, a varjút teljesen kiirtani; de érzékenyen bünhődtek, mert azóta vetéseik a férgektől sokat szenvedtek. E szempontból főleg az éneklő madarak helyesen tekintetnek a földművelő legjobb barátjainak.

A természet különben a legtitkosabb utakon érvényesíti rendeltetészerű akaratát. Oly tavakban, melyek más vízzel nem álltak összeköttetésben s melyekből a csuka a legnagyobb gonddal kizáratott, e rabló hal bizonyos idő mulva véletlenül ismét megjelent, valószínűleg annak folytán, hogy a vizimadarak lábaikhoz vagy tollaikhoz ragadt, vagy pedig gyomrukából emésztetlenül kiadott halikrából látták el a tavat. A jeles Franklin Benjamin élete 16-ik éveig tartózkodott minden haltápláléktól, mivel igazságtalanságnak találta ezen állatok megölését; de midőn egy tőkegodál (Stockfisch) gyomrában elnyelt apró halakat látott, ebből azt a következtetést vonta, hogy ha az állat magához hasonlót felfal, az ember is eheti az állatot.

Ezen elmékedések után könnyen merülhet fel agyunkban a gondolat, hogy a teremtmények rendeltetésök után haladva, okvetlen bizonyos mennyiségű szenvedésnek vannak alávetve, mert a fájdalom mint ilyen mégis létezik, habár nem minden esetben oly nagy, milyennek képzeljük. Elszomorodásunkban ezek fölött, némelyek azon kéjérettel akarnak bennünket vigasztalni, melyet felakasztáskor, vízbefuláskor, gőz általi megfuladáskor, s megfagyáskor éreztek saját bevallásuk szerint azok, kiknek még idejekorán mentősegély nyújtatott. Livingstone hires utazó maga beszéli, hogy midőn egyszer oroszán körmei közt feküdt, a veszély teljes tudatával birt, de semmi kínos benyomást nem érzett, mintha csak chloroformizálva lett volna.

Lehetséges, hogy a kegyes anyatermészet könnyíti a teremtmények fájdalmait ott, hol ezt teheti. Mindazáltal legjobb e tekintetben ha nem kívánunk tőle számadást. A ki tanuja volt annak, mint ragadja meg a sas vagy a sólyom

az apró s köztük a kedves éneklő madarakat; a ki figyelemmel kíserte azon ragadozók kegyetlen gyönyörködését abban, midőn kis vérző foglyaikat körmeik közt keservesen siránkozni hagyják, míg aztán tollaikat lassankint kitépik, s így táplálékukat elevenen tisztogatják: az örömet kikerüli a kérdést, miért van ez úgy, s miért nem máskép?

A ki azon édes önámításnak adja át magát, hogy a természetben csak üdvös szenvedésnek van helye: az gondolja meg, hogy épen a legtökéletesebb földi lény, az ember, a legkegyetlenebb. Itt a vigasztalás az oly regényes magyarázat minden szívóssága mellett sem nyújtható tovább, mint addig, hogy a fájdalom a végett van, hogy csekélyebb baj által a nagyobb szenvedés el legyen távoztatva. De, ha a fajok s az egyedek fenntartására a fájdalom szükségszerű: úgy ezzel alkalom van adva a szenvedés pajkos előidőzésére; ellenben csak azon megnyugtató kinálkozik ezen esetben számunkra, hogy az önkényesen okozott szenvedések végtelenül kevesebbet nyomnak, mint azon jótékonyság, melyet a fájdalomnak e természeti nagy intézvénynek, köszönhetünk.

A méh a legszerényebb virágokból mézet szí, a pók pedig a legszebbekből is mérget. Így vagyunk itt is, a felfogás különbözősége szerint.

A zengő homok.

Sziklás-Arábiában a Gebel-Nakus hegy, Kabulban a Reg-Rawan domb, s Skótiában Eigg szigetnek egy helye — arról nevezetesek, hogy oly homokkal borítvák, mely szél vagy más közeg által mozgásba hozva, mindenféle *hangokat* ad. E sajátságos tünemény tárgyát magyarul legjellemzőbben *zengő homoknak* nevezhetjük. Róla itt egyet-mást elmondani szándékunk.

Gebel-Nakus hegyben, az arabsok mondái szerint, egy zárda van a föld által elnyelve; benne a szerzetesek időnkint egy kis harang által imára hivatnak össze, s a harang hangja volna az, mely a föld alól a hegy gyomrából oly különös zengzeteket hallat.

Seetzen utazó, e hegyre figyelmessé téve, azt meglátogató. Ő úgy találta, hogy *Gebel-Nakus* fehér törékeny homokkőből áll, két oldalán porhanyó homok-szalagokkal fedve. Ott figyelmesen hallgatóztatva, mindenekelőtt egy lassu rezgő hangot vett ki, hasonlót a gordonsipéhoz, mely már emelkedett, már mélyedt, majd megszűnt, s majd újból zengni kezdett. Midőn a nevezett utazó a homok-szalagok egyikén felfelé mászott, a hang erősebb s állandóbb lőn, s úgy rémlett előtte, mintha csak lábai alól jött volna az, melyek súlya alatt a homok egy része a hegylejtőzeten lefelé gördült. *Seetzen* felmászott a hegy tetejére, s onnét a homok-szalagon lefelé csuszattatta magát, mialatt a homokot kezeivel s lábaival mozgásba hozta. Az eredmény felülmulta minden várakozását; a porhanyóbb homok alatta s körülötte nagy tömegekben hömpölygött alá, s az ezáltal okozott zaj oly nagy volt, hogy a földet maga alatt rezegni vélte, s bizonyosan megfélemlített volna, ha a tünemény okát nem ismeri vala.

Seetzen után *Gray* látogatta meg a *Gebel-Nakus* hegyet. Ez a hallott hangot lassu morgásnak mondja, mely lábai alól látszott jőni, lassankint erősödött s utóbb harangzugásféle rezgésbe ment által.

Welsted hadnagy szerint e hegy egy alacsony dombso-rozathoz tartozik, s mintegy 400 láb magasságu; világos színű törékeny homokkőből áll, s egyik oldalán porhanyó homokkal van fedve. Ha e homok mozgásba hozatik, az ez által előidézett hang *Aeolhárfa* gyöngéd zöngzetéhez hasonlít; de ha valaki a rajta lefelé csuszással erősebb mozgásba hozza, a nyert hang hasonló ahhoz, melyet a pohár szélein nedves ujjakkal kicsalni lehet. „Midőn — ugymond — a legördülő homok a hegy alját elérte, a rezgések oly hangosak voltak, mint valami távoli mennydörgés; a szikla, melyen ültünk, reszketegségbe jött; tevéink pedig, melyek különben nem egy hamar ijednek meg, oly félénkek lőnek, hogy azokat vezetőjök csak nagy fáradsággal tartóztathatta vissza az elszaladástól.“

A *Reg-Rawan* (mozgó domb) *Burnes* Sándor 1837-ik évi leírása szerint *Kabul* várostól 40 angol mérföldnyi tá-

volban északra fekszik, a Hindukus hegység közelében; mintegy 400 láb magas, s rajta a tengerparti porondhoz hasonló homok-rétegek láthatók. E homok-rétegek alatt csupán mész- és homok-kőből alakult sziklák vannak, a mi annál különösebb, mivel a többi hegy a közelben mind részint maglából (granit), részint csillámpalából áll. „Ha — írja az említett utazó — a domb tetejéről a homokon néhány ember lefelé csúsztatja magát, a nagy trombiták hangjához hasonló tompa harsogás hallatszik.“ Baber császár, egy mohamedán hódító a 15-ik századból, e dombról azt írja, hogy homokja alól nyáron trombiták és nagaretek hangjai áradnak szét a légben.

Skótia nyugati részében van az Eigg nevű kis sziget, melynek észak-nyugati oldalán, a laigi öböl körül, az ugynevezett oolithi homokkő sajátságos képzetei láthatók. Hugh Miller ezeket ismertetvén, leírását így folytatja :

„A mint néhány kagylókövület vizsgálatával valék elfoglalva, a közelben hirtelen sajátságos hangot hallék, melyet lépdelő társaim lábai alatt a homok adott. Részemről tehát szintén fel-alá jární kezdtem az illető homokterületen, s ime csengő hangot csaltam ki belőle, hasonlót ahhoz, melyet egy megviaszolt fonál ad, ha ezt fogaink s ujjaink közt kifeszítve, a mutatóujj hegyével rángatjuk. Kisérőimmal együtt hozzálátván, oly hangversenyt csináltunk, mely ugyan változatosság tekintetében nem volt valami különös, de a maga nemében mindenesetre eredeti s hangszerekkel utánozhatlan vala. — Midőn a szárazabb helyeken lépdeltünk, folytonos vu-vu-vu hangzott fel, s azt tapasztaltuk, hogy a hol a száraz és porhanyó homok alatt félig összeragadó nedves is volt, ott idézhettük elő a legerősebb s legcsengőbb hangot. Fölfedezésünk egy harmadik ilyféle pontot csatolt a két azelőtt ismerthez, melyeken az utazók azt találták, a mit *zengő homoknak* nevezhetni.“

Miller úgy vélekedik, hogy a Gebel-Nakus hegyen, a Reg-Rawan dombon s Eigg sziget említett részében található homok — elporladott oolithi homokkőből áll, s ez volna az egyetlen homok, mely hangokat ad. Honnét van ezen a zengő oolithi, s a néma közönséges homok közti kü-

lönbség s egyáltalán mint lehetséges az, hogy a hangadásra látszólag teljesen képtelen kovarcz-részecskék zengő saját-
sággal bírnak? azt kimutatni még ekkorig nem sikerült. Hogy a felhozott három helyen hallott hangok oly különbö-
zőkép iratnak le : az inkább a jelentéstevők egyéniségének
semmint az ott kicsalt hangok különbözőségének tulajdoni-
tandó.

„A hangmenet — jegyzi meg Miller — egyik fülnek ezen, másíknak azon irányban látszik erősebbnek ; de külön-
ben az e homokból kicsalt hangok lényegökben egyfélék, s a természetben előidézhető hangok egyikéhez sem hasonlita-
nak teljesen.“

A föld melegségének forrásai.

Jolly szerint földünk kérge három főforrásból kapja a meleget ; mert bolygónk 1-ör a világtérben mozog, melyet számtalan csillag áraszt el sugaraival ; 2-or belsejében a ré-
gebbi időkből jelentékeny melegséget tartalmaz ; 3-or a nap-
ból világosságon kívül meleget is nyer.

Fourier bebizonyította, hogy ha a föld egy minden me-
legség nélküli térben mozogna, a sarkvidékeken sokkal kemé-
nyebb hidegnek kellene uralkodnia, mint a milyent ott való-
dilag tapasztalunk. A világűrnek földünket környező része,
mint kiszámították, hőmérsék tekintetében 50 — 60 celsiusi
fokon áll a zérus alatt, tehát a higany fagypontja alatt ; de
azért nem melegségnélküli, hanem megmelegítettnek tekin-
tendő, a mi egészen más, mint ha teljesen hideg volna.

Hogy a föld belső melegséggel bír, s abból évenként
veszt valamit, az igen népszerűvé vált közismeret.

Laplace mennyiségtanilag kimutatá¹, hogy a föld által
az utolsó 2000 év alatt elvesztett meleg átlag nem tehet többet
egy százrészü hévmérőfok $\frac{1}{96}$ -od részénél, vagyis $\frac{1}{120}$ -ad
rész reaumuri foknál.

A föld belsejének hőmérsékéről világos fogalmat nyuj-
tanak az artézi kutak vizei. Az ezek körül tett különféle ta-
paszthatatok azt mutatják, hogy az artézi kutak vizének melege

minden 90 — 90 lábnyi mélységben egy-egy celsiusi fokkal növekedik; továbbá kiderült hogy a nagyobb mélységekben a hőmérsék lassabban emelkedik, mert már ott 90 lábnál mélyebbre kell menni, hogy ismét egy fokkal nagyobb meleg találtassék. Oka ennek az alább következő megfejtésen kívül talán abban keresendő, hogy a földkéreg felszínéhez közelebb eső helyek a belső melegen kívül külsőt is kapnak a nap befolyása által, a mélyebbre esők pedig nem.

A hőforrások (természetből meleg vizek) hőmérséke, mely nem tulajdonítható vegyfolyamat hatásának, s mely — mint a Kaukaszban — $88\frac{7}{10}$ celsiusi fokig emelkedik, mélyebb rétegek hőmérsékéről szolgáltat tanúságot, mint a milyenekig artézi kutaink érnek.

Ezen értelemben a vulkánok folyékony lávatömegei is a föld belsejének meleg forrásai gyanánt tekinthetők. Mint-hogy pedig ezeknek hőmérséke az 1500 celsiusi fokot is haladja, ennél fogva a vulkáni erőknek a föld belsejében levő tüzhelye okvetlen még magasb melegségfoku.

Ha a föld belsejének melegsége befelé minden 90 lábra 1 celsiusi fokkal növekednék: akkor a földkéreg felszínétől 6 mérföldnyire benn már 1600 celsiusi fok melegségnek kellene lenni; de a hőmérsék nem áll tökéletes arányban a mélységgel.

A nagyobb-kisebb nyomás többé-kevésbé gátolja a föld-tömecek mozgékonyását, tehát nagyobb nyomás mellett nagyobb olvasztó megre van szükségök az anyagoknak, hogy izzó folyékony állapotba jöjjenek, mint csekélyebb nyomás mellett. Pedig a föld belseje az összpontos (concentricus) rétegek roppant nyomásának van kitéve. Mily olvasztómegre van szükség, hogy a föld belső anyagai tüzfolyékony állapotban megtartassanak, azt még eddig nem sikerült kitudni, s csupán annyit állíthatni, mint valószínűt, hogy csak 8 — 10 mérföldnyi mélységben lehet valamennyi földanyag felolvasztott állapotban.

Hogy a föld egykor belső melegkészletéből sokkal többet juttatott a kéreg felületének, azt a magas szélességfokok alatt a legészakibb részeken is találtató tropicus növények s állatok kövült maradványai eléggé bizonyítják. Mely idő-

pontban történt ez éghajlati nagy változás, ha Hipparch észleletei óta a föld melege legfölbbebb $\frac{1}{120}$ -ad rész celsiusi fokkal kevesbedett? E tekintetben a geologusok még nem tudtak megállapodni, s különben is csak hypothesiseket állítanak fel, melyek a meséssel határosok. Buffon 76,000, az újabb vizsgálók épen 98,490,000 évről beszélnek, mint a mely idő alatt a föld izzó állapotából a mostaniba ment által, illetőleg ennyire kihült.

De ettől eltekintve, annyi áll, hogy most a föld belsejéből annak felületére csak annyi meleg száll fel, a mennyi elég-séges volna egy a földet borítani képzelt három vonal vastagságu jégkéregnek elolvasztására; továbbá, hogy ha egyszer ezen belső meleg forrás teljesen kiapadna, a földfelület közép-hőmérsékei csak $\frac{1}{30}$ -ad rész celsiusi fokkal sülyednének alább. Tehát ezen oldalról nem kell a szerves élet hideg általi szétrombolásától tartanunk; nem pedig a következő okból:

A nap évenként annyi meleget küld földünkre, a mennyi elégséges volna egy 103 láb vastagságu jégkéreg elolvasztására.

A természettudósok általános véleményeként a földkéreg mostani kihült állapotában a föld belső melege nem nagy befolyással van légkörünk hőmérsékére, s ha ez az idők folyamában észrevehetőleg emelkednék vagy sülyedne, az ily tü-nemény oka a világűr hőmérsékének, vagy a nap melegének. vagy mindkét tényezőnek módosulásában volna keresendő.

Harrison legújabb nyomozásai szerint a holdnak is van befolyása földünk éghajlatára; de ez a föld melegének legfölbbebb csak mellékforrása.

Egyes chinai szokások.

A chinai, vagy idegen szóval chinézer, a maga sajátzerü szokásaival s erkölcsivel sokkép teljes ellentétet képez velünk, európaiakkal.

Mi köszöntéskor levezszük fővegünket, ő fenn hagyja; mi kezét nyújtunk barátunknak, s ezért megrázzuk, szóval

kezet szoritunk, — ő ökölre zárja kézfejeit s egyiket a másikkal rázogatja.

Az ebédet levessel s hussal kezdjük, s gyümölcsessel és csemegével zárjuk be; ő ezekkel kezdi, s hallal és levessel végzi.

Menyegző alkalmával nálunk a menyasszony fehér ruhában jelenik meg; a chinainak minden más színű ruhát szabad ilyenkor felöltenie, csak fehéret nem; fekete ruhába öltözött vén asszonyok kísérik a chinai menyasszonyt midőn a mieinket fehérbe öltözött fiatal lányok. A chinai nők, értjük az előkelőket, a mézes hetek alatt nem rándulnak ki falura, mint a mieink, hanem az első egész hónapban át szobáikba zárkózva maradnak s nem fogadnak el semmi vendéget.

A holtakat a mennyei birodalom e népe nem öltözteti fehérbe, mint mi, hanem a legtarkább s legkirivőbb színű ruhába.

A felnőtt chinainak egyik legkedvesebb mulatsága a sárkány-eresztés, melynél a fiatalok csak a nézők s bámulók szerepét vihetik. A lapdát ők nem kézzel, — mert ezt nem tartják nagy mesterségnek — hanem sarkaikkal dobják.

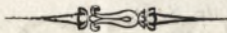
Könyveik eleje a szó teljes értelmében hátul van, — mint mi mondanók. A szerző neve alul a szegélyen áll, a könyv szegélyes részek címe nem a középre iratik náluk, hanem az oldal-szélekre; ezeknek közepe táján van a lapszám, s nem fent, mint nálunk. A sorokat felülről lefelé, de jobbról balra írják s illetőleg olvassák.

Hajóikat oldalvást indítják utnak; a lóra a jobb oldalról ülnek fel. A tanuló, midőn felmondja leckéjét, nem arcczal, hanem háttal fordul tanítója felé. Társas multságba nem könnyű cipőben, stopánban, hanem lehetőleg vastagtalpuakban s nehezekben járnak el, azokat sem fényesítik meg fekete-re, hanem ólom-fehérré mázolják be.

Ami viseletöket illeti, jellemzőn álok a czopf, mely mintegy 3 láb hosszú s róla még selyem csokrok függnek alá; ellenben elül s oldalvást egészen leberetváltják fejöket, kivéve a nagyon szegényeket, s a gyászolókat. A munkásnak sokszor alkalmatlanná lesz a czopf, tehát ezt vastag csomóba köti,

vagy feje köré tekeri. A tanító a magáét büntető eszköznek használja.

A buddhista szerzetesek fejüket teljesen kopaszszá beretváltatják; ellenben a független miao-tseu-k büszkék hajuk épségére. A régi chinaiak fejüket épen nem beretváltatták; de a mandsu hóditók ez előtt 200 évvel rájuk oktroyálták a részleges beretválást és a czopfot. A chinaiak ugyan sokáig ellenszegültek, de végre is meghajoltak a kényszer előtt. A több év óta dühöngő fölkelők (taipingek, telivér chinaiak) a régi chinai hajviseletet akarták birodalomszerte visszaállítani az uralkodó, de különben elchinaisodott mand्सukat czopfjaikkal együtt háttérbe szorítani.

A IV. kötet tartalma.

	Lap
Böles mondatok. Gróf <i>Széchenyi István</i> műveiből	1
A Járdy-család. Elbeszélés <i>Zschocke</i> után <i>O. B.</i>	17
Kincses Péter. (Népszerű elbeszélés). <i>Kállay István</i>	81
Mérgek és mérgezősek. Közli <i>Sárvári Eöry Andor</i> . (A növénymérgek. — Az állatmérgek).	97
Magyar László utazása Nyugat- és Dél-Afrikában. Idegen forrás után <i>Szász Béla</i> . (I. Benguelában. II. Az utazás Bihébe. III. Bihében. IV. Kirándulás Dél-Afrika belföldre.)	143
A nagy világtárlatokról. Közli <i>dr. S. D.</i>	202
Vázlatok északi Grönlandból (Ország- és népismertetés). <i>Kane</i> után <i>Kiss Elek</i> . (I. A legutóbbi európai települések. II. Az eszkimo. III. Az észak-grön- landi éghajlat hatása polgárisult emberre.)	220
A gyermeknevelésről. Irta <i>dr. Sikor József</i> . (I. A nevelő. II. A nevelés célja).	250
Székelyhid vára (1660—1665). Történeti rajz <i>Csuthy Zsigmondtól</i>	274
Levelek a mohácsi veszedelem előtti napokból. Az akkori idők jellemzéseül közli <i>István Ádám</i>	302
A gyapot történetéből. Közli <i>Major Béla</i>	309
Levelek a dohányról. Közli <i>dr. Bardocz Lajos</i> . (I. A dohány története. II. A dohány mint mérég és annak vegyi részei. III. A dohányzás, annak létrejötté, és hatása az emberi szervezetre. IV. Ártalmas-e a dohányzás az egészségnek vagy nem?)	324
A chinai hadügy. Irta <i>Pethő Dénes</i>	357
I. Napoleon Moszkvában. Történeti kép. Közli <i>Kajári Gusztáv</i>	367
A magyar becsületzó. Történeti elbeszélés <i>Beöthy Zsolttól</i>	375
Természettudományi jegyzetek közli <i>I. K. I.</i> (Az emberi haj, mint kereskedelmi cikk. — A fájdalom érzetéről az embereknél és állatoknál. — A zengő homok. — A föld melegségének forrásai. — Egyes chinai szokások.)	381

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár